

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 4
2018

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Кузніченко С.О.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Албул С.В., кандидат юридичних наук
Берlach А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph.D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph.D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук

Пойман П., Ph.D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 4 від 26.12.2018 р.

*Журнал входить до переліку наукових фахових
видань, в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата юридичних наук.
Затверджено рішенням Атестаційної колегії
Міністерства від 26 червня 2014 року.*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається
на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання
на “Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від
8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації,
таблиці, графіки, список використаних джерел.
Стаття повинна містити назву, анотації та ключові
слова українською, російською та англійською
мовами; середній обсяг анотації українською та
російською мовами – не менш як 400 друкованих
знаків, англійською мовою – не менш як
1800 друкованих знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити
по тексту у квадратних дужках із зазначенням
номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається
наприкінці статті в порядку згадування
джерел та має бути оформлений відповідно
до існуючих стандартів бібліографічного опису
(див.: розроблений в 2015 році Національний
стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація
та документація. Бібліографічне посилання.
Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЄС: ВИВЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ

Вдовиченко О. М.

У статті наголошується на тому, що одним із головних завдань реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є створення безпечних умов для життя людей та громади. Аналізуються результати реформування місцевого самоврядування в країнах Східної Європи на прикладі Польщі. Вивчається позитивний досвід докорінного перетворення суспільного сектора, зокрема суттєві зміни у сфері охорони громадського порядку і безпеки на рівні місцевих громад, що надасть змогу сформулювати організаційно-правові засади діяльності муніципальної варти в Україні, а також розробити механізм переходу до децентралізованих форм охорони громадського порядку. Визначено, що правовою основою діяльності муніципальної варти в Польщі на державному рівні є спеціальний законодавчий акт, а на локальному рівні - статут муніципальної варти.

Визначаються основні завдання муніципальної варти. Патрулювання території громади не передбачає покарання громадськості шляхом накладання штрафів. Метою їхньої діяльності є контроль стану публічної поведінки, запобігання порушенням громадського порядку, а також втручання в разі потреби. Якщо посадових осіб муніципальної варти викликають втрутитися, то вони діють безпосередньо в цій конкретній ситуації правопорушення. Муніципальна варта також має надавати ефективну допомогу людям, які її потребують або опинилися в складній ситуації. Стосовно кожної особи, щодо якої було вчинено правопорушення, стражник має взяти на себе ініціативу. Кожен службовець муніципальної варти має прагнути підвищити її престиж та піклуватися про безпеку і водночас про соціальну довіру. Громада очікує від стражника ініціативних професійних дій у сфері порядку та безпеки. Муніципальна варта виконує завдання громади щодо забезпечення порядку та безпеки на основі правил, законів та актів місцевого законодавства.

Зауважується, що з метою врегулювання діяльності аналогічних підрозділів в Україні необхідно прийняти Закон України «Про муніципальну варту», урахувавши позитивний досвід функціонування муніципальної варти в Польщі.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, забезпечення громадського порядку, муніципальна варта, територіальна громада.

В статье отмечается, что одной из главных задач реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине является создание безопасных условий для жизни людей и общества. На примере Польши анализируются результаты реформирования местного самоуправления в странах Восточной Европы. Изучается положительный опыт коренного преобразования общественного сектора, в частности существенные изменения в сфере охраны общественного порядка и безопасности на уровне местных общин. Это позволит сформулировать организационно-правовые основы деятельности муниципальной стражи в Украине, а также разработать механизм перехода к децентрализованным формам охраны общественного порядка. Определено, что правовой основой

деятельности муниципальной стражи в Польше на государственном уровне является специальный законодательный акт, а на локальном уровне - устав муниципального стражи.

Определяются основные задачи муниципальной стражи. Патрулирование территории общины не предусматривает наказания общественности путем наложения штрафов. Целью их деятельности является контроль состояния публичного поведения, предотвращение нарушений общественного порядка, а также вмешательство в случае необходимости. Если должностных лиц муниципальной стражи вызывают вмешаться, то они действуют непосредственно в конкретной ситуации правонарушения. Муниципальная стража также должна оказывать эффективную помощь людям, которые в ней нуждаются или оказались в сложной ситуации. Относительно каждого человека, в отношении которого было совершено правонарушение, стражник берет на себя инициативу. Каждый служащий муниципальной стражи должен стремиться повысить ее престиж и заботиться о безопасности и одновременно о социальном доверии. Общество ожидает от стражника инициативных профессиональных действий в сфере порядка. Муниципальная стража выполняет задачи общества по обеспечению порядка и безопасности на основе правил, законов и актов местного законодательства.

Отмечается, что для урегулирования деятельности аналогичных подразделений в Украине необходимо принять Закон Украины «О муниципальной страже», учитывая положительный опыт функционирования муниципальной стражи в Польше.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, обеспечение общественного порядка, муниципальная стража, территориальная община.

The article notes that one of the main tasks of reforming local self-government and the territorial organization of power in Ukraine is the creation of safe conditions for the life of people and society. The example of Poland analyzes the results of the reform of local self-government in Eastern European countries. We study the positive experience of a radical transformation of the public sector, in particular, significant changes in the field of public order and security at the level of local communities. This will make it possible to formulate the organizational and legal framework for the activities of the municipal guard in Ukraine, as well as to develop a mechanism for the transition to decentralized forms of public order protection.

The main tasks of the municipal guard are determined. Patrolling the community does not punish the public by imposing fines. The purpose of their activity is to control the state of public behavior, to prevent violations of public order, as well as to intervene if necessary. If officials of the municipal guards call to intervene, they act directly in the specific situation of the offense. Municipal guards should also provide effective assistance to people who need it or find themselves in a difficult situation. Regarding each person in respect of whom the offense was

committed, the guard takes the initiative. Each employee of the municipal guard must strive to increase its prestige and take care of security and at the same time social trust. Society expects the guard to initiate professional actions in the field of order. The municipal guard carries out the tasks of society to ensure order and security on the basis of rules, laws and acts of local law.

It is determined that the legal basis for the activities of the municipal guard in Poland at the state level is a special legislative act, and at the local level - the charter of the municipal guard. It is noted that in order to regulate the activities of similar units in Ukraine, it is necessary to adopt the Law of Ukraine "On Municipal Guard", given the positive experience of the functioning of the municipal guard in Poland.

Key words: local governments, public order maintenance, municipal guard, territorial community.

Постановка проблеми та її актуальність. У рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування постала нагальна необхідність зміцнення ролі і місця місцевого самоврядування у сфері забезпечення охорони громадського порядку. На цьому тлі об'єктивно постала потреба у створенні недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності, функції яких могли б якнайповніше кореспондуватися з очікуваннями населення конкретних громад.

Саме потреба вдосконалення законодавства, яке регулюватиме підтримання належного рівня громадського порядку, спричиняє необхідність прийняття такого акта в межах проведення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне обговорення цієї теми не тільки в наукових колах (М. О. Баймуратов, А. І. Білас, О. М. Волуйко, Т. І. Гудзь, В. Б. Дубовик, Д. П. Калаянов, Н. В. Капітонова, В. А. Орлов, С. В. Петков, О. С. Проневич, О. С. Юнін та ін.), але й серед посадовців, політиків та громадськості, свідчить про актуальність створення органів правопорядку в системі місцевого самоврядування.

Однак, незважаючи на активні дискусії, що відбуваються на різних рівнях і під різним кутом зору, нині ще багато питань залишаються невирішеними. Насамперед, на нашу думку, це стосується вивчення сучасних моделей функціонування муніципальної поліції в країнах Європейського Союзу, і особливий інтерес у цьому аспекті становить досвід постсоціалістичних країн Східної Європи [1; 2; 4; 8; 10].

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз наукової літератури з питання, яке стало предметом дослідження цієї статті, дає підстави вважати, що процес становлення органів правопорядку в системі місцевого самоврядування в Україні стискаються з низкою проблем, насамперед, юридичного характеру [7]. Нині наявне неоднозначне розуміння сутності громадських формувань з охорони правопорядку, що демонструється різними формами існування цих підрозділів та різним закріпленням їх в нормативних актах органів місцевого самоврядування, незважаючи на існування Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. № 1872.

Вихід із такої ситуації вбачається в прийнятті Закону України «Про муніципальну варту», який закріпить правовий статус муніципальної варти та її службовців, а також внесенням низки змін та доповнень

до законодавчих актів: Кодексу України про адміністративні правопорушення, Бюджетного кодексу України, Закону України «Про національну поліцію» та інших нормативних актів, які дадуть змогу органам місцевого самоврядування підтримувати належний громадський порядок на території мешкання громади.

Проект Закону України «Про муніципальну варту» (№ 2890 від 18.05.2015 р., прийнятий у першому читанні) підготовлено на виконання Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р, яка серед основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня визначає забезпечення громадської безпеки. Водночас особливо гостро постало питання про створення на місцевому рівні підрозділів з охорони правопорядку в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування після Революції гідності і початку загальнодержавної реформи децентралізації влади. Реформування правоохоронної системи, яке було започатковане прийняттям Закону України «Про Національну поліцію», цілком взаємопов'язане з подальшим реформуванням інституту місцевого самоврядування в Україні. Власне Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р1, передбачає створення муніципальних органів правопорядку, в якій зокрема зазначено, що «частина функцій із підтримки правопорядку буде передано під юрисдикцію місцевої (муніципальної) поліції, створеної за рішенням місцевих органів самоврядування, та буде фінансуватися за їх рахунок».

Створення органами місцевого самоврядування підрозділів муніципальної поліції, діяльність яких чітко регламентована, характерна для більшості європейських країн. Керуючись локальними нормативно-правовими актами, територіальні громади створюють підрозділи муніципальної поліції, що свідчить про спроможність органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати проблему забезпечення громадського порядку та безпеки.

Тому викликає науковий інтерес функціонування муніципальної поліції саме в країнах зі схожою з Україною централізованою системою управління в державі.

Децентралізація в галузі забезпечення громадського порядку в Польщі призвела до створення муніципальних правоохоронних органів. Сучасна муніципальна варта у Польщі з'явилася під час створення територіальних органів самоврядування у 1990 р. Закон про поліцію від 6 квітня 1990 р. зумовив сферу функціонування муніципальної варти. Було надано змогу очільникам комун та міст налагодити роботу муніципальної варти за погодженням із міністром внутрішніх справ. Через кілька років інший закон від 21 липня 1995 р. призвів до ліквідації місцевої поліції. Проте було надано змогу створити муніципальну варту шляхом ухвалення рішення ради громади за погодженням із керівником місцевої поліції.

Сьогодні муніципальна варта [у містах має назву міської варти (Straż Miejska), у сільських та селищних органах місцевого самоврядування (гмінах) вони отримали назву гмінна варта (Straż gminna)] діє відповідно до Закону від 29 серпня 1997 р. «Про міську (гмінну) варту» (далі - Закон про муніципальну варту).

Закон говорить, що муніципальна варта [Straż Miejska (Gminna)] служить місцевій громаді, виконуючи свої завдання з повагою до гідності мешканців та їхніх громадянських прав. Муніципальна варта створюється органом місцевого самоврядування після консультацій та погодження з начальником воєводської (обласної, столичної) державної поліції, адже про створення варти повідомляють воєводи. Треба зазначити, що сусідні територіальні громади можуть створювати об'єднану муніципальну варту, асоціації муніципальних варт сил для обслуговування кількох адміністративних одиниць.

Місцева влада, звертаючись до муніципальної варти, керується потребою виконання власних завдань щодо громади. Ці завдання включають також і питання дотримання громадського порядку та безпеки, тобто дії, спрямовані на захист здоров'я, життя, гідності, честі та власності. Кожен службовець муніципальної варти - стражник (strażnik) - працює на основі чинного трудового кодексу.

Фінансується муніципальна варта повністю з місцевого бюджету, надання дотацій (субвенцій) із державного бюджету не передбачено. З метою врегулювання діяльності муніципальної варти місцеві органи самоврядування затверджують їхні статuti.

Основною метою функціонування муніципальної варти є забезпечення життєдіяльності місцевої громади в умовах безпеки. Повноваження, на основі яких працює варта, - це закон про муніципальну варту, який надає охоронцям змогу контролювати, видавати накази, затримувати, проте це не є проявом влади стражника над спільнотою. Це лише дії, спрямовані на дотримання порядку та захист законних прав.

Патрулювання міської варти території громади не передбачає покарання громадськості шляхом накладання штрафів, але їхньою метою є контроль стану публічної поведінки проти порушення громадського порядку та втручання в разі потреби. Якщо посадових осіб муніципальної варти викликають втрутитися, то вони діють безпосередньо в цій конкретній ситуації правопорушення. Муніципальна варта також має надавати ефективну допомогу людям, які потребують допомоги або опинилися в складній ситуації. Стосовно кожної особи, щодо якої було вчинено правопорушення, стражник має взяти на себе ініціативу. Кожен службовець муніципальної варти має прагнути підвищити престиж стражника як правоохоронця, який піклується про безпеку і водночас про соціальну довіру. Громада очікує від стражника ініціативних професійних дій у сфері порядку та безпеки. Саме муніципальна варта виконує завдання громади щодо забезпечення порядку та безпеки на основі правил, законів та актів місцевого законодавства.

Соціальні очікування є високими, і місцева громада сприймає муніципального стражника як службовця доступного і професійного. Його служба проходить у складних умовах, пов'язаних із безпосередньою загрозою для здоров'я і життя.

Важливою складовою частиною діяльності є її співпраця з поліцією. Муніципальна варта співпрацює з поліцією відповідно до положень Закону про муніципальну варту, що міститься в ст. 9, де перераховано дії поліції та варти:

1) постійний обмін інформацією про загрози, що виникають у сфері безпеки людини, майнової безпеки та громадського порядку;

2) організація системи зв'язку поліції та варти з урахуванням місцевих потреб і можливостей, забезпечення постійної комунікації між поліцейськими підрозділами і стражниками;

3) координація розміщення поліцейських служб і варти, з урахуванням небезпек і загроз, що властиві для певної місцевості;

4) спільне проведення заходів із метою забезпечення порядку в місцях проведення масових зібрань, культурних, розважальних та спортивних заходів, а також в інших громадських місцях;

5) організація спільних тренінгів та навчань поліцейських та стражників;

6) обмін інформацією про події в громадських місцях, отриманою в результаті спостереження та реєстрації з використанням технічних засобів.

Отже, муніципальна варта має обов'язок співпрацювати з поліцією. Співробітництво визначається угодою, укладеною між керівництвом громади, представленим її головою, і поліцією, представленою керівником місцевої поліції. Угода передбачає періодичні зустрічі керівників або начальників, де визначаються загрози, що існують у громаді, спільні дії та завдання. Проводяться консультації щодо виконання завдань та підготовки фахівців за необхідності, обговорення завдань спільної службової діяльності. Це доводить, що обидва утворення мають багато подібних завдань у рамках співпраці з метою забезпечення громадського порядку і безпеки. У разі загроз громадській безпеці, стихійних лих або надзвичайних ситуацій, очільник громади за поданням керівника місцевої поліції може прийняти рішення на певний час використати муніципальну варту в спільній діяльності з поліцією. Поліція і муніципальна варта під час загроз і криз розглядаються як одне правоохоронне формування під час спільного виконання завдань.

Для того, щоб стати стражником, треба пройти обов'язкові медичні огляди та психологічні тестування. Кожен майбутній стражник має пройти базову підготовку на основі поліцейської програми, ознайомитися з низкою нормативних актів, що дають змогу діяти відповідно до закону: Закон про муніципальну варту від 29 серпня 1997 р., Закон про примусові заходи та вогнепальну зброю від 24 травня 2013 р., наказ міністра внутрішніх справ про правопорушення, за які муніципальна варта має право накладати штрафні санкції, від 17 листопада 2003 р., Закон про дорожній рух від 20 червня 1997 р. та ін.

Робочий час стражника муніципальної варти становить 40 годин на тиждень, якщо цей час перевищується, він компенсується додатковим вільним часом або оплатою за понаднормову роботу. Тривалість служби в поліції становить 40 годин на тиждень, перевищення цього часу також компенсується відповідно до ст. 33 Закону про поліцію від 6 квітня 1990 р., додатковим вільним часом або матеріальною винагородою. Як і поліцейський, стражник не може займатися додатковою оплачуваною роботою.

У своїй діяльності стражник не може допустити вчинків, які підривають довіру до муніципальної варти. Стражникам заборонено страйкувати (ст. 30 Закону про муніципальну варту). Проголошуючи присягу, стражник урочисто обіцяє служити державі і місцевій громаді, захищати громадський порядок і безпеку людей, дотримувати правопорядок і дисципліну, дбати

про добре ім'я служби (ст. 26 Закону про муніципальну варту). Службовцям муніципальної варті заборонено належати до політичних партій (ст. 30 Закону про муніципальну варту). Конституційний суд у своєму рішенні від 10 квітня 2002 р. визначив, що політичні партії не мають впливати на стражника, поліцейського шляхом перенесення політичних конфліктів, оскільки це може призвести до упереджених дій стражника, поліцейського. Така ситуація була б загрозливою і несприятливою для інтересів громадян і держави. Стражник має вважатися політично нейтральною, неупередженою особою, що є підґрунтям демократичного суспільства.

Стражники, виконуючи завдання із забезпечення громадського порядку і безпеки, часто перебувають у ситуаціях небезпечного впливу на здоров'я, а іноді й життя. Тому вони повинні мати відповідну психофізичну придатність, отримуючи професійну кваліфікацію під час навчання за програмою поліцейської підготовки. Співробітники муніципальної варті мають дозвіл на використання та застосування примусових засобів та вогнепальної зброї (на рівні із співробітниками поліції, Агентства внутрішньої безпеки, Служби зовнішньої розвідки, військовослужбовців військової жандармерії та багатьох інших формувань).

Закон чітко визначає правила користування та застосування спеціальних засобів правоохоронцями. Докладно описані способи застосування, а також дії після їх використання. Стражники здебільшого виконують свої завдання під час патрулювання, гарантуючи безпеку громадян, громадську безпеку та громадський порядок.

Згідно із Законом про муніципальну варту, стражник, виконуючи покладені на нього завдання, має право:

- 1) висловлювати зауваження, звертати увагу, давати усне попередження, а також застосовувати інші засоби виховного впливу;
- 2) вимагати документи в обґрунтованих випадках для встановлення особи;
- 3) затримувати осіб, які, очевидно, становлять пряму загрозу для життя або здоров'я громадян, а також майна, а негайно доставляти до найближчого відділення поліції;
- 4) контролювати дорожній рух;
- 5) користуватися захистом, що надається державним службовцям;
- 6) виконувати дії, передбачені наказом суду або прокуратури;
- 7) звертатися за допомогою до державних та місцевих органів влади;
- 8) застосовувати примусові заходи;
- 9) застосовувати вогнепальну зброю;
- 10) у невідкладних випадках звертатися за допомогою до установ, які працюють у комунальній сфері, та громадських організацій, а також до кожної особи для надання спеціальної допомоги;
- 11) проводити роз'яснювальні дії, направляти до суду висновки про покарання, обвинувачувати в суді та свідчити на захист - у порядку та обсязі, визначених у Кодексі процедур у справах про проступки;
- 12) спостерігати та фіксувати події в громадських місцях із використанням технічних засобів;
- 13) виконувати адміністративні завдання.

Отже, задля виконання своїх функцій польська муніципальна варта наділена правом застосовувати заходи примусу, а саме: фізичний вплив (силу), спеціальні

засоби та, починаючи з 2013 р., вогнепальну зброю. Законом про примусові заходи та вогнепальну зброю від 24 травня 2013 р. передбачено порядок зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також її застосування і використання. Польське законодавство передбачає високі вимоги до підготовки стражників, умов зберігання вогнепальної зброї, тому відповідний сертифікат (дозвіл на використання вогнепальної зброї) отримують від МВС Польщі не всі органи місцевого самоврядування, в яких було створено муніципальну варту.

Стражники мають обмеження і не можуть: 1) вести бізнес, 2) належати до політичних партій, 3) страйкувати.

Водночас стражники не можуть розраховувати на пільги, які мають службовці державних формувань унаслідок доспецифіки.

Зокрема стражники муніципальної варті не отримують право на: достроковий вихід на пенсію, поліцейську пенсію по інвалідності, компенсацію за шкоду, заподіяну здоров'ю або пошкодженню майна, нанесеного під час служби, додаткову оплачувану відпустку тривалістю 13 днів через службу в складних умовах, фінансову допомогу для отримання житла, певну житлову площу в разі виходу на пенсію, додаткову відпустку в розмірі, що залежить від стажу в службі, отримання грошових коштів у разі звільнення, допомогу, пов'язану з професійним навчанням та підвищенням кваліфікації, члени сім'ї померлого охоронця не мають права на пенсію потерпілого, один раз на рік безоплатно подорожувати громадським транспортом; не мають багато інших пільг, передбачених законодавством для службовців державних правоохоронних органів.

Тому, незважаючи на вищезгадані позитивні моменти, діяльність муніципальної варті в деяких територіальних громадах Польщі визнається малоефективною та дорогою, що вже призвело до ліквідації муніципальної варті у деяких територіальних громадах. Основна претензія територіальної громади до стражників полягає в дублюванні функцій державної дорожньої поліції, акценті на фіксуванні порушень правил дорожнього руху, а саме: перевищення швидкості (фіксування за допомогою спеціальних приладів) та порушення правил паркування. Діяльність стражників у цих громадах була зосереджена на стягуванні штрафів із водіїв, водночас вони мало уваги приділяли забезпеченню громадського порядку та безпеки в публічних місцях, мало опікувалися чистотою вулиць і благоустроєм, тому їхня діяльність отримала негативну оцінку.

Члени таких територіальних громад вважають, що утримання муніципальної варті досить затратне для місцевих бюджетів, а вивільнені кошти після ліквідації муніципальної варті треба спрямувати на фінансування програм запобігання злочинності та на впровадження додаткових патрулів державної поліції [12].

Безпечні умови для життя людей та громади - одна з ключових цілей реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Зважаючи на те, що процес реформування місцевого самоврядування в Україні розгортається за прикладом Польщі, де відбулося докорінне перетворення суспільного сектора, було досягнуто рівня публічної влади, характерного для розвинутих західних країн, що спричинило суттєві позитивні перетворення в багатьох сферах громадського життя, актуальність наукового аналізу досвіду в цій сфері не викликає сумніву та дасть змогу сформулювати

організаційно-правові засади діяльності муніципальної варті в Україні й розробити механізм переходу до децентралізованих форм охорони громадського порядку.

Висновки. Формування безпечного життєвого середовища неможливе без урахування досвіду європейських країн колишнього «соціалістичного табору». Наявність підрозділів муніципальної поліції в цих країнах є прогресивним чинником, що вже призвів до позитивних результатів.

Правовою основою діяльності муніципальної варті в Польщі на державному рівні є спеціальний законодавчий акт, а на локальному рівні - статут муніципальної варті. Врегулювати діяльність аналогічних підрозділів в Україні, тобто вирішити проблему правового врегулювання діяльності підрозділів місцевих органів самоврядування, на які покладено забезпечення правопорядку, можна в разі прийняття Закону України «Про муніципальну варту», врахувавши позитивний досвід функціонування муніципальної варті в Польщі.

Література

1. Байрак С. Місцеве самоврядування Республіки Польща: особливості становлення та засади функціонування. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2013. № 3. С. 255-262.
2. Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 227 с.
3. Волуйко О. М. Адміністративно-правові засади діяльності муніципальної міліції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2015. 224 с.
4. Гудзь Т. І. Основи організації та діяльності муніципальної поліції у зарубіжних країнах: територіальні й матеріально-фінансові аспекти. *Публічне право*. 2015. Вип. 4. С. 84-92.
5. Дубовик В. Б. Муніципальні форми та механізми забезпечення охорони права в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Маріуполь, 2013. 29 с.
6. Капітонова Н. В. Муніципальна поліція в структурі органів публічної влади: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 236 с.
7. Капітонова Н. В. Муніципальна поліція: плюралізм наукових підходів / Н. В. Капітонова, Н. В. Харченко. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2017. № 1(55). С. 14-18.
8. Орлов В. А. Муніципальна поліція в постсоціалістичних країнах ЄС: компаративне дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 12-18.
9. Петков С. В. Громадський порядок: місце й роль місцевої поліції в протидії проступкам проти громадського порядку. *Право та державне управління*. 2010. № 1. С. 44-55.
10. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності гмінної (міської) сторожі у Республіці Польща. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 101-116.
11. Герман О. Як це у Польщі. Міський патруль поспішає на допомогу. 10.07.2015. URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/07/10/197009>.
12. Znikająca straż miejska = Зникнення муніципальної варті. URL: <http://tomaszcukiernik.pl/artykuly/artykuly-wolnorynkowe/znikajaca-straz-miejska>.

Вдовиченко О. М.,
ад'юнкт

Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Еренко Д. В.

Обґрунтовано основні передумови виникнення проблеми боротьби з корупцією. Визначено основні засоби державної політики щодо вирішення питання запобігання корупційним правопорушенням в умовах сьогодення. Пропонуються основні напрями державної стратегії для ефективної роботи системи антикорупційних органів.

Визначається місце Національного антикорупційного бюро України в системі органів публічної влади.

Ключові слова: антикорупційна діяльність, Національне антикорупційне бюро України, орган державної влади, публічний службовець.

Выделены предпосылки возникновения проблемы борьбы с коррупцией. Определены основные средства государственной политики в отношении решения вопроса предотвращения коррупционных правонарушений в современных условиях. Предлагаются основные направления государственной стратегии для эффективной работы системы антикоррупционных органов.

Определяется место Национального антикоррупционного бюро Украины в системе органов публичной власти.

Ключевые слова: антикоррупционная деятельность, Национальное антикоррупционное бюро Украины, орган государственной власти, публичный служащий.

The basic preconditions of the emergence of the problem of combating corruption are substantiated. Definition of the main means of state policy concerning the solution of the issue of preventing corruption in the present. The main directions of the state strategy for effective work of the system of anti-corruption bodies are offered.

The place of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine in the system of public authorities is determined.

In the scientific literature it is argued that the leading method of administrative law, in relation to the fight against corruption, is the administrative-legal method. That is, the set of methods, means, influence of the public administration on the objects of management, providing the regulatory influence of the norms of administrative law on social relations, and by means of which the legal position of the parties in legal relations is established legally and legally. Relations that arise under the influence of this method of regulation, he characterizes the inequality of the parties and calls "relations of power and subordination." This definition should be understood as follows: the object of public administration is bound to comply with the legal requirements of the subject of public administration, in other words – these relations do not require or exclude organizational subordination, but the decision of the entity is, in any foreseeable by law, a case that is mandatory for an object.

After analyzing the problems of preventing corruption in Ukraine and the activities of the state bodies, which are responsible for such a mission, one can identify the basic ideas for improving the effectiveness of anti-corruption activities. In particular, the state strategy in this area should include, first of all, measures aimed at increasing the transparency of decision-making mechanisms and the establishment of rules, admission to the civil service, transparency of revenue and expenditure of

the state budget, financing of political parties, the mechanism of public procurement, privatization, the functioning of bodies state power and local self-government.

Key words: anti-corruption activity, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, public authority, public servant.

Постановка проблеми та її актуальність. Україні сьогодні вкрай потрібно визначити заходи, спрямовані на розвиток прозорості органів державної влади, залучення громадянського суспільства до більш тісної співпраці, підвищення антикорупційної культури, забезпечення функціонування правоохоронних органів і судової системи відповідно до світових вимог та усунення чинників, що перешкоджають економічному та соціальному розвитку суспільства.

У сучасному світі, коли забезпечується прозорість роботи державних органів, є всі умови для громадських обговорень, а громадяни обізнані про прийняті органами державної влади рішення, виникає довіра до роботи державних органів, збільшується їхня відповідальність. Прозорість сприяє поліпшенню функціонування органів державної влади та є ключовою умовою для розвитку економіки, сприятливого бізнес-середовища та залучення іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом актуальних питань антикорупційної діяльності держави займалися ряд учених з адміністративного права України та зарубіжжя, фахівці з державного управління та кримінального права, зокрема це – праці таких учених, як В.Б. Авер'янов, Н.О. Армаш, Д.О. Беззубов, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородин, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, М.С. Кельман, Л.В. Коваль, Ю.М. Козлов, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, Т.М. Кравцова, О.В. Кузьменко, О.І. Остапенко, О.В. Петришин, Н.Г. Плахотнюк, С.В. Петков, М.І. Мельник, Н.П. Тиндик та інших учених.

Метою статті є визначення оптимальних шляхів і можливих засобів в антикорупційній діяльності держави.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі стверджується, що провідним методом адміністративного права щодо протидії корупції є адміністративно-правовий метод. Тобто сукупність прийомів, засобів, впливу публічної адміністрації на об'єкти управління, що забезпечують регулюючий вплив норм адміністративного права на суспільні відносини та за допомогою яких встановлюється юридично владне та юридичне підвладне становище сторін у правовідносинах. Відносини, які виникають під впливом цього методу регулювання, він характеризує нерівністю сторін і називає «відносини влади і підпорядкування». Під таким визначенням треба розуміти таке: об'єкт публічного управління зобов'язаний виконувати законні вимоги суб'єкта публічної адміністрації, інакше кажучи, зазначені відносини не вимагають і не виключають організаційної підпорядкованості, однак рішення суб'єкта є в будь-якому передбаченому законом випадку обов'язковим для виконання об'єктом [1, с. 343-344].

В юридичній літературі розмежовуються заходи адміністративного примусу та адміністративно-правові заходи. Заходи адміністративного примусу «зводяться до практичних дій компетентних органів із боротьби з корупцією (виявлення правопорушення, накладення адміністративного стягнення тощо), тоді як адміністративно-правові заходи боротьби включають в себе будь-які заходи примусового характеру, що мають підзаконний характер (наприклад, видання підзаконних нормативно-правових актів органами публічної адміністрації)» [2, с. 107]. На наш погляд, зазначене розмежування термінів є не досить коректним, бо дії компетентних органів із протидії корупції також мають бути законними, відповідати правовим нормам. Адміністративно-правові заходи більшість науковців розглядає як заходи адміністративного примусу, причому ми натрапляємо на стільки класифікацій цих заходів, скільки висловлюється поглядів щодо них. Метою застосування таких заходів має бути виявлення та подолання соціальних передумов і наслідків корупції. По-перше викриття корупційних діянь, по-друге, відповідальність винних у вчиненні протиправних діянь. Важливим аспектом залишається прозорість і зрозумілість для населення тих рішень, які стосуються подолання корупції [3, с. 129-133].

Висвітлюючи питання взаємодії публічної адміністрації і громадян, Т. Плугатар [4] зазначає, що правовий стандарт взаємовідносин органів державної влади та громадськості повинен виходити зі статусу людини як суб'єкта, перед яким такі органи відповідальні за свою діяльність. Ідеться про створення ефективної та прозорої системи громадського контролю за діяльністю чиновництва, яка буде ґрунтуватися на додержанні національних інтересів і законності.

Національне антикорупційне бюро України створено відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» 2014 р. Цим Законом визначено, що воно є державним правоохоронним органом, на який покладаються попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Головне завдання Національного антикорупційного бюро вже дещо звужує коло корупційних деліктів, говорячи про протидію суто кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [5].

Компетенцією Національного антикорупційного бюро України є широкий спектр повноважень щодо запобігання, припинення та розслідування кримінальних корупційних правопорушень, зокрема:

1) здійснення оперативно-розшукових заходів із метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

2) здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проведення досудового розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

3) вжиття заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопору-

шеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснення діяльності щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

4) взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

5) здійснення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро;

6) забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

7) забезпечення на умовах конфіденційності та добровільності співпраці з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення.

За задумом законодавця, реалізація цих повноважень повинна сприяти усвідомленню суті корупції, її причин і загроз, викликаних нею. А участь інститутів громадянського суспільства, приватного сектору та засобів масової інформації в підвищенні обізнаності громадськості стануть суттєвим підспирям в антикорупційній діяльності публічних службовців. Дуже важливо при цьому антикорупційним органам надалі зміцнювати свою співпрацю з міжнародними організаціями та відповідними органами іноземних держав відповідно до законодавства України та міжнародних договорів.

Не можна оминати увагою також кадрове питання. Адже від нього залежить ефективність діяльності і органу, і системи, і держави. Удосконалення публічної служби, забезпечення більш прозорої процедури, що стосуються допуску до публічної служби, просування по службі, звільнення з неї, оцінка діяльності публічних службовців, впровадження системи обертання на публічну службу – такі кроки наближають суспільство до безкорупційної дійсності. Інституціональні механізми і правила, що регулюють вступ на публічну службу, повинні бути поліпшені, і допуск до будь-яких сфер публічної служби має бути прозорим, проведеним на основі конкурсу.

Паралельно варто приділити увагу здійсненню заходів, спрямованих на підвищення авторитету публічної служби, здійсненню спеціальних програм для підтримки та стимулювання публічних службовців. Але соціальні та трудові гарантії повинні корелюватись із вимогою підвищення професійних знань і навичок співробітників Національного антикорупційного бюро України щодо виявлення, розслідування і кримінального переслідування корупціонерів. Отож проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення корупційних злочинів, буде більш ефективним. Вважається, що забезпечення співробітників правоохоронних органів високими зарплатами є одним з основних факторів у боротьбі з корупцією. Проте і контроль за їхньою діяльністю, а відтак і небезпека втрати посади публічним службовцем Національного антикорупційного бюро України мають бути реальними. Тоді можна казати про таку пряму залежність.

Україна зацікавлена та сприяє закріпленню норм професійної етики в кодексах поведінки посадовців, підприємців, представників відповідних професій, якими можуть бути встановлені спеціальні вимоги щодо поведінки таких осіб. Такий досвід уже є в деяких європейських

держав, відповідно до рекомендацій Ради Європи. Наприклад, у Додатку до Рекомендації № R (2000) 10 Ради Європи – «Модельний кодекс поведінки державних службовців» – зазначається, що державний службовець не повинен допускати, щоб його особисті інтереси були в конфлікті з його державною посадою [6]. Відповідні правові норми містить Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VI від 2014 р. [7] та чинні сьогодні Загальні правила поведінки державного службовця [8].

Розглядаючи принципи етичної поведінки публічних службовців як її основну змістовну характеристику, треба враховувати два загальних аспекти:

1) деякі з висвітлених у цьому розділі антикорупційних обмежень і зобов'язань зараховуються до правил етичної поведінки публічних службовців (це приписи щодо конфлікту інтересів, нерозголошення інформації, подання декларації тощо). При цьому подібний підхід характерний не лише для України, але й для більшості інших країн Центральної та Східної Європи. [9];

2) значна частина етичних вимог поширюється на позаслужбове життя публічних службовців. Наприклад, відповідно до Правил етичної поведінки поліцейських (п. 3 розд. 4) за будь-яких обставин і щодо будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики [10].

У законодавстві та в юридичній літературі виділяються як дієвий спосіб запобігання корупції заходи з підвищення етичного рівня кадрового складу, прийняття службових документів «Етика поведінки державного службовця», які повинні мати морально-ідеологічне спрямування. Органами державної влади, відповідно до антикорупційного законодавства, розробляються та приймаються різні відомчі нормативно-правові акти такого характеру.

Зокрема, розділ II Закону України «Про правила етичної поведінки» безпосередньо визначає такі правила: державні службовці повинні уникати демонстрації в будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів та утримуватися від виконання незаконних рішень чи доручень; вони не можуть спонукати в будь-який спосіб своїх підлеглих до прийняття того чи іншого рішення; не мають права вчиняти дій або бездіяльність на користь своїх особистих інтересів або ж в інтересах третіх осіб; їхня діяльність у відносинах з іншими особами повинна здійснюватися виключно в інтересах громадян.

Як приклад розглянемо Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами. Проаналізувавши зміст цього нормативно-правового акта, виділимо найбільш показові моменти. Дотримання норм Кодексу передбачає, що службовці органів МВС України, МЗС України, Державної митної служби, Державної міграційної служби, Держприкордонслужби зобов'язані служити українському народові, демонструючи при цьому етичну поведінку, усвідомлюючи, що їхня служба безпосередньо передбачає відданість громадянам і зобов'язання діяти в інтересах держави, відстоювати національні інтереси, утверджувати базові суспільні цінності. Реалізація таких вимог можлива тільки за свідомого підпорядкування власних інтересів суспільним вимогам і державним пріоритетам. Це необхідна умова запобігання корупційному правопорушенню [11].

Цей Кодекс спрямований на створення ефективної системи запобігання правопорушенням, зокрема корупційним, у сфері управління кордонами. На нашу думку,

цей документ відповідає загальноновстановленим міжнародним етичним нормам поведінки державного службовця під час виконання своїх прямих обов'язків. Проте актуальною сьогодні залишається проблема реалізації закріплених Кодексом норм. Прийняття цього нормативно-правового акта лише частково розв'язує проблему запобігання корупційним правопорушенням серед працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами. Насамперед потрібно змінити ставлення державного службовця до корупції та створити ефективну систему покарань за корупційні порушення.

Висновки. Проаналізувавши проблеми запобігання корупційним правопорушенням в Україні та діяльності органів держави, на яких покладається така місія, можна визначити базові ідеї з підвищення ефективності антикорупційної діяльності. Зокрема, державна стратегія в цій сфері має передбачати, перш за все, заходи, спрямовані на підвищення прозорості механізмів прийняття рішень і встановлення правил, допуску до державної служби, прозорості доходів і видатків державного бюджету, фінансування політичних партій, механізму державних закупівель, приватизації, функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування.

Література

1. Онищук О.О. Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 35-37.
2. Зміст та структура адміністративно-правового статусу правоохоронного органу. *Наука і правоохорона*. 2015. № 3. С. 12-19.
3. Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/card2#Card>.
4. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protidyia%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 17008-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n738>.
6. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства державної служби від 5 серпня 2016 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>.
7. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 листопада 2016 р. № 1179.
8. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 листопада 2016 р. № 1179.
9. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В.В., Армаш Н.О., Кузьменко О.В., Стеценко С.Г. та ін. 2-е вид. Херсон: «ОЛДІ-ПЛЮС», 2019. 580 с.
10. Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами: наказ МВС України, МЗС України, Мінфін України від 5 липня 2011 р. № 330/151/809/434/146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0922-11>.

Еренко Д. В.,
аспірант кафедри цивільного,
адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ РЕЛІГІЇ

Івженко Д. А.

У статті досліджується питання дотримання принципу пропорційності під час обмеження державою права на свободу релігії. Звертається увага на теоретичні та правозастосовні підходи до вирішення проблемного питання на підставі аналізу практики судів загальної юрисдикції під час вирішення справ, пов'язаних з обмеженням свободи релігії. За результатами дослідження зроблено висновок про відсутність єдиного та комплексного підходу до вирішення поставленої проблеми.

Ключові слова: право на свободу релігії, принцип пропорційності, обмеження державного втручання, верховенство права.

В статье исследуется вопрос соблюдения принципа пропорциональности при ограничении государством права на свободу религии. Обращается внимание на теоретические и правоприменительные подходы к решению проблемного вопроса на основании анализа практики судов общей юрисдикции при решении дел, связанных с ограничением свободы религии. По итогам результата исследования сделан вывод об отсутствии единого и комплексного подхода к решению поставленной проблемы.

Ключевые слова: право на свободу религии, принцип пропорциональности, ограничение государственного вмешательства, верховенство права.

The article presents the results of author's attempts to research the nature of the limitation of religious liberty in compliance with the principle of proportionality. The attention is paid to the theoretical and practical approaches for finding a solution on the problematic issue according to court practice. Upon the results of research conclusion is made on the lack of coherent and integrated approach to solving the problem. The urgency of the article is due to the fact that the polemic on the right to freedom of religion in recent years has become much more active, focusing on those events that are taking place in a new Ukraine history as well. First of all, this is due to the desire of Ukraine to create a single local self-governing church and to have no external interference in the sphere of religion.

Moreover, many debates raise on the issue of limiting freedom of religion due to the armed conflict in the East of Ukraine, where people are deprived of the right to religious pluralism, the participation of religious organizations in their public life, and the high level of implementation international law treaties in the part if religion into domestic law system.

Therefore, the purpose of this article is to analyze existing approaches in the theory of law and law-enforcement activity in order to find a solution of the issue of compliance the principle of proportionality in terms of limiting the human right to freedom of religion.

It's essential, that non-implementation of the principle of proportionality in the Constitution of Ukraine creates ambiguity in approaches of courts of general jurisdiction to resolve issues related to the restriction of the right to freedom of religion by public authorities and local self-government.

Key words: right to freedom of religion, principle of proportionality, limitation of government intervention, lull of law.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність теми зумовлена тим, що обговорення питання реалізації права на свободу релігії останнім часом значно активізувалось з огляду на ті події, які відбуваються в житті українського народу. Передусім це пов'язано з прагненням України створити єдину помісну самоврядну церкву та сповідувати релігію без зовнішнього втручання. Окрім того, багато дискусій спричиняє проблема обмеження свободи релігії у зв'язку із збройним конфліктом на сході України, де віруючі позбавлені права на релігійний плюралізм, участь релігійних організацій у публічному громадському житті, а також забезпечення релігійних прав на рівні міжнародних стандартів щодо свободи, релігії чи переконань [1]. Зокрема, у Звіті Центру Громадянських Свобод та Міжнародного партнерства за права людини у рамках платформи «Громадянська солідарність» про переслідування за релігійними переконаннями під час воєнного конфлікту на сході України наведено висновок про наявність масштабних та інтенсивних переслідувань цивільного населення в південно-східних областях України за релігійними ознаками, що знаходить свій прояв у застосуванні вбивств, катувань, примусового переміщення, жорстокого позбавлення свободи, що, безумовно, порушує первісні права, викладені в міжнародному праві [2].

Метою статті є аналіз наявних у теорії права та правозастосовній діяльності підходів до вирішення питання дотримання принципу пропорційності в аспекті обмеження права людини на свободу релігії.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядається право на свободу релігії, однак як у національному законодавстві, так і в міжнародних нормативно-правових актах поряд із правом на свободу релігії зазвичай розглядається право на свободу світогляду та віросповідання. Тож доцільним є визначитися передусім із уживаною термінологією.

Нагадаємо, що стаття 35 Конституції України гарантує кожному свободу світогляду та віросповідання. Це право передбачає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Водночас Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» фактично дає визначення права на свободу совісті, що містить свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання [3]. Тобто свободу совісті законодавець тлумачить ширше, ніж свободу релігії, водночас є певна неузгодженість у розумінні змісту таких прав.

У положеннях міжнародних нормативно-правових актів, зокрема у статті 18 Загальної декларації прав людини (далі – ЗДПЛ), статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – МПГПП)

Івженко Д. А., 2018

закріплюється право на свободу думки, совісті та релігії [4; 5]. Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Kokkinakis v. Greece» визначив, що питання свободи релігії є питанням свободи совісті кожного, яке охоплює свободу сповідання будь-якої релігії [6]. Отже, свобода совісті є поняттям більш широким, ніж поняття свободи віросповідання, інакше кажучи, містить останнє.

Свобода думки, совісті та релігії є однією з основ «демократичного суспільства», а також одним із найбільш важливих елементів, з яких складається особистість віруючих та їхній світогляд; вона також є цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих. Від неї залежить плюралізм, який є невіддільним від демократичного суспільства.

Варто зауважити, що право на свободу релігії завжди розглядається у двох аспектах – як внутрішня та зовнішня свобода людини. Втім, внутрішня свобода розкривається в тезі: «Всі мають право на свободу думки, совісті та релігії». Таке положення знаходить підтвердження також у міжнародних нормативно-правових актах, які, відповідно до статті 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України за умови надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України. Право на свободу думки, совісті та релігії проголошується в статті 18 ЗДПЛ, статті 9 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), а також у статті 18 МПГПП. Зважаючи на зміст вищезазначених правових норм, внутрішня свобода релігії є абсолютною і не підлягає обмеженню [7, 5]. Коментар № 22 (48) Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав людини до статті 18 МПГПП проголошує: «Свобода «мати чи приймати» релігію чи віру обов'язково надає право обирати релігію чи віру, включно з *inter alia*, право змінювати теперішню релігію чи віру особи на іншу чи приймати атеїстичні погляди, а також право особи зберігати релігію чи віру» [8].

З іншого боку, аналізуючи зовнішню свободу релігії, варто зауважити, що вона передбачає свободу «сповідувати свою релігію або переконання». Відповідно до частини 1 статті 9 ЄКПЛ, кожен має право сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та до-тримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Водночас, на відміну від внутрішньої свободи, зовнішня свобода може підлягати обмеженням, однак лише за суворо визначених умов, установлених у міжнародних нормативно-правових актах та актах національного законодавства.

Ми з'ясували, що обмеженню підлягає лише зовнішня сторона свободи релігії, однак для з'ясування підстав для обмеження такого права, варто звернутись до положень міжнародних договорів. Наприклад, ЄКПЛ проголошує, що такі обмеження мають бути «передбачені законом і бути необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для захисту громадського порядку, здоров'я чи моралі та прав і свобод інших». Аналогічне за змістом положення міститься в частині 2 статті 9 МПГПП.

Наприклад, у справі «Гамидович проти Боснії і Герцеговини» від 5 грудня 2017 року Суд визнав порушення Боснією і Герцеговиною статті 9 ЄКПЛ [9]. Суть справи полягала в тому, що пана Гамидовича було викликано до

суду як свідка у справі про напад на посольство США в Сараєво. Однак за неповагу до суду, яка, на його думку, проявилась у відмові Гамидовича зняти тюбетейку, останнього Суд видалив із залу судових засідань і засудив за явну неповагу. Рішення було залишено без змін під час перегляду в Апеляційному суді. Конституційний суд Боснії і Герцеговини не виявив порушення релігійних прав і повністю визнав аргументи Державного Суду. Проте ЄСПЛ встановив, що засудження заявника за носіння тюбетейки в залі суду є обмеженням права на свободу релігії, оскільки носіння тюбетейки не є обов'язковим, однак воно має сильні традиційні корені, тому багато з тих, хто сповідує іслам, вважає це своїм релігійним обов'язком.

Отже, аналізуючи вищезазначені рішення ЄСПЛ, варто зазначити, що, вирішуючи питання про наявність чи відсутність підстав для обмеження права на свободу релігії, Суд відповідає на такі питання: 1) Чи встановлені такі обмеження міжнародними нормативно-правовими актами або актами національного законодавства? 2) Чи є пропорційним обмеження права на свободу релігії щодо інших фундаментальних цінностей правової держави? Отож постає питання в тлумаченні принципу пропорційності в контексті обмеження права на свободу релігії.

Зазначимо, що принцип пропорційності, в умовах правової держави, спрямований на визначення необхідності втручання органів державної влади у права та свободи людини й громадянина, визначення максимального ступеня такого втручання та його відповідності переслідуваній меті. На думку англійського теоретика Т. Хартлі, принцип пропорційності передбачає розумне співвідношення між метою і засобами її досягнення, окрім того, такі засоби і шкода для тих, чий інтерес порушується, повинні бути пропорційними отриманому в публічних інтересах позитивному результату [10, с. 161].

Британський правознавець-конституціоналіст Альберт Дайсі вважав принцип пропорційності одним із провідних елементів принципу верховенства права (*rule of law*). Федеральний конституційний суд Німеччини починаючи з 1965 року неодноразово у своїх рішеннях зазначав про те, що принцип пропорційності – це неписаний конституційний принцип, який походить із принципу верховенства права і з природи основних прав, які можуть бути обмежені державою виключно у разі життєвої необхідності захисту публічного інтересу.

С.В. Шевчук указує, що принцип пропорційності можна сформулювати так: «Індивідуальний тягар може бути покладений на особу правовим актом держави тільки тією мірою, яка необхідна для досягнення певної легітимної мети [11, с. 70-71]. С.П. Погребняк визначає, що головна суть принципу пропорційності полягає в розумному співвідношенні мети державного впливу засобам їх досягнення в обмеженні прав людини [12, с. 193].

Варто зазначити, що ані Конституція України, ані Закони України не містять закріплення принципу пропорційності. Водночас хоча деякі принципи в Конституції України прямо не зазначені, це не свідчить про те, що вони не можуть бути виведені Конституційним Судом України шляхом аналізу норм Конституції, основ конституційного устрою. Це стосується, зокрема, принципів «співмірності» та «пропорційності» [13, с. 218-219].

Конституційний Суд України (далі – КСУ) неодноразово звертався у своїх рішеннях до принципу пропорційності, відповідно сформувавши певний підхід до його розуміння. У рішенні КСУ № 15-рп/2004 про призначення судом більш м'якого покарання, Суд звернув увагу, що обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям [14].

Принцип пропорційності не знайшов свого прямого відображення в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, однак цей принцип є одним із найбільш вживаним у рішеннях Європейського суду з прав людини. Наприклад, у справі «Евейда та інші проти Сполученого королівства» ЄСПЛ зазначив, що відмова компанії «Бритиш Ейрвейз» в період з вересня 2006 року по лютий 2007 року в дозволі на те, щоб заявниця залишалася на своїй посаді, маючи при цьому можливість відкрито носити хрестик, становила втручання в її право сповідувати свою релігію. Оскільки втручання не було безпосередньо пов'язане з діями держави, Суд повинен розглянути питання про те, чи виконали державні органи влади за всіх обставин свої позитивні зобов'язання за статтею 9; інакше кажучи, чи було достатньо гарантоване в національному правопорядку право пані Евейди вільно сповідувати свою релігію і чи був дотриманий справедливий баланс між її правами та правами інших».

У зв'язку із відсутністю закріплення принципу пропорційності в Конституції України та, як наслідок, єдиного підходу в його застосуванні на практиці нерідко виникають питання у його неправильному застосуванні судами загальної юрисдикції під час розгляду справ, пов'язаних із релігійною свободою.

Проблеми у вирішенні питань, що пов'язані з обмеженням права на свободу релігії, пов'язані з неповним усвідомленням світського характеру держави. Досить часто поняття «світська держава» ототожнюють виключно з положеннями статті 35 Основного Закону, відповідно до якого проголошується відокремленість церкви і релігійних організацій від держави, а також школи від церкви. Однак, вважаємо, що такий підхід є досить вузьким і не розкриває змісту поняття «світська держава».

Варто зазначити, що однією з характерних ознак світського характеру держави є вимога релігійної нейтральності. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, релігійна нейтральність проявляється в обов'язку держави дотримуватись нейтралітету, що, у свою чергу, є несумісним із будь-якими її діями, які полягають в оцінці легітимності тих чи інших релігійних переконань, або способів їх вираження. Саме цю ознаку досить часто суди загальної юрисдикції не беруть до уваги, безпідставно надаючи перевагу у праві на свободу релігії одній релігійній громаді, невинуватно дискримінуючи таким чином іншу.

Показовою справою, в якій суд загальної юрисдикції помилково не звернувся до принципу пропорційності в аспекті реалізації права на свободу релігії є справа за позовом Благодійного фонду «Міжнародна допомога «Добрий самарянин» до Виконавчого комітету Одеської

міської ради щодо обмеження реалізації права на мирне зібрання шляхом заборони проведення зборів, пікетів, походів, демонстрацій та інших мирних зібрань у м. Одесі. Одеський апеляційний адміністративний суд зазначив, що проведення Пасхальної постановки за сюжетом «Євангельської розповіді» у страсну п'ятницю, коли «Господь наш Ісус Христос приніс собі в жертву за гріхи людства» є образою релігійних почуттів віруючих людей. Варто зауважити, що Суд під час ухвалення рішення не застосував принцип пропорційності, поставивши право на релігійну свободу православних вище, ніж право на релігійну свободу протестантів. Окрім того, Суд не навів переконливих доказів образи релігійних почуттів православних [15]. Щодо обмеження проведення маніфестацій, мітингів і зборів висловився Європейський суд із прав людини у справі «Християни проти фашизму та расизму» проти Об'єднаного Королівства», зазначивши, що у разі, якщо є ризик, що мирне зібрання може бути приводом для заворушень і це є поза контролем організаторів, все ж цей чинник не може слугити підставою для обмеження свободи зібрань [16].

Вищевикладене підтверджує думку про те, що незакріплення принципу пропорційності в Конституції України створює неоднозначність у підходах судів загальної юрисдикції до вирішення справ, пов'язаних із обмеженням органами державної влади та місцевого самоврядування права на свободу релігії. Європейська комісія за демократію через право (далі – Венеціанська комісія) у Висновку до Конституції України зазначила про необхідність відтворення цього принципу в Конституції України, проте, оскільки принцип пропорційності вилучений із тексту Основного Закону, важливо, щоб Конституційний Суд України тлумачив різні обмеження прав людини як таких з урахуванням вищезазначеного принципу [17].

Однак Україна – не єдина країна, в якій нормативне закріплення принципу пропорційності не знайшло свого відображення в Основному Законі, оскільки в європейських конституціях так само відсутнє проголошення вищезазначеного принципу. З цього приводу влучно зауважує С.В. Шевчук про те, що діяльність суддів у сучасних умовах не може бути зведена до простого, механічного нормозастосування, оскільки потребує творчого, «динамічного» та цільового тлумачення в процесі реалізації конституційних норм із метою встановлення конституційного судового контролю за змістом законів і визначення суддівських стандартів щодо пропорційності обмежень основних прав людини. Завдяки дії принципу пропорційності створюються умови для формування так званої «процесуальної демократії». Саме тому велика увага має приділятися не нормативному закріпленню принципу пропорційності, а належному рівню його правозастосування.

Висновки. Надмірне та необґрунтоване державне втручання в реалізацію права на свободу релігії пов'язане з відсутністю розуміння імпліцитного характеру принципу пропорційності, неоднаковою правозастосовною практикою судів загальної юрисдикції під час вирішення справ, пов'язаних з обмеженням права на свободу релігії, а також вузьким підходом до розуміння поняття «світська держава». На жаль, у процесі розгляду справ суди загальної юрисдикції не досить вдало балансують, вирішуючи питання, пов'язані з релігійною

свободою, відповідно, порушуючи принцип пропорційності, що призводить до суперечливого застосування принципу верховенства права.

Література

1. Звіт Інституту релігійної свободи «Свобода віросповідання під прицілом». 2018. URL: <http://irf.in.ua/files/publications/2018.10.24-IRF-Report-UKR.pdf>.
2. Звіт Центру Громадянських свобод та Міжнародного партнерства за права людини у рамках платформи «Громадянська солідарність»: «Переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на сході України». URL: http://www.irs.in.ua/files/publications/2015.04-Report_Religious_persecution_in_occupied_Donbas_ukr.pdf.
3. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 25. Ст. 283. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
4. Загальна декларація прав людини. *Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Case of Kokkinakis v. Greece (Application no. 14307/88). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22docnumber%22%3A%22695704%22%2C%22itemid%22%3A%22001-57827%22%7D>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), 30 July 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, available at: <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html> [accessed 13 November 2018].
9. Case of Hamidovic v. Bosnia and Herzegovina (Application no. 57792/15). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-179219%22%7D>.
10. Основы права Европейского сообщества = The foundations of European community Law: Введение в конституционное и административное право Европ. сообщества / Пер. с англ. В.Г. Бенда; науч. ред. В.Г. Бенда. 3-е изд. М.: «Закон и право» [Право и закон]; ЮНИТИ-ДАНА, 1998. 647 с. : тв. Предм. указ.: С. 634-647. ISBN 5-85171-037-3.
11. Шевчук С.В. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С. 69-76.
12. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: «Право», 2008. С. 192.
13. Баулин Ю.В. Нормативное выражение конституционных ценностей и их значение в деятельности Конституционного Суда Украины. *Конституционное правосудие в новом тысячелетии*. Ереван, 2008. С. 218-219.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
15. Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду у справі № 815/3294/13-а від 30 квітня 2013 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31051982>.
16. Christians against Racism and Fascism v/the United Kingdom (Application N°8440/78). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74286>.
17. Opinion on the Constitution of Ukraine adopted by the Commission at its 30th Plenary Meeting in Venice on 7-8 March 1997 CDL-INF (97) 2, Strasbourg, 11 March 1997. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(1997\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(1997)002-e).

Івженко Д. А.,

студентка 4 курсу юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ У КАЗАХСТАНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Пархоменко-Куцевіл О. І.

У статті проаналізований прогресивний досвід Казахстану щодо формування антикорупційної політики, удосконалення чинного законодавства, здійснення основних етапів реформування. Проаналізовані Закон Казахстану «Про запобігання корупції», Етичний кодекс державних службовців, Закон Казахстану «Про державну службу», Антикорупційна стратегія Казахстану на 2015-2025 роки. Обґрунтовано, що головним пріоритетом антикорупційної політики в Казахстані є попередження корупції, формування антикорупційної політики, негативного ставлення населення до проявів корупції. Це важливі елементи, які мають бути притаманні й українській антикорупційній політиці.

Ключові слова: корупція, державні службовці, антикорупційні заходи, механізми запобігання та боротьби з корупцією.

В статье проанализирован прогрессивный опыт Казахстана по формированию антикоррупционной политики, совершенствованию действующего законодательства, осуществлению основных этапов реформирования. Проанализированы Закон Казахстана «О предотвращении коррупции», Этический кодекс государственных служащих, Закон Казахстана «О государственной службе», Антикоррупционная стратегия Казахстана на 2015-2025 годы. Обосновано, что главным приоритетом антикоррупционной политики в Казахстане является предупреждение коррупции, формирование антикоррупционной политики, негативного отношения населения к проявлению коррупции. Это важные элементы, которые должны быть присущи и украинской антикоррупционной политике.

Ключевые слова: коррупция, государственные служащие, антикоррупционные меры, механизмы предотвращения и борьбы с коррупцией.

The article analyzed Kazakhstan's progressive experience in developing anticorruption policy, improving existing legislation, and implementing key stages of reform. The author analyzes the Law of Kazakhstan "On Prevention of Corruption", the Ethics Code of Civil Servants, the Law of Kazakhstan "On Civil Service", the Anticorruption Strategy of Kazakhstan for 2015-2025. The basis for the formation of anti-corruption measures in Kazakhstan is the Law of the RK "On Civil Service", which provided conditions for the implementation of the principles of meritocracy in the civil service through the mechanisms of open competitive selection, career advancement on the basis of competence, payment of wages based on results. The article substantiated that the main priority of anti-corruption policy in Kazakhstan is the prevention of corruption, the formation of anticorruption policy, and the formation of a negative attitude of the population towards corruption. These important elements should be inherent in the Ukrainian anti-corruption policy. In addition, the implementation of the Code of Ethics for civil servants is an important element of anti-corruption policy in Kazakhstan. The author substantiated the introduction of a post of ethics official, which will ensure not only the fulfillment of ethical norms of behavior by civil servants, but also act as the prevention of corruption in specific government bodies. In Ukraine, unfortunately, such a code is not adopted. Since the Law of Ukraine "On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anticorrup-

tion Strategy) for 2014-2017" has lost its relevance, there was a real need to develop a new anti-corruption strategy covering the period 2019-2029 and the formation of the anticorruption culture of Ukrainian citizens, anti-corruption education, and also set anti-corruption standards.

Key words: corruption, civil servants, anti-corruption measures, mechanisms of prevention and fight against corruption.

Постановка проблеми. Проблеми запобігання та боротьби з корупцією розглядають учені – юристи, соціологи, економісти, фахівці з державного управління та підкреслюють негативні наслідки корупції в Україні. У нормативно-правових документах України підкреслюється важливість розроблення дієвих заходів запобігання та боротьби з корупцією. Разом із тим, на жаль, ті заходи, які розробляються на регіональному та місцевому рівнях, неефективні та не мінімізують рівень корупції.

Адже мінімізація рівня корупції має починатися із заходів превенції, тобто попередження.

Міжнародний досвід демонструє позитивні практики запобігання та боротьби з корупцією. Саме такий досвід має бути запроваджений у національному законодавстві.

Слід зауважити, що Казахстан – країна, яка розвивається і постійно удосконалюється та має позитивний досвід запобігання та боротьби з корупцією. Тому доцільно було б детально проаналізувати досвід Казахстану у вирішенні цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблему запобігання та подолання корупції аналізують учені в різних галузях науки, у тому числі правознавці, політологи, соціологи, психологи, державні управлінці та ін. Зокрема, проблеми міжнародного досвіду із заходів щодо запобігання та подолання корупції аналізують С. Александров, В. Андріанов, Л. Багрій-Шахматов, О. Банчук, І. Бачинський, В. Белік, В. Берзнер, О. Бондарчук, О. Дудоров, О. Дульський, А. Закалюк, Т. Іленок, О. Кальман, М. Камлик, С. Клімова, І. Козьяков, О. Костенко, В. Кузьменко, О. Куриленко, К. Лалаян, О. Ленкевич, В. Литвиненко, О. Лук'янов, О. Маркеева, М. Мельник, О. Михайльченко, А. Мовчан, О. Мусієнко, Є. Невмержицький, А. Новак, В. Пелішенко, С. Петрашко, Ю. Рубинський, О. Рябенко, А. Савенков, С. Серьогін, О. Сінчук, Л. Ситник, Є. Скулиш, В. Соловійов, А. Суббот, В. Трепак, Т. Ульянов, М. Фоміна, М. Хавронюк, Н. Ченшова, О. Юрченко, С. Яковенко, М. Ярошенко, І. Яцків та ін.

Водночас нині відсутній порівняльний аналіз системи антикорупційних заходів у Казахстані та Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета статті – здійснення порівняльного аналізу системи антикорупційних заходів у Казахстані та Україні.

Виклад основного матеріалу. Почнемо розгляд досвіду із запобігання та подолання корупції Казахстану з аналізу профільного законодавства.

У Законі Республіки Казахстан від 18 листопада 2015 року «Про запобігання корупції» [2] головна роль відведена формуванню антикорупційної культури, а також антикорупційній освіті.

Формування антикорупційної культури – діяльність, що здійснюється суб'єктами протидії корупції в межах своєї компетенції щодо збереження та зміцнення в суспільстві системи цінностей, що відбиває нетерпимість до корупції.

Формування антикорупційної культури здійснюється за допомогою комплексу заходів освітнього, інформаційного та організаційного характеру [2].

Натомість антикорупційна освіта – безперервний процес виховання і навчання, здійснюваний з метою морального, інтелектуального, культурного розвитку і формування активної громадянської позиції неприйняття корупції особистістю. Інформаційна та організаційна діяльність реалізується шляхом проведення роз'яснювальної роботи в засобах масової інформації, організації соціально значущих заходів, державного соціального замовлення відповідно до законодавства Республіки Казахстан та інших заходів, передбачених законодавством Республіки Казахстан [2].

Ще однією важливою формою запобігання корупції у Казахстані є встановлення антикорупційних стандартів. Антикорупційні стандарти – встановлена для відокремленої сфери суспільних відносин система рекомендацій, спрямована на попередження корупції [2].

Антикорупційні стандарти розробляються державними органами, організаціями і суб'єктами квазідержавного сектору за участю громадськості та враховуються у розробці законодавства і в правозастосовній практиці.

Наступним нормативним документом Казахстану у сфері запобігання корупції є Етичний кодекс державних службовців [4].

Несення державної служби є вираженням особливої довіри з боку суспільства і держави і висуває високі вимоги до морально-етичного вигляду державних службовців. Суспільство розраховує, що державні службовці будуть вкладати всі свої сили, знання і досвід у здійснювану ними професійну діяльність, неупереджено і чесно служити своїй Батьківщині – Республіці Казахстан.

Відповідно до Етичного кодексу державних службовців державні службовці мають:

1) сприяти зміцненню єдності народу Казахстану і міжнародній згоді в країні, шанобливо ставитися до державної та інших мов, традицій і звичаїв народу Казахстану;

2) бути чесними, справедливими, скромними, дотримуватися загальноприйнятих морально-етичних норм, у поведінці з громадянами і колегами проявляти ввічливість і коректність;

3) забезпечувати законність і справедливість прийнятих ними рішень;

4) забезпечувати прозорість прийняття рішень, які зачіпають права і законні інтереси фізичних і юридичних осіб;

5) протистояти діям, що завдають шкоди інтересам держави, що перешкоджають або знижують ефективність функціонування державних органів;

6) підвищувати свій професійний рівень і кваліфікацію для ефективного виконання службових обов'язків, дотримуватися встановлених законами Республіки Казахстан обмежень і заборон;

7) своїми діями і поведінкою не давати приводу для критики з боку суспільства, не допускати переслідування за критику, використовувати конструктивну критику для усунення недоліків і поліпшення своєї діяльності;

8) не використовувати службове становище для надання впливу на діяльність державних органів, організацій, державних службовців та інших осіб у вирішенні питань особистого характеру;

9) не поширювати відомості, що не відповідають дійсності;

10) забезпечувати збереження державної власності, раціонально, ефективно і тільки в службових цілях використовувати довірену державну власність, включаючи автотранспортні засоби;

11) неухильно дотримуватися службової дисципліни, сумлінно, неупереджено та якісно виконувати свої службові обов'язки, раціонально і ефективно використовувати робочий час;

12) на постійній основі вживати заходів щодо підвищення якості надаваних державних послуг, цілком орієнтуючись на запити населення як споживача державних послуг;

13) не допускати вчинення проступків та інших правопорушень, за які законом передбачена дисциплінарна, адміністративна або кримінальна відповідальність;

14) дотримуватися ділового етикету і правил офіційної поведінки [4].

Таким чином, у законодавстві Казахстану чітко сформовані норми поведінки державних службовців, які забезпечують ефективність та результативність діяльності не тільки державної служби Казахстану, а й всього державного управління в країні.

Крім того, вищезазначеним нормативно-правовим документом передбачено функціонування Уповноваженого з етики.

Уповноважений з етики – державний службовець, який здійснює діяльність із забезпечення дотримання норм службової етики та профілактики порушень законодавства про державну службу, протидії корупції та Етичного кодексу державних службовців Республіки Казахстан, а також консультує в межах своїх функцій державних службовців і громадян [4].

Самостійна посада уповноваженого з етики вводиться в центральних державних органах (за винятком правоохоронних і спеціальних державних органів, а також Міністерства оборони Республіки Казахстан), що мають територіальні підрозділи або територіальні підрозділи відомств, зарубіжних установ, а також в апаратах акимів областей, міст республіканського значення, столиці. У державних органах, які не мають територіальних підрозділів або територіальних підрозділів відомств (за винятком правоохоронних і спеціальних державних органів, а також Міністерства оборони Республіки Казахстан), відомствах і територіальних підрозділах центральних державних органів, територіальних підрозділах відомств центральних державних органів, зарубіжних установах, ревізійних комісіях, апаратах акимів міст обласного значення, районів, районів у містах функції уповноваженого з етики покладаються на служ-

бовців цих державних органів. Функції уповноваженого з етики покладаються на державного службовця, який обіймає керівну посаду, а також здобув визнання і повагу в колективі [4].

Особи, що обіймають самостійну посаду уповноваженого з етики, координують і здійснюють методологічне керівництво уповноважених з етики відомств і територіальних підрозділів, закордонних установ, місцевих виконавчих органів районних рівнів, що входять у структуру цих державних органів, і підкоряються відповідальному секретарю центрального виконавчого органу, а у випадках відсутності відповідальних секретарів або зазначених посадових осіб – керівнику апарату державного органу або особі, що має право призначати і звільняти з посади [4].

Таким чином, посада уповноваженого з етики забезпечує не лише виконання етичних норм поведінки державними службовцями, а й виконує роль запобігання корупції в конкретних органах влади.

Слід звернути увагу, що в Етичному кодексі державних службовців окремо врегульовані стандарти поведінки в службовий та позаслужбовий час. Так, державні службовці в позаслужбовий час мають: дотримуватися загальноприйнятих морально-етичних норм, не допускати випадків антигромадської поведінки, в тому числі перебування в громадських місцях у стані сп'яніння, що ображає людську гідність і громадську мораль; виявляти скромність, не підкреслювати і не використовувати своє посадове становище в отриманні відповідних послуг; не допускати зі свого боку порушення вимог законодавства, пов'язаних з посяганням на громадську мораль, порядок і безпеку, і не залучати інших громадян до скоєння протиправних, антигромадських дій [4].

Державні службовці в службових відносинах з колегами мають: сприяти встановленню і зміцненню в колективі ділових і доброзичливих взаємин і конструктивного співробітництва; припиняти або вживати інших заходів щодо недопущення порушень норм службової етики з боку інших державних службовців; утримуватися від обговорення особистих і професійних якостей колег, які порочать їхню честь і гідність, у колективі; не допускати дій (бездіяльності), що перешкоджають виконанню колегами їхніх посадових обов'язків [4].

Слід зауважити, що основою формування антикорупційних заходів у Казахстані є Закон РК «Про державну службу» [3], який забезпечив умови для впровадження принципів меритократії на державній службі через механізми відкритого конкурсного відбору, кар'єрного просування на основі компетентності, встановлення оплати праці за результатами.

Обіймання адміністративної державної посади здійснюється на конкурсній основі, за винятком випадків, передбачених цим Законом, а також призначення місцевими представницькими органами або обрання відповідно до законів Республіки Казахстан.

Для державних службовців, які вперше потрапили на адміністративну державну службу, а також новоприбулих на адміністративну державну службу, після її припинення, встановлюється випробувальний термін з метою перевірки їх відповідності обійманим державним посадам. Умови про проходження випробувального терміну передбачаються в акті державного органу про призначення на державну посаду [3].

Наступним нормативно-правовим документом із запровадження заходів щодо запобігання та боротьби з корупцією є Антикорупційна стратегія Казахстану на 2015-2025 роки [1].

Одним з ключових заходів цього нормативно-правового документа є формування рівня антикорупційної культури. Передбачений Стратегією комплекс антикорупційних заходів має супроводжуватися широкою участю громадськості. Тільки тісне партнерство держави і суспільства дадуть змогу успішно протистояти корупції. Нетерпиме ставлення до корупції має стати громадянською позицією кожного казаха, а чесність і непідкупність – нормою поведінки. Без наявності у громадян антикорупційної культури, стійкого імунітету до корупції, її публічного осуду неможливе досягнення бажаного результату. Кожен казахстанець, кожна сім'я мають розуміти, що боротьба з корупцією – справа всього суспільства. Принципово важливу роль у формуванні антикорупційної культури відіграє робота з підростаючим поколінням. Тільки впровадження з самого раннього віку антикорупційних стандартів поведінки дасть змогу викоринити це соціальне зло. Важливо з дитинства виховувати особистість у дусі казахстанського патріотизму і неприйняття корупції. Навчальними антикорупційними курсами слід охопити всі навчальні заклади, державні органи і в цілому громадянське суспільство. За всієї масовості робити це слід на професійній основі, використовуючи фахівців різних галузей, які зможуть доступно і кваліфіковано розкрити механізми отримання громадянами державних послуг, захисту своїх прав та законних інтересів. Засоби масової інформації покликані забезпечити атмосферу суспільного неприйняття корупції, сприяти формуванню активної громадянської позиції казахстанців, їхньої діяльної участі в справі протидії корупції. Нерідко корупційні правопорушення є наслідком слабкої правової грамотності громадян у реалізації своїх прав і законних інтересів. Необхідно домагатися кардинального викоринення правового нігілізму в суспільстві [1].

Виправити ситуацію покликана масштабна роз'яснювальна робота серед населення, систематичність і копітка діяльність щодо підвищення правової культури громадян з урахуванням їхніх вікових, професійних та інших особливостей.

Антикорупційна етика і культура казахстанського суспільства має формуватися в контексті ідеології «Мәңгілік ел». Гармонійне поєднання традиційних духовних цінностей та кращих міжнародних стандартів дадуть змогу відтворити канони правомірної поведінки громадян. Усвідомлення і неприйняття корупції як чужого національній культурі явища – основа антикорупційної культури казахського суспільства [1].

Виконання Антикорупційної стратегії Казахстану на 2015-2025 роки на тепер дало можливість досягнути позитивних результатів у сфері запобігання та подолання корупції.

По-перше, зміцнення довіри громадськості до антикорупційної політики Президента Казахстану Н.А. Назарбаєва істотно зміцнило соціальну підтримку державної влади.

По-друге, системні законодавчі зміни в сфері протидії корупції створили серйозні правові підстави для зміцнення системи профілактики корупційних правопорушень.

По-третє, якісний перегляд кадрової політики на державній службі, в правоохоронних, судових органах, в квазідержавних секторах сформував умови для зниження рівня корумпованості кадрового корпусу державного управління.

По-четверте, підвищення відкритості державних органів укупі з легітимацією громадського контролю підвищили відповідальність державних органів управління за прийняті рішення.

По-п'яте, активне залучення громадськості до антикорупційних заходів і просування антикорупційної культури в суспільстві дали змогу посилити атмосферу нетерпимості до корупції [5].

У перспективі подальших розвідок варто здійснити порівняльний аналіз досвіду Європейських країн з національним досвідом, виокремити важливі елементи антикорупційного законодавства за кордоном, запропонувати шляхи удосконалення українського антикорупційного законодавства.

Висновки. Головним пріоритетом антикорупційної політики в Казахстані є попередження корупції, формування антикорупційної політики, формування негативного ставлення населення до проявів корупції. Це важливі елементи, які мають бути притаманні й українській антикорупційній політиці. Крім того, важливим елементом антикорупційної політики в Казахстані є реалізація Етичного кодексу державних службовців. В Україні, на жаль, такий кодекс не прийнято.

Оскільки Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» втратив актуальність, виникла реальна потреба у розробці нової антикорупційної стра-

тегії, яка б охоплювала 2019-2029 роки та стосувалася формування антикорупційної культури громадян України, антикорупційної освіти, а також встановлювала антикорупційні стандарти.

Література

1. Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025 годы : Указ Президента Республики Казахстан. URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/kategorii/antikorrupcionnaya-strategiya-respubliki-kazahstan-na-2015-2025-gody>.
2. Закон РК «О противодействии коррупции». URL: http://economy.gov.kz/ru/kategorii/zakon-respubliki-kazahstan-o-protivodeystvii-korrupcii?theme_version=mobile.
3. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК. «О государственной службе Республики Казахстан». URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z1500000416>.
4. О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан : Указ Президента Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38035182#pos=3;-255.
5. Офіційний сайт Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции. URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/#>.

*Пархоменко-Куцевіл О. І.,
доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Солопова І. В.

У статті досліджуються особливості процесу децентралізації, його основні форми і механізми здійснення, а також досвід проведення відповідних реформ у європейських державах. Визначено різні моделі децентралізації. Зроблено опис генезису, перебігу та результатів реформ державного управління, що здійснюються в країнах Європейського Союзу. Для цього визначено більш широкий контекст діяльності, спрямованої на модернізацію державного управління, зокрема місцевого самоврядування. Висловлені основні зауваження до сучасної держави та її адміністрації та були вказані передумови для проведення адміністративних реформ. Представлені цілі та напрями цих реформ. Їх поділено на три типи реформ: територіально-функціональний; новий публічний менеджмент і державний менеджмент. Зроблена спроба відповісти на питання про ступінь зближення та розбіжності процесів модернізації місцевого самоврядування в Європі з точки зору цілей, дій та наслідків.

У висновку визначається, що траєкторії процесів модернізації різноманітні. Практичне застосування механізмів реформування відбувається в різних країнах по-своєму і приносить різні результати. Це визначається політичним і соціальним контекстом, а також адміністративною культурою, яка панує в цій країні. Погляд на конвергенцію процесів модернізації в державному управлінні здається несанкціонованим, оскільки немає емпіричних доказів, які б виправдовували його. Зауважується, що в процесах модернізації державного управління можна спостерігати нарощування та об'єднання різних моделей державного управління. Вони нагромаджуються, поєднуючи їхні особливості. У рамках кожної моделі державного управління можна спостерігати елементи, придатні для інших моделей. Унаслідок цього створюються внутрішні різноманітні конструкції. Їхні складники частково доповнюють одне одного, і частково вони залишаються в антагоністичних і взаємовиключних відносинах.

Ключові слова: децентралізація, публічна влада, демократичні реформи, субсидіарність, місцеве самоврядування.

В статье исследуются особенности процесса децентрализации, его основные формы и механизмы осуществления, а также опыт проведения соответствующих реформ в европейских государствах. Определены различные модели децентрализации. Описан генезис, ход и результаты реформ государственного управления, осуществляемых в странах Европейского Союза. Для этого определен более широкий контекст деятельности, направленной на модернизацию государственного управления, в частности местного самоуправления. Изложены основные замечания к современному государству и его администрации и были указаны предпосылки для проведения административных реформ. Представлены цели и направления этих реформ. Они разделены на три типа реформ: территориально-функциональный; новый публичный менеджмент и государственный менеджмент. Сделана попытка ответить на вопрос о степени сближения и расхождения процессов модернизации местного самоуправления в Европе с точки зрения целей, действий и последствий.

В выводах определяется, что траектории процессов модернизации разнообразны. Практическое применение механизмов реформирования происходит в разных странах по-своему и приносит разные результаты. Это определяется политическим и социальным контекстом, а также административной культурой, которая царит в этой стране. Взгляд на конвергенцию процессов модернизации в государственном управлении кажется несанкционированным, поскольку не существует эмпирических доказательств, оправдывающих его. Отмечается, что в процессах модернизации государственного управления можно наблюдать наращивание и объединение различных моделей государственного управления. Они накапливаются, сочетая их особенности. В рамках каждой модели государственного управления можно наблюдать элементы, пригодные для других моделей. В результате создаются внутренние разнообразные конструкции. Их составляющие частично дополняют друг друга, и частично они остаются в антагонистических и взаимоисключающих отношениях.

Ключевые слова: децентрализация, публичная власть, демократические реформы, субсидиарность, местное самоуправление.

The article examines the features of the decentralization process, its main forms and mechanisms of implementation, as well as the experience of relevant reforms in European countries. Identified various models of decentralization can be. A description of the genesis, progress and results of public administration reforms carried out in the countries of the European Union has been made. To this end, a broader context has been identified for activities aimed at modernizing state administration, in particular, local self-government. The main remarks to the modern state and its administration are outlined and the prerequisites for administrative reforms were indicated. The goals and directions of these reforms are presented. They are divided into three types of reforms: territorial-functional; new public management and public management. An attempt was made to answer the question about the degree of convergence and divergence of the processes of modernization of local self-government in Europe in terms of goals, actions and consequences.

The findings determine that the trajectories of the modernization processes are diverse. Practical application of reforming mechanisms occurs in different countries in its own way and brings different results. This is determined by the political and social context as well as the administrative culture that prevails in this country. A look at the convergence of modernization processes in public administration seems unauthorized, since there is no empirical evidence to justify it. It is noted that in the processes of modernization of public administration it is possible to observe the buildup and unification of various models of public administration. They accumulate by combining their features. Within each model of government, elements suitable for other models can be observed. As a result, various internal designs are created. Their components partially complement each other, and in part they remain in antagonistic and mutually exclusive relations.

Key words: decentralization, public authority, democratic reforms, subsidiarity, local government.

Солопова І. В., 2018

Процес реформування влади на місцях – одне з найбільш помітних явищ у державному устрої країн світової спільноти. Загальна тенденція цього процесу – розвиток самоврядування і децентралізація влади. Місцеве самоврядування є неодмінним атрибутом будь-якого сучасного демократичного суспільства. Однією з основних реформ була проголошена децентралізація управління в Україні, метою якої стало підвищення участі громад в управлінні державою. Досвід європейських країн свідчить, що моделі децентралізації можуть бути різними. Тому метою статті є опис генезису, перебігу та результатів реформ державного управління, що здійснюються в країнах Європейського Союзу. Для цього визначено більш широкий контекст діяльності, спрямованої на модернізацію державного управління, зокрема місцевого самоврядування.

З 1970-х рр. спостерігається зростаюча критика демократичного законодавства, яке регулює ринкову економіку. До нього висуваються значні зауваження:

- його звинувачують у слабкій демократичній легітимності;
- засуджується його структурна слабкість у сфері узгодження соціальних та економічних цілей;
- указується на неможливість установлення стійкого балансу між конкуруючими цілями;
- критикується його нездатність узгодити правила демократичного представництва і принципи економічної ефективності, а також протистояти силам глобалізації;
- звертається увага на контрелективний вплив державного втручання.

Сучасна держава зазнає глибоких перетворень. Змінюються її відносини з громадянами, поглиблюється ерозія ієрархічної влади, зростає дефіцит довіри до державної влади, постає проблема легітимності. Ці явища поглиблюють проблеми, пов'язані з кризою регуляторної політики, постійним бюджетним дисбалансом і ефективним та соціально схваленим розподілом суспільних благ. Зростаюча конкуренція та глобалізація є чинниками, які по-іншому, ніж раніше, визначають відносини держави, адміністрації і громадян. Не менш важливим викликом став феномен функціональної диференціації суспільства. Виникла сегментація соціальних структур, диверсифікація їхніх цілей і інтересів, що призводить до появи багатьох структурно різномірних соціальних систем із неоднорідними цінностями та відчуттям власної ідентичності й інтересів.

Критичні оцінки сучасної держави та її адміністрації також стосуються місцевого самоврядування. Щодо останнього сформульовано два види зауважень. Перший – низька ефективність і результативність його діяльності та незадовільна якість публічних послуг, які воно надає. Другий вид зауважень пов'язаний з ерозією правил і механізмів місцевої демократії, зокрема тих, що пов'язані із залученням громадян до справ місцевих громад. Природною реакцією на такі зауваження є проведення реформ, спрямованих на усунення цих дисфункцій. Унаслідок цього останніми роками в більшості європейських країн здійснюються два типи реформ. Перший має служити економізації діяльності органів місцевого самоврядування. Реформи другого типу мають призвести до демократизації систем управління справами місцевих громад. І перший, і другий типи реформ мають призвести до спільної мети – по-

будови демократичної легітимності місцевого самоврядування. Однак посилення імпульсу модернізації, як правило, пов'язане з бюджетними та фінансовими обмеженнями.

Реформи місцевого самоврядування, проведені в європейських країнах, мають подібні цілі. Водночас їхня природа зумовлена інтенсивністю модернізаційного тиску, а також політичною, соціальною, економічною й історичною різноманітністю. Функцією цих відмінностей є обсяг завдань, які покладено на органи місцевого самоврядування, ступінь їхньої фінансової автономії, характер їхніх відносин із центральною владою та спосіб їх модернізації. Ці критерії суттєво впливають на позицію територіального самоврядування в системі управління справами місцевих громад.

Зазвичай вважається, що різноманітність інституційних форм місцевого самоврядування в Європі можна представити, використовуючи критерії їх конституційного статусу, ролі в системі управління державними справами та сфері державних послуг, у трьох основних моделях: «англосаксонська», «французька», «німецька» [1].

Інтенсивні й збалансовані реформи місцевого самоврядування (орієнтовані як на економічну ефективність, так і на активізацію місцевої демократії) відбуваються переважно в країнах Північної та Центральної Європи. Місцеві органи самоврядування країн, що входять до цього кола (Норвегія, Швеція, Данія, Австрія, Швейцарія, Німеччина, Нідерланди), користуються широкою компетенцією і фінансовою автономією, а їхнє правове становище ґрунтується на конституції. Спектр державних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування в цих країнах, є широким. Частка власних доходів у структурі їхніх бюджетів також висока, що, природно, розширює сферу їхньої фінансової автономії.

У країнах, що належать до «англосаксонської» моделі, інтенсивно впроваджуються заходи з модернізації, орієнтовані на економізацію діяльності органів місцевого самоврядування відповідно до формули Нового публічного менеджменту [2]. Місцеві органи самоврядування, які належать до «англосаксонської групи» (наприклад, Велика Британія та Ірландія), не зважаючи на те, що їхній конституційний лад не є нормалізованим, є незалежними (в оперативному вимірі) від центрального уряду і мають відносно високий рівень автономії в управлінні місцевими справами. Їхня велика оперативна автономія супроводжується обмеженою свободою у сфері формування місцевих податків. Близько 2/3 їхніх доходів має форму трансфертів із центрального бюджету.

У місцевих органах самоврядування держав, що належать до «французької» групи, переважають реформи, спрямовані на зміцнення демократії місцевого самоврядування (Франція, Італія, Бельгія, Іспанія, Португалія). Їхній правовий статус захищений конституційно, але водночас обсяг їхньої автономії обмежений. Місцеві органи самоврядування в цих країнах більшою мірою виконують завдання у сфері громадської демократії, ніж завдання функціонального характеру, пов'язані з наданням державних послуг. Вони контролюються з боку центрального уряду і їхній фінансовий стан сильно залежить від фінансових трансфертів із державного бюджету.

Місцеве самоврядування в Європі дуже різноманітне за обсягом, функціями, організацією та формами фінансування. Незважаючи на цю диференціацію, є сукупність правил, які застосовуються до процесів їх модернізації. По-перше, передбачається, що воно є основною формою територіальної організації місцевих громад. По-друге, ефективність призначених йому фінансових механізмів має відповідати обсягу покладених на нього завдань, щоб воно могло виконувати їх ефективно і водночас із високою якістю. По-третє, місцеве самоврядування мусить мати фінансову, організаційну та управлінську автономію, що дає йому змогу виконувати свої завдання таким чином, щоб вони відповідали очікуванням громадян. По-четверте, мають існувати ефективні механізми для забезпечення відповідальності та підзвітності місцевих органів влади перед членами місцевих громад.

Для викладення характеру реформ місцевого самоврядування, що здійснювалися в країнах ЄС в останні десятиліття, було використано поділ на три категорії реформ: 1) функціонально-територіальний; 2) новий публічний менеджмент; 3) публічне спільне управління [3]. Цей поділ є умовним. Часто певні реформи також призводять до досягнення цілей, які зазвичай пов'язуються з іншими реформами (наприклад, територіальні та функціональні реформи, спрямовані на вдосконалення системи державної служби, можуть також призвести до посилення механізмів участі в публічному спільному управлінні).

Функціональні та територіальні реформи зазвичай здійснюються паралельно. Найчастіше перетворення в територіальній структурі є похідним від реорганізації системи компетенцій органів державної влади і, як наслідок, нового розподілу компетенцій у системі управління державними справами. Часто метою цих реформ і реорганізації системи компетенцій є створення простору для регіонального самоврядування.

В основі функціонально-територіальної реформи лежить ідея реформування функцій і структур сучасної держави з метою адаптації її до соціально-економічної реальності, що характеризується складністю та непередбачуваними обставинами. Ця можливість проявляється в децентралізації, що є вираженням принципу субсидіарності.

Концепція децентралізації влади стала однією з домінуючих ідей західного світу. Проте вона не позбавлена обмежень і напружень, пов'язаних із ними, зокрема, у таких сферах: «центральність – місцевість»; «автономія – централізація»; «фрагментація – стандартизація»; «гнучкість – жорсткість». Способи вирішення цих проблемних питань убагажуються в механізмах консультацій та узгоджень, які є властивими для публічного спільного управління.

Функціональні та територіальні реформи розпочалися в Європі з 1950-х років. Вони були по суті орієнтовані на підвищення ефективності місцевих систем державної служби та супроводжувалися діями з децентралізації систем управління. Держави з високим ступенем централізації адміністративних систем запровадили додаткові рівні місцевого самоврядування для полегшення координації державних завдань. Своєю чергою країни з високим ступенем децентралізації системи управління державними справами делегували повноваження місцевим органам влади для оптимізації системи надання публічних послуг.

Також функціонально-територіальні реформи здійснюються для залучення місцевих органів влади та посилення їхнього економічного та фінансового потенціалу. Вони також слугують для запровадження інституційних правил та організаційних механізмів, які спонукають органи місцевого самоврядування до співпраці у формулі взаємин між громадами. Їхньою метою є також зміцнення механізмів місцевої демократії через посилення громадянської активності в справах місцевих громад. На хвилі цих реформ у багатьох країнах у 1960-х і 1970-х роках (наприклад, у Німеччині, Великій Британії та скандинавських країнах) кількість органів місцевого самоврядування була обмеженою, оскільки це було способом підвищення ефективності публічних послуг. Це часто призводило до зміцнення процедурних, ієрархічних і централістичних механізмів управління цими послугами. Негативні наслідки цього явища були однією з важливих причин народження нового публічного менеджменту.

Проте злиття територіальних органів самоврядування зіткнулося в багатьох країнах з опором їхніх мешканців, що послабило динаміку цього процесу. Спроби об'єднання муніципалітетів зіткнулися у Франції з опором їхніх мешканців, які вище цінували місцеві цінності, ніж економічну ефективність управління місцевою владою. Думки щодо процесів територіальної консолідації розділяються. З одного боку, визначаються економічні вигоди, але є також зауваження, які ставлять під сумнів переваги консолідації на основі концепції економії. З іншого – зазначається, що поєднання територіальних органів самоврядування може послабити місцеву демократію і знеохотити громадян до участі в діяльності місцевих громад.

Не зважаючи на те, що процеси об'єднання були особливо інтенсивними у 1960-х і 1970-х роках, вони все ще є важливим елементом репертуару модернізації місцевого самоврядування в багатьох країнах (наприклад, скандинавські країни). Варто зауважити, що натеper, крім звичайних цілей, які переслідують ці реформи, таких як скорочення витрат і покращання фінансового стану місцевих органів влади, з'явилися нові: реагування на демографічні зміни та депопуляцію, старіння населення та необхідність зміні відносин між громадянами і місцевою владою шляхом спрощення організаційних структур, підвищення прозорості та централізації управління. Це свідчить, що реформи такого характеру будуть здійснюватися частіше в ім'я реорганізації систем управління та надання публічних послуг.

Останніми десятиліттями зусилля з модернізації механізмів публічного управління набули двоякої форми. Діяльність, що проводилася з кінця 1970-х до кінця 1990-х років, домінувала в ринковій логіці реформування державного сектору. Реформи, ініційовані в більш пізній період, не відкидаючи досягнень перших, є частиною парадигми суспільної співпраці.

Наприкінці 1970-х років у Великій Британії з'явилася нова ринково орієнтована тенденція щодо модернізації держави та її управління, включаючи місцеве самоврядування. Вона стала основою реформ, які переважали в процесах модернізації протягом наступних тридцяти років. Характер цих реформ суттєво відрізнявся між країнами. Проте вони мали спільні ознаки, включаючи спільну віру в неминучість приватизації державного сектору, необхідність його дерегуляції, демонополізації,

дебюрократизації, економізації та легітимації використання інструментів управління державними справами, властивих для комерційних організацій.

Важливою відмінною рисою цієї парадигми публічного управління є акцент на важливості якості публічних послуг, управління через результати та передання державних завдань суб'єктам приватного сектору та сектору неурядових організацій, що є обов'язковою системою конкурентного надання послуг. На хвилі цих реформ були запроваджені нові інструменти фінансового менеджменту (наприклад, комплексне бюджетування, фінансовий аудит), гнучкі форми реалізації державних завдань, використання міжгалузевого співробітництва шляхом застосування угоди про державно-приватне партнерство. Протагоністи нового публічного менеджменту також постулюють зміну відносин між радами і місцевою адміністрацією. Вони виступають за зміцнення наглядових функцій рад шляхом надання більшої прозорості процесам прийняття рішень у місцевій адміністрації та оснащення радників інструментами, які дадуть їм змогу ефективно контролювати цю адміністрацію.

Ідеологічна основа цих реформ створила, з одного боку, прагматичну переконаність у нездатності підтримувати надмірно дорогу і дуже неефективну модель держави соціального забезпечення. З іншого боку, є сильна неоліберальна переконаність, що суспільна логіка, характерна для вільного ринку, має бути введена в державний сектор. Ці реформи були описані як узагальнення нового публічного менеджменту.

Реформа місцевого самоврядування у Великій Британії, ініційована М. Тетчер, значною мірою базується на скептицизмі щодо спроможності органів місцевого самоврядування, які сильно залежали від трансфертів із центрального бюджету, надавати публічні послуги. Тому поява нового публічного менеджменту була добре прийнята в цій країні. Це дало теоретичне пояснення та практичне обґрунтування запровадження ринкових реформ для місцевих органів влади, інтегруючи стандарти менеджменту якості, контролю продуктів, конкурентоспроможності, практики управління з приватного сектору та обмеження витрат.

Ці реформи набули популярності в багатьох інших країнах, зокрема в англосаксонському культурному колі і в скандинавських країнах. Новий публічний менеджмент також набув, хоча і меншою мірою, визнання в країнах континентальної Європи.

У Німеччині, наприклад, новий публічний менеджмент набув форми нової моделі управління [4], ставши домінуючим руслом модернізаційної діяльності на рівні місцевих органів влади та землі. У рамках цих реформ у Німеччині було запроваджено внутрішню самореорганізацію та автономію для підвищення управлінської відповідальності, бюджетних правил для бізнес-сектору та вимірювання якості для забезпечення прозорості та підзвітності. Реформи місцевого самоврядування в Німеччині, незважаючи на їхню значну увагу до інструментів та методів управління якістю, насправді не призвели до зміни організаційної культури. Органи місцевого самоврядування в Німеччині, як і раніше, залишалися переважно юридичними і процедурними. Німецькі науковці вважають, що адміністративна децентралізація обмежує політичну підзвітність і демократичний контроль за одночасного підвищення якості управління [5].

Реформи, що здійснювалися за типом нового публічного менеджменту, сприяли економізації діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас стверджувалося, що їх надмірна орієнтація на економізацію та ринкове управління державними справами призводить до ослаблення місцевої демократії. Ключовим викликом був спосіб інтеграції інструментів, розроблених у рамках такої реформи, у системну перспективу управління, що базується на аксіології цивільного, децентралізованого та мережевого стану. Звертаючись до цього методу, було оскаржено публічне спільне управління. Щодо місцевого самоврядування застосовується термін «місцеве спільне управління». Його суть полягає в посиленні громадської участі в місцевих справах.

Не повністю задовільні наслідки нових реформ державного управління спонукали реформаторів та дослідників до пошуку нових шляхів модернізації держави та її управління. Відправною точкою для цього пошуку було переконання, що адміністративні реформи, засновані на логіці нового публічного менеджменту, зазнали «інструментальної фетишизації». Останнє розуміли як ілюзорне прославлення інструментальних і технологічних аспектів управління державними справами, нехтуючи системними аспектами управління в комплексній соціальній реальності [6].

Парадигма спільного управління виявляє центральне значення способу взаємодії між учасниками, які мають різний статус (державний, соціальний, приватний) і беруть участь у процесі прийняття рішень. Ці взаємодії не визначаються силою держави, а здатністю контролювати системні відносини, що відображає динаміку взаємозалежності суб'єктів системи управління державними справами. За такого підходу проблеми держави та її управління виходять за межі державних посад та організацій, які «поширюються» на території, що належать іншим соціальним суб'єктам. Публічне спільне управління також має на меті розширити спектр організаційних рішень та обсяг інструментів для спільного управління місцевими справами. В основі цих заходів лежить переконання про системний характер соціальної реальності та необхідність співпраці й інтеграції ресурсів різних суб'єктів (громадських, господарських, соціальних) для вирішення спільних проблем і на місцевому рівні. Тому замість ієрархічно зрозумілого державного органу та вертикально розташованого виконавчого апарату з'являються горизонтальні мережі з різними композиціями та різними функціями для обговорення спільних цілей, обміну ресурсами, необхідними для вирішення колективних проблем, виходячи за рамки можливостей сучасної держави.

Прикладами нових організаційних рішень та інструментів спільного управління місцевими питаннями, які інтенсивно впроваджуються в результаті структурних реформ, є консультативні ради, районні ради, круглі столи, консультативні форуми, дорадчі засідання, міжгалузеві партнерства, ради місцевого розвитку. Рішення, що реалізуються в рамках цих реформ, мають різні форми. Найчастіше це механізми прямої демократії, такі як безпосереднє обрання мерів членами місцевої громади. З одного боку, це рішення посилює прямий вплив мешканців на місцеві виборчі процеси, а з іншого – посилює механізми підзвітності місцевих органів влади щодо своїх виборців (громадян). Іншим рішенням, що часто використовується, є розширення

сфери місцевого референдуму. Цей інструмент у 1990-х роках був впроваджений майже в усіх європейських країнах. Референдум є способом контролю над місцевою виконавчою владою, сприяє зменшенню домінування політичних партій у місцевих радах та надає можливість посилення механізмів реагування місцевої влади на запити населення.

Іншим видом діяльності, спрямованої на зміцнення громадської діяльності, є зміни у виборчому законодавстві. З одного боку, це передбачає збільшення безпосереднього впливу членів громади на вибір виконавчої влади. З іншого – вносяться зміни, такі як збільшення кількості днів, в які можна голосувати на місцевих виборах, обов'язкове голосування, зниження віку для голосування, голосування через Інтернет.

Останніми роками були проведені масштабні реформи для посилення участі громадян у справах місцевих громад. Вони є реакцією на падіння рівня громадянської активності та розмивання правил і механізмів місцевої демократії у багатьох країнах.

В останні десятиліття в багатьох країнах спостерігається зростання динаміки реформ, спрямованих на модернізацію державного управління, включаючи його ключовий компонент, наприклад місцеве самоврядування. Їхні ініціатори, які шукають натхнення, звертаються до різних парадигм державного управління і водночас керуються цінностями адміністративної культури, що панує в їхній країні.

Англосаксонські культурні кола модернізують свої адміністрації, використовуючи правила та механізми нового публічного менеджменту, хоча в останнє десятиліття вони дедалі частіше посилаються на концепцію громадського управління. У ній вони бачать можливості підвищення ефективності й результативності надання публічних послуг, а також підвищення соціальної участі. Серед позитивних наслідків можна виділити: децентралізацію адміністративної системи, зниження витрат на державну службу та підвищення її якості, посилення механізмів контролю та підвищення підзвітності органів влади, підвищення ефективності й управління державними справами. Серед негативних наслідків: примат технологічно зрозумілого публічного управління над його стратегічними та культурними аспектами, низький рівень адаптивності управлінських інструментів, що переносяться з ринкового до державного сектору, фрагментація адміністративної системи, що перешкоджає ефективній координації діяльності, та розмивання правил і механізмів відповідальності за якість управління державними справами.

Конкурентною до нового публічного менеджменту певною мірою є парадигма спільного державного управління. Це відповідь на зростаючі проблеми нестабільності й перевантаження сучасної держави та прогресивний процес делегітимізації процесуального та ієрархічного способу координації колективних дій, а також надмірна економізація державного сектору. Популярність, якою користується громадська співпраця серед дослідників та практиків, відображає і розчарування, і надії. Джерелом першого є несхвалення наслідків управління державними справами через домінуючі механізми державного управління: ієрархічний і ринковий. Сподівання пов'язані з очікуванням того,

що правила і механізми спільного управління будуть корисними для ефективного в економічному сенсі і соціально законного управління державними справами в соціальній реальності, що характеризується зростаючою складністю, поліцентризмом і фрагментацією.

Траєкторії процесів модернізації різноманітні. Виявляється, навіть якщо у сфері декларативності з'являються однакові цілі та подібні механізми, їх практичне застосування відбувається в різних країнах по-іншому і приносить різні результати. Це визначається «шляхом залежності», а також політичним і соціальним контекстом і адміністративною культурою, що панує в цій країні. Погляд на конвергенцію процесів модернізації в державному управлінні здається несанкціонованим, оскільки немає емпіричних доказів, які б виправдовували його. Крім того, слід зауважити, що в процесах модернізації державного управління ми спостерігаємо нарощування та об'єднання різних моделей державного управління. Вони нагромаджуються, поєднуючи їхні особливості. У рамках такої моделі державного управління ми спостерігаємо елементи, придатні для інших моделей. Як наслідок, створюються внутрішні різноманітні конструкції, часто еклектичні. Їхні складники частково доповнюють один одного, і частково вони залишаються в антагоністичних і взаємовиключних відносинах. Таким чином формується гетерогенний підхід до модернізації державного управління.

Література

1. Бутырина М.В. Зарубежные модели местного самоуправления. *Вестник Ивановского государственного энергетического университета*. 2008. Вып. 1. С. 49-53.
2. Соловях В.П. Новый публичный менеджмент как одна из моделей организации системы державного управления. *Державне будівництво*. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_7
3. Сморгун Л.В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции "governance". *Политические исследования*. 2003. № 4. С. 50-58.
4. Вольманн Х. Пути развития и реформирования систем местного самоуправления в европейских странах. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Политология»*. 2013.
5. Kuhlmann S. Reforming Local Government in Germany: Institutional Changes and Performance Impacts. *German Politics*. 2009. № 18(2).
6. Mazur St. Modernizacja samorządu lokalnego w wybranych krajach. *Sprawne*. Krakow: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej UEK, 2015. S. 12-25.
7. Демченко І.С. Система джерел європейських правових стандартів місцевого самоврядування. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2011. № 988. С. 386-390.
8. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко, та ін. Київ : Софія, 2012. 128 с.

Солопова І. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
та адміністративного права
Одеського національного морського університету

ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «МЕДІАЦІЯ», «ДОСУДОВЕ УРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ» ТА «УРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ»

Степанова Т. В.

У статті розмежовано такі заходи альтернативного вирішення спорів, як медіація, досудове урегулювання спорів та урегулювання спорів за участю судді. Доводиться, що вказані терміни часто отождествляються науковцями та юристами-практиками. Досліджено основні засади використання медіації, досудового урегулювання спорів та урегулювання спорів за участю судді. Виявлено шість ознак їх розмежування: за джерелами регулювання; за суб'єктами (учасниками врегулювання спору); за процедурою; за оформленням; за строками проведення; за наслідками.

Ключові слова: судочинство, господарський процес, медіація, досудове урегулювання спорів, урегулювання спорів за участю судді.

В статье разграничены такие меры альтернативного разрешения споров, как медиация, досудебное урегулирование споров и урегулирование споров с участием судьи. Доказывается, что указанные термины часто отождествляются учеными и юристами-практиками. Исследованы основные аспекты использования медиации, досудебного урегулирования споров и урегулирования споров с участием судьи. Выявлено шесть признаков их разграничения: по источникам регулирования; по субъекту (участникам урегулирования спора); по процедуре; по оформлению; по срокам проведения; по последствиям.

Ключевые слова: судопроизводство, хозяйственный процесс, медиация, досудебное урегулирование споров, урегулирование споров с участием судьи.

The article distinguishes between such alternative dispute resolution measures as mediation, pre-trial settlement of disputes and settlement of disputes involving a judge. It is proved that these terms are often regarded by researchers and practicing lawyers as identical.

The concept and basic principles of the concepts "mediation", "pre-trial settlement of a dispute" and "settlement of a dispute involving a judge" concepts are investigated. There are six characteristics used in order to differ above-mentioned concepts namely: by regulation sources; by subject (participants in the settlement of the dispute); by procedure; by arrangement; by the timing of; by consequences.

It is revealed that mediation in Ukraine currently has practically no legal regulation. In particular, the draft Law of Ukraine "On Mediation" was submitted at the beginning of 2019 for adoption in the second reading to the Parliament. According to this draft Law, the mediator is an independent person that helps the parties to find a compromise facilitating agreement between the parties but not to resolve the dispute itself. The choice of a mediator is carried out by the parties jointly and arbitrarily.

The pre-trial settlement of economic disputes is carried out on the basis of the Economic Code of Ukraine through the lettering of the parties. One party (the applicant) sends another party (the recipient) the letter of claim, containing all the applicant's claims and their legal grounds. Thus, in this kind of the out-of-court settlement, the search for a compromise is carried out by

the parties themselves without the involvement of any other persons.

The settlement of a dispute involving a judge is made by agreement of the parties prior to the commencement of the consideration of the case on the merits by the judge-rapporteur. This option is available regardless of the composition of the court. Such a settlement is carried out in the form of joint and (or) closed meetings. The person judge in this kind of the settlement is identified by the automatic case distribution system of the court. So the parties are not empowered to choose the judge arbitrary. However, if there is no amicable agreement as an outcome of the settlement of the dispute involving a judge, the case is to be transferred to another judge. Another one settlement of the dispute involving a judge is not allowed.

Key words: legal proceedings, economical procedure, mediation, pre-trial settlement of disputes, settlement of disputes involving a judge.

Постановка проблеми та її актуальність. У Рекомендації № R (86)12 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 16 вересня 1986 р. стосовно заходів із недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суди пропонується сприяти примиренню сторін як позасудовою системою, так і до або під час судового розгляду. Теорією та практикою вироблено низку заходів альтернативного вирішення спорів, серед яких в Україні з урахуванням судової реформи найбільш використовуваними є інститути медіації, досудового урегулювання спорів та урегулювання спорів за участю судді.

Деякі автори отождествлюють вказані поняття. Наприклад, підрозділ 1.2. дисертації Н. Боженко на тему «Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів» має назву «Поняття та ознаки медіації як одного із засобів досудового врегулювання адміністративних спорів» [1, с. 10]. С. Студенников у своїй статті «Вирішення спорів у позасудовому порядку: навіщо Україні медіація», аналізуючи процедуру врегулювання спору за участю судді, зазначає, що, впровадивши до процесуальних кодексів вказану новелу, «фактично законодавець застосував у судовому процесі новий інститут – судову медіацію» [2].

Тому актуальним видається виявлення та систематизація ознак щодо розмежування понять «медіація», «досудове урегулювання спорів» та «урегулювання спору за участю судді», що є метою цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розмежування вказаних понять було виявлено такими авторами, як І. Бутирська, Є. Левицький, О. Можайкіна, Н. Петренко, та деякими іншими. Однак вони робили спроби розмежування (або змішування/отождествлення) понять «медіація» та «урегулювання спору за участю судді». Проте проблема розмежування всіх трьох зазначених вище понять раніше не досліджувалася.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Державним стандартом соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892, посередництво (медіація) – це метод розв’язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються у межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв’язання [3]. При цьому відповідно до цього Стандарту надавачем соціальної послуги посередництва (медіації) є посередник (фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник, психолог), медіатор, що безпосередньо реалізують заходи, які становлять зміст соціальної послуги. Подібним чином проект Закону «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 р., внесений до порядку денного Верховної Ради до прийняття у другому читанні 07.02.2019 р., у ст. 2 встановлює, що медіація – це «альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участю медіатора досягти згоди для вирішення їх спору» [4, ст. 2]. Преамбула цього законопроекту розширює дію інституту медіації до «забезпечення збалансованих взаємин між інститутом медіації та судовою системою», тобто задекларована можливість використання медіації в судах.

Досудове врегулювання господарських спорів – це сукупність заходів щодо звернення підприємств і організацій, чиї права порушені, для безпосереднього вирішення спору, який виник із суб’єктами-порушниками цих прав і інтересів, до звернення з позовом до господарського суду. Можна сказати, що таким чином порушнику «надано шанс» врегулювати спір безпосередньо, без звернення до суду і без несення додаткових витрат на судовий розгляд (відшкодування судового збору, витрат на правову допомогу та ін.). Ст. 222 Господарського кодексу України встановлює, що «у разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб’єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чиї права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом» [5, ст. 222], і ця претензія має бути розглянута іншою стороною «в місячний строк з дня її одержання, якщо інший строк не встановлено цим Кодексом або іншими законодавчими актами. Обґрунтовані вимоги заявника одержувач претензії зобов’язаний задовольнити» [5, ст. 222]. Згідно зі ст. 19 Господарського процесуального кодексу України, «сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов’язковими відповідно до закону» [6, ст. 19].

Урегулювання спору за участю судді – новий інститут процесуального права, що було впроваджено в процесуальні кодекси в грудні 2017 р. Йому присвячені глава 4 Цивільного процесуального кодексу України, глава 4 Господарського процесуального кодексу України, глава 4 Кодексу адміністративного судочинства України. Зокрема, вказані процесуальні кодекси встановлюють, що врегулювання спору проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті суддею-доповідачем одноособово незалежно від того, в якому складі роз-

глядається справа. «Таке врегулювання здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад» (ст. 203 ЦПК України, ст. 188 ГПК України, ст. 186 КАС України).

Аналізуючи вищевказані інститути, можна дійти висновку щодо низки ознак їх розмежування.

По-перше, *за джерелами регулювання*. Доречно визнати, що медіація в Україні натеper практично не має правового регулювання. Ідея прийняття Закону України «Про медіацію» виношується з 2015 р. Проте останнім прогресом у цьому напрямі стала підготовка та внесення на початку 2019 р. до порядку денного Верховної Ради України питання про прийняття у другому читанні вказаного Закону.

А досудовий порядок врегулювання господарських спорів фактично лише декларується ст. 19 Господарського процесуального кодексу України та регулюється ст. 222 Господарського кодексу України. Залишається досі чинним і рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 р. у справі № 1-2/2002, яке зазначає, що «встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб’єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист» [7].

І лише урегулювання спору за участю судді детально врегульовано чинними процесуальними кодексами України: крім глав 4 ЦПК, ГПК і КАС України, які присвячені процедурі урегулювання спору за участю судді, численні статті цих кодексів закріплюють окремі особливості застосування такого заходу вирішення спору в судочинстві.

По-друге, *за суб’єктами* (учасниками врегулювання спору). Щодо медіації, то слід погодитися з А. Самойленко, яка слушно зауважує, що «медіатор не є суддею чи арбітром, він не судить і не виносить жодних рішень, він нейтральний стосовно сторін конфлікту, проте саме від нього залежить результат порозуміння, отримання найвигіднішого варіанту для захисту господарських прав та інтересів, який задовольняє обидві сторони» [8]. Вибір медіатора здійснюється спільно та добровільно.

А у разі спроби врегулювання господарського спору в досудовому порядку учасниками такого врегулювання є самі сторони спору (частіше за все сторони договору, за яким одна зі сторін не виконала або неналежним чином виконала умови договору). Ст. 222 Господарського кодексу України оперує термінами «заявник претензії» та «одержувач претензії».

На відміну від вищевказаних заходів, урегулювання спору за участю судді, як видно з назви цього інституту, здійснюється виключно за участю судді та сторін справи.

По-третє, *за процедурою*. За задумом проекту Закону «Про медіацію» медіатор є нейтральною фігурою і лише керує процесом досягнення домовленості між сторонами медіації: «Сторони медіації самостійно визначають коло обговорюваних ними питань, варіанти врегулювання спору між ними, зміст договору за результатами медіації, строки та способи його виконання, інші питання стосовно їх спору та процедури медіації з урахуванням порад медіатора та інших учасників медіації. Остаточні рішення приймаються виключно сторонами медіації» [4, ст. 6].

А досудове врегулювання господарських спорів фактично реалізується шляхом обміну листами між

сторонами спору, без залучення будь-яких сторонніх осіб. За загальним правилом заявник направляє претензію одержувачу, а він зобов'язаний у встановлений законом строк розглянути вимоги, що містяться в претензії, та задовольнити ті вимоги заявника, що є обґрунтованими.

На відміну від указаних заходів, процедуру урегулювання спору за участю судді встановлено ст. 203 ЦПК України, ст. 188 ГПК України, ст. 186 КАС України. Зокрема, законодавець чітко визначає форми процедури (спільні та закриті наради), правила поведінки судді на початку проведення першої спільної наради з урегулювання спору, під час проведення спільних та закритих нарад, встановлює заборони щодо надання суддею сторонам юридичних порад та рекомендацій, надання оцінки доказів у справі, конфіденційності інформації, отриманої будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, надає судді право з урахуванням конкретних обставин проведення наради оголосити перерву в межах строку проведення врегулювання.

По-четверте, *за оформленням*. Для проведення процедури медіації необхідно підписання сторонами спору відповідного договору або включення письмового медіаційного застереження в договір, згідно з яким вони погоджуються передати на медіацію всі або певні спори, які можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер чи ні (ст. 10 проекту Закону «Про медіацію»). Ст. 14 законопроекту також встановлює можливість проведення процедури медіації під час судового або третейського розгляду справи, і в такому разі суд або третейський суд отримує право зупинити провадження у справі за спільним клопотанням сторін на час, необхідний їм для проведення процедури медіації.

Ст. 12 законопроекту встановлює три альтернативні підстави для припинення медіації: укладання сторонами медіації договору за результатами медіації в будь-якій формі; заява сторін або однієї зі сторін, адресована медіатору, про припинення медіації; заява медіатора після консультації зі сторонами про те, що подальші зусилля на досягнення згоди в межах процедури медіації більше себе не виправдовують, або про неможливість залучення третіх осіб, якщо спір стосується прав та законних інтересів цих осіб [4, ст. 12].

Проект встановив також, що домовленості, досягнуті сторонами за результатами медіації, можуть бути викладені письмово в договорі. Договір за результатами медіації не має містити положень, які суперечать законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

На відміну від медіації, досудове врегулювання господарських спорів обов'язково оформлюється письмово претензією та (за необхідності) – письмовою відповіддю на претензію. Чіткі вимоги до змісту претензії встановлені у ст. 222 Господарського кодексу України. І претензія, і відповідь на претензію підписуються повноважною особою або представником заявника (або одержувача) претензії та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом або вручається адресатові під розписку [5, ст. 222].

Щодо врегулювання спору за участю судді, то вказана процедура оформлюється ухвалами. Зокре-

ма, ст. 202 ЦПК України, ст. 187 ГПК України, ст. 185 КАС України встановлюють, що про проведення такої процедури суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі. А ст. 204 ЦПК України, ст. 189 ГПК України, ст. 188 КАС України зазначають, що про припинення врегулювання спору за участю судді також постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає, і одночасно суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі. Під час проведення врегулювання спору за участю судді не ведеться протокол наради та не здійснюється фіксування технічними засобами, а також забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис (ст. 203 ЦПК України, ст. 188 ГПК України, ст. 186 КАС України).

По-п'яте, *за строками проведення*. Ст. 12 проекту Закону «Про медіацію» визначає, що медіація починається в день, коли сторони погодились зустрітись з медіатором для проведення процедури медіації. Якщо одна зі сторін направила в письмовій формі пропозицію про зустріч з медіатором для проведення процедури медіації і протягом 30 днів з дня направлення цієї пропозиції або протягом іншого строку, зазначеного в пропозиції, не отримала згоди іншої сторони на проведення медіації, така пропозиція вважається відхиленою [4, ст. 12].

Відповідно до вказаного Законопроекту медіація може бути припинена: 1) з дня укладення сторонами медіації в будь-якій формі договору за результатами медіації; 2) з дня отримання медіатором заяви сторін або однієї зі сторін, адресованої медіатору, про припинення медіації; 3) з дня отримання сторонами заяви медіатора про те, що подальші зусилля на досягнення згоди в межах процедури медіації більше себе не виправдовують, або про неможливість залучення третіх осіб, якщо спір стосується прав та законних інтересів цих осіб [4, ст. 12]. При цьому максимального строку для проведення процедур медіації законодавець не встановив.

На відміну від медіації, досудове врегулювання господарських спорів має бути проведене в місячний строк з дня одержання претензії, якщо інший строк не встановлено Господарським кодексом України або іншими законодавчими актами.

А врегулювання спору за участю судді має бути проведене «протягом розумного строку, але не більше 30 днів з дня постановлення ухвали про його проведення. Строк проведення врегулювання спору за участю судді подовженню не підлягає» (ст. 205 ЦПК України, ст. 190 ГПК України, ст. 187 КАС України).

По-шосте, *за наслідками*. Згідно зі ст. 13 Законопроекту «Про медіацію», «договір, досягнутий за результатами медіації, є обов'язковим для виконання сторонами у визначені ним строки та способи. У разі невиконання стороною взятих на себе зобов'язань за таким договором інша сторона має право звернутися до суду у встановленому законом порядку для захисту порушених прав і законних інтересів» [4, ст. 13].

У разі недосягнення згоди за використання досудового врегулювання господарських спорів невдоволена сторона також має право звернутися до суду для вирішення справи по суті. При цьому ст. 129 Господарського процесуального кодексу України встановлює, що суд під час вирішення питання про розподіл судових витрат враховує дії сторони щодо досудового вирішення спору

та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи. У разі якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору [6, ч. 9 ст. 129].

Найбільш формалізованим за наслідками видається нормативне закріплення процедури врегулювання спору за участю судді. Зокрема, у разі її припинення без досягнення згоди між сторонами спору справа передається на розгляд іншому судді, і можливість використання такого інституту вдруге у тій самій справі не допускається (ст. 204 ЦПК України, ст. 189 ГПК України, ст. 188 КАС України).

Висновки. З урахуванням вищезазначеного можна підсумувати, що медіація, досудове врегулювання спорів та врегулювання спорів за участю судді є заходами альтернативного вирішення спорів, проте ототожнення вказаних понять видається необґрунтованим. За підсумками порівняльно-правового аналізу виявлено шість ознак розмежування понять «медіація», «досудове урегулювання спору» та «урегулювання спору за участю судді»: за джерелами регулювання; за суб'єктами (учасниками врегулювання спору); за процедурою; за оформленням; за строками проведення; за наслідками.

Література

1. Боженко Н.В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 214 с.

2. Студенников С. Вирішення спорів у позасудовому порядку: навіщо Україні медіація. *Судебно-юридическая газета*. 12 лютого 2019 г. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/135252-virishennya-sporiv-v-pozasudovomu-poryadku-navischo-ukrayini-mediatsiya>

3. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) : Затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16>

4. Про медіацію : Проект Закону (реєстраційний № 3665 від 17.12.2015 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463

5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

7. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 р. у справі № 1-2/2002 (справа про досудове врегулювання спорів). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>

8. Самойленко А. Альтернатива судовим баталіям: переговори, медіація та третейський суд. *Правовий тиждень*. 2010. № 17, від 27 квітня 2010 р. URL: <http://www.npp.com.ua/articles/articles/1991.html>

Степанова Т. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного
та господарського права
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Андрухів О. І.

У статті досліджуються теоретико-правові основи розуміння поняття дитячої безпритульності. Здійснюється історико-правова ретроспектива розвитку правової думки з перших десятиліть ХХ ст. до наших днів, аналізуються погляди вчених стосовно дитячої безпритульності як соціального явища та правових заходів з її подолання. З огляду на міждисциплінарність досліджуваної проблеми, здійснюється систематизація теоретичних напрацювань правників, істориків, педагогів та психологів.

Ключові слова: права дитини, дитяча безпритульність, бездоглядність, історико-правова наука.

В статье исследуются теоретико-правовые основы понимания понятия детской беспризорности. Осуществляется историко-правовая ретроспектива развития правовой мысли с первых десятилетий ХХ в. до наших дней, анализируются взгляды ученых относительно детской беспризорности как социального явления и правовых мер по его преодолению. Исходя из междисциплинарности исследуемой проблемы, осуществляется систематизация теоретических наработок юристов, историков, педагогов и психологов.

Ключевые слова: права ребенка, детская беспризорность, безнадзорность, историко-правовая наука.

The article deals with the theoretical and legal basis of understanding the concept of child homeland. The historical and legal retrospective of the development of legal thought has been carried out since the first decades of the twentieth century. To the present day and analyzes the views of scientists regarding child homelessness as a social phenomenon and legal measures to overcome it. Proceeding from the interdisciplinarity of the problem under study, systematization of theoretical developments of lawyers, historians, educators and psychologists is carried out.

Attention is drawn to the fact that, given the multidisciplinary nature of the problem under consideration, it is advisable to apply an interdisciplinary approach. Therefore, in the context of studying the legal aspects of the struggle against child homelessness, it is advisable to highlight several key aspects: 1) as a general – the relation in the Soviet system of child rights with human rights and freedoms in general; 2) as specific – the perception of the phenomenon of child homelessness and neglect by the state and society; 3) as socially destructive – what causes of social nature was caused by the phenomenon of child homelessness and neglect, as influenced by social relations.

The scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists are analyzed: I. Zagarnitskaya, L. Kozhuri, I. Kon, O. Koshelieva, V. Kudryavtseva, P. Lyblinsky, P. Mihailenko, A. Nechayeva, M. Ozorina, A. Pokrovsky, S. Shcheglova et al. On the basis of the analyzed works, it is concluded that due to the lack of common definitions of the notions of “homelessness” and “neglect”, in our opinion, the main distinguishing feature of a homeless child from neglected is not so much the presence or absence of a permanent residence (stay), but a complete termination of Together with parents, relatives, guardians. Accordingly, under the “neglected children”, those minors who lived with their parents (guardians) should be considered, and over which parents (guard-

ians), for various reasons, partially lost control over their actions and behavior. Such a wording arises on the basis of historical and legal retrospective of the counteraction to the phenomenon of child homeland of the second half of the twentieth century.

Key words: child's rights, child homelessness, neglect, historical-legal science.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах сьогодення ми рідко зтикаємося з проблемою дитячої безпритульності та бездоглядності, але окремі факти мають місце. Причин виникнення цього соціального та правового явища багато. При цьому, на нашу думку, безпритульність у ХХІ ст. це швидше правовий і культурний, а не соціальний феномен. По-перше, низький рівень правової культури веде до нехтування правами дітей дорослими, а з іншого боку – незнання дитиною своїх прав, не гарантує їй безпеки та захисту. По-друге, чинне законодавство не завжди ефективно регулює цю проблему, оскільки містить багато рудиментів радянської епохи. Однак варто зауважити, що саме в радянський період, особливо в повоєнні десятиліття, боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю приділялася особлива увага.

З огляду на наведене науково актуальною видається потреба виокремлення теоретико-методологічного підходу до розуміння поняття дитячої безпритульності, а також основних наукових концепцій дослідження цього соціально-правового явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу нашого дослідження становили праці українських та іноземних вчених: І. Загарницької, Л. Кожури, І. Кона, О. Кошелевої, В. Кудрявцева, П. Люблінського, П. Михайленка, А. Нечаєвої, М. Осоріної, А. Покровського, С. Щеглова та ін.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних підходів до розуміння явища дитячої безпритульності, а також аналіз праць українських та іноземних вчених, що досліджували це явище.

Виклад основного матеріалу. Проблема дитячої безпритульності та історико-правове дослідження її становлення в радянський період є малодослідженою, а отже, викликає наукову актуальність. З огляду на багатовекторність досліджуваної проблеми доцільно застосувати міждисциплінарний підхід. Тому в контексті вивчення правових аспектів боротьби з дитячою безпритульністю доцільно виокремити кілька ключових аспектів: 1) як загальна – співвідношення в радянській системі прав дитини з правами і свободами людини взагалі; 2) як специфічна – сприйняття явища дитячої безпритульності та безаглядності державою та суспільством; 3) як суспільно-деструктивна – якими причинами соціального характеру було зумовлене явище дитячої безпритульності та бездоглядності, як впливало на суспільні відносини.

Оскільки проблема дитячої безпритульності й бездоглядності має міждисциплінарний характер і, відповід-

но, цей феномен знаходиться на перетині різних наук, то комплексне дослідження проблеми потребував залучення та вивчення наукових праць спеціалістів із правових дисциплін, соціології, педагогіки, культурології, психології та інших наук. Серед таких ми виділяємо роботи П. І. Люблінського [9], І. С. Кона [5], С. М. Щеглової [21], І. І. Загарницької [2], В. Т. Кудрявцева [8], О. Є. Сапогової [18], М. В. Осоріної [11], О. Є. Кошелевої [6] та інших. Ці дослідження містять важливий теоретичний та практичний матеріал, особливо у таких питаннях, як методи вивчення історії дитинства, місце дитини у суспільстві та її взаємовідносини з дорослими, внутрішній світ та напрям інтересів неповнолітніх.

На думку відомого науковця в галузі психологічної науки І. С. Кона, суспільство не може пізнати себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства [5, с. 6]. Окрім того, треба звернути увагу на те, що саме у дитинстві закладаються визначальні для подальшого становлення людини основи духовного світу, культури й моралі, що дуже важливо, адже від якості того старту, який отримує дитина, значною мірою залежить майбутнє держави та доля нації загалом.

В історичному дослідженні дитинства І. С. Кон у своїй роботі «Ребенок и общество» виділяє такі автономні аспекти: 1) становище дітей у суспільстві, їх соціальний статус, засоби життєдіяльності, відносини з дорослими, інститути та методи виховання та інше; 2) символічні образи дитини в культурі та масовій свідомості, соціономативні уявлення про вікові властивості та критерії зрілості; 3) власне культура дитинства, внутрішній світ дитини, напрям його інтересів, дитяче сприймання дорослого суспільства, фольклор та інше [5, с. 6-7].

Все це разом в умовах політики, яку проводить держава щодо дитини, сприяє формуванню дитини загалом як особистості. У цьому плані заслуговує на увагу думка дослідника В. Т. Кудрявцева, який обґрунтовує дві позиції щодо розуміння соціально-історичної природи дитинства:

1) дитинство – це похідна суспільно-історичного розвитку, що обумовлює процес становлення свідомості особистості дитини не лише як моделювання минулого, але і як форму поступального руху людства у майбутнє;

2) дитинство – це історичний феномен, що є підґрунтям визнання унікальної функції дитинства у соціокультурних процесах [8, с. 47].

Як бачимо, в обох випадках дитинство є визначальним фактором у розвитку будь-якого суспільства. До того ж у післявоєнні роки діти стали чи не найчисленнішою верствою радянського суспільства, адже війна, епідемії, голод 1946-1947 рр. забрали чимало життів. Наприклад, у 1946 р. на 100 жінок у середньому припадало 54,2 чоловіка [12, с. 18]. А, за різними даними, від 1 до 3 млн дітей в Україні залишилися сиротами і напівсиротами. Тому в повоєнні роки діти достатньо швидко дорослішали й ставали повноправними членами радянського соціуму.

Для дослідження причин дитячої безпритульності і бездоглядності, пошуку шляхів із подолання цих явищ важливе значення мало з'ясування таких дефініцій, як «безпритульність» і «бездоглядність». Необхідно зазначити, що як в дореволюційні часи, так за роки радянської влади, а також й нині немає єдиної думки щодо визначення їх суті. Більшість науковців різних наук сходяться на тому, що поняття дитячої безпри-

тульності не може вважатися приналежністю якоїсь однієї науки, оскільки це явище тісно пов'язане з психологічними, педагогічними, соціальними, політичними, економічними та іншими аспектами [20, с. 54]. Зокрема, відомий радянський правознавець П. І. Люблінський ще на початку 20-х рр. минулого століття у своїй праці зазначив, що безпритульність як соціальне явище має кілька фаз, першою з яких є бездоглядність, а останньою, яка перебуває на межі незворотності й призводить до протиправних дій, є безпритульність. Власне ця остання стадія і визначає становище неповнолітнього, його своєрідний соціальний статус, який він вибирає свідомо або через збіг певних обставин [9, с. 42].

У радянській правовій науці було прийнято розглядати безпритульність та бездоглядність як стадії одного процесу, однієї «соціальної хвороби», пошук відмінностей між якими, лежить в площині педагогічної науки [10, с. 58-59]. У зв'язку з цим у нормативно-правових документах радянської доби поняття «безпритульність» і «бездоглядність» часто вживалися як рівнозначні за соціально-правовим змістом і суттю. Вперше ці поняття законодавчо було закріплено в постанові Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) і Ради Народних Комісарів (РНК) Української Соціалістичної Радянської Республіки (з 1937 р. – УРСР) «Про заходи в боротьбі з дитячою безпритульністю в УСРР» від 23 листопада 1927 р. До безпритульних законодавець зарахував дітей віком до 18 років, які «перебували в умовах, небезпечних для фізичного і суспільно-працездатного розвитку, до яких державою в залежності від характеру й ступені їх безпритульності, вживаються заходи соціально-правової охорони, матеріальної допомоги і виховання» [3, с. 411]. Вони поділялися на дві категорії: 1) які потребували повного матеріально-соціального забезпечення і виховання і 2) які потребували лише тимчасової соціально-правової охорони та часткової матеріальної допомоги й виховання. Відповідно, до першої категорії безпритульних належали: а) круглі сироти, б) неповнолітні, які втратили зв'язок із батьками або особами, що добровільно їх виховували або на чиєму утриманні вони знаходилися; в) неповнолітні, які підлягали вилученню із сім'ї через те, що батьків або опікунів було позбавлено ухвалою суду або органів опіки батьківських прав через їхню аморальну поведінку або вчинення ними кримінального злочину; г) неповнолітні, які підлягали вилученню із сім'ї за ухвалою комісії в справах неповнолітніх, у разі необхідності застосування до них медично-виховного впливу (тобто так звані «важкі підлітки»); г) підкинуті діти.

До другої категорії належали: а) неповнолітні, які не мали необхідних умов для існування через недостатнє матеріальне забезпечення батьків чи опікунів; б) неповнолітні, які не мали засобів для проживання внаслідок тимчасової відсутності осіб, зобов'язаних про них піклуватися (позбавлення батьків чи опікунів волі за вчинені злочини, їх довготривале лікування, відрядження тощо) [3, с. 314].

Таким чином, безпритульність в умовах радянської дійсності визначалася як соціальне явище, що характеризувало не самого неповнолітнього, а те соціальне середовище, в якому він перебував.

Наприклад, у великій Радянській Енциклопедії за 1930 р. під безпритульністю розумілися «неповно-

літні, позбавлені педагогічного нагляду та піклування і живуть в умовах, що шкідливо діють на їх громадські прояви і здоров'я». Причому, до цієї категорії належали не лише діти, які втратили батьків (опікунів) і житло, але й діти, батьки (опікуни) яких «позбавляють їх їжі, грубо з ними поводяться, спокушають їх на злочин, розтлівають їх власним аморальним прикладом» [1, с. 438]. Водночас в окремих документах під бездоглядними малися на увазі діти, які мали батьків (опікунів), з боку яких не було достатнього контролю за їхніми діями та поведінкою. Зокрема, це чітко проглядається в інструкції НКВС СРСР «Про порядок затримання і подальше влаштування безпритульних і бездоглядних дітей» від 7 червня 1935 р. [3, с. 320–323].

У роки Великої Вітчизняної війни та в повоєнні роки у постановах вищих радянсько-партійних органів влади, правоохоронних органів теж часто вживалися один із них, або обидва терміни, однак визначень їх суті не давалося.

Необхідно зазначити, що немає чітких визначень цих понять і в нормативно-правових актах сучасної України, в яких часто фігурують як термін «бездоглядність», так і «безпритульність». Так, у «Положенні про комісії в справах неповнолітніх Української РСР» від 26 серпня 1967 р., яке діяло до 1 лютого 1995 р., у ст. 1 зазначено, що «головними завданнями комісій у справах неповнолітніх є організація роботи по запобіганню бездоглядності» [14]. А в запровадженому з 1 лютого 1995 р. Законі «Про органи і служби у справах неповнолітніх» не тільки не приділяється належної уваги понятійному апарату, але й відбувається злиття термінів «безпритульність» і «бездоглядність» під загальним терміном – «неповнолітні» під який, згідно зі статтями 1 й 11 підпадають безпритульні та бездоглядні діти [15]. Водночас у постанові ВР України від 6 вересня 2005 р. «Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища» уже фігурує термін «безпритульні», під яким розуміються бездоглядні діти, та називаються причини соціального характеру, що призводять до цих явищ [13].

Відсутнє визначення цих понять і в кодифікованих нормативно-правових актах, як, наприклад, Сімейному кодексі, Кримінальному кодексі тощо) [7; 19].

Єдиними нормативними актами, що трактують ці поняття, є Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. (остання редакція 01.01.2019 р.) [17, ст. 1] та Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. (остання редакція 20.01.2018 р.) [16, пп. 4,6 ст. 2], які однаково визначають поняття «безпритульні діти»: це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання; діти, позбавлені батьківського піклування.

На нашу думку, найбільш повно ознаки безпритульності класифікувала А. М. Нечаєва, виокремивши такі:

- повне припинення всякого зв'язку з родиною, батьками, родичами, відсутність батьківського чи державного піклування;
- перебування в місцях, не призначених для людського житла;
- відсутність власного житла, постійного місця перебування, перекочування з місця на місце;
- здобування засобів для забезпечення життя соціально негативними способами, протиправна поведінка,

підпорядкування кастовим кримінальним законам та авторитетам;

- відсутність позитивних занять [10, с. 59].

Цікавим є також розуміння дитячої безпритульності сучасною українською дослідницею Л. Кожурою, яка пропонує бездоглядних та безпритульних дітей визначати як «дітей вулиці», якими, на її думку, є особами, що «не забезпечені належними умовами для проживання, духовного та фізичного розвитку і потребують опіки сім'ї та адміністративно-правового захисту» [4, с. 136].

Висновки. Таким чином, через відсутність єдиних визначень понять «безпритульність» і «бездоглядність», на нашу думку, головною відмінною рисою безпритульної дитини від бездоглядної є не стільки наявність чи відсутність постійного місця проживання (перебування), скільки повне припинення зв'язків із батьками, родичами, опікунами. Відповідно під «бездоглядними дітьми» варто розглядати тих неповнолітніх, які проживали з батьками (опікунами) і над якими батьки (опікуни) з огляду на різні причини частково втратили контроль за їх діями та поведінкою. Таке формулювання виникає на підставі історико-правової ретроспективи протидії явищу дитячої безпритульності другої половини ХХ ст.

Література

1. Большая советская энциклопедия. В 66 томах. Москва : Советская Энциклопедия, Т. 6: Бессарабия-Больш. 1927. 832 с.
2. Загарницька І. І. Дитинство як філософський феномен. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Вип. 1. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : збірник наукових праць. Київ, 2009. С. 14–19.
3. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2 : 1926–1945 рр. / П. Михайленко, Я. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. 412 с.
4. Кожура Л. О. До питання визначення поняття «безпритульні діти». *Вісник Запорізького національного університету* : збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2012. № 1. Ч. II. С. 131–137.
5. Кон И. С. Ребенок и общество : учебное пособие. Москва : Академия, 2003. 336 с.
6. Кошелева О. Е. История детства: опыт зарубежной историографии. *Педагогика*. 1996. № 3. С.81–87.
7. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
8. Кудрявцев В. Т. Смысл человеческого детства и психическое развитие ребенка : учебное пособие. Москва : Изд-во УРАО, 1997. 156 с.
9. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском та юношеском возрасте: социально-правовые очерки. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1923. 294 с.
10. Нечаева А. М. Детская беспризорность – опасное социальное явление. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 57–65.
11. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. Москва : Речь, 2004. 276 с.
12. Перковський А. Л. Демографічні втрати населення Української РСР у 40-х рр. *Український історичний журнал*. 1990. № 2. С. 15–25.
13. Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 38–39. Ст. 450.
14. Про затвердження Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР : Указ ПВР УРСР № 283-

VII від 26.08.1967 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1967. № 34. Ст. 242.

15. Про органи і служби у справах неповнолітніх : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 1995. № 6. Ст. 36.

16. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-ІУ. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 1108.

17. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-Ш. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2001. № 30. Ст. 142.

18. Сапогова Е. Е. Культурный социогенез и мир детства: лекции по историографии и культурной истории детства : учебное пособие. Москва : Академический Проект, 2004. 496 с.

19. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

20. Формування педагогічної культури в Україні : збірник наукових праць / наук. ред. В. Є. Лобурець. Полтава, 1996. С. 52–54.

21. Щеглова С. Н. Как изучать детство? Социологические методы изучения современных детей и современного детства. Москва : ЮНПРЕСС, 2000. 72 с.

Андрухів О. І.,

адвокат, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ «Університет Короля Данила»

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТА ВЗАЄМОДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Барба В. Є.

У статті досліджено появу у законодавчому обігу нового терміносполучення «публічна безпека і порядок». Визначено зміст цього поняття як об'єкту взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування. Наголошено на проблемних питаннях, які виникають внаслідок одночасного застосування вказаного терміносполучення і понять «громадська безпека» і «громадський порядок» у нормативно-правових актах. Досліджувану правову колізію породили квапливі реформи правоохоронної системи, у результаті чого в нормативно-правових актах України одночасно стали вживатися вказані терміносполучення, а подекуди й ототожнення, що призвело до правового колапсу, зокрема у застосуванні досліджуваного терміносполучення в нормативно-правових актах щодо взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. З метою урегулювання цієї законодавчої колізії запропоновано авторське визначення поняття «публічної безпеки і порядку», обґрунтована необхідність внесення змін до законодавства щодо закріплення у нормативно-правових актах України цієї правової категорії.

Ключові слова: Територіальні підрозділи Національної поліції, органи місцевого самоврядування, законодавство, взаємодія, публічна безпека і порядок, громадська безпека, громадський порядок.

В статье исследовано появление в законодательном обращении нового термина «публичная безопасность и порядок». Определено содержание этого понятия как объекта взаимодействия территориальных подразделений Национальной полиции с органами местного самоуправления. Поднимаются проблемные вопросы, которые возникают при одновременном использовании указанного термина и понятий «общественная безопасность» и «общественный порядок» в нормативно-правовых актах. Исследуемую правовую коллизию породили спешные реформы правоохранительной системы, в результате чего в нормативно-правовых актах Украины одновременно стали употребляться указанные термины, а кое-где и их отождествление, что привело к правовому коллапсу, в частности, в применении исследуемого термина в нормативно-правовых актах относительно взаимодействия территориальных подразделений Национальной полиции с органами местного самоуправления в сфере обеспечения публичной безопасности и порядка. С целью урегулирования данной законодательной коллизии предложено авторское определение понятия «публичной безопасности и порядка», обоснована необходимость внесения изменений в законодательство относительно закрепления в нормативно-правовых актах Украины этой правовой категории.

Ключевые слова: Территориальные подразделения Национальной полиции, органы местного самоуправления, законодательство, взаимодействие, публичная безопасность и порядок, общественная безопасность, общественный порядок.

The article examines the emergence in the legislative circulation of the new term “public security and order”, its actual concept as an object of interaction of territorial units of the National Police with local self-government bodies, problematic issues of application in normative legal acts along with the notions of “public safety” and “public order”. The investigated legal conflict has generated rush reforms of the law-enforcement system, as a result, in the normative legal acts of Ukraine at the same time began to use the indicated terms, and sometimes and the identification, which led to a legal collapse, in particular, the application of the term terminology in the regulatory legal acts on the interaction of the territorial units of the National police with local self-government bodies in the field of ensuring public safety and order. In order to resolve this legislative conflict, an author's definition of the concept of “public security and order” was proposed, and the necessity of amending the legislation on the consolidation of this legal category in normative legal acts of Ukraine was substantiated.

Key words: Territorial divisions of the National Police, local self-government bodies, legislation, interaction, public security and order, public security, public order.

Вступ. Одним з пріоритетних завдань забезпечення національної безпеки України в умовах напруженої політичної, економічної, соціальної ситуації є посилення ролі держави щодо забезпечення на території нашої країни публічної безпеки і порядку шляхом створення необхідної правової бази та механізму її реалізації. Так, в умовах заявлених реформ поступово змінюється чинне законодавство, набувають нових форм взаємодія, функції і завдання органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Водночас квапливі реформи породили чимало колізійних питань, зокрема і в питаннях застосування в нормативно-правових актах нових терміносполучень і понять, як-от «публічна безпека і порядок». У той же час європейська практика свідчить про виправданість використання цього терміносполучення та його схвальне сприйняття міжнародною спільнотою. Тому вищесказане зумовлює не лише актуальність дослідження нового терміносполучення «публічна безпека і порядок», а й власне визначення його поняття як об'єкту взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування на законодавчому рівні.

Постановка завдання. Найголовнішою умовою інтеграції України в Європейське співтовариство було й залишається приведення національного законодавства до рівня міжнародних стандартів. Так, забезпечення публічної безпеки і порядку є сьогодні пріоритетом для усього суспільства і передусім для органів державної влади й територіальних підрозділів Національної поліції та органів місцевого самоврядування. Вкрай важливою є їх послідовна та чітка взаємодія на підставі чинних нормативно-правових актів, а отже, вірне тлумачення заявлених в них понять, зокрема сутності

появи нового у законодавчому обігу терміносполучення «публічна безпека і порядок», яке є об'єктом взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування.

Говорячи про взаємодію територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, необхідно усвідомлювати, що така взаємодія має спільну мету – підтримання належного стану публічного порядку на вулицях та в інших публічних місцях, зниження рівня вуличної злочинності, залучення до спільних заходів все більшої кількості населення, збільшення кількості громадських формувань з охорони публічного порядку, підвищення ефективності їхньої роботи – це нагальні потреби сьогодення, а отже, побудована за принципом рівноправної, спільної участі в розробленні та вжитті заходів, спрямованих на підтримання та підвищення рівня публічної безпеки і порядку.

Так, публічна безпека і порядок є об'єктом різних форм і видів взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, проте саме поняття вживаного терміносполучення сьогодні на законодавчому рівні не визначено. Така ситуація породжує правову колізію в нормативному регулюванні певних суспільних відносин і негативно позначається на правозастосуванні, адже і працівники територіальних підрозділів Національної поліції, і представники органів місцевого самоврядування мають чітко знати, які дії слід вважати порушенням публічної безпеки і порядку і які дії необхідно провадити задля їх запобігання. Отже, для того щоб визначити об'єкт взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, необхідно чітко усвідомлювати, що таке публічна безпека і порядок, адже діяльність Національної поліції спрямована не лише на цю категорію правовідносин.

Результати дослідження. Поява у законодавстві терміносполучення «публічна безпека і порядок» викликала досить жваву дискусію, зокрема цій проблематиці присвятили свої праці науковці В.Б. Авер'янов, М.І. Ануфрієв, О.В. Батраченко, А.В. Долинний, І.В. Зозуля, А.Є. Крищенко, О.С. Проневич, В.Г. Фатхутдінов та інші. Це питання і наразі залишається актуальним, зокрема в контексті використання в Законі України «Про Національну поліцію» даного терміносполучення, особливо зважаючи на відсутність його законодавчого визначення та, відповідно, термінологічної узгодженості з іншими нормативно-правовими актами, де наразі використовуються усталені юридичні конструкції «громадська безпека» і «громадський порядок», як власне і в самих Законах України «Про Національну поліцію», «Про органи місцевого самоврядування» тощо.

Метою статті є визначення поняття «публічної безпеки і порядку» як об'єкту взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, дослідження проблемних аспектів його застосування в законодавстві України поряд з поняттями «громадська безпека» і «громадський порядок».

Історія вживання термінів «громадська безпека» і «громадський порядок» відома ще з радянських часів, тому зрозумілим є прагнення новаторів до модернізації. При цьому під час розробки концепції закону «Про Національну поліцію» його автори спиралися на досвід, накопичений зарубіжними країнами, насамперед США, Франції, Великої Британії, Німеччини, разом із чим ме-

ханічно була перенесена й нова термінологія [1, с. 49]. Заміна термінології в нормативно-правових актах, власне, не є проблемою, проблему становлять нові поняття, що не мають нормативно закріплених визначень.

Разом з тим необхідно зазначити, що важливим складником якості законодавчого тексту є дотримання єдності термінології, її несуперечливості й логічної впорядкованості, відповідності національним та міжнародним термінологічним стандартам. Порушення законодавцем вимог щодо термінів та їх визначень у законодавчих актах спричиняє неузгодженість і невпорядкованість термінологічної бази сучасного законодавства в цілому та термінологічні розбіжності на галузевому та міжгалузевому рівнях, коли на позначення одного юридичного поняття в різних нормативно-правових актах вживаються різні термінологічні одиниці, що призводить до нечіткості, неясності та неоднозначності у розумінні та застосуванні законодавчих приписів. Потенційно небезпечними з точки зору правозастосування є також порушення законодавцем правил побудови дефініцій термінів у законодавчих актах, адже призначення законодавчих дефініцій і полягає в тому, щоб через чітку й однозначну дефініцію певного спеціального поняття забезпечити його правильне розуміння і практичне використання, запобігти будь-яким хибним тлумаченням [2].

Така ситуація породжує правову колізію в нормативному регулюванні певних суспільних відносин і негативно позначається на правозастосуванні, адже і працівники територіальних підрозділів Національної поліції, і представники органів місцевого самоврядування мають чітко знати, які дії слід вважати порушенням публічної безпеки і порядку і які дії необхідно провадити задля їх запобігання.

Так, у тлумачному словнику української мови зазначається, що «громадський» – це той, який виникає, відбувається у суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним; суспільний; належний усій громаді, усьому суспільству; колективний; призначений для загального користування; у якому бере участь весь колектив; який добровільно обслуговує різні сторони життя колективу [3, с. 174]. Натомість «публічний» – той, який відбувається у присутності публіки, людей; прилюдний; призначений для широкого відвідування, користування; громадський [4, с. 383]. Із цього вбачається, що у загальному розумінні «публічний» і є «громадським». Тобто поняття «публічний» є дещо ширшим за поняття «громадський» та включає його у свій зміст [5, с. 18].

З цього приводу В. Фатхутдінов стверджує, що домінантою у розумінні прикметника «публічний» є те, що він асоціюється з поняттями «відкритий, прилюдний, гласний», а у прикметника «громадський» – те, що він базується на суспільних, соціальних відносинах. Відтак коли йдеться про «публічний порядок» і «публічну безпеку», можна говорити про забезпечення стану безконфліктності лише в обмеженій локації без екстраполяції на суспільні відносини [6, с. 49]. Таку точку зору не підтримує А.В. Долинний, пояснюючи це таким чином. У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV поняття «громадської безпеки» та «громадського порядку» не згадуються взагалі. Тлумачиться лише сутність «національної безпеки» [7], причому, як вважає А.В. Долинний, це визначення є занадто широким і загальним складним

для розуміння, проте з його аналізу можна дійти висновку, що громадська безпека і порядок є важливими складниками національної безпеки, яка характеризує інтереси суспільства [5, с. 18].

Своєю чергою О.В. Батраченко вважає, що категорія «публічна безпека» більш точно відображає сучасні тенденції суспільного та державного розвитку у напрямі, що відповідає пріоритетності життя, здоров'я та особистої безпеки людини та громадянина, її благополуччя та добробуту [8, с. 85]. О.С. Проневич під публічною безпекою розуміє збереження порядку та суспільних цінностей, що охороняють державу і громадян від загрозливих для правопорядку явищ, а також фактичний стан, що уможливорює безпечне нормальне функціонування державної організації та реалізацію її інтересів щодо збереження життя, здоров'я та майна людей, а також користування правами та свободами, гарантованими конституцією та іншими правовими приписами [9, с. 743].

Так, відповідно до п. 17 ст. 92 Конституції України винятково законами України визначаються основи національної безпеки, організації Збройних Сил України та забезпечення громадського порядку. Також у статті 34 Конституції України, у якій закріплюється право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань, зазначається можливість обмеження здійснення цих прав законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку [10]. Тобто згідно з Конституцією України громадський порядок прирівнюється до національної безпеки у державі, водночас жодного разу не вживається поняття «публічна безпека» чи «публічний порядок».

Своєю чергою терміносполучення «громадська безпека» і «громадський порядок» вживаються майже у всіх нормативно-правових актах і вперше знайшли своє офіційне визначення у Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 08.07.2011 р. № 3673-VI, зокрема: *громадська безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних та духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки; громадський порядок – це сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм* [11].

З часом Закон України «Про національну безпеку України» визначив поняття громадської безпеки і порядку, не розділяючи дану правову конструкцію, таким чином: *громадська безпека і порядок – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз* [12, ст.1, п. 3)].

Терміносполучення ж «публічна безпека і порядок» вперше на законодавчому рівні з'явилося у Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII і наразі вживається паралельно з терміном «громадський порядок» [13]. Деякі науковці вважають, що законодавець, уживаючи терміносполучення «публічна безпека» та «громадська безпека» в зазначеному Законі, не лише не отожднює їх, а й визначає перший із них базовим. Саме публічну безпеку підтримує Національна поліція (п. 1 ст. 1), і, відповідно, саме її забезпечення є завданням правоохоронців (пп. 1 п. 1 ст. 2) тощо. Водночас поняття громадської безпеки (громадського порядку) постає другорядним, технічним, реалізація якого відбувається шляхом застосування з боку поліції винятково спеціальних засобів, зокрема засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, вилучення зброї. Слово «публічний» зазвичай тлумачать як той, який відбувається в присутності публіки, людей, привселюдний, призначений для широкого відвідування, користування; громадський. Термін «громадський» визначають як той, що виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, пов'язаний із ним, який належать громаді, суспільству; колективний.

Власне, перша спроба визначити на законодавчому рівні саме поняття публічний порядок здійснена у проекті Кодексу України «Про публічний порядок», у ст. 5 якого зазначено: «...публічним порядком є урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, повагу до честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі» [14], який і досі не прийнято.

Необхідно звернути увагу, що в даному Проекті йдеться винятково про публічний порядок, разом з тим правоохоронною реформою дане терміносполучення заявлене як єдина правова категорія.

О.В. Батраченко також розділяє це терміносполучення і визначає його поняття наступним чином: *публічна безпека – стан захищеності життєво важливих для держави, суспільства та кожної окремої особи інтересів, прав, свобод людини та громадянина, який є пріоритетним завданням діяльності кожного державного органу, органу місцевого самоврядування та їх посадових осіб; публічний порядок – це стан упорядкованості публічних правовідносин та всієї публічно-правової системи, за якого кожна особа, державний орган, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи добровільно дотримуються правових та морально-етичних норм, культурних та інших соціальних правил, виконують відповідні приписи з метою досягнення публічної безпеки та загального добробуту* [15, с. 5].

З викладеного вбачаємо, що поступово усталені юридичні конструкції «громадський порядок» і «громадська безпека» змінюються на «публічна безпека і порядок», при цьому подекуди ці правові категорії вживаються синонімічно, а подекуди є отождненими, а тому потребують вірного тлумачення та законодавчого закріплення.

Так, на цей час терміносполучення «публічна безпека і порядок» вже міститься у деяких нормативних актах, але без законодавчого тлумачення і при одночасному вживанні з поняттями «громадської безпеки» та «громадського порядку». Таким чином, законодавець одночасно використовує поняття як громадської безпе-

ки та порядку, так і публічної безпеки і порядку, не розмежовуючи й не пояснюючи їх при цьому, зокрема:

– у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28.10.2015 р. № 878 зазначається, що Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку та інших [16];

– аналогічно у Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII вказується: 1) Міністр внутрішніх справ України забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією; 2) Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав та свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, її головним завданням є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку [13];

– у Наказі МВС України «Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час)» від 22 червня 2016 року № 530 [17] йдеться про належність однострою поліцейських, які залучені до проведення антитерористичної операції або безпосередньо виконують завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпечення безпеки дорожнього руху в районі її проведення;

– в Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції від 28.07.2017 р. №650 «публічна безпека і порядок» та «громадський порядок» вживаються одночасно, зокрема: вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), а також заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснення приводу у виконавчому провадженні; протидія злочинності, профілактика правопорушень та охорона публічного порядку за участю населення; відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням; інформування про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території; співпраця з представниками громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону, надання допомоги в організації їх діяльності, участь у проведенні спільних нарад, під час яких розробляються та погоджуються заходи із забезпечення публічної безпеки і порядку на територіях обслуговування та взаємодії з патрульною поліцією, робота за планом, який затверджується керівником відділу (відділення) поліції і розробляється з урахуванням пріоритетів громади у сфері публічної безпеки та порядку, оперативної обстановки на дільниці [18];

– своєю чергою в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від

4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 р. № 92/2016 зазначається, що одним з основних завдань сектору безпеки і оборони є забезпечення громадської безпеки. При цьому до завдань розвитку сектору безпеки і оборони віднесено: 1) ефективне виконання Національною поліцією України як центральним органом виконавчої влади функцій у сферах протидії злочинності, зокрема організованій, та забезпечення громадського порядку; 2) підвищення спроможностей Національної гвардії України до виконання завдань із підтримання громадської безпеки, охорони громадського порядку [19] тощо. У цьому ж документі проголошено, що метою розвитку Міністерства внутрішніх справ України на сучасному етапі є його становлення як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони прав та свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку й таке інше;

– у Наказі Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» від 10.08.2016 р. № 773 [20] визначено механізм організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України у сфері забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку, однак в самому Законі України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII використовуються терміни «громадська безпека» і «громадський порядок» [21].

– аналогічно в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 року № 287/2015 зазначено, що Національна поліція як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовуватиметься через Міністра внутрішніх справ України, виконуватиме функції у сферах протидії злочинності, зокрема організованій, та забезпечення громадського порядку; для підтримання громадського порядку на місцях органи місцевого самоврядування створюватимуть у межах власних бюджетів муніципальну поліцію [22] тощо. Так, 21 травня 2015 року в рамках курсу на децентралізацію влади Верховна Рада України ухвалила у першому читанні проект Закону про муніципальну варту (№2890). Законопроектом визначається, що муніципальна варта – це орган в системі місцевого самоврядування, що створюється у порядку, визначеному цим законом, з метою забезпечення на території, що перебуває під юрисдикцією відповідної ради, охорони громадського порядку, законності, прав, свобод і законних інтересів громадян та утримується за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету [23]. Як бачимо, в тексті законопроекту також вживається термін «громадський порядок». Незважаючи на те, що даний законопроект досі не прийнято, в кількох регіонах нашої країни практика створення муніципальних органів вже запроваджена, однак виходячи з їх статутних положень, така діяльність є доволі спірною. Наразі ж новостворені муніципальні органи заявлені як органи в системі місцевого самоврядування, отже, доцільно з метою гармонізації законодавства внести до законопроекту зміни, вживши терміносполучення «публічна безпека і

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

порядок», адже саме муніципальна варта як орган місцевого самоврядування має взаємодіяти з територіальними підрозділами Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Таким чином, одночасне вживання досліджуваних терміносполучень та подекуди їх ототожнення породжує правову колізію в нормативному регулюванні взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, зокрема щодо законодавчого визначення поняття «публічна безпека і порядок».

Висновки. На підставі викладеного доходимо висновку, що публічна безпека і порядок є невіддільним об'єктом взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування, а отже, сучасний стан законодавства у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку потребує уніфікації та гармонізації термінологічного апарату, зокрема необхідно:

1) внести зміни до законопроекту «Про муніципальну варту», вживши терміносполучення «публічна безпека і порядок», адже саме муніципальна варта, що заявлена в проєкті як орган місцевого самоврядування, має взаємодіяти з територіальними підрозділами Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку;

2) беручи за основу викладені у Проєкті Кодексу України «Про публічний порядок» положення, внести зміни до Закону України «Про Національну поліцію», не розділяючи дані терміносполучення, оскільки наразі вони вживані у законодавстві саме в такій конструкції, закріпивши його поняття таким чином:

Розділ I. Загальні положення. Стаття 1. Визначення термінів

п. 1) публічна безпека і порядок – урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередження злочинів та проступків, повагу до честі й людської гідності, дотримання норм суспільної моралі і порядку.

Література

1. Фатхутдінов, В. Е. Громадський VS публічний у дзеркалі правничої герменевтики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4., Т. 1. С. 45-50.
2. Артикуца, Н.В. Законодавчі терміни та їх визначення. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/605/Artykutsa_Zakonodavchi%20terminy.pdf.
3. Словник української мови : в 11 томах. Т.2. Київ : Наук. думка, 1971. 550 с.
4. Словник української мови : в 11 томах. Т. 8. Київ : Наук. думка, 1977. 927 с.
5. Долинний А.В. Поняття публічної безпеки та порядку під час масових заходів як об'єкта адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1-2. 2016. С. 15-20.
6. Фатхутдінов, В.Е. Громадський VS публічний у дзеркалі правничої герменевтики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4, Т. 1. С. 45-50.

7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

8. Батраченко О.В. Поняття та ознаки публічної безпеки та порядку як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29, ч. 2, Т. 3. С. 84-86.

9. Проневич О.С. Роль і місце поліції в системі органів публічної адміністрації Польщі. *Форум права*. 2010. № 4, С. 741-747.

10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08.07.2011 р. №3673-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 9, ст.64.

12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 2469-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст.241.

13. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. №580-VIII. (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст.379.

14. Про публічний порядок: проєкт. URL: <http://goal-int.org/zakon-ukrayini-pro-publichnij-poryadok-proekt/>.

15. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку [Текст]: автореферат ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми: СумДУ, 2017. 20 с.

16. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878.

17. Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.06.2016 № 530 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України 08.09.2017 № 767). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-16>.

18. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z1041-17>.

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016.

20. Порядок організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 № 773.

21. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 17, ст.594.

22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України №287/2015.

23. Про муніципальну варту: проєкт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55192.

Барба В. Є.,
здобувач

Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В НОВЕЛАХ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕЯКИХ КРАЇН СВІТУ

Гребенюк М. В., Яновська О. Є.

Автором досліджено схвалені останнім часом новели законодавства, присвячені тематиці забезпечення продовольчої безпеки та її складників у деяких зарубіжних країнах, зокрема таких: Білорусі, Азербайджані, Казахстані. Висвітлено сприятливі напрями державної політики щодо стабільного забезпечення продовольчої безпеки в цих країнах.

Ключові слова: продовольча безпека, правове регулювання, продовольча незалежність, агропромисловий комплекс.

Автором исследованы одобрены в последнее время новеллы законодательства, посвященные тематике обеспечения продовольственной безопасности и ее составляющих в некоторых зарубежных странах, в частности таких: Беларуси, Азербайджане, Казахстане. Освещены благоприятные направления государственной политики по стабильному обеспечению продовольственной безопасности в этих странах.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, правовое регулирование, продовольственная независимость, агропромышленный комплекс.

The author examines recently approved recent legislation on food security and its components in some foreign countries, in particular: Belarus, Azerbaijan, Kazakhstan. The favorable directions of the state policy concerning stable food security in these countries are highlighted. It is noted that the components of food security are the proper functioning of the mechanism of stable supply of food products to end-users and providing the processing industry with custom-made raw materials. It is grounded that the provision of food security is an important factor characterizing the economic development of any country in the world. The basic tasks of ensuring national food security are determined. The concept of food security as a state of the economy is described, in which, irrespective of the influence of world market conditions and other external factors, the population is guaranteed access to food in the amount necessary for active and healthy life, creation of socio-economic preconditions for maintaining consumption of food products on rational level. Today, there is a general tendency to intensify the efforts of the policy-makers of the states in the post-Soviet space (Belarus, Azerbaijan, Kazakhstan) in the direction of strengthening the legal security of food security. It is noted that the food security of any state can be ensured through the consistent implementation of a set of interrelated and coordinated measures of an organizational, socio-economic and administrative nature defined in the framework of regulations, taking into account best practices of international experience. It is concluded that ensuring food independence is a necessary condition for achieving food security of the country.

Key words: food safety, legal regulation, food independence, agro-industrial complex.

Постановка проблеми та її актуальність. Для більшості провідних держав світу саме продовольча безпека виступає важливим складником економічної безпеки. Водночас продовольча безпека є однією із основних гарантій забезпечення національної безпеки держави та важливою умовою формування повноформатної кон-

цепції її успішного розвитку й економічного зростання. Загальновідомо, що саме продовольча безпека визнається як стан економіки, за якого держава здатна гарантувати задоволення потреб у продовольстві на рівні, необхідному для забезпечення життєдіяльності усього населення та держави загалом. Тому стан продовольчої безпеки безпосередньо залежить від загального стану та динаміки економічного розвитку країни, зокрема агропромислового комплексу (далі - АПК), харчової та переробної промисловості.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Значна кількість науковців опікувалася дослідженням питань рівня та напрямів державної політики забезпечення стабільності національної продовольчої сфери, зокрема такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як В. Балабанов, Ю. Білик, Є. Борисенко, П. Борщевський, В. Геєць, Л. Греков, Л. Дейнеко, О. Кочетков, А. Кузьмін, А. Мірошніченко, Г. Мостовий, В. Русан, О. Собкевич, І. Клименко, Є. Сєрова, В. Скороход, В. Трегобчук, В. Шамрай, А. Юрченко, В. Юрчишин тощо [1]. Аналіз положень зарубіжного законодавства, яке регулює сферу забезпечення продовольчої безпеки здійснювали у своїх працях такі науковці: С. Лушпаєв, Т. Курман, А. Тригуб [2], Д. Міщенко, С. Щербина та інші. Однак чимало питань щодо визначення на законодавчому рівні напрямів удосконалення політики забезпечення продовольчої безпеки ще не досліджено.

Метою статті є висвітлення новел законодавства, зокрема схвалених останнім часом законодавчих і нормативно-правових актів, присвячених тематиці забезпечення продовольчої безпеки та її складників у деяких зарубіжних країнах (Білорусь, Азербайджан, Казахстан).

Виклад основного матеріалу. Складниками забезпечення продовольчої безпеки є належне функціонування механізму стабільного постачання продуктів харчування до кінцевих споживачів і забезпечення переробної промисловості давальницькою сировиною. Основу створення та підтримання належного рівня продовольчого потенціалу країни становить її агропромислове виробництво, що забезпечує продовольчі потреби населення. При цьому продовольча безпека може бути досягнута за умов гарантованого фізичного та економічного доступу до продовольства. Забезпечення продовольчої безпеки є важливою та актуальною проблемою як країн із низьким рівнем економічного розвитку, так і розвинених країн. Усі країни світу прагнуть створити та постійно вдосконалюють механізми підтримки достатнього рівня продовольчої безпеки, особливо щодо малозабезпечених і соціально вразливих верств населення.

Держави світу поділяються на ті, які досягають продовольчої безпеки завдяки власному виробництву продовольства в необхідних обсягах, і на ті, які

Гребенюк М. В., Яновська О. Є., 2018

вимушені значну частину продовольчих товарів імпортувати, що пов'язано з витрачанням коштів і призводить до посилення їх економічної й політичної залежності від розвинених країн. Отже, забезпечення продовольчої безпеки передбачає спільну цілеспрямовану і скоординовану діяльність законодавчих і виконавчих структур усіх рівнів, наукових і фінансових установ, промисловців і підприємців. Для цього необхідно створити відповідну нормативно-правову базу та проводити дієву політику продовольчого забезпечення [3, с. 50, 54]. Отже, саме забезпечення продовольчої безпеки є важливим фактором, який характеризує економічний розвиток будь-якої держави світу.

Наприклад, у Білорусі Постановою Ради Міністрів від 15 грудня 2017 року № 962 [4] затверджено Доктрину національної продовольчої безпеки, в якій визначено фундаментальні стратегічні пріоритети забезпечення продовольством населення цієї країни до 2030 року. Ця Доктрина була прийнята замість схваленої ще у 2004 році Концепції національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь (РБ) [5], яка в сучасних реаліях об'єктивно втратила свою актуальність, зважаючи на нові виклики та загрози, які є в контексті необхідності посилення продовольчої безпеки.

Як зазначав у своїх працях представник білоруської наукової школи академік В.Г. Гусаков, проблемними питаннями у РБ в окресленому форматі залишаються такі: чітке розуміння стратегічних пріоритетів забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням місцевих і регіональних особливостей; відсутність прогнозних варіантів побудови балансу імпорту та експорту продовольства; відсутність дієвого механізму захисту вітчизняного продовольчого ринку та його кон'юнктури [6, с. 166]. Згодом ці завдання були вирішені у вказаній Доктрині, яка за своїм змістом певним чином дублює аналогічний документ, схвалений у Російській Федерації ще у 2010 році. Структурно Доктрина національної продовольчої безпеки РБ складається з 11-ти розділів, які узагальнюють підходи, засади, можливості та спроможності держави у сфері розбудови потужного АПК, визначають стратегічні напрями реалізації державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки на загальнонаціональному та регіональному рівнях, що, у свою чергу, надасть можливості створити сприятливі передумови для задоволення споживчих потреб населення, гарантувати кожному вільний доступ до якісного та безпечного продовольства, підтримувати державну концепцію здорового способу життя та раціонального харчування.

У цьому нормативно-правовому акті визначено основні завдання забезпечення національної продовольчої безпеки, до яких належать такі: стабільний розвиток внутрішнього виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, достатнього для забезпечення продовольчої незалежності та реалізації експортного потенціалу АПК; досягнення високого рівня фізичної та економічної доступності для населення безпечних та якісних харчових продуктів у необхідних обсягах та асортименті; своєчасне виявлення, оцінка та прогнозування й упередження внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативного впливу; формування культури харчування населення та високого рівня обізнаності населення у продовольчій сфері тощо.

Крім того, у зазначеному документі деталізовано поняття продовольчої безпеки як стану економіки, за якого, незалежно від впливу кон'юнктури світових ринків та інших зовнішніх факторів, населенню гарантується доступність до продовольства в кількості, необхідній для активного та здорового життя, створення соціально-економічних передумов для підтримання споживання продуктів харчування на раціональному рівні. Передбачається, що головними критеріями досягнення визначеної в Доктрині мети щодо динамічного розвитку національної продовольчої безпеки до 2030 року в Білорусі стануть такі:

- стабільний розвиток і підвищення ефективності АПК;
- забезпечення внутрішнього ринку якісними продуктами харчування вітчизняного виробництва;
- підвищення ефективності зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством тощо.

Очікується, що результатами реалізації базових положень Доктрини мають стати такі:

- підвищення рівня продовольчої безпеки до оптимістичного за важливими компонентами (фізична доступність - на 10 %, якість харчування населення на 25 %);
- підвищення конкурентоздатності білоруських товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, зокрема у масштабах світової економіки.

Документом також встановлена необхідність щорічної підготовки та оприлюднення результатів моніторингу стану продовольчої безпеки для подальшого їх подання до Ради Міністрів РБ у термін до 1 липня щороку. Планується, що практична реалізація положень Доктрини національної продовольчої безпеки дасть змогу Білорусі значно підвищити свої показники у світовому рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки «Global Food Security Index», перейти від політики переважного імпорту продовольства до стратегії самозабезпечення, посилити контроль за якістю продуктів харчування на внутрішньому продовольчому ринку, сприяти реалізації сучасної моделі розвитку експортного аграрного потенціалу країни.

Значну увагу питанням розроблення та реалізації фундаментальних законодавчих ініціатив у сфері забезпечення продовольчої безпеки приділяє також Азербайджан, оскільки система забезпечення продовольчої безпеки в цій країні значно відрізняється від міжнародних та європейських стандартів та наявних передових практик. Це пов'язано з тим, що стандарти безпеки харчування, санітарних і фітосанітарних норм і правил, які діють в Азербайджані, були розроблені ще за часів СРСР та підлягають актуалізації відповідно до міжнародних вимог. У зв'язку з цим, на переконання політичного керівництва Азербайджану, необхідним є приведення системи забезпечення продовольчої безпеки у відповідність із вимогами ЄС та відповідних міжнародних інституцій, прискорення ліквідації дублювання повноважень у діяльності різних органів державної влади, які здійснюють контроль у сфері продовольчої безпеки, підвищення безпеки та якості продовольчих товарів.

З метою подолання наявних недоліків і приведення стандартів безпеки продуктів харчування у відповідність із кращими практиками ЄС Указом Президента Азербайджану від 6 грудня 2016 року [7] була затверджена Стратегічна дорожня карта щодо виробництва та переробки сільськогосподарської продукції в Азербай-

джанській Республіці. На виконання Указу Президента Азербайджану від 10 лютого 2017 року «Про додаткові заходи щодо вдосконалення системи продовольчої безпеки Азербайджанської Республіки» [8] була сформована Комісія з продовольчої безпеки при Кабінеті Міністрів Азербайджану. Також Указом Президента цієї країни від 13 листопада 2017 року затверджено Положення про Агентство з безпеки харчових продуктів Азербайджанської Республіки [9]. Ця новостворена структура розпочала свою діяльність з 1 січня 2018 року за такими напрямками: нормативне регулювання безпеки продуктів харчування; сертифікація продуктів харчування, зокрема продовольства як експортного товару; здійснення державного контролю у сфері захисту прав споживачів на всіх етапах виробництва та реалізації продуктів харчування з урахуванням потенційних ризиків. Цим указом передбачається також створення Інституту продовольчої безпеки Азербайджану, який у рамках своєї компетенції здійснюватиме науково-практичні дослідження у сфері безпеки продуктів харчування, проводитиме оцінку ризиків у цій площині, розроблятиме проекти технічних нормативів.

З огляду на актуальність питання щодо практичної реалізації державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки Кабінету Міністрів Азербайджану Президентом країни доручено підготувати з урахуванням кращих практик міжнародного досвіду проект закону «Про продовольчу безпеку», а також проект Державної програми щодо забезпечення продовольчої безпеки на 2018-2025 роки, яка включатиме такі пріоритетні напрями: забезпечення відповідності системи оцінки продуктів харчування міжнародним стандартам; проведення класифікації продуктів харчування за групами ризику та визначення критеріїв оцінки ризиків з урахуванням міжнародного досвіду; удосконалення системи контролю за обігом генетично модифікованих організмів; розроблення та впровадження механізмів контролю на всіх етапах виробництва продуктів харчування на основі принципу «з лану до столу» та відповідно до рівня ризику продукції; посилення кадрового потенціалу у сфері продовольчої безпеки тощо. Також очікується, що створення Агентства продовольчої безпеки Азербайджану, яке здійснюватиме функції єдиного контролюючого органу, сприятиме вдосконаленню системи продовольчої безпеки в масштабах держави, що надасть змогу забезпечити підвищення якості та безпечності продуктів харчування, усунути випадки дублювання в діяльності компетентних органів у сфері забезпечення продовольчої безпеки [8].

Проблематика правового забезпечення продовольчої безпеки є пріоритетним питанням і для Казахстану. У цій країні розроблений та оприлюднений для обговорення проект Концепції забезпечення продовольчої безпеки Республіки Казахстан до 2030 року. Метою цього програмного документа визначено забезпечення стабільної продовольчої безпеки на постійній основі шляхом посилення захищеності економіки, зокрема АПК, за якого держава здатна забезпечити фізичну й економічну доступність для населення якісних і безпечних продуктів харчування, достатніх для задоволення фізіологічних норм харчування та демографічного зростання.

Досягнення мети забезпечення продовольчої безпеки передбачає виконання на державному рівні таких

завдань, як: створення належних умов для стабільного розвитку АПК; забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства на всій території Казахстану для кожного громадянина в обсягах та асортименті, які відповідатимуть встановленим нормам споживання; забезпечення безпеки харчової продукції. Зусилля Казахстану в цій площині концентруватимуться у фокусі практичної реалізації таких заходів: створення умов для забезпечення безпеки продовольства на кожному етапі «від виробника до споживача»; розроблення та запровадження системи управління ризиками в цій сфері, зокрема посилення фітосанітарної та ветеринарної безпеки; розроблення концепції єдиної інформаційної системи відстеження загроз мікробіологічної безпеки харчування тощо. Наприклад, передбачається активне запровадження на всіх підприємствах харчової та переробної промисловості системи аналізу ризиків і критичних контрольних точок Hazard Analysis and Critical Control Point (HACCP), а також створення умов для застосування міжнародних стандартів якості харчових продуктів ISO 22000 [10].

Висновки. Отже, сьогодні спостерігається загальна тенденція активізації зусиль політиків держав на пострадянському просторі (Білорусь, Азербайджан, Казахстан) у напрямі посилення правового забезпечення продовольчої безпеки. Проведений аналіз законодавчих ініціатив у Білорусі, Азербайджані, Казахстані підтверджує усвідомлення державним апаратом цих країн важливості та актуальності питань забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні.

Продовольча безпека будь-якої держави може бути забезпечена шляхом послідовної реалізації комплексу розроблених взаємопов'язаних і скоординованих заходів організаційного, соціально-економічного та адміністративного характеру, визначених у рамках нормативно-правових актів, з урахуванням кращих практик міжнародного досвіду, включно із заходами розвитку національного АПК, харчової та переробної промисловості, нарощування обсягів сільськогосподарської продукції та давальницької сировини. У сучасних економічних умовах проблема забезпечення продовольчої безпеки країни є комплексним питанням, пов'язаним із макроекономічним розвитком держави, її можливостями здійснення соціально орієнтованої політики, підвищення життєвого рівня населення, запровадження міжнародних стандартів безпеки продуктів харчування.

Тож, як свідчить світова практика, до причин зростання рівня споживання імпортного продовольства належать такі: низькі темпи зростання вітчизняного сільськогосподарського товарного виробництва, зокрема завдяки зменшенню кількості земель сільськогосподарського призначення, які оброблюються, тривала дія мораторію щодо заборони створення ринку земель сільськогосподарського призначення; неефективна державна аграрна політика, реалізація якої призводить до імпорту дешевого продовольства; підвищення попиту на продовольство у зв'язку зі збільшенням кількості населення, зростання його доходів і відповідне підвищення обсягів спожитого продовольства; зміна структури харчування населення, що може призвести до появи попиту на продукти харчування, які не вироблюються у країні, а імпортуються. Механізми гарантування продовольчої безпеки в багатьох державах встановлюються у відповідних нормативних актах, положення

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

яких визначають умови функціонування економіки країни та окремих її галузей, зокрема АПК, переробної та харчової промисловості.

Отже, продовольча безпека є одним із елементів системи національної безпеки України, яка характеризує економічну стабільність і політичну незалежність держави, її здатність забезпечувати елементарні споживчі потреби громадян, є необхідною умовою фізичного існування населення, оскільки без наявності власних продовольчих ресурсів держава втрачає продовольчу незалежність, що може завдати значної шкоди продовольчій безпеці. Продовольча безпека означає досягнення продовольчої незалежності, здатність держави протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, забезпечувати динамічний і стабільний розвиток сфери виробництва та споживання продовольства. З огляду на це забезпечення продовольчої незалежності являє собою необхідну умову досягнення продовольчої безпеки країни. Проблема продовольчої безпеки безпосередньо пов'язана з недостатнім рівнем забезпечення держави продуктами харчування завдяки власним ресурсам.

Література

1. Міщенко Д.А. Напрями вдосконалення державного управління системою забезпечення продовольчої безпеки України. *Вісник АМСУ. Серія: «Державне управління»*. № 1 (10). 2014. С. 144-150.
2. Лушпаєв С.О. Поняття продовольчої безпеки за законодавством зарубіжних держав. *Форум права*. 2015. № 3. С. 135-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
3. Щербина С.В. Державна політика забезпечення продовольчої безпеки України. *Вісник НАДУ*. 2014. № 2. С. 49-55.
4. Доктрина национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь до 2030 г., утверждена Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 15 декабря 2017 г. № 962. URL: <http://www.government.by/upload/docs/file27d7ec1a11a991f6.PDF>.

5. Концепция национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь: одобрена Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 10 марта 2004 г. № 252.

6. Гусаков В.Г. Механизм рыночной организации аграрного комплекса: оценка и перспективы. Минск: «Беларус. наука», 2011. 363 с.

7. Указ Президента Азербайджанской Республики об утверждении стратегических дорожных карт по национальной экономике и основным секторам экономики от 6 декабря 2016 г. URL: <http://ru.president.az/articles/21953>.

8. Обзор экономических реформ Азербайджана / Главный редактор: д-р. экон. наук Вусал Мусаев. *Центр анализа экономических реформ и коммуникаций*. Февраль. 2017. URL: http://ereforms.org/store//media/ekspert_yazilari/islahat%20icmali/fevral/Qida_tehluksesizliyi_agentliyi_ru.pdf

9. Обзор экономических реформ Азербайджана. *Центр анализа экономических реформ и коммуникаций*. Ноябрь. 2017. URL: http://ecoreform.az/store//media/islahat_icmali/oktyabr/QT%C6%8F_ru.pdf.

10. Система управления безопасностью пищевых продуктов. *Business World*. URL: <https://sites.google.com/site/innovationenvironment/innovacii-i-okruzausaa-sreda/produkty-pitania-1/soobseniebezzagolovka>.

Гребенюк М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

заслужений юрист України,

керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Яновська О. Є.,

студентка IV курсу

Інституту післядипломної освіти

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

МОДЕЛІ ЧЕРГОВОЇ ЧАСТИНИ ОРГАНУ ПОЛІЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН СВІТУ

Домброван Н. В.

У забезпеченні ефективної діяльності правоохоронних органів значна роль належить черговій службі, керівною ланкою якої є чергова частина. Саме чергова частина – підрозділ, який забезпечує оперативне управління силами і засобами, цілодобово є в постійній готовності для реагування на злочинні прояви, надзвичайні ситуації, інші події і є координуючим органом безупинного управління під час розкриття злочинів, а також правозастосовним органом, що наділений адміністративно-правовим статусом і виступає в правових відносинах із правопорушниками під час застосування до них примусових заходів. Вона діє комплексно з іншими підрозділами створює систему охорони та захисту громадського порядку, розкриття злочинів, реагування на різкі зміни оперативної обстановки. Треба зазначити, що чергова служба суттєво впливає на формування іміджу загалом, оскільки її співробітники перебувають у тісному контакті з населенням, іншими правоохоронними органами, органами державної влади та самоврядування, громадськими організаціями, іноземними установами та організаціями та іншими.

У декілька останніх років щодо реформування системи правоохоронних органів України особливо популярною стала теза побудови в нашій державі поліції саме за «європейськими стандартами». Хоча ми вже неодноразово казали, що ніяких «європейських стандартів» у цій справі немає взагалі і бути не може – і якщо вже брати Європу за взірць, то слід принаймні говорити про «європейський зразок». Тому автором проаналізовано зарубіжне законодавство, що регулює діяльність чергової частини органу поліції: США, Австрії, Грузії, Польщі, Великобританії, Швейцарії та ін., та врахування зарубіжного досвіду для покращення в роботі чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України.

Ключові слова: чергова служба, Національна поліція України, галузь права, адміністративно-правові норми, правове регулювання, положення.

Для обеспечения эффективной деятельности правоохранительных органов значительная роль принадлежит дежурной службе, руководящим звеном которой является дежурная часть. Именно дежурная часть – подразделение, которое обеспечивает оперативное управления силами и средствами, круглосуточно находится в постоянной готовности для реагирования на преступные проявления, чрезвычайные ситуации, другие события и является координирующим органом непрерывного управления при раскрытии преступлений, а также правоприменительным органом, который наделен административно-правовым статусом и выступает в правовых отношениях с правонарушителями при применении к ним принудительных мер. Она действует в комплексе с другими подразделениями создает систему охраны и защиты общественного порядка, раскрытие преступлений, реагирование на резкие изменения оперативной обстановки. Следует отметить, что дежурная служба существенно влияет на формирование имиджа в целом, поскольку ее сотрудники находятся в тесном контакте с населением, другими правоохранительными органами, органами государственной власти и самоуправления, общественными организациями, иностранными учреждениями и организациями и др.

За несколько последних лет по реформированию системы правоохранительных органов Украины особенно популярной стал тезис построения в нашем государстве полиции именно по «европейским стандартам». Хотя мы уже неоднократно говорили, что никаких «европейских стандартов» в этом деле нет вообще и быть не может – и если уж брать Европу в пример, то следует говорить о «европейском стандарте». Поэтому автором проанализированы зарубежное законодательство, регулирующее деятельность дежурной части органа полиции США, Австрии, Грузии, Польши, Великобритании, Швейцарии и др., с последующим применением зарубежного опыта для улучшения работы дежурной службы органов (подразделений) Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: дежурная служба, Национальная полиция Украина, отрасль права, административно-правовые нормы, правовое регулирование, положение.

To provide effective activity of law enforcement bodies a significant role belongs to the regular service, the guiding link of which is another part. It is the next part - a unit that provides operative control of forces and means, is constantly at the clock readiness for responding to criminal manifestations, emergency situations, other events and is a coordinating body of continuous management at the disclosure of crimes, as well as the law enforcement body that is endowed administrative legal status and advocates in legal relations with offenders in the application of coercive measures. It works in complex with other units creates a system of protection and protection public order, disclosure of crimes, reaction to abrupt changes operational situation. It should be noted that the next service is significant affects the formation of the image as a whole, since its employees are in close contact with the population, other law enforcement agencies bodies, state authorities and self-government, public organizations organizations, foreign institutions and organizations, etc. So, Turning to the genesis of the emergence of a regular service, we can more to in-depth study the essence and purpose of this unquestionably important and a complex element of the law enforcement system. Carrying out historical and legal analysis of positive experience and disadvantages in the process the formation of the regular service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine its development and legislative proscription at the present time will help in identifying further prospects and trends of its development, improvement. The purpose of this study is to integrate the historical and legal analysis of the actual material, regulations, that characterize the process of formation and functioning of the next service, reveal its place and role in the system of law enforcement agencies at different historical stages. To achieve this goal in the work are put the following tasks, the solution of which involves disclosing the essence and content regular service functions; consider the genesis of the duty service; to determinethe main stages of its development; analyze the legal sources that regulate the emergence and development of duty service during the considered period.

An author is analyse the legislation of Ukraine that regulates activity of duty service of organs (subdivisions) of the National police of Ukraine. In particular, it is distinguished, six groups of

normatively-legal acts, that regulate activity of duty parts, are systematized and described: to the first group it costs to take the universally recognized principles and norms of international law and international agreements that were ratified by Ukraine; to the second group it is possible to take the basic legislative acts of the state; to the third group of acts that make legal framework of adjusting of activity of duty parts of the National police, other enter, except laws, legal acts of Ukraine, namely: acts (decrees and orders) of President of Ukraine; resolutions of Supreme soviet of Ukraine; acts (normative resolutions and orders) of Cabinet of Ministers of Ukraine; a fourth group is presented by other legislative acts mediated regulative those or other directions of activity of duty parts of National police of Ukraine; fifth group of legal acts that regulate activity of attendants; sixth group of sources of the legal adjusting of activity of duty service of organs (subdivisions) of the National police of Ukraine, to our opinion, fold the inwardly-organizational acts of guidance of the National police of Ukraine and them collective organs. Presented list of legislative normative acts that regulate activity of duty parts (subdivisions) of the National police it is impossible to name exhaustive.

In recent years, the idea of building a police force in our state has become particularly popular with respect to the "European standards" regarding the reformation of the law-enforcement bodies of Ukraine. Although we have repeatedly said that there are no "European standards" in this case at all, and it can not be, and if we already take Europe as a model, then at least we should talk about the "European model". Therefore, the author analyzes the foreign law regulating the activities of the regular part of the police body: the USA, Austria, Georgia, Poland, Great Britain, Switzerland, etc., and taking into account foreign experience for improving the work of the regular service of the organs (divisions) of the National Police of Ukraine.

Key words: *bodies of internal affairs, duty unit, police, city corporal, regular, statute, duty service, National police of Ukraine, industry is right, norms, legal adjusting, position.*

Постановка проблеми та її актуальність. Кожне суспільство має можливість нормально розвиватися на базі тільки власної культури, своїх традицій і звичаїв, поглядів та установок, ідеалів та цінностей. І справді важко не погодитися з Г.В. Атаманчуком, але використання кращого із світового досвіду, на думку фахівців з питань управління поліцейською діяльністю, є «важливим фактором розвитку органів Національної поліції як професійного, ефективного, стабільного, авторитетного органу державної влади». Вдосконалення управління органами Національної поліції має бути тісно пов'язаним із досягненнями зарубіжної поліцейської науки та практики.

Метою статті є аналіз моделей чергової частини органу поліції зарубіжних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в країнах ЄС спостерігаються три моделі забезпечення внутрішньої безпеки:

1) централізована, або (континентальна) модель з домінуючою роллю міністерства внутрішніх справ, директивним стилем управління й жорсткою вертикаллю підпорядкування низових ланок центральним органам (Швеція, Данія, Норвегія, Франція, Іспанія, Італія);

2) децентралізована модель, для якої характерна особливість – відсутність єдиного загальнонаціонального органу, множинність поліцейських сил загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів, переважне зосередження важелів управління поліцейськими силами в руках обласних (регіональних) органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

яка передбачає значну роль муніципальних органів влади в управлінні поліцією (Швейцарія, Болгарія, Чехія, Угорщина, Польща);

3) комбінована (напівцентралізована) модель, особливістю якої є наявність загальнонаціонального органу (міністерства), відповідального за забезпечення внутрішньої безпеки, координація діяльності розрізнених поліцейських служб; співіснування державних поліцейських служб загальнонаціонального (федерального) та регіонального (рівня штату, землі), а також державної та муніципальної поліції з пріоритетністю розвитку державної поліції (Великобританія, ФРН, Нідерланди).

Однією з країн, в якій історично склалася централізована система поліцейського управління, є Франція. Структурно поліцейський апарат складається з таких підрозділів: національна поліція, муніципальна поліція, жандармерія. Потрібно також наголосити на тому, що всі поліцейські сили країни об'єднані в межах національної поліції, що керується генеральною дирекцією поліції МВС Франції. У 72 складі МВС Франції діють: генеральна дирекція Національної поліції; генеральна дирекція місцевих колективів; дирекція громадської безпеки; дирекція регламентації та права; центральна дирекція управління; дирекція особового складу й навчальних закладів поліції; дирекція технічних служб. Контрольні та організаційно-штабні функції поряд з центральною дирекцією управління виконує Генеральна інспекція Національної поліції. За призначенням розрізняють дві основні системи поліції: адміністративну і судову (кримінальну). Адміністративна поліція займається попередженням правопорушень і виконує інші профілактичні функції. Судова (кримінальна) поліція займається розкриттям злочинів, виявленням обставин їх скоєння, розшуком, затриманням злочинців і передачею звинувачених судовим органам. Розслідування більшості злочинів здійснює судова поліція, офіцери котрої мають право на проведення самостійного попереднього розслідування. Важливим елементом системи національних поліцейських органів Франції є муніципальна поліція, компетенція якої обмежується забезпеченням публічного порядку: громадської безпеки, спокою та санітарії.

Країною – представницею другої моделі поліцейського управління являється Швейцарія. У Швейцарії відсутній централізований та монолітний корпус державної поліції, чисельність органів правопорядку і принципи їх функціонування визначають окремі місцеві (кантональні) органи влади. У Швейцарії діє 26 кантональних корпусів поліції і більше 100 підрозділів у громадах. Незважаючи на цю граничну децентралізацію, у країні діють чіткі форми взаємовідносин і правила регіонального співробітництва у сфері правопорядку, розроблені конфедерацією кантональних комендантів поліції Швейцарії та об'єднанням шефів міської поліції. Поліція Швейцарії підрозділяється на три рівні: федеральна поліція, кантональна поліція і міська поліція. Федеральна поліція входить до складу Федерального департаменту юстиції і поліції. Департамент займається 73 питаннями внутрішньої безпеки Швейцарії, захистом цивільних прав, наданням політичного притулку та питаннями міграції. На наступному рівні знаходиться кантональна поліція. Функції міської чи сільської поліції здебільшого виконують також співробітники кантональної поліції.

Сучасна система поліцейських органів Великобританії включає поліцейські департаменти графств, транспортну поліцію, поліцію Північної Ірландії. Офіційні назви поліцейських органів: повноважна поліція в 51 місцевому відділенні на території Англії, Уельсу, Шотландії; королівська поліція Ольстера в Північній Ірландії; Лондонська поліція в столиці Великобританії. Статус поліцейської служби цивільний, службовці несуть службу у форменому або у цивільному одязі, але практично без зброї, окрім Ольстера. Усі поліцейські органи входять до системи МВС, проте для поліції Великобританії характерна і значна децентралізація. Міністерство здійснює управлінську діяльність через департаменти, зокрема: департамент поліції; департамент кримінальної політики; департамент кримінального правосуддя; департамент тюрем; департамент апробації і контролю за тими, хто відбув покарання; пожежний департамент; департамент імміграції і громадянства; департамент штатів особового складу і управління; департамент програв для населення і рівних можливостей.

Характерною особливістю британської поліцейської системи є також те, що всі працівники британської поліції (від констебля і вище) наділені відповідними правами в частині досудового розслідування кримінальних справ. Окремого органу чи посадової особи, спеціально призначених для виконання цієї функції, у британській поліції немає. Поряд із поліцією досудове розслідування мають право також вести по окремих категоріях справ співробітники королівської митної служби Великобританії. В Англії митний департамент наділений найбільшими повноваженнями для розслідування діяльності організації і окремих осіб, втягнених у міжнародну контрабанду, наркобізнес, фінансові міжнародні злочини. Усі 74 поліцейські формування країни поділяються на дві категорії: загальні та спеціалізовані поліцейські сили. Загальні поліцейські сили є органами місцевої влади, до них належать: поліцейські формування графств, міських поселень, столична лондонська поліція, об'єднані поліцейські формування Спеціалізовані поліцейські обслуговують окремі державні органи і знаходяться в їх безпосередньому підпорядкуванні.

У декілька останніх років щодо реформування системи правоохоронних органів України особливо популярною стала теза побудови в нашій державі поліції саме за «європейськими стандартами». Хоча ми вже неодноразово казали, що ніяких «європейських стандартів» у цій справі немає взагалі і бути не може – і якщо вже брати Європу за взірць, то слід принаймні говорити про «європейський зразок» [1].

Справді, європейський вибір України став стратегічним курсом її розвитку, і значну роль у формуванні майбутньої політики безпеки держави.

З цього часу ідеї «європеїзації» набули певного, хоча й інтуїтивного поширення і відносно реформування системи МВС України, у тому числі, й серед керівництва Міністерства та науковців. Наприклад, Є.В. Зозуля, зазначаючи, що «приступаючи до реформування системи МВС України, керівництво Міністерства враховувало особливості етапу політичної та економічної розбудови держави того часу та вивчало міжнародний досвід. За основу було взято структурні побудови МВС таких країн, як Німеччина, Польща, Франція, Угорщина та інші» [3], втім, у розділі «Основні напрями реформування міліції України з метою приведення її до моделі європейської поліції» ро-

боти [5, с. 110-143], на жаль, не поставив за мету аналіз означеної «моделі європейської поліції». Інший дослідник, В.В. Галуцько, сам не пішов далі витівоваті констатації загальновідомих істин, що «робота міліції потребує докорінного реформування шляхом побудови системи МВС України, яка б відповідала європейським стандартам, якісно нової моделі ОВС України в контексті загальнодержавного реформування правоохоронних органів з творчим урахуванням досвіду зарубіжних країн» [4].

Сьогодні існує достатня кількість спеціальних публікацій, за якими можна більш-менш повно отримати уявлення про ті чи інші поліцейські структури країн світу та їх діяльність. Виходячи з цього, О. Федченко цілком справедливо зазначає, що «відповідно до правової системи кожної окремої країни існують і різні структури правоохоронних органів, що займаються поліцейською діяльністю» [2, с. 72].

Поліцейські підрозділи всіх країн світу, які включені в систему соціального обслуговування населення (тобто насамперед повинні задовольняти потреби громадян), мають у своїй структурі чергові підрозділи, діяльність яких здебільшого спрямована на забезпечення ефективного функціонування всіх галузевих апаратів поліції і організацію реагування на заяви і повідомлення про правопорушення та інші події. При цьому зарубіжні чергові підрозділи і служби, що забезпечують функцію реагування, як правило, знаходяться в безпосередньому підпорядкуванні керівників поліцейських органів і працюють на користь усіх їх служб.

Відповідно до сучасних світових поліцейських стандартів, що запропоновані ООН, кожний місцевий відділ (дільниця) поліції повинен мати у своїй структурі підрозділи, що відповідають таким критеріям:

1. Чергова частина (або відділ реєстрації) для надання довідкової інформації та допомоги населенню є першим місцем, куди звертається відвідувач поліцейського відділу (дільниці). Люди можуть приходити в поліцейський відділ (дільницю) з цілого ряду причин, і отримане враження визначає їх уявлення про роботу поліції в цілому. Співробітники чергової частини або відділу реєстрації мають спілкуватися з відвідувачами якомога доброзичливіше, і хоча вони не зобов'язані постійно демонструвати привітність, їх поведінка не повинна бути ворожою.

2. Диспетчерська служба для розподілу за викликами громадян працівників поліції і координації їх дій у разі виникнення інших подій. Тобто має існувати механізм установаження зв'язків між дзвінками з проханнями про допомогу і діями поліції. У процесі диспетчерського управління забезпечується контроль відносно загальних заходів реагування і визначається швидкість, з якою вони будуть прийняті. У деяких місцях такий процес може бути напівавтоматичним і передбачати використання комп'ютерів; у цьому випадку йдеться про комп'ютеризоване диспетчерське управління, відоме під англійською аббревіатурою CAD (Computer Aided Despatch). Зазвичай співробітник диспетчерської служби або служби CAD проводить сортування дзвінків, встановлюючи черговість надання допомоги. Телефонна система має автоматично відстежувати джерела і адресу, з яких був зроблений дзвінок з проханням про екстрену допомогу. Поліцейські патрулі повинні постійно підтримувати тісний контакт з будь-якою особою, що виконує цю функцію.

3. Відділи патрулювання і реагування на повідомлення від населення про будь-яку допомогу. Необхідний порядок роботи місцевої дільниці вживання заходів реагування на дзвінки з проханнями про допомогу повинен бути 24 години на добу 7 днів на тиждень.

Аналізуючи нормативні акти, що регулюють діяльність поліції закордонних країн, та юридичну літературу, присвячену цій проблематиці, ми дійшли висновку, що у Великобританії, США, Канаді та Франції є певні відмінності моделей чергових служб поліції цих країн з вітчизняною моделлю. Так, в організаційних структурах поліції на багатьох поліцейських дільницях відсутні чергові, які є організаторами роботи щодо охорони громадського порядку. Чергування здійснюється всіма працівниками поліцейської дільниці згідно з графіком. Особливістю діяльності поліції цих зарубіжних країн щодо охорони громадського порядку є те, що більшість поліцейських задіяна для цього у вечірній час та вихідні дні. Тобто графіки чергувань складені таким чином, що саме коли вчиняється більшість правопорушень, основна кількість поліцейських знаходиться на робочому місці. В інший час поліцейські відпочивають. Поліція в цих країнах лише виявляє правопорушення, але ніколи не приймає рішення щодо правопорушників. Для цього є спеціальні органи (магістрати, префекти, поліцейські трибунали тощо).

Висока ефективність діяльності поліції і жандармерії Австрії щодо підтримки громадського порядку та безпеки обумовлена жорсткою централізацією їх органів, а також жорстким вертикальним підпорядкуванням.

Починаючи з 1999 р. у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації в Італії було вжито заходів щодо посилення поліції. Було ухвалено рішення збільшити чисельність правоохоронних органів, оснастити поліцейських і карабінерів сучасними технічними засобами і озброєнням. Чергові наряди отримали додаткові патрульні машини, на вулицях встановили нові телекамери стеження за громадським порядком. У великих містах були створені єдині центри швидкого реагування, куди надходить інформація про всі вчинені правопорушення. План підвищення рівня безпеки передбачав більш тісну співпрацю між силовими структурами, всіма черговими службами і адміністративними органами.

У «кобан» – поліцейського відділення в Японії – є постійний склад поліцейських, які несуть службу за графіком, – доба чергування (зараховується 16 годин, оскільки передбачається 8-годинний відпочинок в «кобан»), доба відпочинку, доба або два чергування в денний час. У Токіо на добу чергування заступає наряд, як правило, з 4 чоловік за певним графіком. Обов'язково один із змін чергує стоячи біля входу або сидючи в приміщенні. Інші виконують затверджені інструкції чергові функції, перш за все такі: готовність прибути за викликом; патрулювання району, як правило, на велосипеді; здійснення адресних обходів; оформлення поліцейських інформативних щитів.

Можна також звернутися до зарубіжного досвіду Грузії. Основні підрозділи МВС Грузії після реформи – це патрульна служба і кримінальна поліція. Патрульна служба поєднує функції дорожньої поліції і моментального реагування на звернення громадян до служби екстреної допомоги. Екіпажі з двох чоловік курсують за спеціально розробленими маршру-

тами. Норматив реакції на повідомлення про злочин або подію найближчого екіпажу – кілька хвилин. Всі машини обладнані технічними засобами, що дозволяють перевірити будь-який автомобіль або особу затриманого. У машинах встановлені камери, розмови екіпажу записуються, поліцейські мають право затримувати і опитувати людей тільки в певному секторі огляду камери своєї машини. Саме ці нововведення стали тим механізмом, який сприяє злагодженій роботі чергової служби Грузії. Також для покращення роботи чергової служби Грузії, а також для підвищення оперативності реагування на різні зміни оперативної обстановки, підтримання безпеки, відстеження дорожнього руху і профілактики правопорушень у Грузії реалізується програма забезпечення вуличного контролю в найбільших містах за допомогою стаціонарної відеотехніки (лише в Тбілісі встановлено понад 1000 відеокamer). Оперативна відеоінформація реєструється та обробляється у відповідних командних центрах Департаменту патрульної поліції і сприяє чітким та злагодженим діям чергової служби та патрульної поліції.

У Великобританії, США, Канаді та Франції є певні відмінності в організаційних структурах поліції, на багатьох поліцейських дільницях відсутні чергові, які є організаторами роботи з охорони громадського порядку. Чергування здійснюється всіма працівниками поліцейської дільниці згідно з графіком. Особливістю діяльності поліції зарубіжних країн щодо охорони громадського порядку є те, що більшість поліцейських залучена до цього у вечірній час та вихідні дні [3]. Графіки чергувань складені таким чином, що на той час, коли скоюється більшість правопорушень, залучено й більше поліцейських. В інший час поліцейські відпочивають [4].

Висновки. Отже, проаналізувавши адміністративно-правову діяльність та організаційну структуру чергових служб поліції закордонних країн порівняно з черговою службою органів (підрозділів) Національної поліції України, можна дійти висновку що вони мають:

1) багато спільного, що відбивається в завданнях та функціях, покладених на них;

2) відмінності, зокрема: чергова служба органів поліції діє на штатній основі; чергова служба органів (підрозділів) Національної поліції України створюються у всіх територіальних органах НП та графік чергування цілодобовий.

Що стосується іноземного досвіду організації, управління й функціонування поліцейських служб і підрозділів, то необхідно підкреслити таке: загалом він відрізняється від українського, і для фахівців очевидно, що його можна розглядати як такий, що заслуговує на подальше дослідження та впровадження. Цей досвід має для нас важливе значення, бо аналіз його дає змогу побічно підтвердити правильність вибраних нами форм і методів організації й управління діяльністю поліції, їхні стратегії й тактики під час реалізації завдань щодо забезпечення правопорядку.

Нашій державі варто врахувати позитивний досвід розвинених світових країн. На особливу увагу заслуговує досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в розробленні та запровадженні корпоративної об'єднаної інформаційної моделі даних для потреб поліції.

Література

1. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ: загальна частина: підручник / За ред. В.В. Коваленка, Ю.І. Римаренко, В.І. Олефір. 2-е вид. Київ: «Директ Лайн», 2012. 816 с.
2. Бандурка О.М., Кузніченко С.О. Організація діяльності органів внутрішніх справ в умовах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: наук.-практ. посіб. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. 116 с.
3. Голуб М.В. Адміністративне-правове регулювання охорони громадського порядку в регіоні: монографія / За ред. О.І. Безпалової. Харків: «Ніка Нова», 2013. 245 с.
4. Ільницький О.М. Правове регулювання охорони громадської безпеки в Україні. *Європейські перспективи*. 2010. № 3. С. 31-33.
5. Кобзар О.Ф. Підрозділи поліції як суб'єкти забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3-2. Т. 2. С. 98-100.
6. Салманова О.Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: монографія. Харків: «Панов», 2016. 460 с.
7. Яковлев К.Л., Яковлева Е.И., Яковлева О.Н. Государственно-правовые основы организации правоохранительных органов зарубежных стран: монография. М.: «Инфра-М», 2011. 160 с.
8. Братель С. Г., Луговий І. О., Кузьмініх Г. Б. та ін. Організація діяльності поліції зарубіжних країн: навч. посібник / За ред. В.В. Чернея. Київ: КНТ, 2015. 572 с.
9. Адміністративне право зарубіжних країн: курс лекцій / За ред. О.В. Кузьменко; НАВС. Київ: «Юрінком Інтер», 2014. 525 с.
10. Асямов С.В. и др. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров. Ташкент, 2010. Юридическая психология: сайт/ ЮрПси. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/9/029.htm> (дата звернення: 25.09.2016).
11. Проневич О.С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: монографія. Харків: «Ніка Нова», 2011. 509 с.
12. Григоренко І.А. Особливості правоохоронної (поліцейської) діяльності у Німеччині: теоретико-правовий аспект. *Держава і право*. 2013. № 60. С. 52-58.
13. Сапрун О.В. Практика іберійського досвіду діяльності регіональних підрозділів поліції. *Карпатський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 93-95.

Домброван Н. В.,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА ДЛЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 112 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Кияшко О. О.

У статті аналізуються проблеми визначення родового об'єкта для злочину, передбаченого статтею 112 Кримінального кодексу України. Робиться висновок про необхідність удосконалення такого визначення у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про національну безпеку». Це вимагає нового наукового тлумачення цієї юридичної конструкції як для розділу I Особливої частини КК України загалом, так і для окремих злочинів цього розділу, зокрема посягання на життя державного чи громадського діяча.

Ключові слова: кримінальне право, основи національної безпеки, родовий об'єкт, посягання на життя державного чи громадського діяча.

В статье анализируются проблемы определения родового объекта для преступления, предусмотренного статьей 112 Уголовного кодекса Украины. Делается вывод о необходимости совершенствования такого определения в связи с принятием нового Закона Украины «О национальной безопасности». Это требует нового научного толкования этой юридической конструкции как для раздела I Особенной части УК Украины в целом, так и для отдельных преступлений этого раздела, в частности посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля.

Ключевые слова: уголовное право, основы национальной безопасности, родовой объект, посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля.

The article analyzes the problems of determining the generic object for a crime under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine. The conclusion is made about the need to improve this definition in connection with the adoption of the new Law of Ukraine "On National Security". This requires a new scientific interpretation of this legal structure for section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine as a whole, and for certain crimes of this section, in particular, encroachment on the life of a state or public figure.

The complexity of the phenomenon under study and the limitations of research methods, according to scientists, can provoke a simplified approach to clarifying the content of the concept of national security and give rise to false conclusions of the analysis of the legislative definition. The components of the national security structure on a functional basis have their own specifics. Due to the influence of various factors, depending on the specific historical circumstances, one or another component may take priority. It means that, without denying, in general, the definitions proposed by legal scholars, we believe that taking into account the provisions of the new Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" and our own position, it is possible to use this definition of the generic object of crimes provided for in Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against the foundations of national security Of Ukraine", namely, the generic object of these crimes is the system of social relations ensuring the protection of the vital interests of a person, society and States countries, the implementation of which guarantees the sovereignty of Ukraine and its

progressive democratic development, as well as safe conditions of life and well-being of its citizens from the real and potential threats to military or non-military, which can make it impossible or hinder the realization of national interests of Ukraine and the preservation of national values.

Key words: criminal law, bases of national security, generic object, encroachment on the life of a state or public figure.

Постановка проблеми та її актуальність. Для аналізу соціальної та юридичної сутності злочинів, ступеня їх суспільної небезпечності, а також їх правильної кваліфікації необхідно розкрити сутність родового об'єкта [1, с. 61], адже він є частиною загального об'єкта, суспільні відносини, які в ньому поєднані, що дає змогу виділяти цей об'єкт і зосередити в ньому однорідні суспільні відносини. Академік В.Я. Тацій наголошує: «Під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [2, с. 105]. Саме цю його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дало змогу законодавцю, загалом, правильно об'єднати в межах одного розділу Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [2, с. 106].

Свого часу ще М.І. Коржанський справедливо зазначав: «Згідно зі структурою кримінального законодавства під час пошуку родового об'єкта злочину можна користуватися таким правилом: діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на той самий родовий об'єкт» [1, с. 83]. За таких умов, перш за все, треба визначити, у якому розділі Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачений злочин, що регламентує кримінальну відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. Відповідне посягання передбачене у розділі I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» (стаття 112 КК України), що є одним із найнебезпечніших видів злочинної діяльності. Інакше кажучи, назва відповідного розділу вказує на зміст родового об'єкта злочину, правильність визначення якого має велике значення, оскільки він і є об'єктом нашого кримінально-правового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з дослідженням посягання на життя державного чи громадського діяча, свого часу були предметом дослідження таких учених, як В.Ф. Антипенко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, В.О. Глушков, В.Я. Горбачевський, В.П. Ємельянов, В.А. Ліпкан, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, О.С. Сотула, В.П. Філонов, М.І. Хавро-

нюк, О.А. Чуваков та інші. На жаль, у сучасних умовах побудови правової держави ця проблематика набуває особливого значення, тому її наукове розроблення не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є розкриття проблеми визначення родового об'єкта для злочину, передбаченого статтею 112 КК України, з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитись із позицією професора О.Ф. Бантішева, який вважає, що суспільна небезпека злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема посягання на життя державного чи громадського діяча, полягає насамперед у створенні, формуванні негативних, шкідливих, суспільно небезпечних зв'язків і відносин, за наявності й в умовах яких стає можливим заподіяння шкоди правоохоронним благам [3, с. 133].

Треба зазначити, що відбулися певні зміни у визначенні самого поняття «національна безпека» через прийняття Верховною Радою України 21 червня 2018 року нового Закону України «Про національну безпеку України» [4], який прийшов на зміну Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [5].

Упродовж усього часу існування цього Закону України та відповідного розділу «Злочини проти основ національної безпеки» в Особливій частині КК України теоретиками та практиками кримінального права робилися спроби дати належну характеристику цьому правовому інституту.

Очевидно, що вченими таким родовим об'єктом визначалися ті інституції, які посідали відповідне місце в структурі Закону України від 19 червня 2003 року. Це – національна безпека [6, с. 53], державна безпека України [7, с. 45], безпека держави у різних її сферах [8, с. 9], національні інтереси як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності Українського народу [9, с. 250] тощо. Є також думка про тотожність понять «національна безпека» і «державна безпека» [10, с. 25], що, у свою чергу, вимагає з'ясування змісту цих понять, а також визначення їх співвідношення між собою.

Наукове тлумачення юридичної конструкції «національна безпека України» передбачає, перш за все, розкриття змісту поняття «безпека», яке розглядається через призму забезпечення захищеності її об'єкта від небезпек, створення для держави, людини й суспільства сприятливих умов життєдіяльності та розвитку [11, с. 14].

За попереднім Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року національна безпека визначалася дуже просторо: «захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення...»

(частина 1 статті 1 Закону) [5]. У новому Законі України «Про національну безпеку України» законодавець обмежився більш стислим формулюванням: «Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (пункт 9 частини 1 статті 1 Закону) [4].

Попередня дефініція надавала вченим-правникам можливість виділити такі основні види безпеки, які в сукупності утворюють національну безпеку, а саме: безпека особи, безпека суспільства, безпека держави, а також зовнішньополітична, внутрішньополітична, воєнна, економічна, соціальна, інформаційна безпеки, безпека державного кордону України та інші види безпеки [12, с. 91]. Унаслідок цього був зроблений висновок про нетотожність поняття національної безпеки та безпеки держави, оскільки остання розглядалась як її різновид, зокрема, статтею 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» зазначалося, що одною з основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України, а також її стабільності є втручання у сферу державної безпеки [5]. Аналіз положень цього Закону дав можливість ученим стверджувати, що до основ національної безпеки України необхідно відносити такі: об'єкти національної безпеки (людина, суспільство і держава), пріоритети національних інтересів (гарантування конституційних прав і свобод людини й громадянина, захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України, зміцнення політичної та соціальної стабільності в суспільстві тощо), основні напрями державної політики з питань національної безпеки. Тобто напрями основ національної безпеки стосувалися політичної, військової, економічної, соціальної, екологічної, науково-технологічної та інформаційної сфер. Відповідно, родовий об'єкт розглядуваного складу злочину, характеризувався складною, комплексною структурою та включав у себе суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України, що забезпечують існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави [13, с. 23].

У новому Законі України «Про національну безпеку України» державна безпека отримала окреме визначення як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» (пункт 4 частини 1 стаття 1 Закону) [4]. Тобто державна безпека відрізняється від національної лише однією фразою «невоєнного характеру», ба більше: пункт 2 частини 1 статті 1 Закону містить визначення воєнної безпеки як захищеності «державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» [4]. Це дає можливість зробити висновок, що національна безпека є поняттям ширшим, ніж безпека державна та воєнна, і є захищеністю від загроз, визначених у Законі, як воєнного, так і невоєнного характеру.

Річ у тому, що саму категорію «національна безпека» вчені зараховують до складних, міждисциплінарних [14, с. 21] чи інтегративних понять [15, с. 108], що

використовуються в досить широкому колі наук – юридичних, економічних, математичних, військових, політології, теорії міжнародних відносин, конфліктології, спеціальних оперативних дисциплін [16, с. 84].

Дослідник злочинів проти основ національної безпеки О.А. Чуваков зазначає, що, з одного боку, національна безпека – поняття конкретно-історичне, а отже, воно піддається трансформації залежно від суспільно-політичних, економічних та інших умов, які склалися на певному етапі розвитку держави. З іншого боку – на зміст цього поняття впливають національно-державні інтереси країни, загальна національна ідея [17, с. 40].

При цьому навіть у спеціальній кримінально-правовій літературі немає єдності щодо визначення поняття національної безпеки. Зокрема, національна безпека, на думку дослідника Л.І. Ільчука, є узагальненим критерієм, який характеризує спроможність держави зберегти територіальну цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші питання й виступати як самостійний суб'єкт системи міждержавних відносин [18, с. 54-55]. Однак є позиція, згідно з якою національну безпеку треба розглядати як ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також як показник здатності суспільства і держави стримувати або усувати внутрішні та зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку [19, с. 26], і така позиція є більш прийнятною з позиції нового Закону України «Про національну безпеку України» [4]. Окрім того, автор указує на таку юридичну конструкцію, як «внутрішні і зовнішні загрози», що, безумовно, охоплює широке коло всіх реальних і потенційних загроз національній безпеці України [12, с. 91].

Професор О.Ф. Бантишев розуміє під національною безпекою «конституційний, суспільний і державний лад України, її політичну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку, а також національну безпеку в екологічній і воєнній сферах» [3, с. 26]. Однак, на думку вчених, наведена дефініція загалом точно визначає ознаки основ національної безпеки, проте й не позбавлена окремих недоліків. Наприклад, дослідники вказують серед об'єктів посягання такі явища, як «обороздатність» і «національна безпека у воєнній сфері», розуміючи їх як одношаблеві категорії [20, с. 570].

Одну з найбільш розгорнутих характеристик національної безпеки у своїй монографії представив дослідник О.А. Чуваков, який стверджує: «Національна безпека – це конкретно-історична категорія, що видозмінюється залежно від наявних соціально-політичних, економічних, духовно-ідеологічних та інших умов. Тому формування змісту цього поняття перебуває в тісній залежності від національно-державних інтересів країни, загальної національної ідеї, що панує в суспільстві. З урахуванням цієї обставини, положень чинного законодавства, а також досліджених теоретичних положень про природу «національної безпеки», можна дійти висновку про те, що національна безпека України – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, завдяки чому забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобіган-

ня і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам» [21, с. 332].

Спроба виробити певний диференційований підхід до поняття «національна безпека» була здійснена О.А. Делінським, який поділяє безпеку на чотири рівні, які він називає підходами: «Перший підхід – національна безпека – передбачає захист основних інтересів конкретної держави. Другий підхід – регіональна безпека – має на увазі наявність найбільш ефективних систем безпеки в рамках конкретних географічних регіонів. Третій підхід – міжнародна безпека – звертає більшу увагу на взаємозв'язок безпеки однієї держави з безпекою інших держав (колективне використання збройної сили, міжнародні інститути і режими безпеки). Четвертий напрям – глобальна безпека – має всеосяжний характер, вирізняється поліпредметністю та поліоб'єктністю й передбачає, крім військової безпеки, захист громадянських прав, навколишнього середовища, економічного розвитку і таке інше» [22, с. 594].

На багатоаспектність національної безпеки також указує дослідник З.Д. Чуйко, однак при цьому наголошує на динамічність цього правового інституту: це «...динамічний політико-правовий режим, метою якого є стан забезпеченості національних інтересів від різного роду загроз, що досягається завдяки цілеспрямованій діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства з метою гарантування прав людини і основоположних свобод, їх прогресивного розвитку та стабільності конституційного ладу [23, с. 139]. Учений доводить, що з огляду на те, що життя суспільства й держави розгортається у різних сферах, «національну безпеку потрібно розглядати як сукупність взаємопов'язаних складників, різномірних за функціональними сферами, які прямо закріплені в першому розділі Конституції України. Серед них – екологічна (стаття 16), економічна (частина 1 статті 17), інформаційна (частина 1 статті 17) та державна безпеки (частина 3 статті 17) [24]. Також звертається увага на те, що складники структури національної безпеки за функціональною ознакою мають свою специфіку. Унаслідок впливу різних чинників, залежно від конкретних історичних обставин той чи інший складник може набувати пріоритетного значення [23, с. 137].

Висновки. Отже, складність досліджуваного явища та обмеженість дослідницьких методів, на думку вчених, можуть спровокувати спрощений підхід до з'ясування змісту поняття національної безпеки та породити хибні висновки аналізу законодавчої дефініції. Тому не заперечуючи загалом представлених визначень, запропонованих ученими-правознавцями, вважаємо з урахуванням положень нового Закону України «Про національну безпеку України» та власної позиції, що можливе застосування такого визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», а саме: родовим об'єктом цих злочинів є система суспільних відносин, які забезпечують захист життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України.

Література

1. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. 2-е вид. Київ: «Атіка», 2002. 639 с.
2. Баулін Ю.В. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків: «Право», 2010. 456 с.
3. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. 3-є вид., перероб. та допов. Київ, 2014. 198 с.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>.
5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
6. Беніцький А.С. та ін. Кримінальне право. Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл.: у 2-х т. / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012. Т. 1. 780 с.
7. Скулиш Є.Д. Проблеми створення системи кримінально-правової охорони державної безпеки. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (11-12 жовтня 2012 р.). Харків: «Право», 2012. С. 41-46.
8. Бабий А.П. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / За заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: «Одіссей», 2009. 496 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 2-е вид., переробл. та допов. Київ: «Дакор», 2008. 1427 с.
10. Климчук О.О. Кримінальна відповідальність за диверсію по законодавству України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Національна академія Служби безпеки України. Київ, 2003. 269 с.
11. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. Київ: Ін-т проблем нац. безпеки, 2004. 470 с.
12. Кончук Н.С. Об'єкт складу злочину «державна зрада». *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 89-95.
13. Баулін Ю.В. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Харків: «Право», 2010. 608 с.
14. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: Теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. Київ, 2004. 40 с.
15. Ліпкан В.А. Основи права національної безпеки. *Право України*. 2009. № 1. С. 108-116.
16. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ: «Інтертехнологія», 2008. 496 с.
17. Чуваков О.А. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (18 грудня 2015 р.). Одеса: «Фенікс», 2015. С. 39-43.
18. Ільчук Л.П. Місце і роль воєнної безпеки в системі національної безпеки: політологічний аспект. *Нова політика*. 1998. № 3. С. 54-55.
19. Дзьобань О.П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс. Харків: «Майдан», 2007. 284 с.
20. Лантінов Я.О. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2011. № 1. С. 570-574. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ljokpo.pdf>.
21. Чуваков О.А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія / Відп. ред. О.М. Костенко. Одеса: «Фенікс», 2017. 362 с.
22. Делінський О.А. Концептуальні аспекти становлення сучасної системи міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми держави та права*. 2001. Вип. 11. С. 593-598.
23. Чуйко З.Д. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 3 (54). С. 137-139.
24. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Кияшко О. О.,

аспірант кафедри галузевого права
Херсонського державного університету

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЕКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Коваленко А. В.

Стаття присвячена розгляду правової категорії співпраці (взаємодії) поліції з іншими суб'єктами запобігання та протидії злочинності.

У статті встановлено коло суб'єктів, з якими співпрацює Національна поліція для протидії злочинності, здійснено класифікацію суб'єктів запобігання злочинності, зазначено завдання, які сприяють реалізації цілей щодо ефективної протидії злочинності. Також досліджено наукові положення щодо взаємодії органів у своїй діяльності та здійснено теоретичну класифікацію взаємодії суб'єктів для досягнення певної мети.

Автор розкриває теоретичні засади діяльності Національної поліції, аналізує та встановлює коло суб'єктів, які у своїй діяльності безпосередньо вживають заходів, спрямованих на протидію злочинності, встановлює порядок взаємодії між органами Національної поліції та іншими суб'єктами в розрізі протидії злочинності, наводить пропозиції щодо вдосконалення зазначеної взаємодії.

У статті звертається увага на те, що органи державної влади вживають заходів, які спрямовані та протидію злочинності на загальнодержавному рівні, а органи місцевого самоврядування зі свого боку здійснюють діяльність такого самого характеру безпосередньо на місцях.

Як підсумок визначено першочерговий напрям підвищення взаємодії для поліції саме з громадою, а також зазначено, що ефективна боротьба зі злочинністю та безпосередньо ефективна протидія злочинності є можливими не тільки за чіткої взаємодії всіх структур і відомств поліції, але й за чіткої взаємодії (співпраці) органів поліції з іншими суб'єктами, діяльність яких спрямована на запобігання злочинності.

Ключові слова: Національна поліція України, взаємодія, запобігання злочинності, протидія злочинності, суб'єкт протидії злочинності, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадськість.

Стаття посвящена рассмотрению правовой категории сотрудничества (взаимодействия) полиции с другими субъектами предотвращения и противодействия преступности.

В статье определен круг субъектов, с которыми сотрудничает Национальная полиция для противодействия преступности, осуществлена классификация субъектов предотвращения преступности, определяются задачи, которые способствуют реализации целей по эффективному противодействию преступности. Также исследованы научные положения по взаимодействию органов в своей деятельности и осуществлена теоретическая классификация взаимодействия субъектов для достижения определенной цели.

Автор раскрывает теоретические основы деятельности Национальной полиции, анализирует и устанавливает круг субъектов, которые в своей деятельности непосредственно совершают действия, направленные на противодействие преступности, устанавливает порядок взаимодействия между органами Национальной полиции и другими субъектами в противодействии преступности, приводит предложения по совершенствованию указанного взаимодействия.

В статье обращается внимание на то, что органы государственной власти совершают действия, которые направлены на противодействие преступности на общегосударственном уровне, а органы местного самоуправления в свою очередь осуществляют деятельность такого же характера непосредственно на местах.

Как итог определено первоочередное направление повышения взаимодействия полиции именно с обществом, а также указано, что эффективная борьба с преступностью и эффективное противодействие преступности возможны не только при четком взаимодействии всех структур и ведомств полиции, но и при четком сотрудничестве органов полиции с другими субъектами, деятельность которых направлена на предупреждение преступности.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, взаимодействие, предотвращение преступности, противодействие преступности, субъект противодействия преступности, органы государственной власти, органы местного самоуправления, общественность.

The article is devoted to the consideration of the legal category of police cooperation with other subjects of criminal prevention and resistance.

The article identifies a range of subjects with which the National Police cooperates for the sake of criminal resistance, classifies the subjects of crime prevention and identifies tasks that contribute to the realization of the goals of effective crime prevention. The scientific provisions on the cooperation of authorities in their activities are also investigated, and a theoretical classification of the cooperation of subjects to achieve a specific goal is carried out.

The author reveals the theoretical foundations of the National Police, analyzes and establishes a range of subjects who directly perform actions aimed at criminal resistance, establishes the procedure for National Police cooperation with other subjects in criminal resistance, and provides suggestions for improving this cooperation.

The article draws attention to the fact that the state authorities perform actions, which are aimed at criminal resistance at the national level, and local governments, in turn, perform the same activities at the local level.

As a result, the priority direction of increasing the cooperation of the police with society was determined, and it was also indicated that the effective fight against crime and the effective criminal prevention are possible not only with the clear cooperation of all structures and departments of the police, but also with the clear cooperation of the police with other subjects whose activities are aimed at preventing crime.

Key words: National Police of Ukraine, cooperation, criminal resistance, criminal prevention, a subject of the criminal resistance, public authorities, local governments, society.

Постановка проблеми та її актуальність. Поява Національної поліції України в бутті нашої держави багато в чому зумовлена необхідністю наявності правоохоронної структури еталонного зразка. Тільки побудувавши роботу органів і підрозділів Національної поліції за алгоритмом партнерських відносин із населенням замість наявних раніше каральних, можна говорити про мож-

ливо вдалу інтеграцію нашої держави до європейської спільноти, чого й прагне український народ з огляду на вектор, закладений в останні роки.

Діяльність, пов'язана з протидією злочинності, може бути успішною у разі належної співпраці Національної поліції з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та безпосередньо з громадянськістю.

Нині питання співпраці поліції та інших уповноважених органів щодо протидії злочинності є малодослідженим, через що його актуальність є ще більш нагальною. Не можна оминути увагою також той факт, що в Україні кожен рік прослідковується тенденція до збільшення злочинів, змінити яку неможливо зусиллями лише одного уповноваженого органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, які вже працювали над дослідженням зазначеного питання, можна виокремити таких як Ю.В. Баулін, О.М. Бандурка, О.Г. Колба, О.М. Джужа, О.М. Ємець, О.Я. Черепенко та інші.

Метою статті є встановити коло суб'єктів, з якими співпрацює Національна поліція для здійснення цілей щодо протидії злочинності, принципи, за якими відбувається зазначена співпраця, та завдання, які сприяють реалізації цілей щодо ефективної протидії злочинності. Задля досягнення визначеної мети було поставлено такі завдання: розкрити теоретичні засади діяльності Національної поліції, проаналізувати та встановити коло суб'єктів, які у своїй діяльності безпосередньо вживають заходів, спрямованих на протидію злочинності, встановити порядок взаємодії між органами Національної поліції та іншими суб'єктами в розрізі протидії злочинності, навести пропозиції щодо вдосконалення зазначеної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемо увагу на інформацію щодо діяльності, яка покладена на органи Національної поліції України. Відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію України» (далі – Закон про поліцію), зокрема на підставі статті 23 зазначеного Закону, органи Національної поліції України задля досягнення завдань, покладених на неї законодавцем, повинні виконувати дії, спрямовані на профілактику вчинення правопорушень; здійснювати діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушення (злочину); аналізувати причини здійснення кримінальних злочинів та адміністративних правопорушень; уживати заходів, спрямованих на виявлення злочинів і правопорушень; у межах своєї компетенції вживати заходів, спрямованих на припинення злочинів і/або правопорушень тощо [1].

Усі зазначені дії Національна поліція повинна виконувати в чіткій взаємодії з іншими суб'єктами, до компетенції яких входить регулювання тих чи інших правовідносин.

Спираючись на теоретичні правові твердження, суб'єктами, які вживають заходів, спрямованих на протидію, а іноді й на запобігання злочинності, можуть виступати окремі особи, органи та організації, що під час виконання своїх професійних обов'язків здійснюють, наприклад, організаційні, координаційні функції або певним чином причетні до виконання наведених функцій.

А.П. Закалюк у своїй роботі щодо сучасної української кримінології класифікував суб'єктів запобігання

злочинності у такому порядку [2, с. 346]: органи державної влади та органи місцевого самоврядування (здійснюють керування та управління діяльністю щодо протидії злочинності); Національна поліція України, Служба безпеки України, органи прокуратури (протидія злочинності входить до прямих обов'язків перелічених суб'єктів); заклади освіти, культурні центри, окремі групи громадян (мається на увазі здійснення діяльності зазначеними суб'єктами, яка закладає теоретичне підґрунтя визначення злочинної діяльності як завідомо шкідливої для суспільства загалом та особистості зокрема).

Співпрацю органів між собою вчені розглядають під різними кутами, але з тезами, спільними для всіх. Наведемо декілька наукових положень щодо взаємодії органів у своїй діяльності. Наприклад, О.Г. Лескар обстоює думку, що під співпрацею треба розуміти спільні дії двох або більше суб'єктів, які погоджені за місцем, часом, метою тощо [3, с. 33].

О.Ф. Долженков натомість вважає, що співпрацю органів під час протидії злочинності треба розглядати як діяльність двох або більше суб'єктів, засновану на законних правових підставах, а метою спільної діяльності виступає боротьба із злочинністю загалом та окремо, із чітко визначеними злочинцями [4, с. 232].

Для того аби взаємодія суб'єктів, які беруть участь в заходах, спрямованих на протидію злочинності, була ефективною, кожен суб'єкт повинен суворо дотримуватися плану реалізації запланованих заходів.

Також важливо зазначити, що теоретично прийнято класифікувати взаємодію суб'єктів для досягнення певної мети за такими критеріями:

- за характером зв'язків (тобто взаємодія суб'єктів може бути або безпосередньою, або опосередкованою; за безпосередньої взаємодії характерним є прямий зв'язок між суб'єктами, які разом працюють над певним завданням, наприклад розкриття певного правопорушення, до чого залучено декілька правоохоронних суб'єктів, натомість за опосередкованої взаємодії зв'язок між суб'єктами наявний через певний буфер – вищий орган – як приклад можна навести ситуацію, за якої оперативні підрозділи поліції можуть здійснити обшук у житловому приміщенні підозрюваного, щоб знайти докази не лише за згодою між собою або за згодою начальства, а лише за допомогою санкції (ордеру) слідчого судді, тобто оперативні підрозділи поліції повинні звернутися до вищого органу, аби досягнути необхідної мети);

- за часом (взаємодія суб'єктів, які прагнуть реалізувати мету щодо протидії злочинності, може бути тимчасовою або постійною; за постійної взаємодії діяльність суб'єктів є безперервною та проходить увесь час до моменту досягнення результату, тимчасова взаємодія характерна для виконання конкретного оперативного завдання зазвичай у короткі строки);

- за етапами здійснення (організаційний і тактичний; організаційний етап означає першочерговий розпорядок між суб'єктами, визначення взаємних прав та обов'язків, визначення мети та завдань, задля яких почалася співпраця; під час тактичного етапу розробляється план сумісних дій уже більш конкретно, наближено до ситуації [5, с. 7-15];

- за функціями (суб'єкти, що здійснюють діяльність, спрямовану на протидію злочинності, виконують ряд

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

певних функцій: оперативно-розшукову, управлінську, виховну тощо);

– за відкритістю (під час співпраці щодо протидії злочинності суб'єкти, які виконують дії, спрямовані на таку протидію, можуть вступати у гласну (відкриту) або негласну взаємодію);

– за суб'єктами (визначення прав, обов'язків і компетенції кожного суб'єкта, з яким вчинюється взаємодія задля чіткого розподілу завдань, покладених на кожного) [6, с. 958-959].

Відповідно до положень Основного Закону нашої держави – Конституції [7], норми якої мають характер норм прямої дії, всі органи та організації в державі повинні сприяти запобіганню поширенню злочинності, здійснювати превентивну діяльність щодо злочинних проявів.

Органи державної влади уживають заходів, спрямованих на протидію злочинності на загальнодержавному рівні. Наприклад, проводять масову роботу з молоддю щодо підвищення правової свідомості, надаючи зазначеній програмі статус загальнонаціональної, змушуючи запровадити її в усіх регіонах і, так би мовити, тримаючи руку на пульсі, тобто здійснюючи моніторинг того, як виконується така програма.

У свою чергу органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) здійснюють діяльність, спрямовану на протидію злочинності безпосередньо на місцях. У випадку з ОМС їхня аналогічна програма щодо підвищення правової свідомості вже не може мати загальнообов'язкового характеру для всієї країни, а є легітимною лише на певній території (області).

До здійснення таких програм органи державної влади чи ОМС часто залучають представників Національної поліції, адже подібне залучення цілком відповідає ідеалам, які собі за мету ставить Національна поліція – будування партнерських відносин із населенням.

Якщо більш детально говорити про деякі органи державної влади та ОМС, то треба зазначити, що, наприклад, Верховна Рада України як орган державної влади і як той орган, що відповідає в нашій державі за законотворчу діяльність, розробляє основні напрями щодо боротьби із злочинністю та створює правову базу задля реалізації протидії злочинності. Наприклад, був виданий Закон про поліцію, який став правовим підґрунтям для створення відповідного органу, який, у свою чергу, здійснює діяльність щодо боротьби зі злочинністю за тим вектором, який закладає Верховна Рада України. Це досить яскравий приклад чіткої взаємодії двох органів.

Відповідно до положень Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [9], Наказу МВС від 25 листопада 2016 року № 1250 [8] КМУ через Міністерство внутрішніх справ України здійснює координацію діяльності органів Національної поліції.

На місцях співпраця органів Національної поліції та ОМС теж є досить тісною. Наприклад, відповідно до положень Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [9], міські, сільські та селищні ради повинні заслуговувати інформацію від керівників відповідних органів Національної поліції щодо стану злочинності в регіоні задля подальшого правильного реагування. Цікаво, що такі зустрічі з метою інформування про стан злочинності в регіоні, відповідно до положень Закону про поліцію, повинні відбуватися не менш як раз на два місяці.

Національна поліція взаємодіє також із громадою. Щоб населення було в курсі того, чи безпечно середовище його регіону, уповноважені представники Національної поліції проводять статистичну діяльність, результати якої викладають у мережі Інтернет або проголошують на прес-конференціях тощо.

Окремо варто наголосити на тому, що взаємодія органів Національної поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності стає вкрай важливою в певних випадках. Наприклад, таким випадком можна визначити масові заворушення, які можуть потягнути за собою розгорнуту злочинну діяльність на певному часовому проміжку.

У разі масових заворушень зазвичай створюється також спеціальний суб'єкт взаємодії задля припинення цих злочинних дій. Таким суб'єктом виступає оперативний штаб, який розробляє стратегію припинення злочинних дій і координує діяльність усіх інших суб'єктів, з якими вступає у взаємодію, наприклад спецпідрозділи поліції, СБУ тощо. Кожен структурний підрозділ чи відомство повинно діяти в межах своїх повноважень з обов'язковим узгодженням власних дій із загальною стратегією центру – оперативного штабу.

Важливо, що, наприклад, за наявності надзвичайної ситуації майже всі структури та відомства в державі вступають у стратегічну взаємодію, що пояснюється прагненням досягнення довгострокових цілей, і для здійснення цього досягнення відомства та структури можуть виконувати не свої прямі обов'язки, а навіть брати на себе виконання обов'язків інших відомств чи структур. Інакше кажучи, органи Національної поліції за надзвичайної ситуації можуть брати на себе обов'язки Служби безпеки України та навпаки.

Оперативна взаємодія характерна для суб'єктів співпраці під час обміну оперативною інформацією, а тактична взаємодія характерна під час силових операцій із залученням спеціальних підрозділів Служби безпеки України, органів внутрішніх справ і військових.

Органи та підрозділи поліції під час здійснення певних завдань, задля виконання яких потрібно вступати у взаємодію, повинні керуватися відповідними приписами Міністерства внутрішніх справ. Наприклад, за фізичної охорони об'єктів, взаємодія органів і підрозділів поліції регулюється Порядком взаємодії органів і підрозділів під час організації та виконання органами поліції охорони заходів із фізичної охорони об'єктів [10].

Важливим документом виступає також Стратегія розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 р. [11]. Цей документ приділяє досить багато уваги саме взаємодії різних структур і відомств поліції під час запобігання та протидії злочинності, зокрема, в міжнародному аспекті (тісна робота з Інтерполом). Зазначена Стратегія пропонує підвищити ефективність роботи і взаємодії всіх підрозділів МВС через максимальне використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також через створення відповідних механізмів взаємодії сучасного зразка, взявши за основу міжнародний досвід.

У Законі про поліцію досить часто вживаються формулювання «публічна безпека» або «публічний порядок», задля досягнення яких повинні узгоджено працювати всі структурні підрозділи поліції. Публічна безпека або публічний порядок мають на увазі під собою такий стан життя в суспільстві, за якого кожен член соціуму відчуває себе захищеним.

У сфері забезпечення публічної безпеки цікавим є документ, який має назву «Порядок організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України» [12], відповідно до якого взаємодія зазначених двох органів має вираження у спільному патрулюванні, обміні інформацією та в сумісних діях, спрямованих на упередження та протидію порушення громадського порядку.

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, треба зазначити, що аналіз правової бази діяльності поліції в Україні дав змогу дійти як позитивних, так і негативних висновків щодо взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності.

Очевидним є те, що ефективна боротьба із злочинністю та безпосередньо ефективна протидія злочинності постають можливими не тільки за чіткої взаємодії всіх структур і відомств поліції, але й за чіткої взаємодії (співпраці) органів поліції з іншими суб'єктами, діяльність яких спрямована на запобігання злочинності. На практиці важко говорити про чітку взаємодію між певними суб'єктами, наприклад між поліцією та громадськістю чи органами місцевого самоврядування, через ще не повністю розвинену для такої взаємодії правову базу.

Першочерговим напрямом для поліції повинно бути підвищення взаємодії саме з громадою, оскільки партнерські відносини з населенням були тою тезою, яка приваблювала українців у реформуванні застарілої міліції, й саме партнерські відносини між поліцією та населенням відповідають європейським еталонам відносин у суспільстві.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. С. 379. Ст. 23.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.
3. Лекарь А.Г. Предотвращение преступлений органами охраны общественного порядка: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1967. 308 с.
4. Долженков О.Ф. Організаційні форми взаємодії органів внутрішніх справ. *Вісник ЛАВСУ*. 2002. № 4. С. 232-239.
5. Коломиец В.Я. Теоретические аспекты взаимодействия оперативных аппаратов органов внутренних дел. Актуальные проблемы взаимодействия оперативных аппаратов органов внутренних дел. К.: КВШ МВД СССР, 1988. С. 12-16.
6. Черепененко О.Я. Взаємодія підрозділів ОВС з іншими силовими структурами, державними та громадськими організаціями при ліквідації масових заворушень. *Форум права*. 2011. № 2. С. 957-962. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_157.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України: наказ, порядок від 25 листопада 2016 р. № 1250. Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України* від 17 січня 2017 р. № 5. С. 94. Ст. 179.
9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. Ст. 170.
10. Порядок взаємодії органів і підрозділів під час організації та виконання органами поліції охорони заходів з фізичної охорони об'єктів: наказ, порядок, план, форма типового документа від 7 липня 2017 р. № 577. Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України* від 5 вересня 2017 р. № 69. С. 168. Ст. 2088.
11. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 р.: розпорядження, стратегія від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України* від 23 березня 2018 р. № 23. С. 259. Ст. 808.
12. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку: наказ, порядок, план від 10 серпня 2016 р. № 773. Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України* від 7 жовтня 2016 р. № 77. С. 103. Ст. 2582.

Коваленко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Національної академії внутрішніх справ

НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Корнієнко М. В., Лабунь А. В.

Стаття присвячена дослідженню новел законодавства України щодо протидії домашньому насильству. Розглянуто нормативно-правові акти як європейського, так і вітчизняного законодавства у сфері протидії домашньому насильству. У статті висвітлюються деякі прогалини, які є в правовому полі нашої держави, що стосуються протидії домашнього насильства, та шляхи їх подолання. Обговорюються особливості винесення термінового заборонного припису уповноваженими посадовими особами поліції (дільничним офіцером поліції, патрульним поліцейським або працівником ювенальної превенції).

Ключові слова: дільничний офіцер поліції, превенція, попередження, домашнє насильство, терміновий заборонний припис, профілактичний облік, переконання, примус, дитина, юридична відповідальність, законодавство України, нормативна база.

Статья посвящена исследованию новел законодательства Украины о противодействии домашнему насилию. Рассмотрены нормативно-правовые акты как европейского, так и отечественного законодательства в сфере противодействия домашнему насилию. В статье освещаются некоторые пробелы, существующие в правовом поле нашего государства и касающиеся противодействия домашнему насилию, и пути их преодоления. Обсуждаются особенности вынесения срочного запретного предписания уполномоченными должностными лицами полиции (участковым офицером полиции, патрульным полицейским или работником ювенальной превенции).

Ключевые слова: участковый офицер полиции, превенция, предупреждение, домашнее насилие, срочное запрещающее предписание, профилактический учет, убеждение, принуждение, ребенок, юридическая ответственность, законодательство Украины, нормативная база.

The article is devoted to the study of Ukrainian legislation on combating domestic violence. The normative legal acts of various legal force of both world and domestic legislation in the sphere of counteracting domestic violence, starting from the Constitution of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, sources of international law and decisions of the European Court of Human Rights, codified normative acts and Laws of Ukraine, decrees and by the instructions of the President of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, departmental and interdepartmental acts of executive bodies, Decisions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine and the Plenary Session of the Supreme Specialized Court of Ukraine for the consideration of civil and criminal cases, and ending with sources of explanatory and recommendatory character.

The article highlights some of the gaps that exist in the legal field of our state concerning the combating of domestic violence and the ways of overcoming them. The peculiarities of the issuance of an urgent injunction by authorized police officers (police district police officer, patrol police officer or juvenile offender) are discussed.

Detailed consideration is given to special measures to combat domestic violence, in particular: an urgent prohibition on the

offender; restrictive prescription for the offender; taking on the preventive account of the offender and carrying out preventive work with him; Referral of the abuser to the program for the offender.

An urgent prohibitive order is given to the offender by authorized departments of the bodies of the National Police of Ukraine in the event of a direct threat to the life or health of the injured person for the purpose of the immediate cessation of domestic violence, prevention of its continuation or re-offending. An urgent prohibition may include such measures as an obligation to leave the place of residence of a victim; prohibition on entering and staying at the place of residence (stay) of the victim; prohibition in any way to contact the injured person.

Key words: district police officer, prevention, prevention, domestic violence, urgent prohibition, preventive registration, conviction, coercion, child, legal liability, legislation of Ukraine, normative base.

Постановка проблеми та її актуальність. Під час проведення євроінтеграційних перетворень і змін крок за кроком реформується правова система держави та вдосконалюється діяльність Національної поліції України, зокрема, щодо того, що стосується протидії домашньому насильству. Поліція керується у своїй діяльності принципом верховенства права; захист прав і свобод визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності всієї правоохоронної системи.

Метою статті є визначити деякі особливості українського законодавства щодо протидії домашньому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями протидії домашньому насильству у вітчизняному законодавстві займаються такі науковці, як О. Бандурка, А. Благ, Ю. Бітак, О. Буцько, Я. Бордіян, В. Головченко, Ю. Губаль, Є. Дубровська, Т. Журавель, Д. Заброда, О. Ковальова, Н. Кукшинова, С. Константінов, Х. Лисенко, В. Махотін, О. Мілорадова, О. Плужнік, О. Скакун, М. Тищенко, Я. Шевченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Протидія такому гачебному явищу, як домашнє насильство, закріплена в Україні, перш за все, на законодавчому рівні, в нормативно-правових актах різної юридичної сили - починаючи від Конституції України, рішень Конституційного Суду України, джерел міжнародного-права та рішення Європейського суду з прав людини, кодифікованих нормативних актів і законів України, указів і розпоряджень Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих і міжвідомчих актів органів виконавчої влади, постанов Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Верховного спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та закінчуючи джерелами роз'яснювально-рекомендаційного характеру.

Наприклад, Конституція України закріплює суспільний і державний устрій країни, функції органів держав-

ної влади, основні права та обов'язки громадян. Згідно з Основним Законом, забезпечення прав і свобод людини несумісне з дискримінацією за будь-якою ознакою, зокрема за віком, а будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [1].

Закон України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліція вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі [2].

Не можна не виділити один із останніх прийнятих нормативно-правових документів, що, безперечно, є одним із основоположних нормативних актів у сфері протидії домашньому насильству, - це Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». У Законі окремо приділено увагу захисту дітей, коли постраждалою особою є дитина, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей і законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини [3]. Захист дитини з боку держави під час протидії домашньому насильству є пріоритетним напрямом держави, це засвідчують міжнародні нормативні акти. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, що стала основоположним європейським нормативно-правовим актом щодо захисту прав дитини, яку ратифікували майже всі держави, включно з Україною.

У Конвенції зосереджений перелік основних прав дитини, що виражаються в забезпеченні, захисті прав дитини. Конвенція про права дитини сприяла перетворенню «дитини» з об'єкта правовідносин на суб'єкт, який є особистістю, а не власністю держави чи батьків. Причому держави зобов'язані ставитись до особи, вік якої не встановлений, як до дитини, поки не буде встановлено інше [4]. Не менш ефективним є європейський механізм захисту прав дітей, зокрема робота Комітетів Ради Європи та безпосередньо Європейський суд із прав людини, виконання рішень якого для України з 2006 року є обов'язковим. Європейський суд із прав людини - це міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод, і містить усі питання, які стосуються тлумачення та застосування, включно з міжнародними справами і скаргами окремих осіб. Підтвердження того є стаття 5 КПК України, яка зазначає, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Крім того, особливу увагу треба звернути на Конвенцію (210) Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок і домашнім насильством - Стамбульську конвенцію, яка підписана, але й досі не ратифікована Україною, що є сьогодні прогалиною в законодавстві, оскільки шляху євроінтеграційних перетворень робити такі помилки державі недопустимо. Дискусії навколо доцільності її ратифікації сприяли частковому відображенню її положень у національному законодавстві, зокрема щодо того, що стосується визнання дітей-свідків насильства жертвами такого насильства, а також щодо закріплення як обтяжуючої обставини вчинення злочинів проти дитини чи

в присутності дитини, але цього недостатньо для комплексного прийняття вищевказаного документа.

Потрібно зазначити, що деякі прогалини в законодавстві щодо протидії домашньому насильству поступово заповнюються. Наприклад, з 11 січня 2019 року набирає чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», Верховна Рада України внесла зміни і доповнення в розділ XIII ККУ «Обмежувальні заходи»; у статтю 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство»; доповнення статті 126-1 визначенням домашнього насильства, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи; також доповнення і зміни в статтю 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації»; у статтю 151-2 «Примушування до шлюбу»; у статтю 152 «Зґвалтування»; у статтю 153 «Сексуальне насильство»; у статтю 390-1 «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників»; та інші новели в законодавчих актах України [5]. Внесення вищевказаних змін - це справді величезний позитивний крок до європейських інтеграційних процесів.

Одним із превентивних заходів учинення домашнього насильства згідно із законом є вжиття спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, зокрема таких: терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення [6].

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи, як зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Під час вирішення питання про винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Перед винесенням термінового заборонного припису поліцейським обов'язково проводиться оцінка ризиків, яка буде підставою для вибору заходів. Нині нормативно-правовий документ, який буде закріплювати бланк оцінки ризиків і порядок її проведення, перебуває на погодженні у Міністерства внутрішніх справ

України та Міністерства соціальної політики України. Затягування в закріпленні на нормативно-правовому рівні цієї норми може призвести до невжиття поліцейським заходів із реагування на факт домашнього насильства, а саме застосування термінового заборонного припису стосовно кривдника, що, у свою чергу, може бути наслідком допущення повторності його скоєння з настанням тяжких наслідків або смерті потерпілої особи.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати до кривдника поліцейські заходи примусу терміново покинути житлове приміщення, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів поліції за результатами оцінки ризиків (оцінка ризиків - оцінювання ймовірності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи); питання оцінки ризиків повною мірою не врегульоване в законодавстві України.

Терміновий заборонний припис виноситься строком до 10 діб. Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія - постраждалій особі або її представнику. Дія термінового заборонного припису припиняється у разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства.

Водночас поліцейський не може застосувати заходів, передбачених пунктами 1 (зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи) і 2 (заборона на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи) частини 2 статті 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», якщо кривдником є особа, яка на день винесення припису не досягла вісімнадцятирічного віку та має спільне місце проживання (перебування) з постраждалою особою.

Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його до суду в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України.

Також одним із напрямів захисту прав дитини є профілактичний облік. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить із ним профілактичну роботу. Профілактич-

ний облік - це здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав і виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку з учиненням домашнього насильства [3].

Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який узяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством. Порядок узяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Протидія домашньому насильству вимагає від працівників правоохоронних органів, громадськості постійних зусиль, спрямованих на запобігання правопорушенням, що скоєні в сімейному середовищі.

Як свідчить практика, близько половини сімейно-побутових конфліктів залишаються латентними аж до моменту скоєння злочину, тобто потерпілі не бажають, а найчастіше соромляться повідомляти про факти домашнього насильства, не вірять у можливість реальної допомоги з боку правоохоронців. Тому одним з основних завдань поліції у протидії такому насильству є роз'яснення населенню того, що приховування подібних фактів є помилкою і робить можливим скоєння тяжких злочинів надалі.

Індивідуально-профілактична робота поліцейського з особою, яка вчинила домашнє насильство, здійснюється з використанням методів переконання та примусу. Реалізація методу переконання здійснюється в таких формах: проведення профілактичних бесід про неприпустимість протиправної поведінки; роз'яснення наслідків протиправної поведінки; проведення профілактичних бесід із постраждалим від домашнього насильства на тему віктимної поведінки; виявлення серед мешканців громади осіб, які можуть вплинути на свідомість і поведінку особи, схильної до вчинення домашнього насильства; спостереження за способом життя особи, яка схильна до вчинення домашнього насильства; надання допомоги правопорушнику (наприклад, у працевлаштуванні); надання допомоги постраждалому від домашнього насильства (наприклад, поміщення до кризового центру, надання інформації про громадські організації, телефонні лінії довіри, про центри соціально-психологічної допомоги тощо); надання допомоги дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах; поліцейського піклування. Реалізація методу примусу здійснюється в таких формах: винесення термінового заборонного припису, постановки на профілактичний облік і складання адміністративного протоколу, передбаченого ст. 173-2 («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування») Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Уповноваженому поліцейському під час проведення індивідуально-профілактичної роботи необхідно пам'ятати, що жоден сигнал щодо домашнього насильства не можна сприймати легковажно; кожне втручання має

індивідуальний характер. У жодному разі не можна переносити на конкретний випадок висновки, зроблені Вами або Вашими колегами у схожій, на Вашу думку, ситуації домашнього насильства; потрібно уважно спостерігати за поведінкою осіб, які перебувають на місці інциденту: не виключено, що аналіз поведінки може дати більше інформації, ніж удасться одержати в процесі спілкування; під час спілкування з постраждалою стороною необхідно враховувати, що людина за цієї ситуації перебуває, як правило, у стані сильного емоційного збудження (або пригніченості) внаслідок пережитої загрози для життя або здоров'я та психічного перенапруження; спосіб ведення розмови має сприяти заспокоєнню та підтримці постраждалої особи; постраждала особа, як правило, не здатна оцінити ситуацію і зовсім не часто називає пережите саме насильством: причиною виклику поліції може бути руйнування помешкання, бійка, скандал або інша реальна загроза з боку кривдника; кривдник дуже часто вдає із себе спокійну, врівноважену людину, яка не розуміє, чому саме було викликано поліцію (дільничного офіцера, патрульну поліцію або працівника ювенальної превенції). Зовнішньо це виглядає набагато вигідніше, ніж спостереження жертви насильства, яка часто перебуває у збудженому стані та якій бракує слів для опису ситуації.

До індивідуально превентивних заходів можна зарахувати такі: роз'яснення особі наслідків її суспільної небезпечної поведінки; усне попередження про неприпустимість протиправних та антигромадських дій; соціальна реабілітація; терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік; адміністративний нагляд; соціальний патронаж осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; заходи індивідуальної профілактики поліцейського спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень; ознайомлювальні, попереджувальні та виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання, можливої роботи; профілактичні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристики, індивідуально-психологічних особливостей дитини; організація надання допомоги дитині у вирішенні питань, що пов'язані з працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціально корисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залучення дитини до соціально корисних занять трудового, спор-

тивного, творчого, самодіяльного характеру; сприяння у вирішенні соціальних проблем дитини, наприклад конфліктних ситуацій у сім'ї, зокрема, щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них домашнє насильство, застосовують заходи впливу згідно із законодавством, ініціюють перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Висновки. У статті розглянуто деякі новели законодавства стосовно протидії домашньому насильству. Закцентовано увагу на проблемних аспектах сучасного законодавства України, що стосуються протидії домашньому насильству.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
4. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. *Конвенцію ратифіковано постановою ВР*. 1991. № 789-XII від 27 лютого 1991 року.
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227/17-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 34.
6. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ МВС України від 1 серпня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018.

Корнієнко М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Лабунь А. В.,
заступник начальника управління
дільничних офіцерів поліції
Департаменту превентивної діяльності
Національної поліції України

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Куликович А. Ю.

У статті визначено основні ознаки особи злочинця. Проаналізовано значення психологічних ознак особи злочинця для кримінально-правової кваліфікації злочинів. Розглянуто групи злочинів, де психологічні ознаки особи злочинця відіграють вирішальне значення. До них зараховано насильницькі злочини, вчинені з особливою жорстокістю, злочини, вчинені на ґрунті залежності (алкогольної, наркотичної, токсичної, ігрової), злочини осіб, що мають психічні відхилення чи аномалії (які є підставою для визнання їх обмежено осудними), злочини на ґрунті фанатизму чи ксенофобії (у сфері порушення свободи віросповідання, тероризм), злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання та інших релевантних станах. Визначено психологічні дефекти особи злочинця.

Ключові слова: особа злочинця, психологічні ознаки, психологія, особистість, кримінальне законодавство, злочин.

В статье определены основные признаки личности преступника. Проанализировано значение психологических признаков личности преступника для уголовно-правовой квалификации преступлений. Рассмотрены группы преступлений, где психологические признаки личности преступника играют решающее значение. К ним отнесены насильственные преступления, совершенные с особой жестокостью, преступления, совершенные на почве зависимости (алкогольной, наркотической, токсической, игровой), преступления лиц, имеющих психические отклонения или аномалии (которые являются основанием для признания их ограниченно вменяемыми), преступления на почве фанатизма или ксенофобии (в сфере нарушения свободы вероисповедания, терроризм), преступления, совершенные в состоянии сильного душевного волнения и других релевантных состояниях. Определены психологические дефекты личности преступника.

Ключевые слова: личность преступника, психологические признаки, психология, личность, уголовное законодательство, преступление.

The article defines the main features of the person of the offender. The significance of the psychological features of a person of a criminal for criminal-legal qualification of crimes is analyzed. Groups of crimes are considered, where psychological features of the offender's personality play a crucial role. These include violent crimes committed with particular cruelty, crimes committed on the basis of addiction (alcohol, drugs, toxic, gambling), crimes of persons with mental disabilities or anomalies (which are the basis for recognizing them as limited in charges) or xenophobia (in the sphere of violation of freedom of religion, terrorism), the commission of crimes in a state of strong emotion and other relevant states.

It is noted that the identity of the offender must be spoken in the case when it comes to a certain system of criminal acts. This is due to the fact that the person is formed in the process of activity (in particular criminal). The commission of criminal acts affects the psychological structure of the individual, the emergence of an anti-social orientation (setting).

Practice proves that we can not restrict ourselves only to the statement by the court of the appointed form and the size of the punishment and the mere performance of the latter. We must try to influence this person in such a way as to qualitatively change its worldview and legal thinking, attitude, consciousness, hierarchy of value series, and generally raise personal development to a new level.

It is worth noting that at present, serious murders are a serious social danger. The psychology of the ordered murder is characterized by a complex chain of interactions: the customer – the performer, or the customer – the intermediary – the performer, or the customer – several intermediaries – the performer.

Key words: person of the offender, psychological signs, psychology, personality, criminal law, crime.

Постановка проблеми та її актуальність. Особистість злочинця характеризується виникненням певних змін (вад) у її психологічній структурі. Змінам піддаються ціннісні орієнтації, потреби, схильності, переконання. Виникають негативні риси характеру: жорстокість, озлобленість, жадібність, боягузтво тощо [6, с. 313].

Особистість злочинця не тільки є, вона потребує поглибленого дослідження. Саме тому необхідно погодитися з А.Ф. Зелінським, який стверджує, що особистість злочинця – альфа і омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який відкидається суспільною свідомістю [2, с. 9]. У злочинців у процесі злочинної діяльності виробляються своєрідні вміння та навички, звички й схильності, тобто «злочинний» почерк. Схильність до скоєння злочинів певним способом – передумова злочинної професіоналізації. Знання специфіки способів професійної злочинної діяльності – ключ до виявлення винних.

Про особистість злочинця необхідно говорити в тому разі, коли йдеться про певну систему злочинних дій. Це зумовлено тим, що особистість формується в процесі діяльності (зокрема, злочинної). Здійснення злочинних дій позначається на психологічній структурі особистості, виникненні у неї антигромадської спрямованості (установки).

Без сумніву, знаючи загальні характеристики злочинців, їхні особливості та типологічні риси, не можна водночас забувати, що в будь-якій сфері практичної діяльності із протидії злочинності – профілактиці, розслідуванні злочинів, розкритті, розгляді кримінальних справ у суді, призначенні кримінального покарання, виправленні та перевихованні злочинців – співробітник правоохоронного органу завжди має справу з особистістю. Тому у всіх випадках він зобов'язаний мати на увазі індивідуальну неповторність кожного конкретного підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

Для практики запобігання злочинності, особливо для індивідуальної профілактики і розслідування злочинів, важливим є розглянути ті чинники, що «наявні» в самій

особистості, в її психології, а не в зовнішніх обставинах, оскільки основним об'єктом попереджувальних зусиль є людина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цієї проблеми в різний час досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Ю.М. Антонян, В.Н. Бурлаков, Я.І. Гилінський, Г.Н. Горшенков, А.І. Долгова, П.А. Кабанов, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.В. Лунєєв, В.А. Номоконов, Д.А. Шестаков, А.М. Яковлев та інші.

Мета статті полягає у дослідженні психологічних ознак особистості злочинця як кримінологічного поняття, що містить сукупність типових психологічних і етичних якостей індивіда, які формуються внаслідок учинення злочинів.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права традиційно вважається, що категорія «особа злочинця» є більш об'ємною, ніж суб'єкт злочину, та розглядається переважно в межах кримінологічних досліджень. «Суб'єкт злочину» є більш вузькою конкретною кримінально-правовою категорією, яка охоплює окрему групу ознак, необхідних для обґрунтування кримінальної відповідальності, має безпосереднє законодавче закріплення. Навпаки, особа злочинця є категорією більш соціальною, яка відображає сутність особи, має складний комплекс ознак, властивостей, рис, зв'язків, що відбивають індивідуальні особливості та життєві фактори, покладені в основу формування злочинної поведінки.

Ознаки особи злочинця утворюють категорію структури особи злочинця. Складниками структури є такі групи ознак:

1) біофізіологічні (стан здоров'я, особливості фізичної конституції, природні властивості нервової системи, генетичні особливості);

2) соціально-демографічні (стать, вік, національність, сімейний стан, трудова зайнятість, стан фізичного чи психічного здоров'я);

3) соціально-рольові (рівень матеріального забезпечення, належність до міського чи сільського населення, рівень освіти, соціальний статус, участь у соціальному житті громади тощо);

4) морально-психологічні (рівень інтелекту, потреби, світогляд, схильності особи, здібності, звички, інтереси, способи забезпечення потреб, ставлення до норм моралі та правових норм, емоційний стан, темперамент, вольові якості, інтелектуальний рівень особи);

5) кримінально-правові (повторність, психічні розлади чи аномалії);

6) кримінологічні (індивідуальні, групові та типологічні ознаки особи) [4, с. 175].

Психологічні ознаки, серед яких – психоемоційний стан, темперамент і вольові якості особи, інтелектуальний рівень, наявність аномалій, обов'язково впливають на формування мотивації злочину та визначають поведінку особи в момент вчинення та після вчинення злочину. У цьому контексті психологічні ознаки поділяють на три групи:

– інтелектуальні ознаки (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта чи вузькість поглядів, зміст і різноманіття інтересів тощо);

– емоційні властивості (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів – темперамент, динамічність почуттів, ступінь емоційного збудження, динаміка реакцій на подразники та складні ситуації, постійність чи мінливість переживань особи);

– вольові властивості особи (здатність регулювати свою діяльність, приймати та реалізовувати рішення, досягати мети). Такі ознаки встановлюються в межах ознак цілеспрямованості, послідовності, ініціативності, стійкості, витриманості, витримки, рішучості, енергійності особи, інших аналогічних чи протилежних властивостей [1, с. 53-55].

Зазвичай психічні ознаки суттєво не впливають на процес притягнення до кримінальної відповідальності, і лише аномальність особи створює підстави для їх особливого визнання (у разі неосудності або обмеженої осудності). Проте звичайні психолого-психічні ознаки особи злочинця менш досліджені, а тому ступінь їх урахування судом значно менший, особливо під час призначення покарання, звільнення від нього чи від кримінальної відповідальності.

У структурі сучасної злочинності можна виділити групи злочинів, де психологічний складник відіграє чи не вирішальне значення. Наприклад, насильницькі злочини, вчинені з особливою жорстокістю, злочини, вчинені на ґрунті залежності (алкогольної, наркотичної, токсичної, ігрової), злочини осіб, що мають психічні відхилення чи аномалії (які є підставою для визнання їх обмежено осудними), злочини на ґрунті фанатизму чи ксенофобії (у сфері порушення свободи віросповідання, тероризм), вчинення злочинів у стані сильного душевного хвилювання та інших релевантних станів (вбивство матір'ю новонародженої дитини під час пологів, вбивство у разі перевищення меж необхідної оборони тощо) [3, с. 46-52].

Водночас будь-який інший злочин, де так очевидно не виявляється психологічний складник злочину, так само як і особа, що його вчинила, є індивідуальним, особливим, винятковим. Злочинець, як і кожна людина, – Номо Unicus (людина унікальна), складне біопсихосоціальне явище. Відповідно, індивідуальними, єдиними у своїй неповторності є вчинок людини (у цьому контексті злочинний), мотиви, що спонукали до його вчинення, нарешті людина, яка його здійснила. Тому адекватно унікальним має бути також підхід до такої особи під час встановлення характеру та виду (строку, розміру) кримінально-правового впливу на неї з боку суспільства.

Практика доводить, що не можна обмежитися лише констатацією судом призначеного виду та розміру покарання та простим виконанням останнього. Треба намагатися так вплинути на особу, щоб якісно змінити її світосприйняття та праворозуміння, світовідчуття, самосвідомість, ієрархію ціннісного ряду, загалом – підняти на новий рівень особистісний розвиток.

Саме такий унікальний, особистісний підхід може завадити вчиненню нового злочину, зупинить особу від протиправної поведінки. Щоб стався такий позитивний вплив, треба визначити умови впливу. Першою умовою є пізнання особи, яка вчинила злочин, пізнання її зовнішнього та внутрішнього життя. Далі, треба визначити причини протиправної поведінки людини, визначальний поштовх такого вчинку або діяльності. Нарешті, необхідно вирішити питання про доцільність покарання та його кількісні показники з урахуванням бажаного впливу на особу та негативних впливів, що супроводжують його виконання.

Звісно, цей підхід може бути забезпечений за допомогою експертів і спеціалістів у галузі судової

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

медицини та психіатрії, суїцидології, кримінальної психології, виправної педагогіки, психопатології, віктимології тощо [5, с. 37].

Вказані індивідуальні дані про особу, їх прояв у злочині, перспективний вплив на процес покарання повинні утворювати психолого-соціальну документацію кримінального провадження та бути її невіддільною частиною. Можна зауважити, що це складно або навіть неможливо, утопічно, але іншого підходу немає. В основі злочину – людина.

Ознаки особи злочинця є взаємозалежними, вони органічно поєднані, утворюючи єдиний соціально-біологічний зміст людини. Справді, соціально-психологічні, біофізичні, юридичні та інші ознаки, навіть ті, які переважно є за межами складу злочину, впливають на злочин, відображаються в ньому. Ці ознаки через їх різноманітність унеможливають формулювання єдиної законодавчої категорії особи злочинця, але обов'язково повинні досліджуватися, встановлюватися та враховуватися судом під час визначення правових наслідків злочину на етапі індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання або їх виключення.

Варто зазначити, що сьогодні серйозною соціальною небезпекою є замовні вбивства. Психологія замовного вбивства характеризується складним ланцюгом взаємодій: замовник – виконавець, замовник – посередник – виконавець або замовник – декілька посередників – виконавець.

Є різні типи виконавців замовного вбивства (кілерів). Вони можуть бути поділені на виконавців-дилетантів і виконавців-професіоналів. Наймані вбивці-професіонали, у свою чергу, підрозділяються на вбивць-одинаків, які виконують замовлення час від часу, і вбивць, які перебувають на постійному утриманні того чи іншого злочинного угруповання. Вони здійснюють вбивство групою кількістю по дві-три особи.

Психологічні особливості має особистість виконавця замовного вбивства, для якої основний мотив діяльності – не лише користь, але й досягнення професійного результату.

Професійних виконавців замовних убивств пропонується умовно позначити як:

1) «соціопатичних», до яких належать особистості з явними дефектами психічної діяльності, в межах станах;

2) «категорію інфернального досвіду» – ветерани бойових дій, колишні засуджені особи з низьким соціальним статусом. Убивця-професіонал йде на справу, якщо відчуває 99 % гарантію власної безпеки. Він володіє досить високими навичками в «мистецтві» вбивати людей, використовує найсучаснішу техніку стеження та радіозв'язку, проводить заходи щодо підготовки вбивства. Ніхто і ніколи не повинен запідозрити в ньому ліквідатора. Він повинен бути неясковим, непомітним, таким, який розчиняється в натовпі.

Висновки. Отже, у психології особистості злочинця розрізняють певного роду дефекти:

1) дефекти індивідуальної правосвідомості (соціально-правовий інфантізм, правова непоінформованість, соціально-правова дезінформованість, правовий нігілізм (негативізм), соціально-правова безкультурність);

2) патологія потребової сфери особистості;

3) дефекти в особових установах;

4) дефекти психічного розвитку (спостерігаються майже у 50 % засуджених).

Література

1. Еникеев М.И. Юридическая психология: учебник. М.: «НОРМА-ИНФРА-М», 1999. С. 53-55.
2. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. К.: «Юринком Интер», 1999. С. 9.
3. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя. М.: «Юридическая литература», 1968. С. 46-52.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / За заг. ред. В.В. Голіни. 2-е вид. перероб. і доп. Х.: «Право», 2009. 288 с.
5. Петрова А.С. Психологическая классификация личностей. М., 1927. С. 37.
6. Попович О.В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 313-317.

*Куликович А. Ю.,
здобувач*

*Харківського національного університету
внутрішніх справ,
лікар-психіатр*

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОСТИТУЦІЇ

Кучанська Л. С.

У статті аналізується суспільно-моральні та криміногенні фактори, що сприяють поширенню в суспільстві такого негативного явища, як проституція. Запропоновано організаційні, профілактичні та інші заходи, спрямовані на мінімізацію діянь, пов'язаних із проституцією, і на формування негативного ставлення до аморальної, асоціальної, протиправної поведінки, на потребу в здоровому і законотворчому способі життя.

Ключові слова: кримінологія, проституція, злочинність, профілактика.

В статье анализируются общественно-нравственные и уголовные факторы, способствующие распространению в обществе такого негативного явления, как проституция. Предложены организационные, профилактические и другие мероприятия, направленные на минимизацию деяний, связанных с проституцией, и на формирование негативного отношения к аморальному, асоциальному, противоправному поведению, на потребность в здоровом и законопослушном образе жизни.

Ключевые слова: криминология, проституция, преступность, профилактика.

The article analyzes the socio-moral and criminal factors that contribute to the spread in society of such a negative phenomenon as prostitution. The proposed organizational, preventive and other measures aimed at minimizing actions related to prostitution.

In the theory and practice of criminal law and criminology, scientists distinguish a separate group of criminal acts that violate morality. Among all types of such acts, the most ambiguous and such that is negatively perceived by society is the complex of deviant acts associated with this form of social pathology as prostitution.

The purpose of the article is to highlight, on the basis of empirical data, criminological significant features of prostitution as an object of criminal law influence, social prerequisites of criminalization of crimes related to prostitution, features of formation of a modern concept of counteracting this socially negative phenomenon.

Socio-preventive activities in the fight against all manifestations of prostitution in a broad sense should be aimed at identifying, eliminating and neutralizing the causes and conditions causing various kinds of negative phenomena, including prostitution. At the present stage, it is necessary to include measures to prevent sexual demoralization and increase sexual literacy among the socio-psychological and cultural measures of preventing prostitution; gradual preparation of minors in the family, preschool institutions, schools for future family life, for them to fulfill the social roles of a husband, wife, mother, father; explaining to adolescents and young people the dangerous consequences of prostitution; the creation of a system for identifying persons prone to deviant behavior and carrying out early medical and pedagogical correction on them.

Thus, an effective prophylactic prevention system for prostitution should be aimed at creating a negative attitude towards immoral, asocial, and illegal behavior and at forming a need for a healthy and legal lifestyle. Positive changes in public consciousness are possible under the condition of creating a permanent system of measures of informational, educational, moral and ethical and educational impact.

Key words: criminology, prostitution, crime, prevention.

Постановка проблеми та її актуальність. У теорії і практиці кримінального права та в кримінології вченими виділяється окрема група злочинних діянь, які посягають на моральність. Говорячи про такі злочини, ми маємо на увазі такі суспільно небезпечні діяння (ст. ст. 297-304 КК України), видовим об'єктом яких є моральнісні устої суспільства, що розуміються як сукупність суспільних відносин, які забезпечують певний паритет (узгодження) інтересів суспільства та окремих його членів під час задоволення їхніх потреб та інстинктів на підставі наявних моральнісних норм, принципів і правил поведінки. І в рамках устоїв, які охороняються розділом XII КК України, виділяють три групи суспільних відносин: 1) моральнісні устої, що забезпечують збереження та існування національних, релігійних і загальнолюдських традицій, на які посягають злочини, передбачені ст. ст. 297-299 КК України; 2) моральнісні устої у статевій сфері (ст. ст. 301-303 КК України); 3) моральнісні устої у сфері розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299; ст. 300; ч. 2 і 3 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ст. 304 КК України) [1, с. 4].

Серед усіх видів таких діянь найбільш неоднозначним і таким, що негативно сприймається суспільством, є комплекс девіантних актів, пов'язаних із такою формою соціальної патології, як проституція, яка є об'єктом нашого кримінально-правового та кримінологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з дослідженням проституції як соціально-негативного явища, свого часу були предметом дослідження таких учених, як І.О. Бандурка, Н.Л. Волкова, Л.С. Кучанська, А.В. Ландіна, О.В. Надьон, А.В. Плотнікова, Н.В. Уханова, О. М. Федик, Є.В. Фесенко, Т.А. Шевчук, С.В. Шлик, А.Є. Шпаков, С.С. Яценко та інші. На жаль, відсутність у сучасній кримінальній доктрині України досліджень ефективності кримінально-правового впливу на проституцію не дає можливості достатнього прорахування соціальних процесів, які впливають на суспільну мораль у сфері статевих зносин.

Метою статті є висвітлення на основі емпіричних даних кримінологічно значущих рис проституції як об'єкта кримінально-правового впливу, соціальних передумов криміналізації злочинів, пов'язаних із проституцією, особливостей формування сучасної концепції протидії цьому соціально-негативному явищу.

Виклад основного матеріалу. Проституція (лат. prostitutio - віддавання розпусти, обезчещення, осквернення) - професійне задоволення сексуальних потреб клієнтів за винагороду; продаж жінками свого тіла з метою добути засоби до існування [2, с. 148]. До початку XX століття суспільство певного мірою мирилося з проституцією як із неминучим соціальним явищем, але шляхом нагляду за відповідною категорією жінок

Кучанська Л. С., 2018

намагалося пом'якшити негативні прояви цього соціального феномена. Нагляд складався з таких елементів: реєстрація проституток; обов'язковий періодичний медичний огляд; проживання зареєстрованих проституток у певних місцях (квартири, будинки); обов'язкове (під страхом примусу і покарання) лікування венеричних захворювань. Для контролю за проституцією та запобігання епідеміям венеричних захворювань у жовтні 1843 року в Петербурзі при медичному департаменті Міністерства внутрішніх справ для експерименту створюється особливий лікарсько-поліцейський комітет. Того ж року за ініціативою міністерства внутрішніх справ проституція була легалізована, а в 1846 році проститутки, які були під наглядом, звільнялися від покарання за зайняття проституцією [3, с. 93].

Зі встановленням радянської влади складна економічна ситуація, негативні наслідки воєнних дій, голод і заперечення християнської моралі більшовиками стали основними причинами зростання проституції в містах України. Якщо в дореволюційний період стримуючим фактором росту аморальної була церква та громада, то з приходом більшовиків з їхньою антирелігійною та гендерною політикою відбулися суттєві зміни у регламентації суспільних відносин. Відповідно, цей фактор став певним каталізатором розвитку проституції, що особливо помітно проявлявся на початок так званої « нової економічної політики ». Саме в цей період через складну соціальну ситуацію, безробіття жінки шукали способи прогодувати себе та своїх дітей [4, с. 94]. У документах НКВС УСРР зазначалося, що рівень проституції зростає не лише серед безробітних і безпритульних жінок, але й серед робітниць, які використовували це заняття як додатковий заробіток [5, с. 71].

Згодом, в умовах радянського режиму, проституція була загнана в підпілля, почали говорити про відсутність проституції, наркоманії та тому подібних соціальних патологій у радянському суспільстві. Професійна проституція активізувалася в СРСР із середини вісімдесятих років XX століття, що було зумовлено насамперед загостренням суперечностей між реальним становищем жінки, її потребами та можливістю самореалізації й самовизначення [3, с. 93].

Тут треба зауважити, що кримінально-правова наука та кримінологія ніколи не стояли осторонь від проблем науково-практичного осмислення проституції як негативно-соціального явища. Однак одностайності тут немає, навіть у питанні визначення цього явища точиться певна дискусія. Зокрема, проституцію визначали як надання сексуальних послуг за гроші [6]; як залучення до безладних статевих відносин інших осіб, окрім подружжя, в обмін на негайну оплату грошима чи іншими цінними речами [7]; як здійснення статевих актів за винагороду; як надання жінкою свого тіла за винагороду особам, які шукають задоволення статевого бажання; як сферу знеособлених емоційно, позашлюбних, безладних, здійснюваних за плату статевих стосунків» [8, с. 180]; як діяння, що практикується будь-якою особою (зазвичай жінкою) з використанням власного тіла для статевих стосунків із метою заробітку [9, с. 64]. Присутнє навіть таке розгорнуте формулювання проституції як певної форми позашлюбних статевих відносин, які відрізняються тим, що індивід, стаючи на шлях проституції, постійно, безперечно і привселюдно віддається невизначеній кількості осіб;

рідко без винагороди, яку здебільшого здобуває продажем свого тіла або через інші статеві діяння з цими особами, або взагалі доставляючи їм і задовольняючи їхні статеві збудження, а також провокуючи їх; причому об'єкт проституції внаслідок свого розпусного помислу набуває визначеного постійного типу [10].

Отже, на переконання дослідника проституції А.Ю. Габреляна, основними рисами проституції, які виділяються і в науковій літературі, і в нормативно-правових актах, є такі: по-перше, виникнення між повією і зацікавленою особою статевих актів; по-друге, статевий акт повинен відбуватися на платній основі. Хоча, на думку вченого, з глобальним поширенням Інтернету для надання послуг інтимного характеру не обов'язкова наявність статевого контакту між повією та її клієнтом, тому проституцією треба вважати надання послуг інтимного характеру на платній основі [11, с. 30-31]. З цієї позицією важко погодитися. На нашу думку, на цьому етапі розвитку ІТ-технологій подібні інтернет-послуги є ерзац-варіантом надання сексуальних послуг, хоча й здійснюваних за гроші.

Через це проституція продовжує сприяти поширенню ВІЛ-інфекцій і венеричних хвороб. До цього додаються також проблеми, пов'язані з генофондом, з відтворенням здорового населення, оскільки у жінок, які займаються проституцією, через великий ризик отримати хронічні та венеричні хвороби можуть виникати проблеми з народженням нормальної, здорової дитини. Дуже часто проституція пов'язана з криміналом, наркобізнесом, торгівлею людьми. Останнім часом зростає кількість підлітків, які займаються проституцією, що призводить до деградації молодого покоління.

Зв'язок проституції та злочинності визначається також тим, що ці фактори впливають на формування потреб жінок, характер їхнього спілкування, в кінцевому результаті відбивається на бажаних способах вирішення проблемних і конфліктних ситуацій. Проституція завдає величезної шкоди суспільній моралі, особливо вихованню підростаючого покоління.

Дослідники фіксують сьогодні кризу соціальної сфери через суперечливий вплив основних суб'єктів соціуму (сім'ї, навчального закладу, групи однолітків, засобів масової інформації) насамперед на молодь.

Зважаючи на те, що проституція належить до явищ соціальної патології, наслідки якої є дисфункціональними, вітчизняні дослідники визначають певний комплекс суспільно небезпечних моментів у проституції, а саме:

а) у соціальному аспекті: проституція є паразитичною формою, яка виражається передусім в ухиленні від праці, тобто формою, що створює своєрідний альтернативний спосіб життя, який не передбачає як основну норму трудовий процес (пов'язана з алкоголізмом, наркоманією);

б) у медичному аспекті: поширення венеричних захворювань і СНІДу; жінки, які займаються проституцією, зрештою втрачають своє здоров'я, не можуть бути повноцінними матерями і, відповідно, не можуть народжувати в повноцінних, здорових дітей;

в) у морально-психологічному аспекті: проституція неминуче призводить до втрати справжніх природних, біологічних і психологічних людських якостей, деградації особистості та моральної патології;

г) у правовому аспекті: проституція тісно пов'язана з такими злочинними діями, як крадіжки, розпов-

сюдження порнографії та наркотиків, утримання будинків розпусти, звідництво, залучення до проституції неповнолітніх, хуліганство, зараження венеричними захворюваннями і СНІДом [12, с. 117-118].

Ба більше, сьогодні починають виділяти один із нових видів злочинності - проституційну злочинність як складне негативне соціально-правове і системне явище, виникнення якого зумовлене такою асоціальною поведінкою, як проституція, що становить багатоетапну, багатоаспектну діяльність, в якій задіяна значна кількість осіб, зокрема організаторів, керівників, власників притонів, осіб, які сприяють проституції (водіїв, охоронців, адміністраторів готелів, працівників саун, бань тощо), споживачів таких послуг. Тобто проституційна злочинність - самостійний вид злочинності, який має яскраво виражену специфіку та являє собою сукупність (систему) злочинів, пов'язаних із заняттям проституцією, а так само зумовлених проституцією як криміногенним фактором, що чинить самостійний вплив на злочинність у конкретний проміжок часу і на певній території [13, с. 13-14].

Соціально-профілактична діяльність у боротьбі з усіма проявами проституції в широкому розумінні повинна мати на меті виявлення, усунення і нейтралізацію причин та умов, що спричиняють різного роду негативні явища, зокрема проституцію. Вона являє собою систему соціально-економічних, суспільно-політичних, організаційних, правових і виховних заходів, що проводяться державою та суспільством для того, аби усунути зазначені причини, сприяти формуванню правомірної, високоморальної поведінки громадян. Заходи профілактики соціальних відхилень повинні охоплювати життєдіяльність особи у всіх основних сферах суспільства: економічній, політичній, духовній.

З метою подолання негативних наслідків проституції необхідно проводити ранню профілактику відхилень у поведінці в статевій сфері. Активними суб'єктами профілактичних заходів повинні виступати, перш за все, сім'я і навчальні заклади. До основних напрямів сімейної профілактики треба віднести відновлення ролі сім'ї у формуванні особистості через оздоровлення морально-етичного клімату всередині неї; підвищення рівня виховання в сім'ї; підвищення рівня соціальної захищеності материнства, батьківства, дитинства тощо.

До числа соціально-психологічних і культурних заходів запобігання проституції на сучасному етапі необхідно віднести заходи щодо запобігання статевої деморалізації та підвищення сексуальної грамотності населення; поетапну підготовку неповнолітніх у сім'ї, дошкільних установах, школах до майбутнього сімейного життя, до виконання ними соціальних ролей чоловіка, дружини, матері, батька; роз'яснення підліткам і молоді небезпечних наслідків проституції; створення системи виявлення осіб, схильних до девіантної поведінки, і проведення щодо них ранньої медико-педагогічної корекції [14, с. 64-65].

Висновки. Отже, ефективна система профілактики проституції повинна бути спрямована на формування негативного ставлення до аморальної, асоціальної, протиправної поведінки і на формування потреби в здоровому і законному способі життя. Позитивні зміни суспільної свідомості можливі за умови створення постійно діючої системи заходів інформаційного, освітнього, морально-етичного та виховного впливу.

Література

1. Кучанська Л.С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
2. Українська радянська енциклопедія: в 12 т. / За ред. М.П. Бажана. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1979. 2-е вид. Т. 9. 560 с.
3. Надьон О.В. Проституція: соціальний аспект та кримінальний аналіз. *Право і безпека*. 2005. № 4. Т. 4. С. 92-98.
4. Коханова О.О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2015. 208 с.
5. Суховий В.І. Заходи органів місцевої влади по боротьбі з проституцією на Катеринославщині-Дніпропетровщині у міжвоєнні роки. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 9. С. 68-76.
6. Гидденс Э. Социология / Пер. с англ.; науч. ред. В.А. Ядов; общ. ред. Л.С. Гурьевой, Л.Н. Посилевича. М.: «Эдиториал» УРСС, 1999. 703 с.
7. Мінц М.О. Соціологія девіантної поведінки: навч. посібник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.
8. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / За заг. ред. І.Д. Звереві, Г.М. Лактіонові. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
9. Бляшко А. Гигиена проституции и венерических болезней. М.: Издательство: тип. т-ва И.Д. Сытина, 1909. 198 с.
10. Блох И. История проституции. Серия: История нравов / Пер. с нем. СПб.: РИД, 1994. 544 с.
11. Габрелян А.Ю. Проституція в сучасних українських реаліях: Новий погляд на проблему. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 12. С. 28-32.
12. Мінченко С.І. Кримінологічна характеристика наркомафії та проституції: сучасний стан і тенденції. *Право України*. 2009. № 9. С. 116-122.
13. Алихаджиева И.С. Преступления, сопряженные с проституцией: проблемы толкования законодательных конструкций, квалификации и эффективного противодействия: монография. М.: «Юрлитинформ», 2010. 438 с.
14. Мінц М.О. Соціологія девіантної поведінки: проституція. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: «Соціологія»*. 2008. Т. 103. Вип. 90. С. 61-65.

Кучанська Л. С.,
кандидат юридичних наук,
завідувач криміналістичної лабораторії
економіко-правового факультету
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ)

Метельський І. Д.

У науковій статті визначено актуальність дослідження питання застосування покарання до працівника правоохоронного органу. Проаналізовано, що серед інших видів покарання спеціальним для нього є такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю. Досліджено цей вид покарання. Встановлено, що воно може призначатися і як основне, і як додаткове; є строковим покаранням і спеціальним. Розглянуто думки вчених, які пропонують внести зміни до статті Кримінального кодексу України, що передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Висловлено думки щодо сутності цього виду покарання. Надано рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства, що стосуються питання визначення переліку посад та діяльностей, обіймання та зайняття якими може бути обмежено. Висловлено думки щодо актуальності та доцільності застосування аналізованого виду покарання до правоохоронців.

Ключові слова: правоохоронець, працівник правоохоронного органу, правоохоронний орган, поліцейський, покарання, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, основне та додаткове покарання, спеціальне покарання, строкове покарання.

В статті определена актуальность исследования вопроса применения наказания к сотруднику правоохранительного органа. Проанализировано, что среди других видов наказания, специальным для него является такой вид наказания, как лишение права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью. Исследован данный вид наказания. Установлено, что оно может назначаться и как основное, и как дополнительное; является срочным наказанием и специальным. Рассмотрены точки зрения ученых, которые предлагают внести изменения в статью Уголовного кодекса Украины, предусматривающую лишение права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью. Высказаны мнения о сущности данного вида наказания. Даны рекомендации по внесению изменений в действующее законодательство, касающиеся вопроса определения перечня должностей и деятельности, занятие которыми может быть ограниченным. Высказаны мнения об актуальности и целесообразности применения рассматриваемого вида наказания к правоохранителям.

Ключевые слова: правоохранитель, сотрудник правоохранительного органа, правоохранительный орган, полицейский, наказание, лишение права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью, основное и дополнительное наказание, специальное наказание, срочное наказание.

The scientific article determines the relevance of the investigation of the issue of punishment to a law enforcement officer.

Such property inherent in the activity of law enforcement officers as victimogenicity is substantiated, and it is indicated that the law enforcement activity is characterized by high victimity. The reasons for committing crimes by law-enforcement agencies are determined. It is analyzed that among other types of punishment, special for him is a kind of punishment as deprivation of the right to occupy certain positions and engage in certain activities. This type of punishment has been investigated. It is established that it can be intended both as the basic and as additional; is a punitive and special punishment. The scientists' opinions about the understanding of this type of punishment, its essence, as well as opinions on the expediency of the existence of this type of punishment in the legislation of Ukraine are researched. The point of view of scientists proposing to amend the article of the Criminal Code of Ukraine, which provides for the deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities. The reasons and conditions that are necessary for the application of this type of punishment are established. The normative acts and judicial practice that provide explanations about the correct use of punishment in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities are analyzed. Recommendations on amendments to the current legislation concerning the definition of the list of positions and activities, employment and occupation which may be limited are given. A recommendation list of positions, the hiring of which can be limited by the court, appointed this type of punishment. This list of positions is illustrated by the example of patrol police management, and it is recommended that we consolidate them at the level of the current legislation by making appropriate changes. The opinion on the relevance and expediency of the application of the type of punishment to law enforcement officers is expressed.

Key words: law enforcement officer, law enforcement officer, law enforcement agency, police officer, punishment, deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities, basic and additional punishment, special punishment, immediate punishment.

Постановка проблеми та її актуальність. Розділом 2 Конституції України передбачено перелік прав і свобод, які держава гарантує кожній людині та щодо яких бере на себе обов'язок з їх захисту. Сам захист цих прав і свобод держава здійснює через відповідні органи, які з цією метою створені. До системи цих її представників належать також правоохоронні органи (органи охорони правопорядку). Працівники цих державних інституцій через специфіку службової діяльності постійно перебувають у полі різного роду соціальних конфліктів, тобто їхній діяльності властива висока віктимогенність. Безперечно, держава має захищати осіб, які забезпечують реалізацію її функцій. Наприклад, стаття 17 Конституції України проголошує, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових фор-

муваннях, а також членів їхніх сімей [3]. На виконання цієї декларації в Україні формується необхідна нормативно-правова база: прийнятий Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», низка галузевих законів (наприклад, Закон України «Про національну поліцію»), які покликані захищати права та інтереси працівників правоохоронних органів.

Утім, практиці відомо чимало випадків, коли порушення законів (зокрема, кримінально-правових зобов'язань) вчиняються самими правоохоронцями. Причини вчинення ними злочинів різні: в одних випадках – це професійна деформація, в інших – некомпетентність тощо. Утім, кожного разу, коли злочин вчиняється правоохоронцем, така подія має досить широкий суспільний резонанс і вимагає застосування адекватних засобів правового регулювання.

Сьогодні головним засобом кримінально-правового впливу є кримінальна відповідальність, основою та основним засобом реалізації якої є покарання. Для досягнення своїх цілей зазначений захід у кожному зі своїх видів (їх вичерпний перелік надає стаття 51 Кримінального кодексу (далі – КК) України) володіє певним «набором» обмежень прав і свобод засудженого. Зокрема, до тих порушників кримінального закону, які на час його вчинення мали статус працівника правоохоронного органу, зважаючи на специфічне коло прав і свобод таких суб'єктів, крім загальних видів покарань, мають (можуть) застосовуватись також спеціальні покарання – такі, які використовуються лише для впливу на певні категорії винних осіб. Одним із таких покарань є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Цей вид покарання передбачений статтею 55 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою дослідження покарання та його видів, а також особливостей такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, займалися багато вчених, серед яких – П.А. Аветисян, Ю.В. Баулін, Ш.Б. Давлатов, Ю.А. Пономаренко, В.В. Сташис, В.І. Тютюгін, О.П. Горох, Т.А. Денисова, В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов та інші. Незважаючи на це, багато питань залишилися невирішеними та потребують дослідження й уточнення. Крім того, треба підкреслити, що за проблематикою застосування цього виду покарання саме до працівників правоохоронного органу спеціальні дослідження поки що не проводились.

Метою статті є визначити основні проблеми використання (передбачення в законі та призначення судами) спеціальних видів покарань, зокрема позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, щодо осіб, які засуджуються за злочини, вчинені під час перебування у статусі працівника правоохоронного органу; висловити позицію щодо сутності цього виду покарання; надати рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства, що стосуються питання визначення переліку посад і діяльностей, обіймання яких і зайняття якими може бути обмежено під час призначення покарання; оцінити доцільність і дієвість застосування аналізованого виду покарання до правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. Згідно з частиною 1 статті 55 КК України, позбавлення права обіймати пев-

ні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років [5].

У науці кримінального права є досить неоднозначні позиції науковців із приводу доцільності існування цього виду покарання. Наприклад, одні автори (до таких науковців можна зарахувати А.Б. Баумштейна, О.С. Литвина) говорять, що цей захід кримінально-правового впливу взагалі не треба розуміти як покарання [9, с. 107-111]. При цьому стверджується, що суть цього покарання зводиться до часткового обмеження права на щось, звуження сфери реалізації будь-якого права [10, с. 279]. А.В. Володарський запропонував виключити цей вид покарання з переліку покарань і кримінального закону [11, с. 7]. На нашу думку, такі позиції не можуть бути підтримані. Як слушно вказали І.М. Гальперін та Ю.Б. Мельникова, цей вид покарання є досить вдалою формою запобігання, виступає адекватним знаряддям боротьби зі злочинністю та потребує більш широкого застосування на практиці [12, с. 17]. Вважаємо, що ця ідея є актуальною й сьогодні, зокрема, щодо призначення покарання працівникам правоохоронних органів. Як зазначає В.І. Тютюгін, якщо під час позбавлення волі осуд особи винного нерідко відтісняється на задній план з урахуванням ізоляції від суспільства, то під час призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю факт самого осуду набирає великого значення та відчувається особливо гостро [8, с. 6].

Як основне покарання воно призначається в тому разі, коли передбачене безпосередньо санкцією статті Особливої частини КК, за якою засуджується особа, а у тому разі, коли цей вид покарання санкцією статті не передбачений, він не може бути призначений як основне покарання, за винятком частини 1 статті 69 КК України.

Аналізоване покарання належить до строкових, адже призначається лише на певний строк, визначений законом. Зокрема, згідно з частиною 1 статті 55 КК України, як основне покарання воно призначається на строк від 2 до 5, а як додаткове – від 1 до 3 років.

Призначення цього виду покарання як додаткового має свої особливості, які визначаються, перш за все, КК України. Деякі з них відображені в рекомендаціях і роз'ясненнях Верховного Суду України. Розглянемо їх детальніше.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути передбачене в санкції статті Особливої частини КК України і як обов'язкове, і як факультативне. У другому випадку перед судом, який призначає покарання, постає завдання визначити доцільність вибору зазначеного покарання й обґрунтувати цей вибір. Уявляється, що головний критерій обрання цього покарання в разі наявності його в санкції як факультативного збігається зі спеціальною засадою призначення його за відсутності позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини

КК України. Таким спільним критерієм (спеціальною засадою) є умова, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особою засудженого та іншими обставинами справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [5]. Це означає, що, вчиняючи злочин, особа своїми діями настільки паплюжить і дискримінує ту посаду, яку обіймає, чи професію, якою займається, що подальше виконання таких обов'язків стає неможливим. Саме з цих причин це покарання може бути призначене як додаткове.

Для працівників правоохоронних органів як первинних і безпосередніх представників публічної влади бездоганність службової репутації має велике значення для участі в управлінні суспільними відносинами та є передумовою довіри до держави й державних інститутів узагалі. Наприклад, згідно з частиною 3 статті 11 Закону України «Про національну поліцію», рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [6], то розглядуване покарання видається доречним у разі вчинення злочину правоохоронцем. Виявлення фактів вчинення злочинів правоохоронцями відчутно знижує авторитет держави в населення. Втім, з іншого боку, це не має означати, що у разі вчинення будь-якого злочину чи у разі неправомірної поведінки працівника правоохоронного органу має бути неодмінно застосована стаття 55 КК. Розглядуване покарання є лише одним із тих, що застосовуються до правоохоронців у разі визнання їх винними у вчиненні злочину.

У разі призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк воно поширюється на весь час відбування основного покарання і, крім того, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а під час призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього КК України – з моменту набрання законної сили вироком [5].

Верховний Суд України у своїй Постанові Пленуму «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 визначає, що відповідно до статті 55 КК, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тому разі, коли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Це покарання призначається в межах, установлених санкцією статті (санкцією частини статті) КК, за якою підсудний визнаний винним, а якщо воно нею не передбачене – у межах, установлених статтею 55 КК. Та обставина, що до постановлення вироку підсудний уже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину, не є перешкодою для застосування цього покарання. Рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку для того, щоб не виникало

жодних сумнівів під час виконання останнього. Якщо в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК зазначено характер посад або вид діяльності (наприклад, статті 286, 287), рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, повинне відповідати змісту цієї санкції. Якщо додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією статті (санкцією частини статті) є обов'язковим, то воно застосовується лише до тих осіб, які обіймали посади чи займалися діяльністю, з якими було пов'язано вчинення злочину. До інших осіб, які були співучасниками злочину, не пов'язаного з їхньою діяльністю чи обійманою посадою, додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не застосовується з наведенням у вироку відповідних мотивів. У такому разі посилатися на статтю 69 КК не потрібно [7].

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що розглядуваний вид покарання належить до змішаних покарань, адже може бути призначено особі, яка вчинила злочин, будучи працівником правоохоронного органу, і як основне, і як додаткове покарання. Воно належить до спеціальних покарань, адже призначається, якщо: а) під час вчинення злочину винний у передбаченому законом порядку обіймав певну посаду чи займався певною діяльністю; б) вчинений злочин за своїм характером безпосередньо пов'язаний із тією посадою, яку винний обіймав, або з тією діяльністю, якою він займався; в) характер вчиненого злочину, дані про особу винного та інші обставини справи свідчать про неможливість (недоцільність) збереження за засудженим права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [4, с. 341]. Під час обговорення підстав призначення цього виду покарання працівнику правоохоронного органу варто сказати, що стосовно нього призначення цього покарання завжди видається доцільним, адже цей вид покарання є спеціальним. Утім, для його призначення правоохоронцеві мають бути дотримані певні умови, які формують своєрідну додаткову (спеціальну) засаду його застосування судом:

По-перше, особа на момент вчинення злочину обіймає певну посаду у правоохоронному органу. Потрібно сказати, що під посадою розуміють визначену структуру і штатним розписом первинну структурну одиницю державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених частиною першою статті 1 Закону України «Про державну службу» [14]. Посада у правоохоронному органі – це зазвичай та, яка визначена штатним розписом відповідного правоохоронного органу. Важливо, щоб обіймання такої посади було законним, тобто вона повинна бути призначена в передбаченому законом порядку. Треба зазначити, що має значення обіймання цієї посади саме на момент вчинення злочину, адже у деяких випадках на момент призначення покарання працівника звільняють або він звільняється за власним бажанням. У таких випадках підсудний фактично не є чинним працівником правоохоронного органу. Втім, згідно із сформованою судовою практикою, це не перешкоджатиме реалізації положень статті 55 КК. Важливо зазначити, що обіймання певної посади у правоохоронному органі означає, що

особа перебуває на посаді, яка передбачена штатним розписом, а також виконує обов'язки, що передбачені посадовими інструкціями. Що ж до зайняття правоохоронною діяльністю, то це поняття є більш широким щодо поняття обіймання певної посади у правоохоронному органі, адже передбачає виконання правоохоронцем усіх обов'язків, які охоплюються правоохоронною функцією.

По-друге, вчинення злочину підсудним пов'язано з посадою, яку він обіймає (обіймав), або правоохоронною діяльністю загалом, тобто особа сприймалася саме як представник.

По-третє, для вчинення злочину підсудним було використано своє службове становище (посада чи діяльність) не в інтересах служби, всупереч їм, у власних інтересах чи в інтересах третіх осіб, що вказує на неможливість залишення його на цій посаді. Втім, у разі застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певну посаду до правоохоронця, на нашу думку, він не позбавляється права працювати в цьому органі, але на іншій посаді.

Варто звернути увагу на те, що в науці висловлювалася думка щодо необхідності визначити в кримінальному законі перелік посад і видів діяльності, яких суд має право позбавити [1, с. 118]. Ми підтримуємо цю позицію. Створення такого переліку надасть змогу судам правильно та одноманітно застосовувати цей вид покарання. Зокрема, в цей перелік можуть бути включені такі посади працівників правоохоронних органів (на прикладі управління патрульної поліції): начальник управління, начальник відділу моніторингу та аналітичного забезпечення, начальник чергової частини, начальник відділу правового забезпечення, начальник адміністративної практики, начальник відділу розшуку та дізнання, начальник відділу забезпечення діяльності, начальник безпеки дорожнього руху, начальник відділу зв'язків із громадськістю, начальник кадрового забезпечення, начальник технічного забезпечення, заступники начальників відділів, командири та заступники командирів стройових підрозділів, старший інспектор, інспектор з особливих доручень, інспектор, поліцейський.

Висновки. Під час призначення цього виду покарання працівнику правоохоронного органу важливо, що позбавлення права обіймати певну посаду позитивно вплине на припинення певної злочинної діяльності та на виправлення правоохоронця й запобігання вчинення злочинів надалі. Варто підкреслити, що у разі вчинення злочину правоохоронцем, особі, чії права порушено, і державі, чий представник порушив її закони, важливо, щоб працівник правоохоронного органу був відсторонений від зайняття певною діяльністю, відповідно, втратив можливість порушувати права конкретної особи чи

інших осіб. На нашу думку, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може виявлятися подекуди не менш ефективним засобом запобігання злочинам правоохоронців, ніж більш суворі покарання, зокрема позбавлення волі.

Література

1. Аветисян П.А. Дополнительные наказания и их назначение: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Казань, 2003. 199 с. С. 118.
2. Давлатов Ш.Б. Окремі аспекти призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Вісник АМСУ. Серія: «Право»*. 2014. № 1 (12). С. 128-129.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Х.: «Право», 2010. 456 с. С. 341.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
6. Про Національну поліцію Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
7. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 18.10.2017).
8. Тютюгін В.И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков: «Вища школа», изд-во при Харьк. ун-те. 1982. 145 с. С. 6.
9. Литвина Е.С. Наказание в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. Томск, 2003. 211 с. С. 107-111.
10. Баумштейн А.Б. Концептуальные начала уголовного права России. Москва, 2015. 365 с. С. 279.
11. Володарский В.А. Уголовные наказания, административные взыскания, меры пресечения и право на труд: конституционные аспекты. *Юридическая практика*. 2001. № 31. С. 7.
12. Гальперин И.М. Дополнительные наказания. Москва: «Юридическая литература», 1981. 118 с. С. 17.
13. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4. Ст. 43.

Метельський І. Д.,
аспірант Сектору дослідження кримінально-правових
проблем боротьби зі злочинністю
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса

ВИКОРИСТАННЯ СЦЕНАРНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Титаренко О. О.

У науковій статті досліджено загальні переваги використання сценарного методу прогнозування у дослідженні майбутнього стану злочинності, що впливає на формування та реалізацію державної політики в сфері протидії злочинності. Зроблено акцент на формування трьох основних сценаріїв побудови політики в сфері протидії злочинності залежно від стану злочинності: оптимістичний, песимістичний та реалістичний.

Ключові слова: сценарний підхід, прогнозування злочинності, державна політика в сфері протидії злочинності.

В научной статье исследованы общие преимущества использования сценарного метода прогнозирования при исследовании будущего состояния преступности, что влияет на формирование и реализацию государственной политики в сфере противодействия преступности. Сделан акцент на формирование трех основных сценариев построения политики в сфере противодействия преступности в зависимости от состояния преступности: оптимистический, пессимистический и реалистический.

Ключевые слова: сценарный подход, прогнозирование преступности, государственная политика в сфере противодействия преступности.

The scientific article examines the general advantages of using the scenario method of forecasting in the research of the future condition of crime, which affects the formation and implementation of state policy in the area of counteraction crime. The use of this approach is aimed to the formation of a different set of scenarios for the future development of the research object, depending on the ambiguity and uncertainty of the influence of the complex of internal and external factors. It is noted that the use of the scenario method has not yet found wide use in criminological research. At the same time, this method consists in the researching of the future development of processes with the subsequent identification of potential possibilities and consequences. In the future, this has its prospects in the researching of the status of crime in the state and the formation of strategic documents in the sphere of counteraction crime for the medium and long term. It is noted that the scenario forecasting method helps to combine data obtained, as a result of using others formalized and intuitive forecasting methods. The attention is focused on the fact that the multidimensional of the counteraction crime system in Ukraine depends on the influence of a large array of determining factors, which makes it necessary to take into account in the process of building a scenario forecast significant amounts of information about the forecast estimates of the political, socio-economic, demographic situation and condition of national security also.

Attention is focused on constructing of three main scenarios for the formation of a policy in the sphere of counteraction crime depending on the condition of crime: optimistic, pessimistic and realistic. According to the results of the research, the author proposed the definition of a criminological (predictive) scenario for the development of the condition of crime. In perspective,

further researches will be planed a detailed study of the methods and algorithms for constructing criminological (predictive) scenarios of the development condition of crime, the system of counteraction against it, as well as the development of possible strategic and program documents based on them.

Key words: scenario approach, crime forecasting, state policy in the sphere of crime counteraction.

Постановка проблеми та її актуальність. У питаннях протидії злочинності в державі на сучасному етапі його розвитку важливу роль відіграє сам процес організації такої діяльності. У сучасних умовах, коли наявний комплекс внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці, організація протидії злочинності, а також і ефективність такої діяльності залежить від якості розроблених і затверджених державних документів стратегічного планування та програмного забезпечення. Розробка останніх будується на відповідних прогнозах, в тому числі і на результатах кримінологічного прогнозування. Проте з цією метою в інших галузях часто під час розробки таких документів застосовується сценарний підхід, коли створюється набір варіантів розвитку подій залежно від неоднозначності та невизначеності впливу комплексу ендегенних та екзогенних факторів.

Водночас нині ще немає поширеної практики використання сценарного підходу в процесі прогнозування стану злочинності, розробки і реалізації державної політики в сфері протидії злочинності, формування відповідних стратегічних та програмних документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прогнозування в сфері боротьби зі злочинністю розроблялися і розробляються виключно стосовно окремих галузевих видів прогнозування та окремих видів злочинів. Так, проблеми прогнозування злочинності здебільшого розглядаються в курсах кримінології та кримінологічного прогнозування. Корисними в науковому плані є роботи вітчизняних та закордонних учених, які мають прогностичний складник. Йдеться, зокрема, про праці Г.А. Аванесова, А.І. Алексєєва, М.М. Бабаєва, О.М. Бандурки, С.В. Бородіна, В.І. Борисова, В.В. Василевича, М.Г. Вербенського, С.Є. Віцина, В.В. Голіни, О.І. Гурова, Л.М. Давиденка, О.М. Джужи, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, І.І. Карпеця, О.Г. Кулика, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.В. Лунєєва, С.В. Максимова, С.С. Овчинського, В.І. Шакуна та інших дослідників.

Зазначимо, що останнім часом окремі прогностичні дослідження стану злочинності, певних її видів та розробки на їх основі пропозицій щодо вдосконалення системи протидії злочинності проводились такими вітчизняними вченими: О.Г. Куликом «Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження» (2013) [1], В.М. Бесчастним «Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності

в Україні» (2018) [2], Ю.Б. Данильченко «Тероризм: феномен, детермінація, протидія» [3], С.А. Мозолем «Кримінологічна безпека в Україні» [4]. Проте сценарний підхід щодо прогнозування окремих станів протидії злочинності в майбутньому не знайшов широко використання в цих дослідженнях. Лише фрагментарно окремі сценарії розвитку радикально негативних траєкторій відтворення злочинності до 2021 року навів у своєму дослідженні В.М. Бесчастний [2, с. 61-64].

З огляду на ту обставину, що в кримінології використання такого підходу не досить висвітлено, то науковим підґрунтям у питаннях вивчення прикладного характеру сценарного підходу є низка міждисциплінарних робіт вітчизняних (І.О. Бутовська, В.П. Горбулін, В.П. Горбатенко, М.З. Згуровський, В.Я. Матвієнко, В.Д. Філіппова, З.Є. Шершньова та ін.) і зарубіжних учених (А.С. Ахременко, Х. Бендхольм, М. Ліндгрена, Г. Кан), у яких можна виокремити основні особливості такого підходу. Зокрема, вони полягають у такому: розробляються прогностичні сценарії можливих варіантів розвитку подій у майбутньому, на підставі чого формується, а потім відбираються стратегічні альтернативи, задіяні в кожному сценарії, що стає передумовою для прийняття рішень про вибір оптимальної стратегії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак нині у зв'язку з відсутністю чітко визначеної окремої державної стратегії та програми протидії злочинності в Україні та наявної потреби в їх розробленні, недостатнім використанням сценарного підходу під час проведення кримінологічних досліджень з питань прогнозування, програмування та планування протидії злочинності є потреба в удосконаленні кримінологічної методологічної бази для проведення теоретичних та прикладних досліджень з питань стратегічного планування та програмування протидії злочинності.

Метою статті є методологічний аналіз сутності сценарного підходу у формуванні і реалізації державної політики в сфері протидії злочинності в Україні та визначення його можливостей для кримінологічних досліджень цього напрямку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розробки стратегічних прогнозів розвитку держави, суспільства та різних їх складників є перспективним з використанням сценарного підходу.

Як зазначає А.С. Ахременко, сценарний підхід – це не жорсткий, раз і назавжди встановлений алгоритм дій зі створення прогнозу, це велика і досить неоднорідна сукупність підходів, технік, способів організації роботи експертів, нагромаджених за тривалий час існування техніки побудови сценаріїв. Сценарний підхід є методом організації міждисциплінарних прогностичних досліджень за участю фахівців різного профілю і з різними поглядами на проблему [5, с. 280]. Водночас сценарний метод фактично являє собою практичну реалізацію принципу послідовного вирішення невизначеності. Слід зазначити, що від тих методів прогнозування, в яких акцент робиться на кількісні показники (наприклад, екстраполяція), сценарний метод відрізняється тим, що він являє собою деталізований якісний опис об'єкта, який містить окремі кількісні оцінки [6].

Усі процедури методу засновано на поєднанні логіко-евристичного аналізу з формальними методами досліджень. Сценарний підхід дає змогу уникнути безальтернативного погляду на те, що відбувається і

може призвести до ухвалення невдалих рішень, хоча вони здавалися зваженими в момент їх ухвалення [7].

Можна виокремити три основні способи використання техніки сценаріїв у прогнозуванні розвитку процесів, зокрема в сфері протидії злочинності [5, с. 294]: як самостійний і центральний для цього конкретного дослідження метод прогнозування; як необхідну процедуру в рамках комплексного методу прогнозування; як допоміжний метод, що застосовується на розсуд дослідника для вирішення окремих спеціальних завдань прогнозування. Що ж до завдань кримінологічного прогнозування, то вони полягають у такому: виявлення наявних тенденцій розвитку злочинності; з'ясування основних параметрів комплексу криміногенних факторів; визначення основних напрямів і планів суспільного розвитку у найбільш важливих сферах соціального життя; з'ясування можливості змін, що відбуватимуться у перспективі, впливатимуть на детермінанти злочинності, посилюючи чи послаблюючи їхню дію; визначення основних тенденцій і планів розвитку елементів системи протидії злочинності, з'ясування на цій підставі майбутніх показників злочинності [8, с. 222]; визначення напрямів формування державної стратегії протидії злочинності та розробки програмних документів (*останнє визначення мною – Т.О.*).

Крім того, слід зазначити, що у підготовці сценарію стоїть завдання створення єдиного уявлення про об'єкт аналізу, закономірності і можливі шляхи його розвитку на єдиній методологічній і методичній базі. При цьому, враховуючи вже наявні наукові позиції, під сценарієм слід розуміти гіпотетичну послідовність (крок за кроком) подій, що показує, як за відомих початкових умов може послідовно змінюватися стан прогнозованого об'єкта [5; 6; 9].

Слід зазначити, що побудова сценаріїв у процесі формування і реалізації державної політики в сфері протидії злочинності може застосовуватися для вирішення найрізноманітніших завдань – від моніторингу криміногенної ситуації, виявлення її значущих складників і зв'язків до оцінювання наслідків прийнятих рішень основними суб'єктами протидії злочинності.

Погоджуючись з В.Д. Філіпповою, слід зазначити, що все різноманіття прогнозних завдань може бути зведене до двох їх основних типів: прогнозування розвитку процесів різного рівня і масштабу, покрокового опису можливих змін ситуації; планування і розроблення системи дій, спрямованих на досягнення певних цілей, бажаної ситуації в досліджуваній сфері [10].

У першому випадку складений сценарій (або набір сценаріїв) має пошуковий (або генетичний) характер, у другому – нормативний (програмно-цільовий). Пошуковий сценарій описує, виходячи з наявної ситуації, стан системи і домінуючі тенденції її трансформації, послідовність подій, що логічно призводять до можливого майбутнього стану системи. Нормативний же вид сценарію орієнтований на визначення шляхів досягнення майбутніх бажаних станів об'єкта дослідження, які в такому разі приймаються як цілі [5; 10].

Проте слід погодитись з тим, що побудова сценарію як метод узгодження прогнозів – один із найбільш ефективних засобів узагальнення результатів міждисциплінарного дослідження.

Отже, загальне призначення сценарного підходу вбачається в такому: він означає розробку сюжетної

схеми з кількома напрямками, у якій зроблено спробу визначити можливі варіанти розвитку з урахуванням поточного стану та ймовірних проблем.

Метод формування сценаріїв полягає в здійсненні дослідження майбутнього розвитку процесів із виявленням потенційних можливостей і наслідків. Мета підготовки сценаріїв – прогноз майбутньої ситуації, що дасть змогу визначити специфічні завдання, потрібні заходи в різних варіантах розвитку ситуації. Сценарний метод полегшує інтеграцію різних даних, отриманих методами як якості, так і кількості, він добре сумісний також із методами теорії ігор, розроблених відповідно до аналізу конкретних ситуацій. Одне з головних завдань цього методу – виявити вирішальні чинники, від яких буде залежати розвиток подій за певним сценарієм [11].

У формуванні сценарію можна показати, як один базовий варіант (базовий сценарій розвитку) може стати джерелом появи низки інших сценаріїв.

У цілому дослідники визнають технологічну гнучкість сценарного підходу, який передбачає широкий діапазон вибору послідовності процедур та інструментарію прогнозних розробок залежно від умов, у яких проводиться сценарний аналіз, його мети і завдань [5; 6; 11; 12; 13, с. 10; 14; 15].

Своєю чергою комплекс підходів та алгоритмів, що об'єднуються сценарною методологією, значною мірою відповідає завданням передбачення ефективності формування та реалізації державної політики в сфері протидії злочинності як особливого об'єкта прогнозування.

Багатоаспектність системи протидії злочинності в Україні, залежність від впливу великого масиву детермінуючих факторів (екзогенних, ендегенних), що викликає необхідність залучення в процес створення сценарного прогнозу значних обсягів даних про прогнозні оцінки розвитку політичного, соціально-економічного, демографічного, безпекового стану держави, ретроспективної інформації історичного характеру, даних аналізу суб'єктів процесу формування і реалізації державної політики в сфері протидії злочинності та іншої кримінологічно значущої інформації. Сценарний підхід у такому контексті має важливі переваги: здібності до інтеграції, обробки та аналізу різнопланової, якісної інформації, до ефективної взаємодії з іншими методами прогнозування і стратегічного планування як формалізованими (наприклад, екстраполяція, моделювання), так і інтуїтивними (експертне оцінювання), орієнтованістю на міждисциплінарний підхід.

Таким чином, у загальному вигляді сценарій можна визначити як гіпотетичний опис причинно-зумовленої послідовності подій – етапів трансформації досліджуваного об'єкта, а в нашому разі – державної політики в сфері протидії злочинності.

У сценарії визначаються основні детермінанти, що мають бути взяті до уваги, і вказується, яким чином вони можуть вплинути на передбачувані події. За загальним підходом сценарій може моделюватися за трьома основними напрямками: прогнозування розвитку державної політики в певній сфері без будь-якого впливу на процеси; прогнозування розвитку державної політики з обраним комплексом заходів, які вплинуть на процеси в майбутньому (негативний/позитивний вплив); синтезування комплексу заходів для досягнення потрібної зміни стану ситуації в майбутньому, що відповідає генеральній цілі.

Основним завданням побудови прогностичних сценаріїв формування і реалізації державної політики в сфері протидії злочинності в Україні є забезпечення ефективного державного впливу на злочинність з метою її зниження та забезпечення контролю на соціально допустимому рівні. З огляду на вищезазначене, надалі процес формування та реалізації державної політики в досліджуваній сфері можна здійснювати в розрізі трьох вірогідних сценаріїв – *оптимістичного, песимістичного та реалістичного* [16, с. 203].

Оптимістичний сценарій (з максимально можливим у межах реального перетворення тенденцій, що спостерігаються, в сприятливий бік) передбачає вироблення та реалізацію оновленого курсу держави в сфері протидії злочинності з урахуванням внутрішніх та зовнішніх загроз, спрямованої на реалізацію власних стратегій з урахуванням інтеграційних процесів до європейської та євроатлантичної безпекових сфер. Цей сценарій є найбільш прийнятним у сучасних умовах, оскільки його реалізація передбачає стабілізацію криміногенної обстановки та посилення ролі загальної превенції.

Песимістичний сценарій (з максимально можливим у межах реального перетворення тенденцій, що спостерігаються, в несприятливий бік) передбачає збереження негативної динаміки погіршення криміногенної обстановки. Під час реалізації такого сценарію посилюється дія як внутрішніх, так і зовнішніх факторів (наприклад, активна збройна агресія з боку Російської Федерації, що супроводжується окупацією нових територій України).

Реалістичний сценарій (на «перехресті» різних тенденцій, коли один з них характеризується позитивними зрушеннями на фоні негативних змін інших) передбачає активізацію діяльності щодо розроблення оновленої державної політики в сфері протидії злочинності, продовження реалізації вже прийнятих програмних документів, продовження процесу реформування правоохоронного сектору. Проте такий сценарій може супроводжуватися наростанням кримінологічних ризиків системного характеру, негативні наслідки впливу яких у середньостроковому та довгостроковому періодах можуть посилюватися. Такий підхід цілком збігається з тими, які використовуються у написанні сценаріїв за результатами складання політичних, соціально-економічних, безпекових прогнозів.

Повертаючись знову до сценарного підходу, вважаємо, що його використання у вивченні майбутніх змін у стані злочинності, системі протидії їй надалі дасть змогу визначити або уточнити напрями та набір загальних і спеціально-кримінологічних заходів державної політики в сфері протидії злочинності, який знайде своє закріплення та відображення в окремих стратегіях, програмах, планах та матиме максимальну ефективність.

За допомогою сценарного підходу до формування і реалізації державної політики в сфері протидії злочинності в Україні, а також відповідних стратегій стає можливим передбачати імовірні механізми гнучкого (варіативного) реагування на зовнішні та внутрішні загрози та умови, що постійно змінюються, а також побудувати актуальну державну програму в сфері протидії злочинності та визначити пріоритетність розробки та змістовність галузевих програм (наприклад, у сфері протидії організованій злочинності, тероризму, незаконній міграції, незаконному обігу наркотиків).

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що сценарний підхід може бути засобом не лише оперативного і детального аналізу майбутнього розвитку стану злочинності, системи протидії їй, але і виявлення можливих варіантів їх зміни у межах використання сценарно-прогностичної методики.

Поширення використання сценарного підходу в процесі формування та реалізації державної політики в сфері протидії злочинності є перспективним для проведення кримінологічних досліджень у цьому напрямі. На наше переконання, це дасть можливість гнучкої корекції проектів державних програм і планів, переходу від ймовірної оцінки реалізованості можливостей та ризиків до науково обґрунтованої державної політики в сфері протидії злочинності. Саме на необхідності наукової обґрунтованості останньої неодноразово наголошувалось вітчизняними кримінологами.

Враховуючи задачі кримінологічного прогнозування, а також перспективи використання результатів таких прогнозів, побудованих із використанням сценарного підходу передбачення, у розробці документів стратегічного планування та програмування протидії злочинності на державному рівні можна сформулювати узагальнене визначення кримінологічного (прогнозного) сценарію розвитку злочинності. Так, **кримінологічний (прогнозний) сценарій розвитку стану злочинності** можна визначити як: послідовний логічний опис альтернативного гіпотетично можливого варіанту розвитку злочинності (його кількісно-якісних показників, детермінаційного комплексу), стану державного впливу на неї у майбутньому, який відбиває різні погляди на минуле, теперішнє та майбутнє, а також може слугувати базисом для стратегічного планування та програмування в процесі формування і реалізації державної політики у відповідній сфері.

З огляду на це надалі вбачається необхідним детальне дослідження методів і алгоритмів побудови кримінологічних сценарних прогнозів розвитку стану злочинності та системи протидії їй у сучасних умовах, що є необхідним для подальшої розробки в цьому напрямі стратегічних та програмних документів.

Література

1. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ : ДНДІ МВС України, 2013. 40 с.
2. Бесчастний В.М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 400 с.
3. Данильченко Ю.Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. Харків : Золота миля, 2018. 478 с.

4. Мозоль С.А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.

5. Ахременко А.С. Политический анализ и прогнозирование : учебное пособие. Москва : Гардарики, 2006. 333 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-6970.html>.

6. Шершньова З.Є. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с. URL: <https://buklib.net/books/24508/>.

7. Згуровський М.З. Методика побудови сценаріїв розвитку України з використанням SWOT-аналізу / М.З. Згуровський, К.В. Переверза. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2009. № 2. С. 7-17.

8. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів, за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

9. Політичне прогнозування : навчальний посібник / Горбатенко В.П., Бутовська І.О., 2005: Видавець : Київ: МАУП. 152 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-25.html>.

10. Філіппова В.Д. Методика розроблення прогнозних сценаріїв процесу формування і реалізації державної політики в галузі педагогічної освіти України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/24.pdf.

11. Матвієнко В.Я. Прогностика. Прогнозування соціальних та економічних процесів. Теорія. Методика. Практика. Київ : Українські пропілеї, 2000. 484 с.

12. Геоелекономічні сценарії розвитку і Україна : монографія / М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко, В.Г. Андрійчук, І.К. Бистряков, В.С. Будкін та ін. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 323 с. URL: https://pidruchniki.com/16451021/ekonomika/geoeconomichni_stsenariyi_rozvitku_i_ukrayina.

13. Згуровський М.З. Сценарний аналіз як система методології передбачення. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2002. № 1. С. 1-32. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/50211/01-Zgurovsky.pdf?sequence=1>.

14. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

15. Линдгрэн М. Сценарное планирование. Связь между будущим и стратегией / М. Линдгрэн, Х. Бендхольм. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2009. 256 с.

16. Криминология : учебник / Клейменов М.П. Москва : Юр. Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2015. 432 с.

Титаренко О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
Харківського університету внутрішніх справ

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПИТАННІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Дем'янчик В. В.

Стаття присвячена теоретичному дослідженню походження та становлення правоохоронної функції держави, її змісту, завдання та об'єкта. Автором на основі проведеного дослідження точок зору вчених-юристів щодо розуміння правоохоронної функції в державному механізмі сформовано власне визначення правоохоронної функції держави. Визначено, що правоохоронна функція держави не обмежується поняттями «охорона громадського порядку» та «охорона правопорядку».

Ключові слова: функція, правоохоронна функція, громадський порядок, правопорядок.

Статья посвящена теоретическому исследованию происхождения и становления правоохранительной функции государства, ее содержания, задач и объекта. Автором на основе проведенного исследования точек зрения ученых-юристов в понимании правоохранительной функции в государственном механизме сформировано собственное определение правоохранительной функции государства. Определено, что правоохранительная функция государства не ограничивается понятиями «охрана общественного порядка» и «охрана правопорядка».

Ключевые слова: функция, правоохранительная функция, общественный порядок, правопорядок.

The article is devoted to the theoretical study of the origin and formation of the law-enforcement function of the state, its content, task and object. The author, on the basis of the study of the views of lawyers on the understanding of law enforcement functions in the state mechanism. On the basis of the analysis carried out by the author the proper definition of the law-enforcement function of the state. It is determined that the law-enforcement function of the state is not limited to the notions of "public order protection" and "law enforcement". The functioning of a state mechanism without the implementation of a law enforcement function is simply not possible. To date, domestic researchers have proposed sufficient definitions and classifications of the law enforcement function of the state. But at the legislative level, there is no clear definition and mechanism for its implementation, as a result of which this question is a multidisciplinary one, which has been the subject of many discussions to date. To investigate scientific definitions of the concept of the law-enforcement function of the state, aspects of its occurrence, formation and realization, formulate its own vision of the concept of law-enforcement function. The law enforcement function is a system of purposeful normative-regulated activity of the state in the person of central bodies of executive power, territorial bodies and officials aimed at ensuring the authority of the state, the protection of human rights and freedoms, and citizens, both within and outside the country. The law-enforcement function of the state is delegated by all state power bodies, ranging from the central executive authorities to their territorial bodies and officials, regardless of whether they fall into the classification of law enforcement agencies. The indicated indicates the need for a normative definition of the concept of law enforcement function and the mechanism for its implementation.

Key words: function, law enforcement function, public order, rule of law.

Постановка проблеми та її актуальність. Функціонування державного механізму без реалізації правоохоронної функції просто неможливе. На сьогодні вітчизняними дослідниками запропоновано чимало визначень та класифікацій правоохоронної функції держави. Але на законодавчому рівні відсутнє чітке визначення та механізм її реалізації, внаслідок чого це питання є багатовекторним, навколо якого до нині точиться безліч дискусій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням генезису та поняття правоохоронної функції держави здійснювали І. Лаврінчук, П. Рабінович, О. Скакун, І. Сажнев, В. Московець, Р. Шай, О. Онопенко та інші.

Метою статті є дослідження наукових визначень поняття правоохоронної функції держави, аспектів її виникнення, становлення та реалізації, формулювання власного бачення поняття «правоохоронна функція».

Виклад основного матеріалу. Для визначення суті та походження правоохоронної функції держави ми дослідили бачення вчених-юристів із цього приводу. У своїх роботах Р. Шай взагалі таку категорію, як «функція», визначає як сукупність усіх як очікуваних, так і виявлених наслідків, процесів, явищ, їхню роль у суспільній системі [1, с. 358].

У роботах В. Московець визначено поняття та значення правоохоронної функції держави. За його дослідженнями, слово «функція» походить від латинського "functio" і означає виконання, обов'язок, коло діяльності, звернення [2, с. 7].

В. Московець визначив, що функції держави являють собою основні напрями її діяльності, в яких відображаються й конкретизуються завдання і мета держави, виявляють її сутність, зміст і соціальне призначення в соціально неоднорідному суспільстві. Також він вважає, що функції держави - це напрями її діяльності, якими зумовлена робота державного апарату і кожного з його органів [2, с. 8].

В. Московець зазначає, що в юридичній літературі є багато підходів до класифікації функцій держави як внутрішніх та зовнішніх.

До внутрішніх функцій зараховують політичну, економічну, соціальну, культурно-виховну, екологічну, функцію охорони правопорядку (правоохоронна функція), функцію фінансового контролю [2, с. 8].

Основними зовнішніми функціями вважають економічну співпрацю, співпрацю в забезпеченні світового правопорядку, співпрацю у вирішенні глобальних проблем громадськості, оборонну функцію. Також В. Московець подає класифікацію функцій держави за різними критеріями, наведеними в його роботах [2, с. 8].

Р. Шай вважає, що визначальною ознакою існування тієї чи іншої функції є наявність чітко визначеного об'єкта впливу. Саме об'єкт впливу визначає якісну відокремленість функції, її самостійний статус. Загальним

об'єктом досліджуваної функції є суспільні відносини, що складаються в правовій сфері. Р. Шай, С. Кочек'ян, О. Мураментс, Т. Шамба вважають, що родовим об'єктом здійснення правоохоронної функції держави є правопорядок [1, с. 361]. З цим ми не можемо погодитися, тому що обмеження виконання правоохоронної функції держави лише в додержанні правопорядку є звуженням її значення як функції.

Серед основних, постійних внутрішніх функцій держави одне з центральних місць посідає правоохоронна.

В. Волинець визначає правоохоронну функцію як одну з базових характеристик правової і соціальної держави. Зокрема, соціальна держава, як правило, описується вітчизняними дослідниками як «держава», метою якої є створення всіх можливих умов для реалізації соціальних, економічних та культурних прав, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально-відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві [3, с. 5-6].

На думку І. Лавринчук, правоохоронна функція передбачає охорону кожного члена суспільства від несправедливого поводження з боку інших його членів [2, с. 9].

Більшість науковців реалізацію державою правоохоронної функції пов'язують з охороною громадського порядку та охороною правового порядку.

Але, на нашу думку, не варто правоохоронну функцію держави обмежувати лише охороною громадського порядку та охороною правового порядку.

На думку О. Полковніченка, розглядаючи правоохоронну функцію держави, варто зауважити, що вона посідає особливе місце в системі основних функцій. Це одна з постійних функцій держави. Як певний вид державної діяльності, вона з урахуванням принципу розподілу влади похідна від управлінської і судової функції, проте відрізняється самостійністю, однорідністю і стійкою повторюваністю. Також він виділяє, що об'єктом впливу цієї функції є протизаконні, антисоціальні дії осіб, які, з одного боку, підривають конституційний устрій, встановлений у країні правопорядок, не виконують своїх обов'язків, порушують права та законні інтереси інших осіб [4, с. 40].

О. Полковніченко ввів таке визначення: правоохоронна функція - це організована діяльність громадян, державних органів, громадських організацій, яка має здійснюватися таким чином, щоб у країні розвивався та змінювався правопорядок, своєчасно та оперативно були усунені причини, що викликають його порушення, щоб існували сприятливі умови для реалізації прав і законних інтересів громадян. О. Полковніченко визначає сервісну спрямованість правоохоронної функції держави. Про постійне та якісне здійснення правоохоронної функції держава завжди зобов'язана піклуватися під страхом втрати свого авторитету в очах населення і навіть під загрозою власної ліквідації [4, с. 42-43].

Науковці Р. Шай та В. Московець наголошують на тому, що перелік правоохоронних функцій закріплено на законодавчому рівні, а саме в Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів». Ч. 1 ст. 2 цього Закону до правоохоронних функцій зараховує: а) розгляд судових справ у всіх інстанціях; б) провадження і розслідування кримінальних

справ та справ про адміністративні правопорушення; в) оперативно-розшукова діяльність; г) охорона громадського порядку і громадської безпеки; г) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання й досудового слідства та прокурорів; д) контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів, речовин через державний і митний кордон України; е) нагляд і контроль за виконанням законів [1, с. 358; 4, с. 10; 6].

Науковці О. Онопенко, П. Рабінович та Р. Шай виділяють поділ правоохоронних функцій на зовнішні та внутрішні. До внутрішніх вони зараховують охорону прав і свобод людини, функцію забезпечення правопорядку, до зовнішніх - участь держави в охороні прав і свобод людини та громадянина на міжнародній арені, участь держави у підтримці міжнародного правопорядку [1, с. 359].

В. Волинець вважає, що правоохоронна функція не є однорідною за своїм змістом і включає в себе кілька видів діяльності держави: здійснення правосуддя; конституційний контроль; попередження правопорушень; оперативно-розшукова діяльність; прокурорський нагляд; виконання судових рішень; надання юридичної допомоги тощо. За своїм змістом, так і за своєю структурою вона утворює складну й багаторівневу систему, в якій взаємодіють різні органи державної влади [3, с. 6].

В. Волинець визначає коло завдань правоохоронної функції, в її основі лежить захист прав і свобод людини у всіх сферах її життєдіяльності та розвитку (економічній, політичній, соціальній, екологічній, інформаційній тощо). Це притаманно практично всім без виключення органам державної влади, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої гілки влади [3, с. 6-7].

Говорячи про зміст правоохоронної функції, доцільно звернути увагу на сам сенс ключового слова «охорони права». З огляду на це, не може бути складовою частиною цієї функції «зміцнення законності та правопорядку» або «встановлення правопорядку», оскільки перше - не складова частина правоохоронної функції, а завдання, яке стоїть перед державою, а друге не відображає реального змісту функції, адже правопорядок не вводиться декретом державної влади, а складається в процесі життєдіяльності суспільства як закономірний стан [5, с. 158].

Зміст досліджуваної функції утворюють стійкі закономірні складники державного управлінського впливу на правову сферу суспільного життя. Державне управління не зводиться тільки до боротьби з посяганнями на правопорядок і покарання винних, а втілюється в єдності різноманітних державних заходів щодо забезпечення охорони, захисту та відновлення порушеного правопорядку [5, с. 159].

У своїх роботах Р. Ботвінов визначає, що метою правоохоронної функції є створення і підтримання такого рівня правопорядку, який необхідний для нормального існування суспільства, завданням правоохоронної функції є створення умов, необхідних для досягнення мети, інакше кажучи, гарантій правопорядку [5, с. 160].

Об'єктом правоохоронної функції є безпека, законність і правопорядок, боротьба зі злочинністю, захист прав і свобод людини і громадянина [5, с. 157].

Висновки. З огляду на проведені дослідження ми підтримуємо думку Р. Ботвінова щодо застосування більш широкого розуміння змісту правоохоронної

функції, що її зміст може включати не тільки власне правоохоронну діяльність, а й діяльність, спрямовану на створення умов для оптимальної дії правових інститутів, ефективного здійснення прав і свобод особистості та інших суб'єктів права і виконання ними юридичних обов'язків.

На нашу думку, правоохоронна функція не обмежується лише охороною громадського порядку чи правового порядку, оскільки реалізація правоохоронної функції охоплює великий пласт державного та суспільного життя як всередині держави, так і на міжнародній арені.

Як визначив Р. Ботвінов, охорона правопорядку втілюється в контрольно-наглядовій діяльності державних органів. Захист правопорядку - це діяльність держави щодо: усунення перешкод, що ускладнюють або роблять неможливою реалізацію правових приписів; припинення посягань на правопорядок; притягнення до юридичної відповідальності; усунення причин та умов, що провокують порушення правопорядку [5, с. 160].

Правоохоронна функція держави делегується всіма органами державної влади починаючи від центральних органів виконавчої влади їх територіальними органами та посадовими особами, незалежно від того, чи підпадають вони під класифікацію правоохоронних органів. Вказане свідчить про необхідність нормативного визначення поняття правоохоронної функції та механізму її реалізації.

Реалізація правоохоронної функції держави полягає у створенні належних умов для користування громадянами, іноземцями та особами без громадянства правами, якими вони наділені як на території, України так і за її межами, захисті прав та законних інтересів людини

та громадянина від посягань інших осіб або держави в обличчя її органів та посадових осіб, захисті інтересів держави від зовнішніх посягань та агресії.

На нашу думку, правоохоронна функція являє собою систему цілеспрямованої нормативно-врегульованої діяльності держави в особі центральних органів виконавчої влади, територіальних органів та посадових осіб, спрямованої на забезпечення авторитету держави, захисту прав, свобод людини та громадянина як всередині держави, так і за її межами.

Література

1. Шай Р. Я. Окремі аспекти дослідження генезису правоохоронної функції держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 357–362.
2. Москоvecь В. І. Поняття та значення правоохоронної функції держави. *Право і Безпека*. 2011. № 2. С. 7–11.
3. Волинець В. Роль правоохоронної функції держави у державотворчому і правотворчому процесах в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 4–9.
4. Полковніченко О. Сутність та зміст правоохоронної функції держави. *Вісник ХНУВС*. 2011. № 3(54). С. 39–43.
5. Ботвінов Р. Г. Особливості реалізації правоохоронної функції держави в сучасному українському суспільстві. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4. С. 156–163.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11.

Дем'янчик В. В.,
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Карагіоз Р. С.

Стаття присвячена дослідженню деяких аспектів органів державного управління та місцевого самоврядування як елементів публічної влади.

Розглядається природа місцевого самоврядування, яка полягає в тому, що воно є, з одного боку, аналогом центрального уряду, а з іншого – формою народовладдя, що забезпечує реалізацію прав громадян на місцеве самоврядування, а місцевому населенню – можливість перетворення своєї волі в публічну владу.

Метою статті є стислий огляд наукової юридичної літератури, насамперед вітчизняної, в якій аналізуються органи державного управління та місцевого самоврядування як елементи публічної влади, що спрямовані на забезпечення стійкого, стабільного розвитку суспільства й держави.

Ключові слова: держава, державні органи, місцеве самоврядування, публічна влада, населення, громадське суспільство, демократична держава, законодавство України, нормативна база.

Статья посвящена исследованию некоторых аспектов органов государственного управления и местного самоуправления как элементов публичной власти.

Рассматривается природа местного самоуправления, которая заключается в том, что оно есть, с одной стороны, аналогом центрального правительства, а с другой – формой народовластия, обеспечивает реализацию прав граждан на местное самоуправление, а местному населению – возможность преобразования своей воли в публичную власть.

Целью статьи является краткий обзор научной юридической литературы, прежде всего отечественной, в которой анализируются органы государственного управления и местного самоуправления как элементы публичной власти, которые направлены на обеспечение устойчивого, стабильного развития общества и государства.

Ключевые слова: государство, государственные органы, местное самоуправление, публичная власть, население, гражданское общество, демократическое государство, законодательство Украины, нормативная база.

The article is devoted to the study of some aspects of public administration and local government bodies as elements of public authority. The nature of local self-government is considered, which is that it is, on the one hand, an analogue of the central government, and on the other – a form of democracy, which ensures the realization of the rights of citizens to local self-government, and the local population – the possibility of transforming their will into public power.

The purpose of the article is a brief review of scientific legal literature, first of all – domestic, in which the bodies of state administration and local self-government are analyzed as elements of public power, the direction of which is aimed at ensuring sustainable, stable development of society and the state. The evolution of the theoretical heritage of the classics of European political and philosophical thought suggests that both civil society and the rule of law become possible only when the law and the contract are the determining factor of socio-political relations. The real embodiment of the interaction of the principles

of the rule of law and civil society can be traced on the example of various forms of organization of power, namely: democratic, legal and social state. If a democratic state is a regime of government that represents the interests of a political majority by means of electoral law, the rule of law specifies this provision, since it also provides guarantees for the protection of minority rights from the dictates of the majority.

Local self-government should be understood as an element of the status of a person and a citizen, expressed in the will of the person, his right to participate in matters of the local community; as a principle of organization (decentralization) of power in the state; as a form of public power in the state; as the activity of citizens or bodies created by them for solving local problems caused by common interests in the territory of its municipal entity.

Key words: state, state bodies, local self-government, public authority, population, civil society, democratic state, legislation of Ukraine, normative base.

Постановка проблеми та її актуальність. Статтю присвячено дослідженню деяких аспектів органів державного управління та місцевого самоврядування як елементів публічної влади. Розглядається природа місцевого самоврядування, яка полягає в тому, що воно є, з одного боку, аналогом центрального уряду, а з іншого – формою народовладдя, що забезпечує реалізацію прав громадян на місцеве самоврядування, а місцевому населенню – можливість перетворення своєї волі в публічну владу.

Метою статті є стислий огляд наукової юридичної літератури, насамперед вітчизняної, в якій аналізуються органи державного управління та місцевого самоврядування як елементи публічної влади, що спрямовані на забезпечення стійкого, стабільного розвитку суспільства й держави.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питаннями місцевого самоврядування як елементом публічної влади займаються такі вчені, як А. Білоусов, І. Залєвська, Г. Іващенко, А. Кислявський, Д. Ловцов, Т. Мешкова, Є. Митрохіна, А. Розсошанський, В. Садовничев, А. Стрельцов та інші науковці.

Чинна природа місцевого самоврядування полягає в тому, що воно є, з одного боку, аналогом центрального уряду, а з іншого – формою народовладдя, що забезпечує реалізацію прав громадян на місцеве самоврядування, а місцевому населенню – можливість перетворення своєї волі в публічну владу.

Місцеве самоврядування треба розуміти як елемент статусу людини та громадянина, що виражається у волі людини, його праві брати участь у справах місцевого співтовариства; як принцип організації (децентралізації) влади в державі; як форму публічної влади в державі; як діяльність громадян або створених ними органів щодо вирішення місцевих проблем, обумовлених

Карагіоз Р. С., 2018

спільними інтересами на території свого муніципально-го утворення.

Розвиненість місцевого самоврядування пов'язана з рівнем розвитку громадянського суспільства. У рамках певної територіальної спільності в системі місцевого самоврядування діють найважливіші елементи громадянського суспільства. Водночас місцеве самоврядування є найважливішим елементом демократичного державного устрою. Зокрема, це невіддільна частина загальнодержавної системи стримувань і противаг. Ця система розуміється винятково як механізм взаємин Президента й парламенту, що дає змогу погоджувати позиції різних політичних сил, які володіють владою. Але поряд із поєднанням різних інтересів на державних рівнях необхідне поєднання інтересів держави і кожного окремо взятого міста, селища, села, кожної яким-небудь способом відособленої населеної території. Роль виразника таких інтересів і покликане відігравати місцеве самоврядування.

Досвід демократичних держав світу засвідчує, що саме суспільна участь дає змогу домогтися більшої ефективності в багатьох сферах суспільного життя – від реалізації соціальної політики до сфери державного управління. На думку Р. Черногор, держави та суспільства здебільшого розпадаються, якщо їхні владні імперативи превалюють над національними інтересами та потребами, утискують їхні можливості та спроможності реалізувати себе в конкретному суспільному бутті, віднайти для всенародних очікувань якнайбільше реальні сутнісні втіленості. Інтереси та потреби держав і суспільств, які можуть і не збігатися між собою, здатні спричинити їх стрімке протистояння, особливо в період кризових станів і трансформаційних перебудов [1, с. 32].

Тобто сьогодні в Україні нарізла потреба у виробленні системи заходів і механізмів ефективного партнерства держави та інститутів громадянського суспільства, оскільки органи влади, що співпрацюють з інститутами громадянського суспільства, підвищують результативність своєї діяльності та підсилюють її правомірність в очах громадян. Причому для більш чіткого визначення громадянського суспільства України головну увагу треба звертати на самоврядний аспект виміру громадянського суспільства [2].

Конструкція правової держави не є чимось безальтернативним. Варто враховувати, що в суспільстві правлять не абстрактні норми права, а конкретні люди, яким буває вигідно приховувати своє панування за ширмою права і доктрини правової держави. Аналіз еволюції теоретичної спадщини класиків європейської політичної та філософської думки дає можливість вважати, що як громадянське суспільство, так і правова держава стають можливими лише тоді, коли право і договір є визначальним чинником суспільно-політичних відносин. Реальне втілення взаємодії принципів правової держави та громадянського суспільства простежується на прикладі різних форм організації влади, а саме: демократичної, правової та соціальної держави. Якщо демократична держава – це такий режим правління, що репрезентує інтереси політичної більшості шляхом виборчого права, то правова держава конкретизує це положення, оскільки передбачає ще й гарантії захисту прав меншості від диктату більшості.

Звичайно, вершиною суспільної еволюції людства є соціальна держава, яка ґрунтується на засадах роз-

виненої демократії, громадянських прав і свобод, на засадах права як такого. Роль права в соціальній державі не знижується, а, навпаки, підвищується, оскільки лише закріплені у вигляді правового закону функції держави роблять їх не декларативними, а нормативними, порушення яких тягне судовий розгляд, вирок і покарання.

Процес становлення як правової, так і соціальної держави можливий лише шляхом зміцнення економічних і соціальних засад самоорганізації громадян-власників. Це нелінійний процес, поєднаний із конфліктами та протистоянням різних груп інтересів соціальних і політичних суб'єктів.

Взаємодія державних інститутів з інститутами громадянського суспільства є умовою існування правової демократичної держави, інститути громадянського суспільства є партнерами держави у реалізації нормотворчих, правозастосовних і правоохоронних функцій, взаємна довіра є умовою ефективної співпраці, а громадська ініціатива є запорукою успішного діалогу [3].

Сучасні принципи та форми місцевого самоврядування є результатом складного процесу пошуку компромісу, узгодження інтересів суспільства в особі територіальних співтовариств і держави. Імовірно, зважаючи на це, сучасне місцеве самоврядування треба розглядати як механізм взаємодії територіальних співтовариств і держави, головним завданням якого є узгодження відповідних інтересів.

Поширеною є думка, що місцеве самоврядування з'явилося своєрідною силою, поштовхом до розвитку державності. Зокрема, дослідники, аналізуючи причини, відповідно до яких теорія й практика місцевого самоврядування одержали найбільший розвиток у США, підкреслюють ту обставину, що американська державність виросла з нього й протягом досить тривалого часу обходилася без централізованої військово-бюрократичної державної машини, характерної для європейських країн.

Держава виникає та конститується як представництво суспільних інтересів, як сила, що стоїть над суспільством, але вже із самого початку вона виступає як система організованого політичного панування одних людей над іншими, або, за термінологією марксизму-ленінізму, класового панування. Тобто будь-які форми держави, будучи суспільними інститутами, досить рідко виражають реальні суспільні інтереси.

Проблема місцевого самоврядування, його місця й ролі у політико-правовій організації суспільства – це одне зі складних питань, яке протягом багатьох років займає розуми правознавців, державознавців і політологів.

Аналізуючи феномен місцевого самоврядування, необхідно зазначити, що воно є об'єктивним явищем життя суспільства, однією з форм його самоорганізації. Держава, так само як і місцеве самоврядування, є за своєю природою соціальним інститутом та однією з форм соціального життя, однією з форм самоорганізації суспільства.

Самоорганізація суспільства на найбільш ранніх стадіях свого розвитку реалізовувалася у формі місцевого самоврядування на основі принципів, близьких до сучасних його моделей, тобто місцеве самоврядування було однією з перших форм самоорганізації суспільства задовго до утворення держави. Про це з усією очевидністю свідчать дослідження з організації місцевого са-

моврядування, його історії. Примітивні форми самоврядування сформувалися внаслідок виділення суспільних корисних справ, які було вигідніше й ефективніше вирішувати не всім членам співтовариства: плем'ям, родом, громадою, а довірити їхнє рішення окремим членам співтовариства. Внаслідок ускладнення громадського життя стали утворюватися держави. Можна вважати, що держави виростили із самокерованих співтовариств шляхом їх об'єднання й перетворення. Інакше кажучи, примітивна форма самоорганізації, заснована на суспільному характері регулювання соціальних і господарських процесів, вже на ранній стадії несла в собі ознаки сучасної державної структури. Тобто еволюція примітивних форм територіального самоврядування внаслідок ускладнення суспільних відносин об'єктивно повинна привести до утворення держав, в яких владні інститути врівноважені суспільними.

У науковій літературі в останні роки все активніше обговорюється теорія походження держави не тільки і не стільки як результат боротьби антагоністичних класів, але і дії інших факторів, насамперед завдань управління. У цьому зв'язку, спираючись на дані історії, етнографії, археології, стверджується, що відбувалося не поглинання державою інститутів общинно-родового самоврядування, а відбувалося поетапне «одержавлення» інститутів самоврядування в змісті їх подальшого розвитку на власній основі до розмірів інститутів державного управління.

Найважливішим фактором такого «одержавлення» стало ускладнення завдань управління спільнот – плем'я, етнічної групи, народності. Виникають відособлені функції управління та володарювання. До сфери управління природно входять інститути общинно-племінного самоврядування, причому в одних випадках у малих, компактних громадах – управління й самоврядування виступають як тотожні поняття, в інших, більших за територією та населенням громадах самоврядування виступає як автономія в рамках загальної системи управління. Але в обох випадках самоврядування втрачає свою самодостатню самостійність, підкоряючись основним цілям і завданням політичного володарювання.

Отже, з виникненням державно-організованого суспільства самоврядування втрачає свою споконвічну самостійність і стає або придатком державної структури, продовженням державної влади на місцевому рівні, або відособленим від держави інститутом суспільства, залишаючись відносно самостійним від державних інститутів, але в кожному разі чинним у рамках державно-правових приписань.

Протягом усієї історії державності простежується тісний органічний взаємозв'язок між розвитком держави та самоврядуванням. У різних типах держави на різних етапах еволюції були різні моделі місцевого самоврядування, які в остаточному підсумку завжди впливають за державним розвитком, підкоряючись приписам, які встановлює державу, будь то у формі правових норм або у формі директивних вказівок і, відповідно, практично завжди залежать від типу держави, його устрою, форми правління та політичного режиму.

Такий взаємозв'язок державних і самоуправлінських засад зумовлений більш глибинними й об'єктивними факторами, у числі яких – ступінь соціально-економічної зрілості суспільства, співвідношення та розміщення соціальних груп – класових, станових, етнічних і так

далі, характер їхньої боротьби або співробітництва, духовні, національні, культурні традиції, особливості геополітичного положення, історичного розвитку, демографічного стану суспільства та інше. Складна природа місцевого самоврядування є об'єктивною передумовою формування суперечливих поглядів на природу цього інституту та його сутність.

Сучасне місцеве самоврядування, будучи формою самоорганізації населення, має ознаки як держави, так і суспільних інститутів. Місцеве самоврядування в сучасних умовах має двоїсту природу і за своєю суттю є суспільно-державним інститутом.

Зарубіжна практика розвитку місцевого самоврядування свідчить про тісний взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємопроникнення державних і самоуправлінських засад. Аналіз співвідношення держави та місцевого самоврядування дає змогу виявити ряд їхніх загальних ознак, зокрема такі: ці інститути є результатом суспільного розвитку; кожен із них має територіальну організацію; мають одне джерело влади – народ; здійснюють публічну владу, один різновид якої – державна влада – поширюється на всю територію, інша – муніципальна влада – на території місцевого самоврядування; здійснюють збір податків; функції із забезпечення суспільної безпеки й порядку – одні (державні структури) у вигляді органів внутрішніх справ і інших силових структур, інші (самоуправлінські структури) – у вигляді муніципальних органів охорони громадського порядку; здійснюють правове регулювання та управління, тобто мають власні правові акти, а також власні апарати управління.

Варто також мати на увазі загальні соціально-економічні, духовні й політико-правові основи, на яких будуються українська держава та самоврядування, закріплені нині в Конституції України. Далі – загальні принципи організації й діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування. У їх числі – народовладдя; законність; гласність; виборність представлених органів, їхня самостійність і незалежність один від одного й від суспільних об'єднань; розмежування предметів ведення й повноважень; облік суспільної думки; оптимальне поєднання централізації й децентралізації.

Місцеве самоврядування в широкому розумінні – це інститут самоорганізації суспільства. Через свою двоїсту природу, як суспільну, так і державну, воно може реалізуватися у вигляді владного інституту. І саме в такому вигляді місцеве самоврядування функціонує сьогодні в Україні й гарантується чинною Конституцією. Водночас місцеве самоврядування може реалізовуватися у вигляді територіального громадського самоврядування. Нарешті, місцеве самоврядування може існувати в поєднанні як першого, так і другого.

Владна структура держави повинна містити в собі як інститут державної влади, так і владний складник місцевого самоврядування. Ідеться про місцеве самоврядування, передбачене Конституцією України. Водночас залишається принциповим питання про співвідношення державного й суспільного елементу в сучасній державі, тобто про співвідношення державної влади та місцевого самоврядування як інститутів публічної влади.

Становлення держави різко змінює роль і місце місцевого самоврядування в організації громадського життя й у системі влади. Місцеве самоврядування досить довго

шукає своє місце в державній системі. З розвитком держави форми й принципи організації управління на місцях зазнавали змін. Місцеве самоврядування прийнято розглядати в аспекті широкого тлумачення, як одну з можливих форм самоорганізації населення на локальному рівні, що виражається в самостійному (тобто відносно незалежно від держави) рішенні місцевих питань.

Хоча досвід державного й суспільного будівництва демонструє хаотичність формування сучасних форм і принципів реалізації місцевого самоврядування, все ж таки в цьому процесі можна простежити певну закономірність. У дослідженнях зазначається, що цей процес мав циклічний характер, періоди розквіту якого змінювалися періодами кризи. І визначальну роль у цьому процесі відіграють держава та рівень соціально-економічного розвитку суспільства загалом. Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, на певному етапі історичного розвитку спостерігалось одержавлення місцевого життя. Держава в цей період була досить потужною для того, щоб узяти частину місцевих справ на себе. В інші ж періоди, коли держава слабшала, місцеве самоврядування брало на себе вирішення локальних, а також державних питань. Подібний перерозподіл повноважень, загалом, зміцнював державу й був основою його розвитку на новому якісному рівні.

За загальним правилом, розвиток місцевого самоврядування пов'язаний з наявністю державних криз і зумовлений цим загальним послабленням державної влади. Стратегія державної влади в період подолання кризи державності за загальним правилом припускає розширення прав місцевого самоврядування й особливо в соціально-економічній сфері. Але є також інша думка, суть якої в тому, що подібна позиція не сприяє зміцненню державної влади. Прихильники цієї думки вважають, що в період кризи та її подолання повинна бути встановлена сильна централізована державна влада без якого-небудь впливу місцевого самоврядування. Як правило, під такою владою розуміють значний обсяг повноважень державних органів.

Найбільшого поширення одержала перша позиція, відповідно до якої у період кризи державної влади ця влада зміцнюється насамперед тим, що частину своїх повноважень «скидає» на нижній рівень влади, залишаючи за собою лише ті, які є найбільш важливими для забезпечення її життєдіяльності: контроль за дотриманням законів, підтримка та охорона правопорядку, управління державними фінансами, національна безпека (включно з розвитком промисловості й стратегічних технологій), міжнародні відносини тощо.

Є думка, що місцеве самоврядування не є альтернативою сильної державної влади, а навпаки – у своєму розвиненому вигляді воно є ознакою сильної держави. У період державних криз воно бере на себе питання життєзабезпечення на локальному рівні й, відповідно, сприяє збереженню й зміцненню держави. Що стосується періоду між кризами, то тут місцеве самоврядування відіграє стабілізуючу роль у розвитку держави, здійснюючи вирішення питань життєзабезпечення й будучи чинником, що запобігає та знімає соціальну напругу в суспільстві.

Широко поширеною є думка, що держава без місцевого самоврядування є нестійкою структурою. Тривале придушення цього інституту призводить до кризи державності. Необхідною умовою стійкого розвитку держави є наявність місцевого самоврядування.

Для України інститут місцевого самоврядування відіграє більш важливу роль, ніж у більшості зарубіжних моделей державного устрою. У сучасному європейському розумінні місцеве самоврядування розглядається як певна гарантія демократичного режиму. Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає, що органи місцевого самоврядування становлять одну з основ будь-якого демократичного устрою.

Місцевому самоврядуванню належить важлива роль у реалізації одного з головних завдань сучасності – поєднанні в єдине ціле інтересів держави, суспільства й особистості, оскільки головний зміст, сутність місцевого самоврядування полягає в тому, щоб на рівні кожної окремо взятої особистості здійснювати гармонізацію прав і свобод людини та громадянина з інтересами держави й суспільства [4].

Саме така спрямованість місцевого самоврядування відповідає ідеям сучасної демократичної правової соціальної держави, вища цінність якого – людина, її права та свободи. Місцеве самоврядування виступає посередником у реалізації невирішеної проблеми державної політики, державної функції із забезпечення прав і свобод людини й громадянина.

Місцеве самоврядування є особливою підсистемою публічного управління, що володіє відомою самостійністю у відносинах із центральною державною адміністрацією та її безпосередніми представниками на місцях. Становлення місцевого самоврядування гальмується рядом невирішених проблем, пов'язаних із недосконалістю нині наявної правової бази, зокрема таким: відсутністю адекватного нормативного правового регулювання, що забезпечує реалізацію ряду норм Конституції України про місцеве самоврядування; відсутністю чіткого нормативного правового розмежування повноважень між органами державної влади й органами місцевого самоврядування; внутрішньою непогодженістю й безсистемністю законодавства України про місцеве самоврядування; неефективністю законодавчого забезпечення фінансово-економічної самостійності муніципальних утворень; недосконалістю системи судового захисту інтересів місцевого самоврядування [5].

Однак, на думку дисертанта, не варто протиставляти місцеве самоврядування й державність. Як показує історичний досвід самоврядування, гарантом становлення й розвитку місцевого самоврядування виступає держава. Загалом, говорячи про взаємовідносини місцевого самоврядування з інститутами держави, суспільства, інститутом прав і свобод людини й громадянина, необхідно підкреслити, що місцеве самоврядування є однією з форм демократії – як безпосередньої, так і представницької.

Висновки. Суспільні засади в місцевому самоврядуванні мають своїм призначенням підвищення активності населення у вирішенні питань управління державно-суспільними справами. Суспільне в місцевому самоврядуванні проявляється в особистій участі громадян у формуванні й здійсненні ряду функцій самоврядування (збори, сходи, вибори, референдуми). Цей аспект, так само як і державний, закріплений у нормах Хартії, конституцій, законах та інших правових актах.

Поєднання державного й суспільного в самоврядуванні є дуже важливим у практичному плані. За допомогою єдності цих двох початків вирішуються найважливіші суспільно-державні завдання.

Література

1. Черноног Р.А. Держава і суспільство: порівняльний аналіз. *Перспективи. Науковий журнал. Серія: Філософія, історія, соціологія, політологія*. Одеса, 2011. № 4(16). С. 30-33.
2. Марушевський Л. Реалізація принципу відкритості в державному управлінні в Україні. URL: <http://guds.gov.ua/control/uk/publish>.
3. Співак Д.П. Інститут місцевого самоврядування в комунікативному політичному процесі України: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2012. 192 с.
4. Шаповалова А.М. Еволюція самоврядних інституцій на теренах України в процесі історичного розвитку. Віче. 2009. 8 квітня. С. 27-29.
5. Шаповалова А.М. Управлінська модель послідовності реалізації програми спільних дій в територіальній громаді. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. № 1(27). С. 325-329.

Карагіоз Р. С.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри публічного управління

та адміністрування

Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ І МОЖЛИВІСТЬ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ

Крет Г. Р.

Стаття присвячена дослідженню критеріїв класифікації міжнародних правових стандартів узагалі та окремих правових інститутів, суміжних із кримінальним правосуддям. На підставі здійсненого аналізу теоретичних концепцій встановлено можливість застосування окремих із таких критеріїв для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. З урахуванням запропонованих критеріїв класифікації виокремлено види міжнародних правових стандартів доказування.

Ключові слова: кримінальне процесуальне доказування, міжнародні правові стандарти, міжнародні правові стандарти доказування, класифікація міжнародних правових стандартів доказування, кримінальне провадження.

Статья посвящена исследованию критериев классификации международных правовых стандартов в целом и отдельных правовых институтов, смежных с уголовным правосудием. На основании проведенного анализа теоретических концепций установлена возможность применения некоторых из таких критериев для систематизации международных правовых стандартов доказывания. С учетом предложенных критериев классификации выделены виды международных правовых стандартов доказывания.

Ключевые слова: уголовное процессуальное доказывание, международные правовые стандарты, международные правовые стандарты доказывания, классификация международных правовых стандартов доказывания, уголовное производство.

The article is devoted to the research of the criteria for the classification of international legal standards in general and certain legal institutes, adjacent to criminal justice. Attention is drawn to the fact, that today in the doctrine of the criminal process the classification of international legal standards of proof was not carried out. In this connection, the necessity of the research of the classification criteria, determined by scientists, on the one hand, of the international legal standards as a whole, as well as separate legal phenomena, and, on the other hand, of the standards of proof, which are distinguished in the domestic criminal procedure, are grounded.

The content of the criteria, proposed by the scientists for the classification of international legal standards, is revealed: 1) by the territory (space) of action (distribution); 2) by the degree of compulsory (deontical status); 3) by the subject of establishment; 4) by the circle of addressees; 5) by the degree of certainty of the content.

Based on the analysis of theoretical concepts, it is possible to apply some of the following criteria for the systematization of international legal standards of proof. It is substantiated, that the following criteria are the basis for the classification of international legal standards of proof: 1) by the territory of action: the universal standards and the regional standards; 2) by the subject of establishment: the standards, that are formed in the

activities of international organizations, and the standards, that are formed in the practice of international judicial institutions; 3) by the circle of addressees: the general standards, which applies to all subjects of criminal procedural proof, and the special standards, which concern to separate its subjects; 4) by the degree of certainty of the content: absolutely definite standards and relatively defined standards.

Key words: criminal procedural proof, international legal standards, international legal standards of proof, classification of international legal standards of proof, criminal proceedings.

Постановка проблеми та її актуальність. Істотним аспектом застосування системного підходу до дослідження правових явищ виступає здійснення їх класифікації, яка відіграє вагомe значення у процесі пізнання їхніх сутності та змісту. Теоретичне значення класифікації правових явищ полягає в тому, що за її допомогою відбувається суттєве поглиблення процесу пізнання завдяки як більш повній характеристиці об'єкта дослідження, так і виявленню його системних властивостей. Практичне значення класифікації правових явищ полягає в тому, що вона створює методологічну основу для вирішення низки завдань прикладного характеру, зокрема для подальшого розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на використання цих явищ у правозастосовній практиці. З урахуванням притаманного їй теоретичного і практичного значення класифікація правових явищ набула широкого використання в сучасній науці, зокрема в доктрині кримінального процесу.

Одним із правових явищ виступають міжнародні правові стандарти доказування, які відіграють вагомe роль у формуванні доказів та їх використанні під час прийняття кримінальних процесуальних рішень. Дослідженню міжнародних правових стандартів доказування в доктрині кримінального процесу присвячена значна увага вчених. Зокрема, вони виступали предметом наукових досліджень таких учених, як В.М. Іщенко, С.О. Ковальчук, Т.Г. Морщакова, Б.П. Ратушна, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. Проте сьогодні в доктрині кримінального процесу класифікація міжнародних правових стандартів доказування не здійснювалася, у зв'язку з чим виникає необхідність у дослідженні визначених ученими класифікаційних критеріїв, з одного боку, як загальних міжнародно-правових стандартів, так і окремих правових явищ, а з іншого – стандартів доказування, що виокремлюються у вітчизняному кримінальному процесі. Це пояснюється тим, що аналіз указаних класифікаційних критеріїв дасть змогу виокремити з їх числа ті, які можуть бути застосовані до міжнародних правових стандартів доказування, та з їх урахуванням здійснити класифікацію останніх.

Мета статті – розкрити зміст критеріїв класифікації міжнародних правових стандартів і встановити можли-

вість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування.

Виклад основного матеріалу. Сформовані у межах кримінального процесу міжнародні стандарти доказування входять до складу міжнародних стандартів кримінального правосуддя та з огляду на наведену В.Д. Бринцевим класифікацію стандартів правової держави можуть розглядатися як складник процесуальних стандартів, зокрема кримінальних процесуальних [1, с. 54-55]. Водночас міжнародні правові стандарти доказування значною мірою відображають необхідність забезпечення прав учасників кримінального провадження, у зв'язку з чим ґрунтуються на міжнародних стандартах прав людини. Тому під час проведення класифікації міжнародних правових стандартів доказування потрібно враховувати, перш за все, пропонувані у правовій доктрині класифікаційні критерії як міжнародних стандартів кримінального правосуддя, так і міжнародних стандартів прав людини. Оскільки класифікації останніх ґрунтуються певною мірою на застосуванні ідентичних класифікаційних критеріїв, то вони підлягають узагальненню, в межах якого доцільно враховувати наведені вченими класифікації міжнародних правових стандартів загалом і міжнародних стандартів правових інститутів, суміжних із кримінальним правосуддям: адвокатури, судоустрою, кримінальної виконавчої діяльності тощо.

Узагальнюючи наведені у правовій доктрині класифікації міжнародних правових стандартів загалом і вказаних правових інститутів, до числа основних класифікаційних критеріїв, на яких вони ґрунтуються, доречно віднести такі: 1) за територією (простором) дії (поширення) [2, с. 228; 3, с. 25; 4, с. 91]; 2) за ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) [2, с. 228; 3, с. 25; 4, с. 91]; 3) за суб'єктом встановлення [3, с. 25]; 4) за колом адресатів [3, с. 25]; 5) за ступенем визначеності змісту [5, с. 669].

За територією (простором) дії (поширення) вчені, як правило, виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: універсальні (світові, загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (континентальні) [2, с. 228; 3, с. 25; 4, с. 91; 6, с. 17; 7, с. 266-267]. Використання наведеного критерію класифікації дає змогу чітко розмежувати міжнародні правові стандарти, які формуються на глобальному (світовому) та регіональному (континентальному) рівнях, встановити особливості їх формування та вираження у джерелах права Організації Об'єднаних Націй і рішеннях Міжнародного кримінального суду (універсальні стандарти) та стосовно України – у джерелах права Ради Європи і рішеннях Європейського суду з прав людини (регіональні, європейські стандарти).

У контексті застосування досліджуваного класифікаційного критерію потрібно звернути увагу на декілька теоретичних аспектів.

По-перше, поділяючи позицію про доцільність здійснення такої класифікації міжнародних правових стандартів, низка вчених як класифікаційний критерій використовує «сферу їхньої дії» [7, с. 265; 8, с. 63] або «суб'єкт їх встановлення» [5, с. 669]. Проте термін «сфера дії» вказує на ту чи іншу сферу правового регулювання, зокрема, матеріального або процесуального права, в якій міжнародні правові стандарти підлягають використанню, та не відображає межі їхньої територіальної дії. Термін «суб'єкт встановлення» відображає коло суб'єктів міжнародного права, у діяльності яких відбувається формування міжнародних правових стандартів, а тому лише опосередковано

вказує на їхню територіальну дію. У зв'язку з цим більш доречним у межах наведеної класифікації вбачається застосування терміна «територія дії».

По-друге, поряд з універсальними і регіональними міжнародними стандартами окремі вчені виокремлюють третій вид останніх. Наприклад, О.В. Саленко вказує на існування партикулярних міжнародних стандартів, які поширюють свою дію на певну кількість суб'єктів [7, с. 265]. С.М. Ляхівненко у межах класифікації за вказаним критерієм додатково виокремлює двосторонні міжнародні стандарти [5, с. 669]. Аналізуючи наведені позиції, необхідно вказати, що виокремлення партикулярних міжнародних стандартів ґрунтується на класифікації норм міжнародного права за сферою дії, в межах якої їх прийнято поділяти на універсальні та партикулярні (регіональні або локальні) [9, с. 30]. Отже, на відміну від універсальних, партикулярні норми, залежно від суб'єктів їх закріплення, діють або на регіональному рівні (у межах конкретного континенту), або на рівні локальному (у межах декількох держав). Обґрунтоване зауваження робить Л.А. Луць: «Суб'єкти міжнародного права не в усіх випадках укладення між собою договорів створюють правові стандарти» [10, с. 174]. Навіть більше, нормативно закріплені у формі міжнародного договору домовленості декількох держав не можуть розглядатися як міжнародні правові стандарти, оскільки вони відображають лише волю цих держав із певних питань, яка виступає обов'язковою виключно для них. Тому у межах наведеного класифікаційного критерію вбачається доцільним виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: універсальні та регіональні.

Повною мірою наведена класифікація поширюється на міжнародні правові стандарти доказування, які за територією дії підлягають поділу на універсальні (сформовані на глобальному рівні) та регіональні (сформовані на регіональному рівні).

За ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) більшість учених виокремлює два види міжнародних правових стандартів: обов'язкові та рекомендаційні [2, с. 228; 3, с. 25; 11, с. 49; 12, с. 44]. Застосування наведеного критерію під час класифікації міжнародних правових стандартів на перший погляд дає змогу відокремити обов'язкові стандарти від стандартів, які мають рекомендаційний характер. Водночас наведена класифікація значною мірою ґрунтується на обов'язковості міжнародно-правових актів, положення яких містять міжнародні правові стандарти. У зв'язку з цим у доктрині кримінального процесу запропоновано класифікацію міжнародних стандартів прав неповнолітніх учасників кримінального судочинства, в межах якої виокремлюють стандарти, які містяться в обов'язкових міжнародних актах, і стандарти, що містяться у рекомендаційних міжнародних актах [8, с. 59]. Проте істотним недоліком наведеної класифікації виступає неврахування міжнародних правових стандартів, сформованих міжнародними судовими інституціями, зокрема Міжнародним кримінальним судом і Європейським судом із прав людини.

Стосовно придатності застосування критерію ступеня обов'язковості стандартів для здійснення класифікації міжнародних правових стандартів доказування, то потрібно спиратись на позицію В.С. Новожилова та О.Г. Шило, які вказують: «Ані міжнародні договори України, що не потребують надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість, ані міжнародні договори в усній формі чи звичаєве міжнародне право, ні «м'яке» міжнародне

право чи будь-які інші необов'язкові міжнародні угоди чи домовленості не є складовими кримінального процесуального законодавства України і, як наслідок, жодним чином не можуть визначати порядок кримінального провадження на території України» [13, с. 91]. Отже, специфіка кримінального процесуального доказування, у правовому регулюванні якого значною мірою переважає застосування імперативного методу, зумовлює можливість виокремлення виключно обов'язкових міжнародних правових стандартів доказування. Вказані стандарти можуть міститися як у ратифікованих Україною міжнародно-правових актах, так і в судовій практиці Європейського суду з прав людини. Положення міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру можуть або слугувати основою для формування міжнародних правових стандартів доказування, або додатково відображати зміст останніх у сукупності з положеннями ратифікованих Україною міжнародно-правових актів обов'язкового характеру та судовою практикою Європейського суду з прав людини. Викладене вказує на недоречність здійснення класифікації міжнародних правових стандартів доказування за критерієм ступеня їх обов'язковості.

Здійснюючи класифікацію міжнародних правових стандартів, окремі вчені для позначення наведеного критерію використовують терміни «юридична сила» [7, с. 265] або «юридична значимість» [5, с. 669].

За юридичною силою виокремлюють імперативні та диспозитивні міжнародні правові стандарти [7, с. 265]. Проте, по-перше, юридична сила являє собою правову категорію, що стосується нормативно-правових актів, зокрема джерел міжнародного права. Проте «... класифікації повинні підлягати не документи за їх змістом, а саме міжнародні стандарти кримінального правосуддя залежно від об'єкта врегульовуваних правовідносин» [14, с. 139]. По-друге, в основу виокремлених видів міжнародних правових стандартів покладено класифікацію норм міжнародного права за способом правового регулювання на імперативні та диспозитивні [15, с. 105]. Відповідно, класифікація міжнародних правових стандартів, зокрема міжнародних правових стандартів доказування, за їхньою юридичною силою на вказані види вбачається необґрунтованою.

За юридичною значимістю виокремлюють три види міжнародних правових стандартів: формально необов'язкові, або декларативні, рекомендаційні (так зване «м'яке» право /soft law) та формально обов'язкові [5, с. 669]. Аналізуючи наведену позицію, потрібно вказати, що вона не відповідає логічним правилам класифікації, оскільки виокремлювані на її основі види міжнародних правових стандартів не виключають один одного: формально необов'язкові (декларативні) стандарти за своєю сутністю виступають рекомендаційними. Наявність цієї суперечності вказує на недоцільність застосування вказаної класифікації до міжнародних правових стандартів, зокрема до міжнародних правових стандартів доказування.

Певним конгломератом класифікацій міжнародних правових стандартів за територією дії та ступенем обов'язковості виступає їх поділ за суб'єктом встановлення, в межах якого виокремлюють стандарти Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо [3, с. 25]. Це пояснюється тим, що суб'єкт формування міжнародних правових стандартів, з одного боку, виступає визначальним в окресленні меж їхньої територіальної дії, а з іншого боку, визначає ступінь їх

обов'язковості. Використання вказаного критерію класифікації дає змогу визначити особливості формування міжнародних правових стандартів залежно від суб'єкта та вказує на межі їхньої територіальної дії. Проте, по-перше, з огляду на широке коло суб'єктів міжнародного права наведений перелік видів міжнародних правових стандартів у межах наведеної класифікації залишається відкритим. По-друге, як і у процесі здійснення їх класифікації за ступенем обов'язковості, залишаються поза увагою міжнародні правові стандарти, сформовані у практиці міжнародних судових інституцій.

У зв'язку з цим за суб'єктом встановлення міжнародні правові стандарти більш доречно класифікувати на два види: стандарти, що формуються в діяльності міжнародних організацій, і стандарти, що формуються у практиці міжнародних судових інституцій. Такий поділ міжнародних правових стандартів дасть змогу врахувати особливості їх формування з урахуванням повноважень (юрисдикції) відповідних суб'єктів міжнародного права та подальшого вдосконалення їх змісту.

Застосування наведеної класифікації до міжнародних правових стандартів доказування сприятиме розкриттю особливостей нормативного закріплення змісту окремих із них у джерелах права міжнародних організацій (зокрема, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу) і його визначення у рішеннях міжнародних судових інституцій (зокрема, Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини).

За колом адресатів прийнято виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: загальні (базові) та спеціальні [3, с. 25; 11, с. 49]. Використання вказаного критерію дало можливість ученим у загальнотеоретичному аспекті виокремити міжнародні правові стандарти, які стосуються всіх людей, та стандарти, адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань – наприклад, дітям, жінкам, біженцям [3, с. 25]. У кримінальному процесуальному аспекті наведений критерій сприяв врахуванню як процесуального статусу учасників кримінального провадження (зокрема, шляхом виокремлення стандартів для підозрюваних (обвинувачених) і стандартів для потерпілих) [6, с. 17], так і процесуального статусу учасників кримінального провадження та стадії останнього (зокрема, завдяки виокремленню стандартів прав усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження, що діють у всіх його стадіях, і стандартів їхніх прав, що застосовуються залежно від процесуального статусу неповнолітньої особи, залученої в певну стадію кримінального провадження) [16, с. 16-17].

Оскільки у межах наведеного критерію класифікація міжнародних правових стандартів здійснюється за колом адресатів, то вона повинна стосуватися виключно процесуального статусу учасників кримінального провадження. Ба більше, виокремлення видів міжнародних правових стандартів відповідно до стадій кримінального провадження вбачається невинуватим, оскільки вони повинні діяти у всіх стадіях з урахуванням змісту останніх, визначеного нормами національного кримінального процесуального закону. Заперечуючи доцільність здійснення класифікації міжнародних правових стандартів здійснення кримінального судочинства за участю неповнолітніх на стандарти досудового провадження та стандарти судового розгляду, М.В. Спесіов вказує, що такий поділ виступає досить умовним: все те, що є обов'язковим для суду (розгляд кримінальних справ компетентними посадовими особа-

ми, які володіють достатньою кваліфікацією, без потрібних затримок, із наданням правової або іншої необхідної допомоги, за участі законних представників, за умови дотримання правил конфіденційності, презумпції невинуватості та права на перегляд рішення вищими органами), виступає обов'язковим також під час провадження розслідування [8, с. 70-71].

Використання наведеного критерію стосовно класифікації міжнародних правових стандартів доказування дасть змогу відобразити відмінності їхніх окремих видів з урахуванням особливостей процесуального статусу суб'єктів доказування. При цьому під час здійснення класифікації міжнародних правових стандартів доказування за колом їх адресатів доцільно виокремити два види: загальні (стандарты, які стосуються всіх суб'єктів кримінального процесуального доказування) та спеціальні (стандарты, які стосуються окремих його суб'єктів – сторони обвинувачення, сторони захисту, слідчого судді, суду).

За ступенем визначеності змісту виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: абсолютно визначені (у якісному та кількісному вираженні) і відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оціночні поняття) [5, с. 669]. Використання наведеного критерію в теоретичному аспекті дає змогу розкрити зміст міжнародних правових стандартів, а у практичному – вказує правозастосувачу на особливості його врахування під час використання міжнародних правових стандартів.

Застосування наведеної класифікації до міжнародних правових стандартів доказування сприятиме визначенню закладеного у них за допомогою чітко визначених або оцінних понять змісту та його врахуванню суб'єктом кримінального процесуального доказування.

Наближеною до наведеного поділу міжнародних правових стандартів виступає їх класифікація за способом закріплення на два види: стандарты, які прямо сформульовані у нормах міжнародного права, та стандарты, які непрямо виражені в нормах міжнародних документів, але впливають із них [2, с. 228]. Проте, по-перше, у межах цієї класифікації не враховуються міжнародні правові стандарты, сформовані у практиці міжнародних судових інституцій. По-друге, вона не дає можливості чітко окреслити коло міжнародних правових стандартів, які входять до другого із пропонувананих класифікаційних видів. У зв'язку з цим наведений поділ не є прийнятним для класифікації міжнародних правових стандартів, зокрема міжнародних правових стандартів доказування.

Висновки. Проведений аналіз виокремлених у правовій доктрині класифікацій міжнародних правових стандартів загалом і міжнародних стандартів прав людини і кримінального правосуддя та суміжних з останнім правових інститутів дає змогу стверджувати, що основу класифікації міжнародних правових стандартів доказування становлять такі критерії: 1) за територією дії: універсальні та регіональні; 2) за суб'єктом встановлення: стандарты, що формуються в діяльності міжнародних організацій, і стандарты, що формуються у практиці міжнародних судових інституцій; 3) за колом адресатів: загальні, які стосуються всіх суб'єктів кримінального процесуального доказування, та спеціальні, які стосуються окремих його суб'єктів; 4) за ступенем визначеності змісту: абсолютно визначені та відносно визначені.

Література

1. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х.: «Право», 2010. 464 с.
2. Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226-229.
3. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19-29.
4. Уткин В.А. Международные стандарты уголовно-исполнительной деятельности и стереотипы их восприятия. *Уголовная юстиция*. 2016. № 2 (8). С. 89-96.
5. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.
6. Ермишина Н.С. Европейские стандарты в области прав человека и их роль в обеспечении прав личности в российском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Саратов, 2012. 26 с.
7. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судострою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. Р. 263-269.
8. Спесивов Н.В. Международные стандарты осуществления уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних и их реализация в современном российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Саратов, 2015. 241 с.
9. Оніщенко Н.М. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29-36.
10. Луць Л.А. Европейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2004. 448 с.
11. Владишевська В.В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47-50.
12. Хаустова М.Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 43-53.
13. Шило О.Г., Новожилов В.С. Міжнародне право в системі джерел кримінального процесуального права України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 89-98.
14. Ализаде В.А. Международные договоры как источники международных стандартов уголовного правосудия. *Библиотека криминалиста: научный журнал*. 2018. № 3 (38). С. 136-146.
15. Іванченко О.М. Класифікація та структура норм міжнародного і національного права: загальне та особливе. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 46. С. 101-109.
16. Бертовский Л.В., Билян В.Н. Международные стандарты осуществления уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних и их реализация в современном российском уголовном процессе. *Вопросы российского и международного права*. 2017. Т. 7. № 10А. С. 12-21.

Крет Г. Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

МОВНИЙ СЕКСИЗМ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Мінченко О. В.

У статті досліджено мовний сексизм як один з аспектів дослідження принципу рівності в контексті тенденцій розвитку правової системи. Акцентується увага на окремих аспектах мовно-гендерних досліджень та, зокрема, формах прояву мовного сексизму: гендерній асиметрії мови, гендерних стереотипах, «невидимості» жінок у мові. Висвітлюються окремі як національні, так і міжнародні правові акти, предметом регулювання яких є відносини у сфері запобігання мовному сексизму. Оскільки мова не лише фіксує, але й формує суспільні норми, то завдяки гендерно чутливій та гендерно байдужій лексиці вбачається можливим подолання мовного сексизму.

Ключові слова: гендерна рівність, мовний сексизм, правова система, мова, гендерна лінгвістика.

В статье исследован языковой сексизм как один из аспектов исследования принципа равенства в контексте тенденций развития правовой системы. Акцентируется внимание на отдельных аспектах культурно-гендерных исследований и, в частности, формах проявления языкового сексизма: гендерной асимметрии языка, гендерных стереотипах, «невидимости» женщин в языке. Освещаются отдельные как национальные, так и международные правовые акты, предметом регулирования которых являются отношения в сфере предотвращения языкового сексизма. Так как речь не только фиксирует, но и формирует общественные нормы, то благодаря гендерно чувствительной и гендерно равнодушной лексике представляется возможным преодоление языкового сексизма.

Ключевые слова: гендерное равенство, языковой сексизм, правовая система, язык, гендерная лингвистика.

The article investigates linguistic sexism as one of the aspects of the study of the principle of equality in the context of trends in the development of the legal system. The purpose of the article is to highlight the theoretical and legal aspects of language sexism and its tendencies. Question of linguistic sexism as sex discrimination in the language finds expression in the language. The language lay in the subconscious plan of possible actions and actions, external behavior that involves communication.

During such communication there is a situation where the interlocutors (as a rule, the husband and the woman), are in unfavorable conditions with respect to each other, which needs regulation. Therefore, questions of language sexism are studied both by representatives of linguistics and by lawyers. Among the lawyers who studied the issues of gender equality, one can mention I. Gritsay, O. Dashkovskaya, I. Kresina, V. Kudrya, T. Melnik, T. Slinko, O. Uvarova; among linguists – R. Lakoff, N. Sobetska, D. Tannen, O. Fomenko.

The emphasis is on certain aspects of language-gender research and, in particular, on the forms of language sexism. Language sexism can be observed through:

- 1) the gender asymmetry of the language;
- 2) gender stereotypes;
- 3) "invisibility" of women in the language.

Among the legal aspects that point to the relationship between the categories "language", "gender", "equality", "law", one should highlight the following:

- 1) the concept of legal equality between men and women in the theory and practice of legal relations;
- 2) gender jurisprudence;
- 3) gender equality in international documents;
- 4) constant reconsideration and revaluation of legislation, carried out with the help of gender expertise of legislation;
- 5) gender quotas

It covers separate national and international legal acts regulating relations in the field of prevention of linguistic sexism. The author emphasizes that linguistic sexism is a phenomenon that finds its manifestation in the right language through its language and is negative in color. At the legislative, political, social and everyday levels, it is necessary to observe linguistic equality in the gender plane.

Key words: gender equality, language secrets, legal system, language, gender linguistics.

Постановка проблеми та її актуальність. Досліджуючи взаємозв'язки права і мови, можемо зазначити, що кожен народ має власний життєвий досвід, який закріпився в мові та культурі. Відповідно до розробленої в 30-х роках XX століття концепції Сепіра-Ворфа, мова – це не тільки продукт суспільства, але й засіб формування його мислення і ментальності. Право завдяки мові регулює суспільні відносини, а разом із засвоєнням мови дитина засвоює певне ставлення до світу і згодом бачить його під кутом зору, нав'язаним структурою мови, у підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, які реалізуються у відповідній ситуації. Мова не лише відбиває та відтворює зміни в суспільстві, але й здатна впливати на ці зміни. Однією з тенденцій розвитку національних правових систем держав Європи, яка пов'язана з правом і мовою (юридичною лінгвістикою), є гендерологія – галузь знання, що досліджує стать не лише за анатомічною ознакою, але й за соціальною, і, зокрема, гендерна лінгвістика – галузь мовознавства, яка зосереджує увагу на двох проблемах: відображення статі в мові та писемна й усна мовленнєва поведінка чоловіків і жінок (О. Чуськова), що й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є висвітлення теоретико-правових аспектів мовного сексизму та його тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом роль гендерного чинника зростає і набуває все більшої важливості (популярності). Сучасні гендерні дослідження здійснюються, зокрема, в межах нового напрямку, що дістав назву феміністської (гендерної) лінгвістики, або феміністської критики мови. У сучасній науці досить широко досліджуються питання, присвячені проблемам гендерної рівності, проблемам взаємодії чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим урахуванням культурної традиції суспільства. Наприклад, серед правників, що досліджували питання забезпечення гендерної рівності, можна згадати таких як І. Грицай, О. Дашковська, І. Кресіна, В. Кудря,

Т. Мельник, Т. Слінько, О. Уварова; серед мовознавців – Р. Лакофф, Н. Собецька, Д. Таннен, О. Фоменко.

Гендер як явище, його становлення та поступ значною мірою зумовлені розвитком правової системи, потребою в юридичному забезпеченні нових суспільних відносин. Стаття 24 Конституції України проголошує основоположний принцип рівності. Ще у 2011 році слушно зауважив М. Крочук, що сьогодні гендерна рівність є фундаментальною цінністю третього тисячоліття на рівні зі свободою, справедливістю, толерантністю [1, с. 248-253]. Загалом, у загальній системі права чільне місце займають права рівності, а саме у теорії та практиці правовідносин базовою є рівність між чоловіком і жінкою. І. Грицай зазначає: «Гендерна рівність – це правове становище гарантування будь-яким особам, незалежно від статі, можливості однакової реалізації своїх прав, бажань, задумів, утілення ідей, учинення дій, отримання гендерно-незалежних результатів праці, професійної, громадської, політичної діяльності тощо» [2].

Термін «гендер», який є міжнародним, широко використовується у багатьох народів і сьогодні уже не сприймається як певний некласичний і стереотипний погляд. Гендер стає свідомим і толерантним сприйняттям гендерних відмінностей. Ці відмінності можна виявляти, з одного боку, безпосередньо з гендерної диференціації на соціальному рівні, з іншого боку, пряма гендерна диференціація побічно походить від сприйняття результатів гендерних відмінностей. Гендерна інтеграція прагне досягти того стану, за якого «розчиняється» традиційні рольові завдання жінки та чоловіка. Оскільки гендерні питання в галузі вивчення мови мають особливе значення, гендерний аспект також має велике значення в контексті використання мови: мовний аналіз гендерних аспектів може конструктивно доповнювати план дій щодо гендерної інтеграції, оскільки мовний гендерний аналіз намагається покращити інтеграцію гендерних аспектів, виявити відмінності у становищі статей, які зумовлені використанням мови. Результати лінгвістичного гендерного аналізу можуть бути безпосередньо пов'язані з рівністю статей, оскільки мовна рівність є важливою частиною гендерної рівності [3, с. 34-35].

Незважаючи на те, що ще з початку XX століття були поодинокі дослідження мовного зображення статей [4, с. 456], систематично лише у 70-х роках минулого століття увагу дослідників привернули питання співвідношення мови та гендеру та наслідки цього співвідношення. Суспільство приписує жінкам і чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання – і все це відбито в мові [4, с. 454]. Саме тоді виник новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все, що з ним пов'язане, як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї [4, с. 455].

Можна виділити такі аспекти мовно-гендерних досліджень: 1) чоловіча позиція перебуває в центрі погляду на світ, його культуру та історію; жінка в цьому випадку або відсутня, або другорядна від чоловіка; 2) жінка і чоловік представлені в мові неоднаково: чоловік зображений головним і важливішим у мові, а жінка – другорядною та менш вагомою за чоловіка, тобто презентація статей суттєво відрізняється.

Серед правових аспектів, які вказують на взаємвідносини категорій «мова», «гендер», «рівність», «право», варто виділити такі:

1) концепція правової рівності чоловіків і жінок у теорії й практиці правовідносин – зміст поняття рівності жінок і чоловіків передбачає таке: рівність у правах і свободах, рівність в обов'язках, рівність у відповідальності, рівність у можливостях і шансах [4, с. 290];

2) гендерна юриспруденція – як система поглядів юристів-професіоналів на правові галузі з гендерних позицій та відбиття в правовій доктрині, законодавстві та судовому процесі принципу рівних прав і можливостей статей. [4, с. 289];

3) гендерна рівність у міжнародних документах як сукупність документів (міжнародні договори, декларації, міжнародні стратегії, програми, резолюції) і як методологія підходів до юридичного розв'язання гендерних проблем на регіональному рівні та рівнях окремих країн;

4) постійне переосмислення і переоцінювання законодавства, що здійснюється за допомогою гендерної експертизи законодавства. Гендерна експертиза законодавства – це вивчення, перевірка, дослідження, кількісний і якісний аналіз та оцінювання чинного законодавства з позицій свободи, справедливості, рівності й розвитку статей, відповідності його міжнародно-правовим підходам і рівню юридичного забезпечення рівних прав і можливостей [4, с. 318];

5) гендерне квотування – це юридичне гарантування для будь-якої статі гендерної рівності в разі постанови незбалансованості, гендерної віддаленості.

Усе разом тісно пов'язане з мовою, оскільки ми розглядаємо з одного боку, як чоловік і жінка зображені в усіх вищезгаданих аспектах і як це зображення може забезпечити дотримання принципу рівності, та з іншого боку, як нерівномірність відбиття в самій мові (лексичі, граматиці) особливостей жінок і чоловіків може призвести до дискримінації за ознакою статі у мові.

Представники гендерної лінгвістики, досліджуючи презентацію статей у мові, зауважили, що жінка і чоловік представлені неоднаково. Це явище отримало назву гендерних упереджень, андроцентризму або мовного сексизму. Сексизм – це дискримінація за ознакою статі, звідси – мовний сексизм – це дискримінація за статтю у мові. Мовний сексизм можна спостерігати через:

- 1) гендерну асиметрію мови;
- 2) гендерні стереотипи;
- 3) «невидимість» жінок у мові.

Гендерна асиметрія – це нерівномірність відбиття в самій мові (лексичі, граматиці, усному мовленні) особливостей жінок і чоловіків. Яскравими прикладами гендерної асиметрії є приклади з багатьох офіційних документів. Наприклад, відповідно до Сімейного кодексу України, дитина може бути лише усиновлена, терміна «удочеріння» немає. У статті 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення» зазначено: «Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні». Слово «годувальник» означає того, хто утримує кого-небудь, джерело засобів для існування, а «годувальниця» – жінка, яка годує дитину груддю.

Гендерні стереотипи – це узагальнені уявлення (переконання) про те, якими є і як поведуться особи різних гендерів (чоловіки і жінки), сформовані культурою

та поширені в ній. Комплекс мовних стереотипів статі включає «чоловічі» і «жіночі» ознаки, очікування певних характеристик і дій від представників тієї чи іншої статі. Зокрема, тривалий час здібності жінки були применшені; жінка не відігравала роль у соціальному житті, залишаючись непомітною та невидимою, і таке упереджене ставлення відображалось в мові. Варто зауважити, що особливо останнім часом гендерні стереотипи здебільшого є суттєвим перебільшенням відмінностей між чоловіками та жінками.

«Невидимість» жінок у мові можна спостерігати у назвах посад і професій. І коли зайшла мова про використання фемінітивів у трудових книжках, то в листі Міністерства соціальної політики від 2 жовтня 2018 року № 18921/0/2-18/28 зазначено, що роботодавець не може вписувати посаду неправильно, в іншому разі – штраф, оскільки у Класифікаторі професій назви посад (професій) наводяться у чоловічому роді, окрім назв, які застосовуються тільки в жіночому роді... Наслідками такої невидимості жінок може бути перешкодження вираження себе, свого досвіду і своїх можливостей.

Україна теж належить до країн, де держава регулює законодавством явище сексизму, або гендерної дискримінації, зокрема, у таких законах: Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005) та Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» (2012).

Однак особливу роль у становленні гендеру відіграв правозахисний документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 року, – Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (її називають ще Жіноча конвенція). Україна ратифікувала її 19 грудня 1980 року. До Конвенції приєдналися майже всі країни світу, чим фактично планетарно визнано правовий принцип гендерної рівності основоположним.

Зважаючи на тему дослідження, важливим є саме мовний аспект. Тому, відповідно до Рекомендацій № Рес (2003) 3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про збалансоване представництво жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних і суспільних рішень» від 12 березня 2003 року, держави-члени повинні вжити адміністративних заходів, щоб в офіційній мові відбивалося пропорційне розділення повноважень між жінками і чоловіками [5].

Відповідно до пояснювальної записки до цих Рекомендацій стверджується, що мова, яка володіє сильною символікою, не повинна відрізнятися засиллям конструкцій чоловічого роду. Мова повинна використовувати нейтральні з погляду гендеру слова (наприклад, «особа») або посилалися на дві статі («громадянин», «громадянка»). Комітет міністрів Ради Європи прийняв у 1990 році Рекомендацію № R (90) 4 державам-членам про боротьбу з дискримінаційними тенденціями в мові. Значний прогрес у цій галузі помітний, якщо порівняти Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і Хартію основних прав Європейського Союзу. Систематичне використання форм чоловічого роду в Конвенції змінилося у Хартії на використання форм чоловічого і жіночого роду. У Франції прем'єр-міністр опублікував циркуляр від 8 березня 1998 року, який закликає міністрів «застосовувати найменування жіночого роду професій, посад, звань, титулів». У 1993 році швейцарський уряд прийняв рішення про те, що в органах державного управління повинна використовуватися мова, позбавлена дискримінації жінок.

У тому, що стосується німецької мови, відомство канцлера розробило в цій сфері спеціальну настанову «Leitfaden zur sprachlichen Gleichbehandlung im Deutschen» (Берн, 1996 рік). В Австрії починаючи з 2001 року між міністрами є домовленість про використання мови, що враховує гендерний чинник. У Німеччині, відповідно до федерального закону про рівність (набрав чинності 5 грудня 2001 року), є обов'язок враховувати гендерні аспекти мови під час складання законодавчих документів і в офіційному листуванні [6].

Лінгвістичні рекомендації щодо гендерної рівності в Європейському Союзі, інших європейських політичних організаціях та комісіях розуміються як дії, що спрямовані на подолання гендерної дискримінації, та як конкретна політика вдосконалення законодавства щодо рівності [3, с. 30]. Для держав Європи політика гендерної рівності між жінками та чоловіками розпочалась у 1957 році з Римського договору і зростала включно до Амстердамського договору (1997 рік). Відтоді це було одним із основних принципів. З моменту свого створення Співтовариство прийняло вісім директив про рівноправність та рівні можливості для жінок і чоловіків.

Варто зазначити, що у Німеччині ще із середини 1980-х років феміністична критика правової та адміністративної мови призвела до напружених дебатів у міністерствах, парламентах та органах місцевої влади з питання про комплексні зміни адміністративно-регулюючої мови. У 1987 році відбулися парламентські дебати щодо «гендерно-нейтральних назв, формулювань у законах, законодавстві, адміністративних положеннях». Ці зусилля сприяли гендерній специфікації або нейтралізації професійних назв, посадових і службових назв та титулів. При цьому вдосконалення у цьому контексті мови права виявилось складним, оскільки воно повинно відповідати різним мовним принципам, серед яких, зокрема, недвозначність, зрозумілість і чіткість текстів. Відповідно, врахування гендерного підходу не повинно ні змінювати зміст текстів, ні необгрунтовано ускладнювати і пом'якшувати текст. Міжвідомча робоча група з мови права розробила рекомендації щодо офіційної та нормативної адміністративної мови (наприклад, офіційні форми, зразки документів і посвідчення особи), а також для мови правил (наприклад, юридичні тексти, законодавчі розпорядження тощо), затверджені Бундестагом у 1990 році. Відтоді велика кількість текстів, форм, стандартів, моделей та бюджетних планів враховують гендерні аспекти в галузі адміністративної мови. У багатьох сферах та установах додаткові керівні принципи та настанови допомагають у творчій реалізації вимог. Проте ці рекомендації не мають юридично обов'язкового характеру, а скоріше розроблені як пропозиції та рекомендації. При цьому тривалий час проблема полягала в тому, що рішення, постанови та директиви щодо рівного ставлення відрізнялися у різних землях, що спричиняло певну невизначеність [7, с. 26-27]. Ця проблема була вирішена на рівні федерального закону.

Загалом, установи Європейського Союзу, ЮНЕСКО та Організації Об'єднаних Націй в останні роки вжили заходів щодо сприяння гендерній рівності в мовно-соціальному аспекті, включно з рекомендаціями та керівними принципами щодо ліквідації дискримінації жінок

через практику використання мовного сексизму. Вони діють у всій Європі та розглядаються як спільні транснаціональні заяви держав-членів і країн-кандидатів. Лінгвістичні директиви мають такий самий правовий статус, як і всі інші директиви Європейського Союзу, тобто вони є «законами», розробленими Європейським Союзом, які повинні бути обов'язково інтегровані в національне законодавство держав-членів і запроваджені в планах дій Європейського Союзу, національних планах дій, партійних програмах і базових інституційних програмах [3, с. 31].

Висновки. Отже, відомо, що гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Асиметрії мовної системи, глибинні гендерні стереотипи, які поки що є притаманними для багатьох правових систем і для української правової системи зокрема, вказують на таке явище, як мовний сексизм. Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте він може бути спрямований також на чоловіків. Мовний сексизм є явищем, яке знаходить через мову свій прояв у праві і має негативне забарвлення, оскільки ми сприймаємо світ через мову і на наше сприйняття впливають відомості та оцінки, закладені в слова. Негативні наслідки порушення лінгвістичних прав можуть призвести до придушення особистості та є антиконституційними. Оскільки мова не лише фіксує, але й формує суспільні норми, то завдяки гендерно-чутливій і гендерно-байдужій лексиці вбачається можливим подолання мовного сексизму. На законодавчому, політичному, соціальному рівнях і в повсякденному житті необхідним є дотримання лінгвістичної рівноправності в гендерній площині.

Література

1. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Національний університет «Одеська національна академія», 2012. Вип. 65 С. 248-253.
2. Грицай І.О. Принцип гендерної рівності: вітчизняний досвід і міжнародні стандарти. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/3/part_2/2.pdf.
3. Kegyesne Szekeres E. Sprachlicher Sexismus und sprachliches Gender mainstreaming im Fokus der europäischen Sprachpolitik Erika Kegyesne Szekeres. *European Integration Studies*. Miskolc, 2005. Vol. 4. N. 2. P. 25-44.
4. Основи теорії гендеру: навч. посібник. К.: «К.І.С.», 2004. 536 с.
5. Рекомендация N Rec (2003) 3 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «О сбалансированном представительстве женщин и мужчин в процессе принятия политических и общественных решений» от 12 марта 2003 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_661.
6. Пояснительная записка к Рекомендации Rec (2003)3 Комитета министров государствам-членам Совета Европы «О сбалансированном участии женщин и мужчин в процессе принятия решений в области политики и общественной жизни» (принята Комитетом министров 12 марта 2003 г. в рамках 831-ого заседания Представителей министров). URL: <https://rm.coe.int/1680591602>.
7. Wesian J. Sprache und Geschlecht: Eine empirische Untersuchung zur "geschlechtergerechten Sprache". Münster, 2007. 133 p.

Мінченко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ПРО ПОМИЛКИ У ВИКОРИСТАННІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ ЯК ПІЗНАВАЛЬНА ОСНОВА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЇХНІХ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ

Наставний Б. Е.

У роботі автором розкрито актуальність наукового дослідження історико-правових аспектів розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки. Здійснено аналіз історії розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки. Автором з'ясовано стан розвитку світоглядних уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки. Визначено наступність у поглядах мислителів і філософів минулого щодо розуміння помилок у використанні законодавчої техніки. Встановлено пізнавальну основу історії розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки.

Ключові слова: юридична техніка, законодавча техніка, законодавча діяльність, законодавчий акт, помилки у використанні законодавчої техніки.

В работе автором раскрыто актуальность научного исследования историко-правовых аспектов развития представлений об ошибках в использовании законодательной техники. Осуществлен анализ истории развития представлений об ошибках в использовании законодательной техники. Автором установлено состояние развития мировоззренческих представлений об ошибках в использовании законодательной техники. Определена преемственность во взглядах мыслителей и философов прошлого, касающаяся понимания ошибок в использовании законодательной техники. Установлена познавательная основа развития представлений об ошибках в использовании законодательной техники.

Ключевые слова: юридическая техника, законодательная техника, законодательная деятельность, законодательный акт, ошибки в использовании законодательной техники.

In the work the author discloses the relevance of scientific research historical and legal aspects of the development of ideas about mistakes in the use of legislative technology. It is proved that the question of the quality of the legal and technical structure of legislation in general and legislative acts, in particular, have been raised at the philosophical level since the Antiquity, as a condition of effective state power administration by communicating the content of legal requirements to the attention of citizens. All this results in the existence of a powerful scientific knowledge potential of the development of knowledge of mistakes in the use of legislative technology, the study of which will establish the dynamics of ideological ideas and scientific research errors in the use of legislative technology, to find out the current state of scientific development of the theoretical and legal aspects of errors in the use of legislative technology as a science education problems, to determine the science-learning potential of their further scientific development. The analysis of the history of the development of ideas about mistakes in the use of legislative technique is carried out. The author analyzes the state of development of ideological ideas about mistakes in the use of legislative technique. The continuity in the views

of thinkers and philosophers of the past regarding the understanding of mistakes in the use of legislative technique has been determined. The cognitive basis of the history of the development of ideas about mistakes in the use of legislative technique is established.

It is concluded that as of the beginning XIX century the problems of mistakes in the use of legislative technique have not yet been identified as an independent object of scientific knowledge, while some aspects of this problem are disclosed within the framework of the study of related legal phenomena and categories: "legal technique", "legislative technique", "legislative activity", "legislative act". The questions of mistakes in the use of legislative technique acquire a science-based character, which allow, in fact, through the prism of analytical and didactic methods of cognition, to establish the patterns of the use of legislative technique, which is erroneous and generates relevant flaws in the legal and technical execution of legislative acts and / or procedures for the implementation of legislative activity.

Key words: legal technique, legislative technique, legislative activity, legislative act, mistakes in the use of legislative technique.

Постановка проблеми та її актуальність. Теоретико-правові аспекти помилок у використанні законодавчої техніки як пізнавальна проблематика не є новою в юридичній науці, оскільки зумовлена історичними закономірностями виникнення, становлення та розвитку законодавства як правового явища, що об'єктивно характеризується рівнем якості його юридико-технічної будови. Функціонування законодавчої діяльності, так само як існування законодавчої бази, спричиняє ризик виникнення помилок у використанні законодавчої техніки, а це, у свою чергу, доводить можливість виявлення помилок у використанні законодавчої техніки, вироблення та впровадження шляхів їх подолання, застосування превентивних засобів їх недопущення надалі. Вказане пояснює також те, що історія зародження і становлення законодавчої діяльності, а також законодавчих баз перших держав, які утворилися в VI-V ст. до н.е., зумовлює виникнення та подальший розвиток перших уявлень про недоліки тогочасного законодавства, зокрема недоліки викладення правових приписів, їх зрозумілості, доступності для ознайомлення тощо, тобто про недоліки юридико-технічного характеру в сучасному їх розумінні. Тож питання якості юридико-технічної будови законодавства загалом та законодавчих актів зокрема піднімаються на філософському рівні вже з часів Античності як умова ефективного державно-владного управління шляхом донесення змісту правових вимог до відома громадян. Усе це зумовлює наявність потужного наукознавчого потенціалу історії розвитку пізнання помилок у використанні законодавчої техніки, вивчення якої дасть змогу вста-

Наставний Б. Е., 2018

новити динаміку світоглядних уявлень і наукового дослідження помилок у використанні законодавчої техніки, з'ясувати поточний стан наукового розроблення теоретико-правових аспектів помилок у використанні законодавчої техніки як наукознавчої проблематики, визначити наукознавчий потенціал їх подальшого наукового розроблення.

Мета статті. Наголошуючи на високому рівні актуальності наукового дослідження історії розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки, зазначаючи наявність історіографічних аспектів їх пізнання, зауважимо, що метою статті є критичний аналіз наявних уявлень про законодавчу техніку та помилки в її застосуванні крізь призму їхньої історії зародження та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перші уявлення про недоліки законів, що призводили до неправильного або неточного сприйняття суб'єктами права їхніх положень, зародилися ще в поглядах мислителів Античності та державних діячів стародавніх Вавилону, Індії та Китаю, а також тогочасних стародавніх держав континентальної Європи. У Стародавньому Вавилоні виникають одні з перших уявлень про недоліки наявних законодавчих актів та необхідність їх усунення шляхом здійснення їх систематизації. Як результат, вавилонським царем Хаммурапі у 1750-х рр. до н.е. було видано закони, що усували недоліки попередніх законодавчих актів, положення яких були неузгодженими, подекуди суперечливими і несправедливими, а також скасовували всі наявні неписані правила [1]. Це призводило до конфліктів усередині країни між різноманітними верствами населення, а також між владною верхівкою. Така ситуація змусила царя Хаммурапі видати власні закони, скасувавши, відповідно, всі попередні, а їхнім призначенням мало стати подолання конфліктів у тогочасному суспільстві. Закони Хаммурапі фактично усували наявні помилки в законодавчих актах, спрямовані були на скасування всіх неписаних правил і впровадження їхньої єдиної письмової форми (самі Закони Хаммурапі розміщувались на стовпах, встановлювались на центральній площі, щоб донести їхній зміст до відома всього населення, складались з 262 статей та стосувались рабовласницьких, сімейних, цивільних, кримінальних сфер суспільних відносин). Подібні висновки можливо зробити також за результатами аналізу положень Законів Ману та їхнього призначення [2, с. 68]. Вказані закони засновані на закріпленні прав та обов'язків суб'єктів відповідно до їхньої належності до тієї чи іншої касты (варни). Фактично в положеннях Законів Ману вперше закладено ідею структуризації їхнього змісту на права та обов'язки, що дає змогу забезпечити впорядкування суспільних відносин шляхом чіткого визначення меж поведінки суб'єктів крізь призму можливої та необхідної поведінки. Що стосується оцінки їх юридико-технічного оформлення, то такий підхід дає можливість уникати неоднозначності розуміння їхніх положень суб'єктами права та невизначеності у змісті правових приписів.

В аспекті подальшого розвитку уявлень, які передували безпосереднім поглядам про помилки у використанні законодавчої техніки, були ідеї мислителів Стародавньої Греції. Ними обґрунтовуються ідеї про співвідношення звичаєвих норм і правових у частині набуття звичаєвими нормами властивостей право-

вих шляхом їх визнання та санкціонування державою, закріплення в законах (Полібій) [3, с. 85]; природність права та штучність закону як людського винаходу, яким можна формалізувати природне право, а водночас можна закріпити владні інтереси й, відповідно, допустити помилку (Протагор) [4, с. 50]; визнання права, що походить від природи, та закріплення відповідальності за його порушення в законах, що має штучний характер (Фразімах) [5, с. 411]; необхідність формулювання законів так, щоб їхні положення були зрозумілими, дієвими та ефективними (Сократ) [6, с. 101]; відповідно, порушення цієї вимоги призводить до помилки; наявність так званого ідеального права в ідеальній державі, причому таке право має мати законодавчо виражений характер, забезпечуючи гармонію і справедливість між людьми (Платон) [7, с. 161]; природне право як виток офіційного права, причому його виникнення детермінує конкретна мета законотворця, а змістом цієї мети має бути справедливе суспільство (Аристотель) [8, с. 55]. Засновниками перших уявлень про законодавчу техніку та про помилки у її використанні можна вважати римських юристів. На переконання Цицерона, закони створюються в особливому порядку, і цей процес, з одного боку, забезпечує якість його положень, а з іншого – він має об'єктивно зумовлений невідворотний характер, оскільки відбувається синхронно з розвитком самого суспільства, відображаючи в собі засади його устрою. В іншому разі закон і його положення будуть анти-суспільними та породжуватимуть конфлікти всередині нього [9, с. 164-165]. Іншими римськими юристами обґрунтовуються ідеї про роль суб'єктів законотворчості в умовах впливу різноманітних факторів на цей процес (Папініан) [4, с. 103]; сукупність вимог, яким має відповідати закон, а саме: точність, лаконічність, грамотність, однозначність, доступність (Гай) [10, с. 38]; створення закону, що відбувається за результатами особливої юридичної діяльності, змістом якої є втілення в його положеннях загальних та обов'язкових вимог до поведінки людей, що дасть змогу досягнути справедливості в суспільстві (Павел) [11]; формальну визначеність положень закону, їхню несуперечливість і чіткість розуміння спрямованості положень закону (Ульпіан) [12]; закріплення критерію поведінки з метою чіткого розуміння суб'єктом міри дозволеного та забороненого (Марціан) [4, с. 143] тощо. Водночас треба зазначити, що сама ідея техніки побудови законодавчого акта належить юристу Гаю, який розглядає її не як творчий процес, а як застосування чітко визначених вимог до формулювання змісту закону.

В історико-правовому плані цікавими є уявлення мислителів Середньовіччя, особливо тодішніх юристів, які продовжують розвивати та розширювати уявлення філософів попереднього періоду та адаптовувати їх до тогочасних реалій становлення феодального устрою та національних систем феодального законодавства. У період Середньовіччя уявлення про помилки у використанні законодавчої техніки доповнюються теологічними поглядами Ф. Аквінського, який опосередковано наголошує на вимогах зрозумілості та доступності людських законів, їхньої спроможності донести до відома людей засади божественного закону, не допустити виникнення протиріч між положеннями людських законів і божественним законом [13, с. 234-236]. Ірнерій продовжив наукові ідеї юристів Стародавнього Риму та доводив,

що закон має, з одного боку, власну форму вираження – письмовий документ, який має загальнообов'язковий характер, є загальнодоступним і спроможним закріпити й акумулювати систему загальнообов'язкових правил поведінки, а з іншого боку – індивідуальний зміст, що виявляється в положеннях законодавчих актів, які в логічному порядку розміщені, є зрозумілими і доступними для сприйняття суб'єктами права, відповідають поточним умовам і потребам життя суспільства тощо [4, с. 131-132]. Подібними за характером і змістом були уявлення також інших юристів Середньовіччя, які у своїх дослідженнях дійшли висновку про те, що людські закони повинні бути ієрархічно побудовані, мати обов'язкові реквізити (назва, дата ухвалення, печатка та інше) та відповідати церковним законам (Л. Раймунд), відображати й відповідати особливостям конкретного історичного етапу розвитку суспільства, а також протидіяти феодалізму міжусобицям (Е. фон Рєпков) [14]. Важливим внеском у формування передумов подальшого виокремлення помилок у використанні законодавчої техніки як об'єкта наукового пізнання стали погляди Н. Макіавеллі, який звернув увагу на штучність закону загалом і його походження від людської розумової діяльності. Це характеризує не лише переваги закону як засобу фіксації політичної волі, але й недоліки, що можуть виникати в законі через потенційну можливість будь-якою людиною допускати помилки, а це може надалі впливати на ефективність інструментального впливу права та впорядкування суспільних відносин [15]. На обумовленість закону мудрістю та розумовою діяльністю людини звернув увагу також Г. Гроцій [4, с. 299]. Ф. Бекон довів виключно письмовий характер закону, його структурування на приписи, важливість заснованості закону на засадах справедливості [4, с. 305]. Б. Спіноза визначав людські закони як прояв природного права у змісті правових приписів, водночас припускав можливість відхилення їхнього змісту від засад природного права, що фактично ставало підставою для того, щоб поставити під сумнів їхню належність до системи законодавчих приписів, оскільки тоді вони ставали формою прояву свавілля правителя [16, с. 45].

Отож період Середньовіччя в історії зародження уявлень про помилки у використанні юридичної техніки доповнює правові вчення ідеями про теологічний характер походження права та його подальший формальний прояв у вигляді світських (державних) законів, роль формального виразу положень законодавства, обов'язкового розміщення правових актів відповідно до засад ієрархічного підпорядкування, де основу становлять законодавчі акти монарха, а їхнім положенням мають відповідати норми, закріплені законами місцевих феодалів, закріплення обов'язкових реквізитів законодавчих актів, що засвідчують статус і легітимність законодавчих актів.

Проблематика юридико-технічної якості законодавчих актів, відповідності їхніх положень вимогам форми і змісту закону становить науковий інтерес також у працях представників Просвітництва, в яких питання помилок у використанні законодавчої техніки ще не виокремлюється як самостійний предмет наукового осмислення, водночас їх вивчення опосередковано здійснюється крізь призму дослідження особливостей законодавчого процесу, законодавчої діяльності, якості

законодавчих актів, шляхів її удосконалення тощо. Зокрема, Дж. Локк наголошував на тому, що закон може мати помилки лише в тому разі, якщо він порушує природні основи миру, гармонійного співжиття людей в суспільстві та взаємодопомоги. Зміст закону може бути різним, однак його мета має бути однаковою – відобразити основи природи соціуму та людини і, відповідно, досягти вказаних чеснот [17, с. 11-12]. Зі свого боку Т. Гоббс характеризував техніку закону як таку, що виступає інструментом в руках держави. За допомогою неї уповноважені державою суб'єкти здатні в письмовому вигляді донести до суб'єкта права інформацію про межі його прав та межі прав інших суб'єктів, а також причини, характер і зміст негативних наслідків, що можуть настати внаслідок порушення вказаних меж. Власне, саме засоби інформаційного наповнення законодавчих положень, а також їх узагальнення в межах конкретної форми вираження права – закону, і становить зміст і процес техніки закону [4, с. 328]. Спираючись на те, що техніка закону – це інструмент у руках уповноважених суб'єктів законодавчої діяльності, і цей інструмент застосовується в процесі людської розумової діяльності, відповідно, можна припустити про наявність помилок у її використанні, що призводить до недоліків інформаційного наповнення вимог держави до суб'єктів права шляхом встановлення меж їхньої поведінки. Представники французького Просвітництва наголошували на тому, що основу змісту законів становить відповідний суспільний договір як компроміс інтересів у суспільстві, а також інтересів суспільства взагалі та держави, відповідно, зміст законодавчих актів має закріплювати зміст таких компромісів, встановлювати засоби їх досягнення і забезпечення (Ж.-Ж. Руссо) [18, с. 52], враховувати та закріплювати у змісті законів основи співжиття людей, які сформувались історично, під впливом різноманітних факторів суспільного розвитку, а отже, є визнаними в суспільстві (Ш. Л. Монтеск'є) [4, с. 369]; трансформувати засади природного права у право позитивне, що дає можливість донести до відома суб'єктів прав і закріпити засоби забезпечення життя людей на засадах природного права (П. Гольбах) [19, с. 268], регламентувати деталі суспільного договору, що укладений між правителем і самим суспільством, які полягають у визначенні положень співвідношення інтересів різних прошарків населення (Д. Дідро) [19, с. 262]; встановити та гарантувати права і свободи людини, відповідно, забезпечивши природну автономію кожній людині [4, с. 364]. Представниками німецького Просвітництва ідеї про законодавчу техніку (в сучасному її розумінні – Б. Н.) доповнювались поглядами про механізм її застосування законодавцем, який мав виявити та проаналізувати об'єктивно встановлені в суспільстві загальноприйняті норми співжиття, що сприйняті та визнані більшою частиною суспільства, а надалі надати вказаним нормам ознак формальної визначеності в письмовому акті та забезпеченості у вигляді засобів переконання та примусу (І. Фіхте) [20, с. 26]; про роль розумової діяльності людини щодо моделювання варіантів поведінки, визначення серед них найбільш об'єктивно доцільної та її закріплення за допомогою мови у вигляді приписів (І. Кант), причому основу таких моделей мають становити моральні основи співжиття людей [21]; про порядок письмового вираження права, що здійснюється за допомогою особливої процедури та має

бути заснованим на засадах природного права, поширити їх на площину забезпечення національних інтересів (Г. Гегель) [22].

Висновки. Загалом, можемо підсумувати, що станом на поч. XIX ст. проблематика помилок у використанні законодавчої техніки ще не була виокремлена як самостійний об'єкт наукового пізнання, водночас окремі аспекти зазначеної проблематики розкриваються в межах дослідження суміжних правових явищ і категорій, а саме: «законодавча техніка», що розкриває питання помилок у її використанні крізь призму її інструментального призначення, використання за допомогою розумової діяльності людини; «законодавча діяльність», в межах якої піднімається питання змісту помилок, що становить невідповідність потреб суспільних відносин конкретним правовим нормам, виявляється у недоліках їх фіксації за допомогою відповідних прийомів, способів і засобів у змісті законів як елементу позитивного права; «правова поведінка», де помилки у використанні законодавчої техніки знаходять свій прояв у вигляді хибного усвідомлення суб'єктами права правових вимог та їх втілення у власній правовій поведінці.

Варто зазначити, що починаючи з кінця XIX ст. проблематика законодавчої техніки загалом не лише отримує продовження та посилення свого світоглядного осмислення, але й виокремлюється як самостійний об'єкт наукового дослідження. Тому питання помилок у використанні законодавчої техніки набувають наукознавчого характеру, що дає змогу фактично крізь призму аналітичного та дидактичного методів пізнання встановити закономірності використання законодавчої техніки, яка має помилковий характер та породжує відповідні недоліки юридико-технічного оформлення законодавчих актів та/або процедур здійснення законодавчої діяльності.

Література

1. Мудрак І.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: курс лекцій. Ірпінь: Державна податкова адміністрація України, Академія державної податкової служби України, 2002. 137 с. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/708/13> (дата звернення: 31.01.2016 р.).
2. Черниловский З.М. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. М.: «Юрист», 1996. 508 с.
3. Нерсисянц В.С. Политические учения Древней Греции. М.: «Юрид. лит.», 1987. 245 с.
4. История политических и правовых учений: учебник для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб и доп. М.: «Норма», 2004. 944 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.ru/book_z1095_page_91.html (дата звернення: 05.01.2014).
5. Нерсисянц В.С. Философия права: учебник для вузов. М.: Издательская группа «ИНФРА-М», 1997. 652 с.
6. Стадничук Б.И. Сократ. Учитель, философ, воин. М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2015. 256 с.
7. Платон. Законы / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и др.; пер. с древнегреч. А.Н. Егунова и др. М.: «Мысль», 1999. 830 с.
8. Аристотель. Никомахова этика. Сочинения в 4-х т. / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. М.: «Мысль», 1983. Т. 4. 830 с.
9. Цицерон М.Т. Мысли и высказывания / Под ред. В.В. Бутромеева. М.: «Олма Медиа Групп», 2011. 304 с.
10. Гай Институции / Пер. с лат. Ф.М. Дыдынского; под ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. М.: «Юрист», 1997. 368 с.
11. Памятники римского права Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М.: «Зерцало», 1997. 608 с.
12. Белкин М.В., Плахотская О.В. Словарь «Античные писатели». СПб.: Изд-во «Лань», 1998. 448 с.
13. Алексеев С.С. Теория права. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во «БЕК», 1995. 309 с.
14. Любохинец Л.С., Шавкун В.М., Бабич Л.М. Історія політичних та економічних вчень: навч. посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 294 с.
15. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. К.: «Правова єдність», 2009. 312 с. URL: http://pidruchniki.com/1261042551755/pravo/istoriya_vchen_pro_derzhavu_i_pravo (дата звернення: 23.06.2017).
16. Спиноза Б. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье: богословско-политический трактат: философские трактаты / Пер. с латин. и гол.; вступ. ст. и коммент. А.М. Кривули, худ. оформит. Б.Ф. Бублик. Харьков: «Фолио»; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. 400 с.
17. Локк Дж. Избранные философские произведения в 2-х т. М.: «Мысль», 1960. Т. 2. 532 с.
18. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. [Переводы] / Подготовили В.С. Алексеев-Попов, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий, А.Д. Хаутин. М.: «Наука», 1969. 704 с.
19. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: навч. посібник. К.: «Атіка», 2005. 560 с.
20. Гайденко П.П. Философия Фихте и современность. М.: «Мысль», 1979. 288 с.
21. Кант И. Метафизические начала учения о праве. Сочинения в 6-ти т. / Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. М.: «Мысль», 1965. Т. 4. Ч. 2. 480 с.
22. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: «Мысль», 1990. 524 с.

Наставний Б. Е.,

аспірант кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА НЕТИПОВИХ ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ

Суханова Д. С.

У науковій статті досліджується феномен нетипових правових приписів у механізмі правового регулювання. Аналізуються проблеми теорії і практики застосування норми права та правового припису, проводиться аналіз позицій вчених про їх види. Також у статті розглядається внутрішня будова правових приписів та обґрунтовуються положення про необхідність їх класифікації. Визначається характер співвідношення та взаємодії правового припису з прийомами юридичної техніки. Формулюються висновки про те, що норма права та правовий припис взаємодіють як зміст та форма, ціле та частина.

Ключові слова: правовий припис, правова норма, юридична техніка, юридична конструкція, нетиповий правовий припис, преюдиція, дефініція, презумпція, фікція.

В научной статье исследуется феномен нетипичных правовых предписаний в механизме правового регулирования. Анализируются проблемы теории и практики применения нормы права и правового предписания, проводится анализ позиций ученых об их видах. Также в статье рассматривается внутреннее строение правовых предписаний и обосновываются положения о необходимости их классификации. Определяется характер соотношения и взаимодействия правового предписания с приемами юридической техники. Формулируются выводы о том, что норма права и правовое предписание взаимодействуют как содержание и форма, целое и часть.

Ключевые слова: правовое предписание, правовая норма, юридическая техника, юридическая конструкция, нетипичное правовое предписание, дефиниция, преюдиция, презумпция, фикция.

In the scientific article the phenomenon of atypical legal prescriptions in the mechanism of legal regulation is investigated. The problems of theory and practice of application of the norm of law and legal prescriptions are analyzed, an analysis of the position of scientists about their types is carried out. Also, the article considers the internal structure of legal regulations. An analysis of the positions of scientists regarding the essence of atypical legal requirements is carried out. Atypical legal requirements should be separated from the rules of law. In modern legal doctrine, atypical legal prescriptions are interpreted mainly through the prism of the atypical element of the system of law. An attitude is expressed mainly in the fact that they are deprived of the traditional logic of the rule of law, by virtue of which they appear compositionally imperfect, structurally incomplete. Atypical legal prescriptions regarding the norm of law and the system of law are of subsidiary nature, they serve as the circumstances contributing to the composition of the law, and also connects all its elements to a single integrity. The character of the relationship and interaction of the atypical legal prescriptions with the legal technique is determined. The conclusions are drawn that the norm of law and legal prescription interact as content and form, whole and part. Unusual regulatory requirements are extremely numerous in nature and content, and they are also diverse in purpose. In the process of considering the legal nature of atypical legal prescriptions, a special place is the stage of isolation and systematization of the latter. The position that the problem of classification of atypical legal

prescriptions remains unresolved to the end is characterized. To date, in domestic law there is no single classification of atypical legal prescriptions. In general, the operation of atypical legal regulations provides a general predictability of the mechanism of legal regulation of the legal system, and therefore promotes the freedom of action of subjects of law.

Key words: legal regulation, legal prescription, legal norm, legal technique, technical legal construction, atypical rule, prejudice, definition, presumption, fiction.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема наукового осмислення юридичної природи правових явищ нетипового характеру, які не укладаються в загальноприйняту в науці класичну модель норми права, та їх місця в системі права існує давно. Слід зазначити, що в науці немає єдності щодо питання про сутність та види правових приписів. Одним з головних завдань правотворчої діяльності є правильне формулювання тексту нормативно-правового акта, використання в повному обсязі потенціалу нетипових правових приписів. Однак зазначені завдання далеко не завжди виконуються. Їх вирішенню, зокрема, перешкоджає недостатнє теоретичне та наукове опрацювання як загальної теорії нетипових правових приписів, так і недостатнє врахування в цьому питанні зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням нетипових правових приписів займалися такі видатні вчені, як: С. Алексєєв, В. Бабаєв, М. Вовченко, В. Горшенев, В. Карташов, Л. Луць, П. Рабінович, О. Скакун та інші. Серед досліджень останніх часів можна назвати праці М. Давидової, Д. Смирнова, Н. Стеценка, О. Ульяновської. Кожен з перелічених науковців звертає свій погляд на цю проблему.

Метою цієї статті є виявлення особливостей найбільш значимих аспектів, пов'язаних як з юридичною природою нетипових правових приписів, так і з особливостями їх використання.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що в науці є різні підходи щодо питання сутності та видів нетипових правових приписів. Пов'язано це з різними поглядами авторів на сутність норми права [1; 2; 6]. У цілому більшість авторів поділяють думку про особливий характер нетипових правових приписів, а також про те, що їх поява є результатом вдосконалення нормативного регулювання та спеціалізації нормативно-правових приписів [3, с. 36-39].

Нетипові правові приписи мають бути відокремлені від норм права. Для того щоб визначити сутність та природу нетипових правових приписів, слід виділити їхні специфічні властивості. Вихідним науковим положенням при цьому може бути висновок про те, що позбавлені традиційної логічності норми права не містять або майже не містять деяких її природних елементів, через що виглядають композиційно незавершеними, але самостійно виконують важливу роль у нормативному регулюванні. Нетипові ж нормативні приписи «нетипові» тому, що несуть у собі свого роду незавершені

риси моделі права [4, с. 113-118]. Так, О. Скаун називає ці норми правовими приписами «нестандартного» характеру, в яких відсутні ті чи інші властивості, ознаки, об'єктивно притаманні класичній моделі норми права [5, с. 304]. Аналогічної позиції дотримується В. Бабаєв, він наголошує на тому, що існують приписи, що не вкладаються в поняття юридичної норми [2, с. 405-406]. Своєю чергою М. Вопленко зазначає, що право не зводиться тільки до норм: поряд з ними є і діють різноманітні види загальних правових приписів: правові декларації, правові визначення, принципи і, на решті, норми [цит. за 7, с. 10]. У зв'язку із цим слушно вбачається думка О. Ульяновської про те, що норма права - класична композиція нормативного припису. Проте не всі нормативні приписи являють собою модель норми права і тому немає достатніх підстав ототожнювати багато з них з нормою права [8, с. 98-99]. Можна погодитися з Д. Смирновим в тому, що, як і будь-який нормативно-правовий припис, нетипові нормативно-правові приписи також закріплюються в нормативно-правових актах (тобто мають форму), а також несуть у собі смислове навантаження (тобто мають зміст) [9, с. 20-21]. На думку Н. Стеценка, норма права та нормативно-правові приписи взаємодіють як зміст і форма. Змістом є норма права, елементи якої закріплюються у формі двох нормативно-правових приписів [10, с. 215].

Наукова думка констатує, що нетипові правові приписи - це приписи «нестандартного» характеру, у яких відсутні ті чи інші властивості, ознаки, моменти, об'єктивно властиві класичній моделі норми права. Саме тому що вони нестандартні називаються «нетиповими» правовими приписами. Цим приписам притаманні такі ознаки, як: 1) субсидіарний, допоміжний характер, тобто вони допомагають основним нормам додати завершеність і повноту права, але водночас визначають сутність, призначення основних (типових) норм, завдання, цілі, зміст правового регулювання в цілому; 2) вони безпосередньо не регулюють суспільні відносини, а діють у комплексному поєднанні з регулятивними та охоронними нормами, утворюючи з ними єдиний регулятор. За допомогою цих приписів нормативно-правовому регулюванню надається узгодженість, взаємопов'язаність, логічна цілісність [7, с. 10-11].

Можна підсумувати, що, справді, право не зводиться тільки до норм і їх сукупності, тому що норма виступає лише одним із засобів прояву права. Отже, коли йдеться про нормативне регулювання, необхідним стає системний підхід до його сутності, тобто важливе ототожнення нормативного регулювання і з правовими нормами, а також з усім комплексом правових приписів. Нетипові нормативні приписи надзвичайно численні за природою та змістом, також вони різноманітні за своїм призначенням. Отже, даючи їх класифікацію, важливо розкрити природу, зміст та призначення кожної з них.

Як уже було зазначено, низка авторів не виділяють нетипові правові приписи в окрему групу, а фактично розглядають їх як окремі різновиди норм права. Так, М. Марченко виділяє залежно від змісту, цільового призначення та характеру викладу такі види норм: норми-принципи, норми-визначення (дефініції), норми-цілі і норми-розрахунки [1, с. 582-583]. Низка авторів намагається провести класифікацію нетипових нормативно-правових приписів, використовуючи для цього досить різні підстави. Наприклад, С. Алексєєв поряд

з групами регулятивних і охоронних норм виділяє особливу групу спеціалізованих норм, в яку включає такі види норм, як: загальні приписи; дефінітивні приписи; оперативні приписи; колізійні приписи. При цьому перші три види норм автор включив в особливу групу узагальнюючих приписів, вказуючи, що вони є немовби «нормами про норми» [11, с. 319-320]. В. Горшенев запропонував одну з перших класифікацій нетипових нормативних приписів, він правові приписи розділив на три групи. До першої групи входять нормативні приписи, що відрізняються більшим ступенем нормативності. До цієї групи автор відносить такі правові приписи, як планові завдання, рекомендації, терміни і преюдиції [4, с. 113]. До другої групи входять нормативні узагальнення, що характеризуються тим, що в їхніх нормативних приписах міститься частка припущення, відносність стану. Причому умовність таких нормативних приписів покликана забезпечити стабільність ситуації, коли характер фактичних обставин, що підлягають правовій оцінці, надзвичайно невизначений. До цієї групи відносяться презумпції та фікції. У третю групу об'єднані нормативні розпорядження, що виконують функції свого роду трафарету, вони призначені для того, щоб з їх допомогою можна було засвідчити юридичну характеристику визначеної фактичної обставини, реальність стану, що має юридичне значення. До цієї групи відносяться дефініції та юридичні конструкції [4, с. 113-118].

В. Лазарєв і С. Липень виділяють особливу групу спеціалізованих норм, в яку включають дефінітивні норми, норми-принципи, оперативні норми і колізійні норми [12, с. 305]. О. Кузнєцова пропонує відносити до числа спеціалізованих (нетипових) норм норми-принципи, норми-дефініції, норми-презумпції, норми-фікції, оперативні і колізійні норми [13, с. 3]. В. Бабаєв залежно від критерію функцій у механізмі правового регулювання виділяє дві основні групи норм: вихідні правові норми і норми-правила поведінки. Вихідні норми він поділяє на норми-засади, норми-принципи, визначально-установчі норми і норми-дефініції [2, с. 67-69]. Аналогічної позиції дотримувався М. Байтін [14, с. 213-216].

Варто звернути увагу на класифікацію, яку представляє В. Карташов. Автор виділяє такі різновиди (в термінології автора - нестандартних нормативно-правових приписів): норми-принципи; юридичні цілі; нормативні довідки; легальні юридичні дефініції; нормативно-правові малюнки; нормативно-правові формули; нестандартні нормативно-правові приписи-терміни [3, с. 140-148]. Ще одну класифікацію пропонує М. Давидова. На думку автора, всі нетипові нормативно-правові приписи можна класифікувати на такі види: 1. Нетипові за формою (наприклад, таблиці, знаки охорони праці та ін.). 2. Нетипові за змістом (наприклад, норми-принципи, норми-дефініції, колізійні норми та ін.) [6, с. 140-148]. Схожою виявляється класифікація Г. Денисова. Отже, автор виділяє в складі нетипових правових приписів правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми, юридичні конструкції, правові символи, концепції нормативних правових актів [15, с. 93]. Такої думки дотримується й А. Лушников, він акцентує увагу на таких видах нетипових правових приписів, як: норми-принципи, норми-визначення (дефініції), норми-декларації (цілі, заяви про наміри), норми-правові презумпції, норми-аксіоми, норми-фікції [16, с. 142-146].

Отже, нетипові правові приписи підсилюють нормативні властивості права різного роду відтінками та додають праву як цілісній системі композиційну завершеність та повноту.

Висновки. Проведений аналіз наявних позицій учених щодо сутності нетипових правових приписів надає підстави резюмувати, що в сучасній правовій доктрині останні інтерпретуються переважно крізь призму нетипового елемента системи права. Нетиповість виражається головним чином у тому, що вони позбавлені традиційної логічності норми права, не містять або майже не містять деяких її природних елементів, через що виглядають композиційно недосконалими, структурно незавершеними. Нетипові правові приписи стосовно норми права та системи права мають субсидіарний характер, виконують роль обставин, що доповнюють композицію права, а також зв'язують усі його елементи в єдину цілісність. Як впливає з огляду проаналізованих джерел, проблема класифікації правових приписів також залишається не вирішеною до кінця. Позицій дуже багато. Але більшість з них обмежуються лише по суті переліченням правових приписів.

Література

1. Марченко М.Н. Теория государства и права / М.Н. Марченко, Е.М. Дерябина. Москва : Проспект, 2015. 720 с.
2. Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. В.К. Бабаева. Москва : Юрист, 2004. 592 с.
3. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие. В 2 т. Т. I; Яросл. гос. ун-т. Ярославль : ЯрГУ, 2005. 547 с.
4. Горшенев В.М. Нетипичные правовые предписания. *Советское государство и право*. 1978. № 3. С. 113-118.
5. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. С. 304.
6. Давыдова М.Л. Нормативно-правовое предписание: природа, типология, технико-юридическое оформление. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. 216 с.
7. Баранов А.В. К вопросу о нетипичных нормах права. *Правовые проблемы укрепления Российской государственности* : сб. науч. работ. Вып. 46. Томск : ТГУ, 2010. С. 10-11.
8. Правові фікції як нетипові нормативні приписи / О.В. Ульяновська. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 98-100.
9. Смирнов Д.А. Нетипичные нормативно-правовые предписания в системе норм трудового права. Москва : Проспект, 2015. 152 с.
10. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти / Н.В. Стечик. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 212-219.
11. Общая теория права : учебник / С.С. Алексеев. 2-е изд. Москва : Проспект, 2008. 565 с.
12. Лазарев В.В. Теория государства и права : учебник для академического бакалавриата / В.В. Лазарев, С.В. Липень. 5-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2015. 521 с.
13. Кузнецова О.А. Специализированные нормы российского гражданского права: теоретические проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.02. Екатеринбург, 2007. 430 с.
14. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов, 2001. 416 с.
15. Денисов Г.И. Юридическая техника: теория и практика. *Журнал российского права*. 2005. № 8. С. 86-96.
16. Лушников А.М. Теория государства и права. Базовый курс. Москва : Юрлитинформ, 2013. 272 с.

Суханова Д. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. На жаль, збройні конфлікти залишаються реальністю сучасного світу і мають ураховуватися як окремий об'єкт міжнародно-правового регулювання.

Істотною відмінністю принципів міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять основу мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються збройних конфліктів, містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

Розглядаються точки зору провідних науковців у цій сфері. На основі аналізу думок фахівців стосовно переліку принципів міжнародного гуманітарного права виділяються найбільш значущі галузеві принципи.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права, принцип гуманізації збройних конфліктів.

Статья посвящена рассмотрению системы принципов международного гуманитарного права, которое применяется во время вооруженных конфликтов. К сожалению, вооруженные конфликты остаются печальной реальностью современной жизни и должны рассматриваться как отдельный объект международно-правового регулирования.

Существенное отличие принципов международного гуманитарного права от принципов международного права проявляется в том, что фундаментальные принципы международного права составляют основу мирного сосуществования, а принципы международного гуманитарного права применяются во время вооруженных конфликтов, содержат в себе правила поведения воюющих сторон, т.е. регулируют отношения, непосредственно связанные с вооруженным конфликтом.

Рассматриваются точки зрения ведущих ученых в этой отрасли. На основе анализа мнений ученых выделяются наиболее значимые и признанные принципы международного гуманитарного права.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, отраслевые принципы международного гуманитарного права, принцип гуманизации вооруженных конфликтов.

The article is devoted to the industry of the principles of international humanitarian law. Modern international humanitarian law contains not only numerous specific rules of warfare, but a number of the principles of this branch of international law. Appearance, the formation of industry principles and their content is defined by the specificity of the social relations they regulate. An essential feature of the principles of the law of armed conflict basic principles of international law is that basic principles of international law are the right of peaceful coexistence, and the principles of international humanitarian law applicable to armed conflicts, contain certain rules of conduct of the warring parties, that is, determine the relations connected with the armed conflict.

It should be noted that the appearance of branch principles of international humanitarian law was caused by objective necessity to summarize how the principles that formed as separate rules and concepts. Principles objectively necessary for the functioning of the system of relations and norms, they have historically developed along with this system. Opinions about the content of the principles of international humanitarian law quite a lot. Of course, the branch principles of international humanitarian law must conform to basic principles of international law and to develop them, the system principles are also complemented by a content of the General principles of law. In addition, new trends in international relations make adjustments to the content of international humanitarian law.

Considers the perspective of the leading scientists in this field. Based on the analysis of expert opinions in relation to the list of principles of international humanitarian law the most significant industry principles are provided.

Key words: international humanitarian law, branch principles of international humanitarian law, principle of humanitarianization the armed conflict.

Співвідношення понять «війна» і «міжнародне право» – одна з основних проблем науки міжнародного права. У дослідженні цього співвідношення йдеться про поєднання військових вимог з дотриманням необхідних мір гуманності.

На жаль, збройні конфлікти залишаються реальністю сучасного світу і мають ураховуватися як окремий об'єкт міжнародно-правового регулювання.

Міжнародні відносини характеризуються великою різноманітністю, що зумовлює потребу в певних міжнародно-правових нормах, які їх регулюють. Для міжнародного публічного права характерним є його внутрішня цілеспрямованість, наявність загальновизнаних принципів, взаємопов'язаність правових норм, погодженість рішень міжнародних організацій, обґрунтованість рішень міжнародних судових органів, а також інститутів міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право, що застосовується під час збройних конфліктів (далі – МГП), як самостійна галузь міжнародного публічного права містить усі згадані елементи, тому не випадково його називають підсистемою в рамках цілісної системи міжнародного публічного права. Розуміння суті і значення МГП дуже важливо. Вкрай важливо це зараз, коли на території України має місце збройний конфлікт, в якому беруть участь найманці та інші особи, які не є комбатантами.

МГП виникло не за бажанням окремих осіб або держав, а внаслідок реальних суспільних процесів. Якщо розуміти первинне значення визначення міжнародного права як права у відносинах між народами, то можна передбачити, що перші звичайні норми зароджувалися ще до становлення державності, за первісного

Ярмакі В. Х., 2018

громадського ладу. Зародившись на початку людської цивілізації, ідея захисту людини від бід військового часу є актуальною і зараз.

Перед тим як розглянути систему принципів МГП, необхідно нагадати, що являють собою принципи права.

Ще з давнини принцип розглядали як вираження необхідності чи закону явищ. У логічному змісті принцип є центральним поняттям, основою системи, що являє узагальнення і поширення якого-небудь положення на всі явища тієї сфери, з якої такий принцип абстрагований [1, с. 329].

Загальновизнано, що принципи права – це його основні начала, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають найважливіші положення права [2, с. 61]. Принципам права властиве абстрактне й універсальне засвоєння соціальної дійсності, що зумовлює їхню особливу роль у структурі правової системи, механізми правового регулювання, нормотворчої діяльності і діяльності щодо застосування права. Правові принципи є критеріями оцінки правової природи дій суб'єктів права, сприяють формуванню правового мислення і правової культури, цементують систему права. Принципи права виникають за наявності відповідних об'єктивних умов, мають історичний характер, відображають результати раціонального, наукового осмислення закономірностей розвитку об'єктивної дійсності.

Сучасне МГП містить у собі не тільки численні конкретні правила ведення збройної боротьби, але і низку принципів цієї галузі міжнародного права. Виникнення, формування галузевих принципів та їхній зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють. Істотною відмінністю принципів міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять основу мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються збройних конфліктів, містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

Слід зазначити, що поява галузевих принципів МГП була зумовлена об'єктивною необхідністю узагальнити як принципи те, що сформувалося у вигляді окремих правил і понять. Принципи об'єктивно необхідні для функціонування такої системи відносин і норм, вони історично розвивалися разом з цією системою. Думок щодо змісту принципів міжнародного гуманітарного права досить багато. Безумовно, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права мають відповідати основним принципам міжнародного права і розвивати їх, система принципів також доповнюється змістом загальних принципів права. Крім того, нові тенденції в міжнародних відносинах вносять корективи в зміст міжнародного гуманітарного права.

Наука міжнародного права не розробила єдиної концепції про принципи міжнародного гуманітарного права. У юристів немає єдності щодо поняття, класифікації, формулювання цих принципів.

Шиндлер і Томан виділяють принцип розмежування збройних сил і цивільного населення, що обмежує коло осіб, що безпосередньо беруть участь у бойових діях, проти яких можуть бути застосовані акти збройного насильства [3, р. XXX].

Коломбос також називає як основні принципи: гуманізм, лицарство, військову необхідність [4, с. 441].

Л.Д. Тимченко виділяє як принципи права збройних конфліктів поряд з основними принципами міжнародного права галузеві принципи: гуманність; обмеження засобів і методів ведення війни; захист прав учасників збройних конфліктів і цивільного населення; повага нейтралітету [5, с. 480].

У консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі про правомірність погрози або застосування ядерної зброї згадуються принципи гуманності (людяності); заборони заподіяння зайвих страждань комбатантам і відповідно застосування зброї, що заподіює такі страждання; захист мирного населення і цивільних об'єктів; відмінності між комбатантами і некомбатантами; заборона нападу на мирне населення і застосування невибіркової зброї [6, с. 272-273].

Група білоруських авторів, вважаючи, що принципи міжнародного гуманітарного права не систематизовані [7, с. 49], виділяє кілька груп цих принципів:

- загальні принципи міжнародного гуманітарного права;
- принципи, що обмежують воюючих у виборі засобів і методів ведення війни;
- принципи захисту прав учасників збройного конфлікту;
- принципи захисту прав цивільного населення, що не бере участі в збройному конфлікті [7, с. 44].

І.Н. Арцибасов і С.А. Єгоров пропонують вважати загальними принципами міжнародного гуманітарного права принципи гуманізму, неприпустимості дискримінації, відповідальності за порушення норм і принципів цієї галузі міжнародного права. Серед принципів, що регулюють засоби і методи збройної боротьби, називають принципи обмеження воюючих у виборі засобів збройної боротьби, розмежування військових і цивільних об'єктів, заборона застосовувати недозволені засоби війни, зброю масового знищення, зброю, яка заподіює зайві страждання. Вони підрозділяють принципи захисту учасників збройної боротьби і цивільного населення на дві підгрупи: принципи захисту прав комбатантів, і, відповідно, принципи захисту прав цивільних осіб під час збройних конфліктів [8, с. 74-79].

Л.І. Савинський і А.І. Полторак серед основних принципів права збройних конфліктів називають:

- принцип гуманізації сфери збройної боротьби;
- принцип неприпустимості застосування варварських і нелюдських засобів ведення збройної боротьби;
- принцип захисту жертв війни і мирних об'єктів;
- принцип рівного поводження з учасниками збройних конфліктів і заборони їх дискримінації;
- принцип чесності і сумлінності у виборі методів ведення збройної боротьби;
- принцип відповідальності учасників збройних конфліктів за військові злочини [9, с. 123-137].

Фердросс вважав, що право війни базується на трьох основних принципах: воєнні дії мають направлятися тільки проти комбатантів і військових об'єктів; забороняються всі засоби боротьби, що заподіюють зайві страждання чи збиток; забороняються засоби війни, противні військовій честі (підступні) [10, с. 429].

А.І. Дмитрієв та В.І. Муравйов, виходячи з того, що міжнародне гуманітарне право регулює відносини з приводу захисту прав людини не тільки у військо-

вий, але і мирний час, виділяють кілька груп галузевих принципів:

- необхідність і гуманність;
- принципи «права Гааги» і «права Женеви»;
- обмежень стосовно учасників бойових дій, об'єктів бойових дій і засобів бойових дій;
- принципи ставлення до жертв збройних конфліктів;
- принципи захисту прав людини в період збройних конфліктів і в мирний час;
- принципи, властиві правам людини [11, с. 356, 376-386, 618-627].

Загальновизнано, що найбільш складну і розгалужену систему принципів пропонує Ж. Пікте, який поєднує їх у три групи: основні, загальні і принципи, якими мають керуватися воюючі стосовно жертв збройних конфліктів:

1. Вступні положення, що включають «Обмовку Мартенса» і формулювання про те, що «застосування гуманітарного права не стосується правового статусу сторін, що перебувають у конфлікті».

2. Основні принципи (є базою для загальних принципів):

– «Принцип Права Гуманності» (військова необхідність має узгоджуватися з повагою до людини);

– принцип права війни (міжнародного гуманітарного права) – воюючі «не мають наносити своєму супротивнику збиток, нерозмірний з метою війни, яка полягає в знищенні чи ослабленні військової могутності супротивника»;

– принцип Женевського права: «особи, виведені з ладу, а також ті, хто не бере участі безпосередньо в бойових діях, мають право на повагу, захист і гуманне поводження»;

– принцип Гаазького права: «Право сторін, що перебувають у конфлікті, вибирати методи або засоби ведення воєнних дій не є необмеженим».

3. Загальні принципи:

– принцип недоторканності (кожний має право на повагу до життя, фізичну і психічну недоторканність, на повагу всього, що є невіддільною частиною його особистості);

– неприпустимість дискримінації (поводження з усіма людьми не мусить мати розходжень, заснованих на ознаках раси, статі, національності, мови, соціального походження, матеріального становища, політичних, філософських, релігійних переконань або яких-небудь інших подібних критеріїв);

– принцип безпеки (кожний має право на особисту безпеку).

4. Принципи, що відносяться до жертв конфліктів (Женевське право):

– принцип нейтральності (гуманітарна допомога не є втручанням у конфлікт);

– принцип нормальності (в осіб, що перебувають під захистом, має бути можливість вести нормальне життя);

– принцип захисту (держава має як на національному, так і на міжнародному рівні забезпечити захист осіб, що опинилися в її владі).

5. Принципи, що відносяться до права війни:

– принцип обмеження по особах (цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями);

– принцип обмеження по об'єктах (напади мають бути строго обмежені військовими об'єктами);

– принцип обмеження по засобах і методах ведення воєнних дій (забороняється використовувати проти будь-кого зброю або методи ведення воєнних дій, здатні заподіяти зайву шкоду або надмірні страждання) [12, с. 77-100].

Струнка система принципів та їх класифікація мають істотне значення для ефективності МГП. Принципи міжнародного гуманітарного права є правовою основою, на якій базуються конкретні норми. Зміст і призначення норми можна усвідомити лише з урахуванням відповідного принципу.

Принципи забезпечують праву, застосовуваному в період збройних конфліктів, єдність і системність, визначають мету, зміст, напрями нормативного регулювання. Будь-який міжнародно-правовий акт, що містить неконкретні, відірвані від дійсності норми, буде марний, особливо це актуально для такої специфічної для регулювання правом сфери, як збройна боротьба.

Наявність у міжнародному гуманітарному праві системи принципів дає ключ до правильної оцінки внутрішньодержавних актів і насамперед тих, які регламентують дії збройних сил під час бойових дій.

Застосування міжнародного гуманітарного права – це не тільки законодавча і правозастосовна діяльність, норми цього права мають бути сприйняті і визнані правосвідомістю більшості людей, важлива роль у вирішенні цієї задачі має належати системі принципів міжнародного гуманітарного права.

Зайва деталізація і громіздкі формулювання принципів, розподіл їх на загальні і спеціальні вбачається недоцільним. Чіткість і лаконічність системи принципів міжнародного гуманітарного права, на наш погляд, може сприяти більш ефективному його розумінню і застосуванню.

Аналіз думок фахівців стосовно переліку системи принципів МГП дає змогу виділити серед найбільш важливих і значущих такі галузеві принципи:

1. Принцип гуманізації збройних конфліктів – основоположний принцип.

2. Принцип обмеження воюючих у виборі засобів і методів ведення війни.

3. Принцип неспричинення зайвих страждань.

4. Принцип чесності і сумлінності у виборі засобів і методів ведення воєнних дій.

5. Принцип екологічної безпеки або захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту.

6. Принцип проведення відмінностей між комбатантами і некомбатантами.

7. Принцип поваги прав людини.

8. Принцип захисту цивільного населення й об'єктів, жертв війни.

9. Принцип відповідальності за порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права.

Література

1. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. 3-е изд. Москва : Политиздат, 1975. 496 с.
2. Основи законодавства України: ч. 1. / Дзейко Ж.О., Нечипоренко О.Ю., Пониматченко Ю.А. та ін. Вінниця : Нова книга, 2001. 608 с.
3. The laws of armed conflicts: a collection of conventions, resolutions and other documents. / Edited by

Dietrich Schnidler and Jiri Toman, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht. Henry Dunant institute, Geneva, 1988. XXXIX + 1033 pp.

4. Коломбос Д. Международное морское право. Москва : Прогресс, 1975. 782 с.

5. Тимченко Л.Д. Міжнародне право : підручник. Харків : Консум, Університет внутрішніх справ, 1999. 528 с.

6. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть : учебник. Москва : Бек, 1998. 410 с.

7. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международное гуманитарное право : учебное пособие / Под общ. ред. В.Ю. Калугина. Минск : Тесей, 1999. 308 с.

8. Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооружённый конфликт: право, политика, дипломатия. Москва : Международные отношения, 1989. 248 с.

9. Полторак А.И. Савинский Л.И. Вооружённые конфликты и международное право. Основные проблемы. Москва : Наука, 1976. 416 с.

10. Фердросс А. Международное право. Москва : Изд-во иностр. литературы, 1959. 652 с.

11. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

12. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Москва : МККК, 1994. 128 с.

Ярмакі В. Х.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АНТИДЕМПІНГОВОГО МИТА В УКРАЇНІ

Атаманчук Н. І.

Стаття присвячена аналізу антидемпінгового мита в Україні. Автором досліджуються нормативно-правова база регулювання антидемпінгового мита, спільні та відмінні риси загальних та особливих видів мита, мета, об'єкти та процедура застосування останнього. Досліджуються Антидемпінговий законопроект, розроблений Міністерством економічного розвитку і торгівлі в Україні, та законодавство ЄС у цій сфері.

Ключові слова: мито, антидемпінгове мито, Митний кодекс України, ГАТТ, ЄС, СОТ.

Статья посвящена анализу антидемпинговой пошлины в Украине. Автором исследуются нормативно-правовая база регулирования антидемпинговой пошлины, общие и отличительные черты общих и особых видов пошлин, цель, объекты и процедура применения последнего. Исследуются Антидемпинговый законопроект, разработанный Министерством экономического развития и торговли в Украине, и законодательство ЕС в этой сфере.

Ключевые слова: пошлина, антидемпинговая пошлина, Таможенный кодекс Украины, ГАТТ, ЕС, ВТО.

The antidumping duty is a type of customs duty applicable in Ukraine. The general features of antidumping duty are: the tax nature, the obligation and the conditionality of payment by the fact of moving goods across the border. The special features of antidumping duty are: the protective nature of the economic interests of the state and national commodity producers through the regulation of imports; regulation of goods that are object to dumping; determination of a separate legal act of the procedure of application and establishment on the basis of the investigation conducted.

The functions of the antidumping duty are: fiscal, regulatory, protective, control and integrative.

The mechanism of protection of the national producer from dumping of imports from other countries established in the Law of Ukraine "On the Protection of the National Producer against Dumped Imports" dated December 22, 1998, Ref.No. 330-XIV. The law in force today remained practically unchanged since its adoption. Therefore, the Ministry of Economic Development and Trade in Ukraine has developed a new version of the Antidumping Law, which will become a step towards improving the legal regulation of antidumping duty in Ukraine.

Taking into account the aspiration of Ukraine accession to the European Union, it became necessary to study antidumping experience of foreign countries and the expediency of its application.

An agreement about the association of Ukraine and EU confirmed possibility of application in mutual trade of anti-dumping measures on the basis of century of VI of the General agreement from tariffs and trade. Exactly the signed Agreement allows to the Ukrainian producers to initiate corresponding investigations in case of unfair competition from the side of producers of EU that harms to the national production.

International practice also envisages the observance of principle of transparency of anti-dumping investigation by opening of settling, unconfidential versions of reports, in accordance with that anti-dumping duties are used, by realization of consultations with parties concerned.

Key words: customs duty, antidumping duty, Customs Code of Ukraine, Tax Code of Ukraine, European Union, WTO.

Постановка проблеми та її актуальність. Відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Здобуття незалежності та членство нашої держави у Світовій організації торгівлі зміцнило позиції України на зовнішніх ринках, надало національним експортерам низку переваг, пов'язаних зі скасуванням квотування експорту української продукції, зменшенням антидемпінгових обмежень тощо. Однак однією з проблем регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що потребує на сьогодні вирішення, є удосконалення механізму та процедур захисту вітчизняного товаровиробника від недобросовісного імпорту в Україну товарів, що заподіює істотну шкоду або загрожує заподіянням такої шкоди галузі вітчизняного виробництва таких товарів. Антидемпінгове мито є найбільш дискусійним видом серед особливих мит як засобу державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання антидемпінгового мита досліджувала низка науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, К. Г. Борисов, Л. К. Воронова, Є. В. Додін, О. М. Кочергін, М. П. Кучерявенко, С. Г. Осика, П. В. Пашко та інші.

Виклад основного матеріалу. Антидемпінгове мито є одним з особливих видів мита, визначених у ст. 275 Митного кодексу України [2], що застосовуються з метою захисту економічних інтересів України та українських товаровиробників у разі ввезення товарів на митну територію України, незалежно від інших видів мита. Відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV [3], антидемпінгове мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію країни імпорту товару, який є об'єктом застосування антидемпінгових заходів (попередніх або остаточних).

В Україні визначення демпінгу надано в ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV (далі – Антидемпінговий закон) та в ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-XII [4] (далі – Закон про ЗЕД). Н. М. Богомолова слушно зауважує, що Антидемпінговий закон України прив'язує поняття демпінгу до території України, в той час як в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» йдеться взагалі про країну імпорту без територіальної належності. Відповідно до антидемпінгового закону України, товар вважається об'єктом демпінгу, якщо його експортна ціна під час продажу в Україну є нижчою від порівняної ціни на такий товар у країні експорту в звичайних торговельних операціях (ст. 2 Антидемпінгового закону України) [5, с. 97-98].

Атаманчук Н. І., 2018

Оскільки антидемпінгове мито за законодавством та своєю суттю є різновидом мита, що застосовується в Україні, доцільно говорити про притаманність антидемпінговому миту всіх ознак загальних видів мита. На нашу думку, до основних ознак загальних видів мита належить податковий характер платежів, обов'язковість та зумовленість сплати фактом переміщення товару через кордон. Виокремлення особливих видів мита свідчить про певні ознаки, що притаманні виключно спеціальним, антидемпінговим та компенсаційним митам. Ці ознаки і є тими відмінними рисами, що зумовлюють існування категорії особливих видів мита. Якщо говорити про відмінності між загальними й антидемпінговими та іншими особливими видами мита, то можна виділити три основних позиції: мета регулятивного впливу, об'єкти регулятивного впливу та процедура встановлення мита.

Розглядаючи відмінності між загальними та особливими митами, насамперед, звертаємо увагу на специфічну функцію або мету застосування особливих мит. Наприклад, у митному законодавстві цілої низки країн для характеристики антидемпінгових, спеціальних та компенсаційних мит застосовується загальний термін «захисні мита». Захисні мита є інструментом загальної торговельної політики і слугують для захисту інтересів товаровиробників у разі дешевого імпорту з третіх країн. Захисні мита запроваджуються як засіб протидії так званій «несправедливій торговельній практиці», до якої належать демпінговий експорт, субсидування експорту в країнах-експортерах, невиконання країнами – торговельними партнерами – своїх міжнародних зобов'язань, зокрема вимоги СОТ та Генеральної угоди з торгівлі та тарифів 1947 р. [6].

На думку вчених, характерними рисами антидемпінгового мита є: специфічна мета застосування – захист економічних інтересів держави та національних товаровиробників шляхом персоніфікованого регулювання імпорту; об'єктом регулювання виступають товари, які є об'єктом демпінгу; процедура застосування визначається окремим нормативно-правовим актом та встановлюється на підставі проведеного розслідування [7, с. 80; 8, с. 91].

К. В. Яловий зазначає, що антидемпінгове мито, з огляду на міжнародний досвід застосування, використовується лише в таких випадках: якщо імпорт завдає шкоди місцевим виробникам аналогічних товарів та якщо імпорт перешкоджає організації і розширенню національного виробництва аналогічних товарів [9, с. 607].

Як зазначають вчені, саме особливі види мита мають становити основу регулювання й захисту внутрішнього ринку завдяки своїм характерним рисам, а саме: за своєю суттю зазначені мита – це надзвичайно дієві тарифні захисні бар'єри, які мають бути обмежені у часі; всі особливі мита мають вибірковий характер впливу, тобто діють у певній вузькій сфері господарювання; для застосування таких мит необхідне існування чіткої та об'єктивної системи виміру та законодавчого механізму визначення, чи дійсно є підстава запровадження особливого мита [10, с. 260].

Прикладом є введення Україною антидемпінгових мит у розмірі 11,85% на імпорт кухонної виварної солі гатунку екстра та у розмірі 17,73% на імпорт ламп розжарювання загального призначення потужністю не біль-

ше 200 Вт і напругою понад 100 В строком на п'ять років походженням із Республіки Білорусь [11]. Також Рішенням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі № АД-382/2017/4411-05 від 29 грудня 2017 р. було введено антидемпінгове мито на імпорт арматури і катанки з Російської Федерації у розмірі 15,21% строком на п'ять років [12].

Необхідно зазначити, що Антидемпінговий закон із моменту прийняття доопрацьовувався, про що свідчить Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» щодо процедурних питань антидемпінгового розслідування» від 1 листопада 2005 р. № 3027-IV [13]. Однак нині чинне антидемпінгове законодавство України залишається недосконалим, недостатньо прозорим та системним, оскільки не встановлює чітких строків та етапів проведення розслідувань, не передбачає розкриття розрахунків заінтересованим сторонам, строки публікацій повідомлень тощо, не встановлює чіткий розподіл повноважень органів, що відповідають за проведення розслідувань та застосування заходів, не забезпечує можливості проведення певних процедур (наприклад, розслідування щодо ухилення від сплати антидемпінгового мита), має низку термінологічних та фразеологічних неточностей.

Окрім того, нині у чинному законодавстві: не встановлено чіткі часові рамки проведення процедур у рамках антидемпінгових розслідувань; відсутні зрозумілі вимоги до документації, що подається заінтересованими сторонами; не врегульовано порядок збереження конфіденційної інформації; відсутня можливість забезпечення сплати попереднього мита у формі гарантування; не врегульовано механізм проведення розслідування щодо ухилення від сплати антидемпінгового мита; не забезпечується достатнє розкриття інформації, зокрема, розрахунків ставок мита, а також публікації фактів та висновків отриманих під час розслідування; не забезпечується достатня можливість захисту інтересів заінтересованих сторін, зокрема шляхом проведення слухань та консультацій [14].

Враховуючи зазначене, Міністерством економічного розвитку і торгівлі в Україні (далі – МЕРТ) було розроблено нову редакцію Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [15], яким передбачається вдосконалення механізму проведення антидемпінгових розслідувань з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін розслідування. На думку авторів законопроекту, нова редакція вищезазначеного Закону України матиме прямий позитивний вплив на суб'єктів економічної діяльності в Україні, а саме: суттєво підвищить оперативність реагування на прояви недобросовісної конкуренції з боку іноземних виробників та експортерів шляхом використання антидемпінгових розслідувань як інструменту торговельного захисту, підвищить прозорість антидемпінгових розслідувань, спростить сприйняття законодавства та процедур, розширить коло його «користувачів» серед бізнесу, зменшить витрати на підготовку матеріалів та документації в ході антидемпінгових розслідувань. Окрім того, впровадження проекту закону дасть змогу узгодити чинне законодавство з положеннями Угоди про застосування статті VI Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1994 р. [6] та з урахуванням тлумачення положень зазначеної угоди Органом із

врегулювання суперечок СОТ та затвердити комплексний нормативно-правовий акт, який регулював би відносини у сфері торговельного захисту.

На думку ж практиків [16], істотним доповненням нового Антидемпінгового закону може стати розділ, присвячений судовому перегляду. У чинному законі відсутня інформація про судовий перегляд, і охочим оскаржити рішення Комісії поки доводиться відштовхуватися від строків і порядків, визначених в інших нормативних актах – КАСУ та Законі про ЗЕД. У новому ж Антидемпінговому законі МЕРТ має намір чітко врегулювати це питання та передбачити можливість оскарження фактично будь-якого прийнятого Комісією рішення протягом місяця від дати його прийняття. Крім того, буде врегульовано питання подальших дій МЕРТ у разі скасування одного з рішень Комісії – такі дії, за необхідності, передбачатимуть необхідність відновлення розслідування або перегляду з можливістю прийняття Комісією нового рішення.

З огляду на прагнення вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС) необхідно вивчити антидемпінговий досвід зарубіжних країн й доцільність його застосування. Зокрема, фундаментальними нормативно-правовими актами Союзу в сфері регулювання зовнішньої торгівлі та запобігання демпінгу стали: Постанова ЄЕС «Про захист від імпорту, що є предметом демпінгу з країн, які не належать до ЄП, субсидованого цими країнами» від 23.07.1984 р. № 2176/84 [17], Директива ЄЕС «Про впорядкування правових та адміністративних розпоряджень, що стосуються обов'язків сплати мит» від 25.06.1979 р. № 623/79 [18], Рішення Комісії «Про захист проти демпінгового або субсидованого імпорту з країн-нечленів Європейського об'єднання вугілля і сталі» від 29.07.1988 р. № 2424/88 [19]. Саме ці документи заклали основу сучасного антидемпінгового законодавства ЄС та процесу тотального поширення антидемпінгової політики серед третіх країн.

Так, відповідно до ст. 1 Регламенту Ради (ЄС) «Про захист від демпінгового імпорту з країн, які не є членами Європейського Співтовариства» від 30 листопада 2009 р. № 1225/2009 [20] антидемпінгове мито може застосовуватись до будь-якого демпінгового продукту, оформлення якого для вільного використання у Співтоваристві заподіює шкоду. Продукт має вважатися демпінговим, якщо його експортна ціна при поставці в Співтовариство нижче порівняної ціни на аналогічний продукт при звичайному ході торгівлі, встановленому для країни експорту.

Положення, пов'язані з антидемпінгом, були закріплені в основному в ст. VI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі – ГАТТ). Згідно з цією статтею «демпінг, що полягає в тому, що товари однієї країни потрапляють на ринок іншої країни за вартістю меншою, ніж нормальна вартість товарів, підлягає осуду, якщо він спричиняє або створює загрозу спричинення матеріальної шкоди промисловості, створеній на території сторони, яка домовляється, чи значно затримує створення вітчизняної промисловості <...> З метою усунення чи попередження демпінгу сторона, що домовляється, може накладати на будь-який товар, який постачається в порядку демпінгу, антидемпінгове мито <...>» [6].

Якщо звернутися до міжнародно-правового регулювання антидемпінгових мит, то нормами угод Світової Організації Торгівлі (ст. VI ГАТТ, Угода про застосуван-

ня ст. VI ГАТТ 1994 р. [21]) визначаються, насамперед, процедурні питання встановлення таких мит (необхідні умови для застосування, розрахунку демпінгової маржі і, відповідно, обмеження її величиною ставки мита, правила проведення антидемпінгового розслідування, перегляду прийнятих рішень, строки дії антидемпінгових заходів, гарантії прав сторін антидемпінгового розслідування тощо). Таким чином, міжнародно-правові зобов'язання держав-членів Світової Організації Торгівлі полягають саме в додержанні процедурних питань встановлення антидемпінгових мит.

До демпінгового імпорту з країн, що не є членами ЄС, застосовується Регламент Ради ЄС № 384/96 [22]. Демпінг всередині ЄС теоретично вважається неможливим. Так, Звіт Месінської Конференції 1956 р. (1956 Messina Conference Report) роз'яснює: «Підприємство може практикувати демпінг тільки на інших ринках до меж, до яких захищений його власний ринок. Одночасне і взаємне зняття перешкод для торгівлі всередині спільного ринку автоматично забезпечить ліквідацію проблеми демпінгу серед країн-членів ЄС».

Висновки.

1. Антидемпінгове мито є різновидом мита, що застосовується в Україні. Загальними ознаками антидемпінгового мита є: податковий характер, обов'язковість та зумовленість сплати фактом переміщення товару через кордон. Спеціальними ознаками антидемпінгового мита є: захисний характер економічних інтересів держави та національних товаровиробників шляхом персоніфікованого регулювання імпорту; регулювання товарів, які є об'єктом демпінгу; визначення окремим нормативно-правовим актом процедури застосування та встановлення на підставі проведеного розслідування.

2. Функціями антидемпінгового мита можна вважати такі: фіскальна, регулююча, захисна, контрольна та інтегруюча. На відміну від інших податків, запроваджуючи антидемпінгове мито, беруть до уваги не фіскальний, а регулюючий та захисний потенціал, який полягає в здатності мита впливати через цінові механізми на розвиток зовнішньої торгівлі та захист вітчизняного товаровиробника.

3. Механізм захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, засади і порядок порушення та проведення антидемпінгових розслідувань і застосування антидемпінгових заходів встановлені у Законі України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV. Однак нині Міністерством економічного розвитку і торгівлі в Україні розроблено нову редакцію Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», яким передбачається вдосконалення механізму проведення антидемпінгових розслідувань з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін розслідування.

З огляду на прагнення вступу України до Європейського Союзу виникає необхідність у вивченні антидемпінгового досвіду зарубіжних країн й доцільності його застосування.

Література

1. Конституції України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

2. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n2269>.

3. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22 грудня 1998р. №330-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14>

4. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

5. Богомолова Н. М. Застосування антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46). С. 96–101.

6. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#o70.

7. Феделеш Е. Антидемпінгове мито як засіб тарифного регулювання. *Підприємство, господарство, право*. 2016. № 3. С. 77–81.

8. Ваколюк С. М. Антидемпінгове мито як засіб митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 3. Том 1. С. 88–91.

9. Яловий К. В. Антидемпінг як принцип зовнішньоторговельних відносин ЄС: міжнародно-правовий аспект. *Форум права*. 2010. № 2. С. 606–611.

10. Лютий І. О., Дрига А. Б., Петренко М. О. Податки на споживання в економіці України : монографія. Київ : Знання, 2005. 335 с.

11. Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі обклала антидемпінговим митом імпорт кухонної солі та лампочок з Білорусі. *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі в Україні*. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e2c6a529-12e2-4424-8878-f7f07e2c8603&title=MizhvidomchaKomisiiaZMizhnarodnoiTorgivliObklalaAntidempingovimMitomImportKukhonnoliSolitaLampochokZBilorusi>.

12. Україна ввела нові антидемпінгові мита щодо РФ. Тиждень: веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/News/206921>.

13. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» щодо процедурних питань антидемпінгового розслідування : Закон України від 1 листопада 2005 р. № 3027-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3027-15>.

14. Аналіз регуляторного впливу до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист

національного товаровиробника від демпінгового імпорту». *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі в Україні*. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id.

15. Про внесення змін до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» : проект Закону України. *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі в Україні*. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=85ebd179-eb20-4e9a-88af-8beaf4b5513e&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoZakonuUkrainiproZakhistNatsionalnogoTovarovirobnikaVidDempingovogoImportu>.

16. Антидемпінговий закон у 2018-му. Яким він може стати? URL: <http://www.epap.ua/ukr/publications/view/antidempingovyi-zakon-v-2018>.

17. Про захист від імпорту, що є предметом демпінгу з країн, які не належать до ЄЕС, субсидованого цими країнами : Постанова ЄЕС від 23.07.1984 р. № 2176/84. *Official Journal of the European Communities*.

18. Про впорядкування правових та адміністративних розпоряджень, що стосуються обов'язків сплати мит: Директива ЄЕС від 25.06.1979 р. № 623/79. *Official Journal of the European Communities*. 1979. L 179/15.

19. Про захист проти демпінгового або субсидованого імпорту з країн-членів Європейського об'єднання вугілля і сталі : Рішення Комісії від 29.07.1988 р. № 2424/88. *Official Journal of the European Communities*. 1988. L 209/18.

20. Регламенту Ради (ЄС) № 1225/2009 «Про захист від демпінгового імпорту з країн, які не є членами Європейського Співтовариства» від 30 листопада 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a12.

21. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 р. № 981_003 від 15.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003.

22. Угода про застосування Статті VI Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_010.

Атаманчук Н. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Університету Державної фіскальної служби України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, В УКРАЇНІ

Боксгорн А. В.

Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є однією із складових частин податку на майно, податкові надходження від стягнення якого осідають на місцевому рівні. За останні роки він неодноразово піддавався змінам із боку законодавця, однак на сьогодні залишається велика кількість питань, які потребують ґрунтовного підходу до їх вирішення. Зваженість та розуміння необхідності реформування цього податку можуть посприяти підвищенню його фінансової ефективності і реалізації його потенціалу в повній мірі.

У статті автор звертає увагу на недосконалість у формуванні понятійно-категоріального апарату у законодавстві України у контексті оподаткування нерухомого майна. Також автор робить спробу обґрунтувати доцільність визначення об'єкта незавершеного будівництва об'єктом за цим податком та запровадження механізму взаємодії між державними органами задля уникнення ситуації ухилення від оподаткування.

Ключові слова: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, об'єкт незавершеного будівництва, критерії нерухомого майна, місцеві податки.

Налог на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, является одной из составляющих налога на имущество, налоговые поступления от взимания которого оседают на местном уровне. За последние годы он неоднократно подвергался изменениям со стороны законодателя, однако на сегодняшний день остается большое количество вопросов, требующих основательного подхода к их решению. Взаимность и понимание необходимости реформирования этого налога могут способствовать повышению его фискальной эффективности и реализации его потенциала в полной мере.

В статье автор обращает внимание на несовершенство в формировании понятийно-категориального аппарата в законодательстве Украины в контексте налогообложения недвижимого имущества. Также автор делает попытку обосновать целесообразность определения объекта незавершенного строительства объектом по этому налогу и введения механизма взаимодействия между государственными органами во избежание ситуации уклонения от налогообложения.

Ключевые слова: налог на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, объект незавершенного строительства, критерии недвижимого имущества, местные налоги.

The transformation of the current legislative framework in taxation area is related to European integration processes of Ukraine which leads to increasing interest in the latest legislative changes in the context of local taxation. The topical issues are the improvement of the system of local taxes and fee also the mechanism for their administration, which aims to ensure the financial autonomy of local authorities and increase the proportion of tax revenues in local budgets.

One of the elements of tax revenues deposited at the local level is a tax on immovable property other than land. An appli-

cation for immovable property (real estate), other than a land plot, was the main subject of changes by the legislator on several occasions as a result of uncertainty in the effectiveness of its collection in the form in which it existed. The approach to its collection, which is used by the legislator today, can be called relatively new in the tax system and that is not characterized by a high level of fiscal orientation. Although, the analysis of the practice of foreign countries allows us to make conclusions about the promising tax in the case of finding the right approach to its regulation.

After analyzing the norms of the legislation, which are regulated by procedure for administering the tax on immovable property, different from the land, it can be concluded that the legal regulation is extremely imperfect. The reformation requires, first of all, conceptually categorical apparatus, since the categories are used in various branches of law have a different semantic load, which complicates practical application. Due to the problem of determination the objects of taxation and their characteristics deserves special attention.

Within this article we pay attention to AUC. Its legal status is controversial among specialists, mainly in the field of civil law, since they occupy an intermediate position between movable and immovable property. In our opinion, it is expedient to include such objects in the list of taxable ones, as this will allow even more to fill local budgets. Of course, for the sake of the possibility of its taxation, a clear mechanism of control by the state authorities and additional instructions on the criteria for determining the stage of readiness of real estate should be developed that will reduce the influence of the subjective factor. The administration of this tax now requires a large amount of ongoing technical work and serious preparatory work, but despite this, we believe that it is promising and interesting for the state in the context of the fiscal function implementation. The reason is from the state side, all necessary measures should be taken in order to bring the administration mechanism to the highest level. It should be noted that the decision on the expediency and possibility of transforming the tax base of the real estate tax, which differs from the land from the object's area to its estimated value, continues to be open.

Key words: real estate tax other than land, assets under construction, real estate criteria, local taxes.

Постановка проблеми та її актуальність. Трансформація діючої системи законодавства у податковій сфері, пов'язана з євроінтеграційними процесами в Україні, зумовлює підвищений інтерес до останніх законодавчих змін у контексті місцевого оподаткування. Особливо актуальними є питання удосконалення системи місцевих податків і зборів та механізму їх адміністрування, метою якого є забезпечення фінансової автономії органів місцевого самоврядування та підвищення питомої ваги податкових надходжень у місцевих бюджетах. Підвищена увага саме до процесу децентралізації пояснюється тим, що місцеві податки на сьогодні

не здатні забезпечити фінансову стабільність системи місцевого самоврядування та сприяти реалізації останніми покладених на них функцій на високому рівні. Одним з елементів податкових надходжень, що осідає на місцевому рівні, виступає податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Однак залишаються нерозв'язаними деякі питання, які стосуються об'єктів оподаткування цього податку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти механізму адміністрування майнових податків висвітлювалися у працях великої кількості вітчизняних та зарубіжних вчених. Що стосується об'єктів оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, то вони були предметом досліджень переважно вчених-цивілістів, які зосереджували увагу на критеріях нерухомості та розмежування житлової і нежитлової нерухомості, а також фрагментарно досліджували окремі об'єкти. Великий внесок у вирішення цих та інших питань зробили такі вчені: О. Є. Аврамова, О. А. Артюхова, А. М. Козир, В. С. Логвін, К. В. Павлов, В. Я. Романів, О. С. Савченко, О. А. Сурженко та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість напрацювань, метою яких було вдосконалення майнового оподаткування та формування єдиного понятійно-категоріального апарату на основі досвіду зарубіжних країн та аналізу практики, що існує в державі, механізм адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, залишається недосконалим і потребує реформування.

Метою статті є дослідження правового регулювання податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки в Україні, насамперед у частині визначення його об'єктів оподаткування, а також формування власних рекомендацій щодо шляхів удосконалення його адміністрування до місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу. Податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки, неодноразово піддавався змінам із боку законодавця, що є наслідком невпевненості в ефективності його стягнення у тому вигляді, в якому він існував. Підхід до його стягнення, що використовує законодавець сьогодні, можна назвати порівняно новим у системі оподаткування і таким, що не характеризується високим рівнем фіскальної спрямованості. Однак аналіз практики зарубіжних країн дозволяє робити висновки про перспективність податку у разі пошуку правильного підходу до його регулювання.

Найбільш суттєвою зміною можна визначити розширення переліку об'єктів оподаткування у вигляді житлової нерухомості шляхом включення в об'єкт оподаткування і нежитлової нерухомості з 2015 р. Нині Податковий кодекс України (далі – ПК України) закріплює перелік об'єктів, що підлягають оподаткуванню:

– об'єкти житлової нерухомості – будівлі, зараховані відповідно до законодавства до житлового фонду (житлові будинки, прибудови до житлових будинків, квартири, котеджі, кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах), дачні та садові будинки;

– об'єкти нежитлової нерухомості – будівлі, приміщення, що не належать за законодавством до житлового фонду (будівлі готельні, будівлі офісні, будівлі торговельні, гаражі та криті автомобільні стоянки, будівлі промислові та склади, будівлі для публічних виступів, господарські (присадибні) будівлі, інші будівлі) [7].

Поряд із розширенням переліку об'єктів оподаткування, що є позитивним реформуванням, було запроваджено велику кількість пільг та виключень з оподаткування, перелік яких закріплено у ст. 266 ПК України, а також встановлення неоподаткованих меж, метою яких було зниження податкового тиску на малозабезпечені верстви населення та малий і середній бізнес. У науці висловлюється думка, що наявність неоподаткованих меж за цим податком дещо трансформує його з класичного податку на нерухомість у так званий «податок на розкіш». Також неодноразово вчені звертали увагу на доцільність зміни бази оподаткування із площі на вартість того чи іншого об'єкта.

Вважаємо за необхідне одразу зупинитись на використанні у ПК України таких категорій, як «нерухоме майно», «об'єкти житлової нерухомості» та «об'єкти нежитлової нерухомості». У ст. 14 ПК України надаються визначення лише для категорій «об'єкти житлової нерухомості» та «об'єкти нежитлової нерухомості», перелік яких є відкритим. Поняття «майно» використовується у значенні, наведеному в Цивільному кодексі України. Так, відповідно до ст. 181 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) до нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [15].

На сьогодні актуальною залишається проблематика, яка знаходить відображення у дискусіях у галузях цивільного та податкового права, визначення критеріїв, яким має відповідати нерухомість, аби визначатися об'єктом оподаткування з цього податку. Вчені звертають увагу на такі вимоги до нерухомості: зв'язок із земельною ділянкою та неможливість переміщення без їх знецінення та зміни призначення, наявність фундаменту, стаціонарність, довговічність, матеріальність, здійснення державної реєстрації у встановленому законом порядку тощо. Окрім відсутності чіткого переліку ознак нерухомого майна, у сучасному законодавстві немає і універсальної класифікації об'єктів нерухомості, яка б могла бути використана у різних галузях права. Такі недоліки неабияк ускладнюють правозастосовний процес і потребують їх усунення.

Зупинимось на такій характеристиці нерухомого майна, як зв'язок із земельною ділянкою та неможливість переміщення без їх знецінення та зміни призначення, – цей критерій передбачено ЦК України та Законі України «Про іпотеку». Проте в цьому контексті вбачається незрозумілою тоді згадка про малі архітектурні форми (далі – МАФи), тимчасові, некапітальні споруди у ч. 4 ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», якою врегульовано перелік нерухомого майна, щодо якого проводиться державна реєстрація прав, адже у статті передбачено, що вони можуть бути переміщені у просторі без зміни їх призначення та знецінення.

Так, відповідно до ст. 28 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» існує поняття «тимчасові споруди для провадження підприємницької діяльності», що має таке визначення: «Тимчасова споруда торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності – одноповерхова споруда, що виготовляється з полегшених конструкцій з урахуванням основних ви-

мог до споруд, визначених технічним регламентом будівельних виробів, будівель і споруд, і встановлюється тимчасово, без улаштування фундаменту. Тимчасова споруда для здійснення підприємницької діяльності може мати закриті приміщення для тимчасового перебування людей (павільйон площею не більше 30 квадратних метрів по зовнішньому контуру) або не мати такого приміщення» [13].

Щодо МАФів, то ч. 2 ст. 21 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» містить таку дефініцію: «МАФ – це елемент декоративного чи іншого оснащення об'єкта благоустрою. До МАФів належать: альтанки, павільйони, навіси; паркові арки (аркади) і колони (колонади); вуличні вази, вазони і амфори; декоративна та ігрова скульптура; вуличні меблі (лавки, лави, столи); сходи, балюстради; паркові містки; огорожі, ворота, ґрати; інформаційні стенди, дошки, вивіски; інші елементи благоустрою, визначені законодавством» [9].

Проаналізувавши вищенаведений перелік, можна дійти висновку, що більшість його елементів можуть бути переміщені у просторі без втрати своїх властивостей та пошкодження та використовуватися у подальшому. Тобто така характеристика не є обов'язковою при вирішенні питання щодо належності об'єкта до нерухомого майна. Державна реєстрація щодо них також не здійснюється.

Якщо із МАФами ситуація є більш-менш зрозумілою, то «провадження діяльності на ринках» викликає більше питань. Складність зумовлена можливістю використання для цієї діяльності різноманітних конструкцій, на кшталт торгового місця, магазину або об'єкта ресторанного господарства. Однак ані градація цих об'єктів, ані правовий режим кожного з них Податковий Кодекс не надає. На практиці виникали питання щодо розмежування цих категорій в аспекті стягнення єдиного податку. Не вдаючись до наявної проблематики, зазначимо тільки, що згідно з п. 1.8 Інструкції щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 12-торг «Про наявність і використання торгової мережі на ринках та реалізацію сільськогосподарської продукції на них», затвердженої наказом Державного комітету статистики України від 26.07.2005 р. № 209, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 29.07.2005 р. за № 942/11222, торгове місце – це площа, відведена для розміщення необхідного для торгівлі інвентарю (вагів, лотків тощо) та здійснення продажу продукції з прилавок (столів), транспортних засобів, причепів, візків (у тому числі ручних), у контейнерах, кіосках, палатках тощо. До торгових місць на ринках не належать магазини та об'єкти ресторанного господарства [3]. Тобто торгове місце саме по собі також не є об'єктом нерухомості. Щодо інших об'єктів, то їх звільнення з-під оподаткування саме на підставі розміщення на території ринку викликає сумніви, адже основні засади оподаткування, такі як рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, нейтральність оподаткування, соціальна справедливість, не зможуть бути реалізовані належним чином. Саме тому вбачається доцільним виключення пп. «е» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 ПК України, в якому зазначено, що «об'єкти нежитлової нерухомості, які використовуються суб'єктами господарювання малого та середнього бізнесу, що провадять свою діяльність у малих архітектурних формах та на ринках».

Деякі вчені роблять спробу визначити зв'язок будівель із землею у вигляді несучих конструкцій (фундаменту) та підземних приміщень [1]. Однак обмежуватися цими характеристиками у процесі ідентифікації майна як нерухомого не варто. Тим паче, що на сьогодні будівельна галузь характеризується стрімким розвитком і технологічні можливості дають змогу переміщувати будівлі у просторі, не завдаючи їм пошкоджень, а фундаменти не обов'язково мають бути стаціонарними [10].

Варто зазначити, що нерухоме майно – це поняття юридичне, а не фактичне. Нерухомістю в цивільному праві визнається не будь-яке майно, яке відповідає ознакам пов'язаності із землею, а тільки те, яке, володіючи такими ознаками, може бути об'єктом цивільних прав. Це означає, що як нерухоме має розглядатися лише майно, на яке може бути встановлено право власності та інші речові права. А для виникнення таких прав необхідна державна реєстрація [4]. Визначення такої ознаки нерухомого майна для цілей оподаткування є цілком обґрунтованим, адже рослини та корисні копалини (надра та родовища корисних копалин – авт.), хоча і відповідають вищезгаданому критерію, не визначаються окремим об'єктом речових прав, які підлягають державній реєстрації. Йдеться саме про об'єкти матеріального світу, а не про права землекористування чи користування надрами.

Деякий інший підхід був відображений у раніше чинних Методичних рекомендаціях стосовно визначення нерухомого майна, що знаходиться на земельних ділянках, право власності на які підлягає державній реєстрації, відповідно до яких визначальною умовою для державної реєстрації прав власності будь-якого об'єкта є визначення його статусу: чи є цей об'єкт нерухомим майном [5].

У процесі дослідження проблематики нерухомості через призму податкового законодавства постає питання можливості та доцільності оподаткування об'єкта незавершеного будівництва (далі – ОНБ) як нерухомого майна. З одного боку, для нього є характерними ознаки, передбачені ЦК України, і теоретично щодо цього об'єкта може бути укладено договір. З іншого боку, цей об'єкт характеризується відсутністю будівельної готовності та неможливістю здійснення державної реєстрації прав на об'єкт нерухомого майна. На сьогодні ця категорія згадується в Законі України «Про іпотеку» і визначається як об'єкт будівництва, на який видано дозвіл на будівництво, понесені витрати на його спорудження та не прийнятий в експлуатацію відповідно до законодавства [11]. З огляду на це визначення він не належить ні до об'єктів житлової нерухомості, ні до об'єктів нежитлової нерухомості.

Ч. 2 ст. 331 ЦК України регламентує момент виникнення права власності на нерухоме новостворене майно, а саме: ним є момент завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації. Крім того, ч. 3 ст. 331 ЦК України закріплює положення, за яким до завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів,

обладнання, які були використані у процесі цього будівництва (створення майна) [15]. Тобто проаналізовані норми свідчать про те, що ОНБ розглядається в режимі рухомого майна. Однак В. А. Алексєєв доречно зауважив, що незавершений будівництвом об'єкт існує з того моменту, коли на будівельному майданчику почалися дії, які безпосередньо спрямовані на створення об'єкта та призведуть до таких змін цієї земельної ділянки, котрі стануть невід'ємними від неї без заповідання шкоди, задля досягнення мети створення об'єкта, який планується [2, с. 305]. На нашу думку, будівельні матеріали жодним чином не можна ототожнювати із ОНБ. Адже особою, яка має дозвіл на створення нерухомого майна, вже були вкладені кошти, або затрачено людські ресурси на створення такого об'єкта, що підвищує його собівартість. Ми погоджуємося із думкою А. С. Савченко, яка зазначає, що об'єкт незавершеного будівництва як рухоме майно взагалі не існує: до набуття властивостей нерухомості це лише сукупність будівельних матеріалів, а після – об'єкт незавершеного будівництва [14].

У цій ситуації, з огляду на норми чинного законодавства, для суб'єктів, які мають у власності ці об'єкти у вигляді житлових будинків, садових будинків тощо, можливим є невведення їх в експлуатацію досить тривалий час, попри таку необхідність. Тут не йдеться про забудовників багатоквартирних будинків, адже відстрочення введення в експлуатацію будинку є для них не вигідним, оскільки ускладнює процес продажу квартир.

Відповідно до ст. 401 ПК РФ об'єкт незавершеного будівництва, який знаходиться у межах муніципального утворення (міста федерального значення Москви, Санкт-Петербурга або Севастополя), визнається об'єктом оподаткування майна фізичних осіб [6]. Така норма є позитивним моментом у правовому регулюванні сусідньої країни і її запозичення було б цілком непоганим для України. Звичайно, це буде додатковим тягарем для платника податків і може ускладнювати сам процес завершення будівництва та гальмувати його. Однак це дасть змогу виробити більш-менш справедливий механізм щодо власників нерухомого майна, майно яких введено в експлуатацію, та тих, хто може штучно відтягувати набуття майном статусу завершеності. У РФ передбачено неоднакові ставки для ОНБ різних за призначенням видів нерухомості (житлові будинки, торгові будинки тощо), які знаходяться у власності фізичних осіб. Звичайно, можлива ситуація, коли людина через фінансову неспроможність, брак часу тощо вимушена призупинити будівництво об'єкта на певний час. Задля дотримання принципів оподаткування вважаємо за можливе визначити період звільнення від оподаткування у розмірі 3 років від дати видачі дозвільних документів на будівництво. Тобто протягом цього строку особа, яка володіє ОНБ, не сплачує податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та не подає декларацію до контролюючого органу. Після спливу цього строку всі об'єкти мають підлягати перевірці з боку державних органів на предмет можливості набуття статусу нерухомого майна, або оподаткування як ОНБ (йдеться про те, що роботи з будівництва мають бути розпочаті). Звичайно, імплантація такого концепту до усталеної системи вимагає значної наукової апробації.

Тут варто розробити певні рекомендації щодо визначення моменту переходу будівельних матеріалів у статус ОНБ, а ОНБ – у статус нерухомого майна. Можливо, що в цьому разі доцільною була б розробка механізму злагодженої взаємодії між контролюючими органами (ДФС України) та органами, що здійснюють управління у сфері містобудівної діяльності, архітектурно-будівельного контролю та нагляду і визначені у ст. 6 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», який би забезпечив отримання контролюючими органами повної інформації про ОНБ. Йдеться не про дані, які містяться у дозвільних документах, а й про самочинне будівництво, контроль за здійсненням якого є більш проблематичним на практиці. Самочинним вважається будівництво житлового будинку, будівлі, споруди, іншого нерухомого майна, якщо вони збудовані (будуються) на земельній ділянці, що не була відведена особі, яка здійснює будівництво, або відведена не для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи, чи належно затвердженого проекту, або з істотним порушенням будівельних норм і правил [12]. Нині законодавством передбачений алгоритм вирішення практичних питань, пов'язаних із вирішенням спорів щодо правового режиму таких об'єктів. Однак можливі ситуації, коли особа може бути не зацікавлена у швидкому вирішенні питання щодо введення в експлуатацію об'єкта нерухомості задля відстрочення настання податкового обов'язку і самостійно не звертається до уповноважених органів за визнанням права власності на нього, а державні органи також не ініціюють процес з якихось причин. Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за експлуатацію об'єктів будівництва, не прийнятих в експлуатацію. Відповідно, певні нормативи та критерії готовності використовуються у роботі уповноважених органів. Однак через нечіткі формулювання, велику кількість піднормативних актів, прогалин у законодавстві та значну долю суб'єктивізму у вирішенні таких питань, практичне застосування залишає бажати кращого.

Про те, що строки експлуатації можуть бути тривалими (і при цьому власник майна не несе ніякої відповідальності) і це не поодинокі випадки, законодавцю відомо. Такого висновку можна дійти з наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства про затвердження порядку обстеження та прийняття в експлуатацію таких об'єктів, в якому йдеться про так звану будівельну амністію. Будівельна амністія поширюється на об'єкти незначного класу наслідків: індивідуальні (садибні) житлові будинки, садові, дачні будинки загальною площею до 300 квадратних метрів, господарські (присадибні) будівлі і споруди загальною площею до 300 квадратних метрів, збудовані у період із 5 серпня 1992 року по 9 квітня 2015 р.; будівлі і споруди сільськогосподарського призначення, збудовані до 12 березня 2011 р. Щодо цих категорій буде застосована спрощена процедура прийняття в експлуатацію. Такі можливості, передбачені законодавством, є позитивним зрушенням у правовому регулюванні таких категорій нерухомого майна. Проте важко уявити, яка кількість фінансових ресурсів могла бути отримана, якщо б всі ці об'єкти були не «поза законом» одразу. Звичайно, що у зв'язку з такою ситуацією має бути розширений перелік

повноважень вищезгаданих органів на проведення перевірок та надання висновків щодо ступеню готовності об'єктів оподаткування і, відповідно, розроблений перелік критеріїв, які будуть характерні для кожної із стадій (будівельні матеріали, ОНБ, нерухоме майно).

Щодо оподаткування юридичних осіб, то у РФ визначено, що вони звільняються від оподаткування ОНБ через неможливість використання їх у процесі виробництва. Однак, якщо кошти на доведення його до технічних характеристик, які передбачені у проектній документації, не продовжують надходити, а у виробництві цей об'єкт використовується, то його визнають основним засобом та об'єктом оподаткування [8]. Така модель оподаткування, з одного боку, ставить юридичних осіб у більш привілейоване становище щодо фізичних (адже фізичні особи мають сплачувати податок навіть за неможливості використання його за призначенням), з іншого – має сприяти розвитку підприємництва. До запозичення такого підходу варто ставитися більш помірковано, адже варто визначити, про кошти в яких розмірах має йтися, коли вирішується питання щодо доведення ОНБ до готовності. Також не зовсім зрозуміло, що саме маєтись на увазі, коли йдеться про «використання у процесі виробництва». Неоднозначність формулювання може викликати велику кількість питання як із боку платників податків, так і з боку контролюючих органів. На нашу думку, тут варто застосовувати такий підхід, як запропоновано нами вище щодо оподаткування фізичних осіб.

Висновки. Проаналізувавши норми законодавства, якими врегульовано порядок адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, можна дійти висновку, що правове регулювання є вкрай недосконалим. Реформування потребує, в першу чергу, понятійно-категоріальний апарат, оскільки категорії, які використовуються у різних галузях права, несуть неоднакове смислове навантаження, що ускладнює практичне застосування. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблематика визначення об'єктів оподаткування та їх характеристик.

У межах цієї статті нами було звернуто увагу на ОНБ. Їх правовий статус викликає суперечки серед фахівців переважно у галузі цивільного права, оскільки вони займають проміжне місце між рухомим та нерухомим майном. На нашу думку, доцільним є включення таких об'єктів до переліку оподатковуваних, оскільки це дасть змогу ще більше наповнювати місцеві бюджети. Звісно, задля можливості їх оподаткування має бути розроблений чіткий механізм контролю з боку державних органів та додаткові інструкції щодо критеріїв визначення стадії готовності нерухомого майна, які зменшать вплив суб'єктивного фактору. Адміністрування цього податку вимагає і нині виконання великого об'єму поточної технічної роботи та серйозної підготовчої роботи, попри це, ми вважаємо, що він є перспективним та цікавим для держави в контексті виконання фіскальної функції. Саме тому з боку держави має бути вжито всіх необхідних заходів задля приведення механізму його адміністрування до найвищого рівня. Варто зазначити, що відкритим залишається також вирішення питання щодо доцільності та можливості трансформації бази оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, з площі об'єкту на його оціночну вартість.

Література

1. Аврамова О. Є. Поняття та класифікація житлової нерухомості. *Форум права*. 2012. № 1. С. 15–19. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
2. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения. Москва, 1960. 360 с.
3. Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження N 12-торг «Про наявність і використання торгової мережі на ринках та реалізацію сільськогосподарської продукції на них». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0942-05>
4. Козырь О. М. Недвижимость в новом Гражданском кодексе России. *Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика* : сборник памяти С. А. Хохлова. Москва : Изд-во Международного центра финансово-экономического развития, 1998. С. 276.
5. Методичні рекомендації стосовно об'єктів нерухомого майна, права на які підлягають державній реєстрації. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=08CWBE4F5&abz=DY1WN>.
6. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 05.08.2000 № 117-ФЗ (ред. от 27.11.2018) (с изм. и доп., вступ. в силу с 12.12.2018). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28165/404626c621255e12b76d7d661be99292fc859c72/
7. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112.
8. Постановление Арбитражного суда Уральского округа от 12.03.2015 г. № Ф09-9720/14. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=AUR&n=160384#06231921181470106>
9. Про благоустрій населених пунктів : Закон від 06.09.2005 р. № 2807-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 49. Ст. 517.
10. Про затвердження Методичних рекомендацій стосовно визначення нерухомого майна, що знаходиться на земельних ділянках, право власності на які підлягає державній реєстрації. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v660_323-09
11. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 38. Ст. 313.
12. Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва) : Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 р. № 6. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12>
13. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 34. Ст. 343.
14. Савченко А. Момент визнання об'єкта будівництва незавершеним і ступінь його будівельної готовності в контексті державної реєстрації прав на нього: нотаріальний аспект МЕН 2014, № 5. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/moment-viznannya-ob-yekta-budivnitstva-nezavershenim-i-stupin-yogo-budivelnosti-gotovnosti-v-konteksti-derzhavnoy-reyestratsiyi-prav-na-nogo-notarialniy-aspekt/>
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

Боксгорн А. В.,
аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ВІДНОВЛЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ: МЕЖІ СУДДІВСЬКОЇ ДИСКРЕЦІЇ

Гуйван П. Д.

Ця стаття присвячена дослідженню проблематики судового відновлення позовної давності. З'ясовано, що така дія може вчинятися юрисдикційним органом, лише за наявності поважних причин пропуску давнісного строку кредитором. Вивчено чинники, які суд може кваліфікувати як поважні обставини. Виявлено межі застосування суддівської дискреції в цьому процесі. Вказано на обов'язок судового органу враховувати поважні підстави для відновлення давності і у такий спосіб сприяти захисту порушеного матеріального права.

Ключові слова: дискреційні повноваження, відновлення позовної давності.

Эта статья посвящена исследованию проблематики судебного восстановления исковой давности. Выяснено, что такое действие может совершаться юрисдикционным органом, только при наличии уважительных причин пропуска давностного срока кредитором. Изучены факторы, которые суд может квалифицировать как уважительные обстоятельства. Выявлены пределы применения судебской дискреции в данном процессе. Указана обязанность правоприменительного органа учитывать важные основания для восстановления давности и таким образом способствовать защите нарушенного материального права.

Ключевые слова: дискреционные полномочия, восстановление исковой давности.

This article is devoted to the study of the problems of judicial restoration of limitation. The content of the legal concept of "restoring statute of limitations" is defined: it is not a renewal of the term, but a judicial defense of a right that has already lost its compulsory ability. It has been established that, in the implementation of protective legal protective measures in court, an important safeguard for achieving justice is compliance with the carrier of the right that is violated, the periods of harassment – limitation of action, and the responsibility of the jurisdictional body is to properly assess this fact and establish the circumstances associated with this temporal by category.

It was found that such an action can be performed by a jurisdictional body only if there are valid reasons for the lender to skip the period of limitation. Thus, the restoration of limitation does not occur automatically, but only after the court has made an appropriate decision on the assessment of the respectfulness of actions not taken to exercise the substantive right to a claim during a specific limitation period. The factors that the court may qualify as important circumstances are studied. The limits of the use of judicial discretion in this process are revealed. Analyzed the issue of establishing the legal boundaries of determining the validity of reasons for the omission and their influence on the lapse of time. This, in particular, was done on the plane of review of court decisions and the possibility of reassessing the established facts of the importance or inadequacy of the omission of the limitation of actions. Also studied the question of the possibility of cancellation of the court decision on the grounds of improper restoration of the limitation of actions and, as a result, the illegal protection of civil law, which has already lost its compulsory ability.

The obligation of the law enforcement authority is indicated to take into account important grounds for restoring prescription and thus contribute to the protection of the violated substantive law. After all, the rule of law indicates that in the case of a valid limitation of limitations, the violated right shall be protected. The phrase "subject to protection" does not leave room for a double interpretation of the content of this provision: the law enforcement body must restore the possibility of protection of the right. So the theory that the restoration of the right to defense relates to the rights of the court in assessing the importance of the circumstances that led to the omission of the limitation period is erroneous.

Key words: discretionary powers, restoration of limitation.

Постановка проблеми та її актуальність. Ефективне юридичне опосередкування діяльності учасників приватноправових відносин у часі є досить важливим елементом забезпечення реалізації та захисту суб'єктивних прав особи. У процесі здійснення охоронно-правових захисних заходів у судовому порядку важливим запобіжником для досягнення справедливості є дотримання носієм права, яке порушене, строків пред'явлення домагання – позовної давності, а обов'язком юрисдикційного органу – належна оцінка цього факту та встановлення обставин, які пов'язані з цією темпоральною категорією. З правила ч. 5 ст. 267 Цивільного кодексу України слідує, що суд має з'ясувати причини пропуску давнісного строку за всіма вимогами управленої особи та, у разі визнання причин його поважними, здійснити повноваження щодо захисту цивільного права. Таким чином, відновлення давності відбувається не автоматично, а лише після прийняття судом відповідного рішення щодо оцінки поважності не вчинення дій із реалізації матеріального права на позов саме упродовж перебігу конкретного давнісного строку. Якщо певна юридично значима обставина негативно вплинула на можливість кредитора звернутися до суду, то цілком справедливо, що відбудеться відновлення позовної давності.

Разом із тим мусимо конкретизувати сам зміст поняття «відновлення позовної давності», аби уникнути неправильного його використання та запобігти методологічним помилкам. У сучасній цивілістичній доктрині доводиться зустрічати думки, що з відновленням позовної давності одночасно відновлюється саме регулятивне цивільне право, яке було порушене [1, с. 142]. Насправді це не так. Існування регулятивного матеріального права, як і охоронного, не залежить від спливу позовної давності. Відновлюється не якесь припинене раніше право, а можливість захисту регулятивного права через примусову реалізацію охоронного. Отже, відновлення позовної давності означає те, що порушене право буде мати судовий захист навіть поза часовими межами існування охоронного права на позов. Щоб відновити позовну давність, правозастосовному органу варто спершу переконатися, що давнісний строк минув.

Для цього треба визначитися, по-перше, яка тривалість давності за відповідними вимогами, по-друге, коли починається її перебіг, і, по-третє, коли цей перебіг скінчився з урахуванням можливого його переривання чи зупинення. Невиконання цього обов'язку може призвести до нез'ясування окремих обставин справи, через що цивільне право, яке треба було захистити, залишиться без такого захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, котрі приділили увагу вивченню питання про доцільність судового захисту порушеного матеріального права у разі поважного пропуску правоволодільцем установленого законом строку для пред'явлення позову, треба зазначити таких науковців, як І. Є. Енгельман, В. П. Грибанов, М. А. Гурвич, І. Б. Новицький, В. В. Луць, Є. О. Харитонов, Є. О. Крашенинникова, К. І. Скловський, Д. В. Лоренц, Т. М. Вахонєва, В. А. Рахмілович, О. В. Шовкова та інші. Разом із тим вказані дослідження відбувалися в межах загального цивілістичного аналізу обґрунтованості та поважності застосування самого відновлюваного механізму. Тож, поки що не можна говорити про створення комплексної системи бачення цієї проблематики та напрацювання конкретних шляхів її вирішення. Нині не набув юридичного висвітлення досить значний блок аспектів, пов'язаних із необхідністю правової детермінації меж суддівського розсуду під час оцінки явищ, що сприяли пропуску давнісного строку.

Метою статті є детальне дослідження юридичної сутності і змісту як самого явища відновлення позовної давності, так і чинників, які його зумовлюють.

Виклад основного матеріалу. За правовою ідеєю, втіленою у конкретні приписи законодавства, що є предметом цього дослідження, у разі відновлення давності, пропущеної за поважності причин, захищається право, яке вже втратило примусову здатність. На перший погляд, це не логічно. Давайте детальніше проаналізуємо зазначену ситуацію. Що таке позовна давність? Це, як всім відомо, строк існування охоронного повноваження особи щодо захисту свого права шляхом звернення до суду. Як і будь-який матеріально-правовий строк, він встановлює темпоральні межі існування певного повноваження, в цьому разі – позовного домагання. У разі звернення правоволодільця до суду протягом вказаного строку (тобто при належній реалізації домагання) виникає інше суб'єктивне право – отримати судовий захист свого порушеного права. Тож чи може існувати право на отримання судового захисту шляхом примусової реалізації охоронної вимоги після нереалізації носієм позовного домагання протягом встановленого для цього строку? Попри, здавалося б, риторичність питання, не будемо поспішати з висновками. Цивільне законодавство досить послідовно веде мову про можливість реалізації матеріального охоронного права у примусовому порядку за допомогою державних юрисдикційних органів.

Як же пояснити цю неевклідову конфігурацію, коли судовий захист відбувається після втрати особою права на позов? Для того щоб зрозуміти сутність цього явища, необхідно чітко усвідомити різницю між досить однотипними, але не тотожними категоріями: «матеріальне право на позов» і «охоронне право». Внаслідок порушення регулятивного матеріального права виникає нове правовідношення охоронного змісту. У креди-

тора за цим відношенням з'являються повноваження вимагати усунення негативних наслідків, викликаних порушенням: виконання попереднього обов'язку в натурі, відшкодувати заподіяні збитки, сплатити неустойку, припинити порушення, відновити попередній стан тощо. Їм кореспондує охоронний обов'язок боржника виконати чи сприйняти вказані вимоги. Важливо, що ці зобов'язальні взаємини відбуваються вже в межах охоронного правовідношення, а не трансформованого регулятивного. І боржник у ньому опиняється не завдяки реалізації ним загальноцивілістичного принципу свободи волі, а з огляду на вказівку закону. Реалізація охоронно-правового зобов'язання, як і будь-якого іншого, може здійснюватися активними діями як кредитора, так і боржника (у більшості випадків). Тривалість цього відношення законом, як правило, не обмежена. Це означає, що виконання боржником свого обов'язку щодо сплати штрафу через десять років буде належним у межах охоронного відношення.

Втім, закон для цього правовідношення, на відміну від регулятивного, надає певні преференції одній зі сторін: він запроваджує участь держави як посередника між кредитором і боржником. Такий посередник, користуючись санкціонованим повноваженням щодо примусу, сприяє кредитору в реалізації його охоронного права. Отже, доходимо очевидного висновку: охоронне право кредитора може бути реалізоване або добровільно (в позасудовому порядку), або примусово (за допомогою суду). На відміну від першої процедури, котра аналогічна виконанню регулятивного зобов'язання, друга досить заформалізована. І це зрозуміло, участь держави завжди має бути чітко регламентована самою державою. Це стандартне правило діє в усі часи і в усіх спільнотах. Тож мусимо зважати, що варіант примусової реалізації можливий лише у разі звернення кредитора до суду з належною (з точки зору наявності процесуальних передумов) позовною заявою. Закон також встановлює максимальну тривалість для такого звернення – позовну давність. Повноваження особи-кредитора за охоронним зобов'язанням звернутися до держави за посередництвом у реалізації свого права шляхом застосування примусу до боржника кваліфікується як право на позов у матеріальному сенсі або позовне домагання і є лише одним з елементів охоронного права особи.

Отже, як бачимо, право, що витікає з охоронного відношення, не припиняється із закінченням позовної давності і навіть із відмовою суду в його захисті у зв'язку з пропуском давнісного строку. Крім того, рішення суду про застосування давності до певних вимог якраз і свідчить про те, що право належить кредиторів і боржник має відповідний обов'язок, просто можливості примусового здійснення цього права вичерпалися зі спливом строку для звернення до суду. Коментоване законодавче правило про відновлення давності не може означати ніщо інше, як санкціонування примусового здійснення охоронного права особи, котре не припинялося, за межами дії позовного домагання, котре вже припинилося. Аби не руйнувати сталої правової конструкції та досягти необхідного суспільно бажаного ефекту, такий механізм було запроваджено як виняток. Тільки за наявності вельми поважних підстав припустиме поновлення примусової здатності охоронного права. Цей підхід можна втілювати, шкода лише, що зовнішні координати обраної

правової конфігурації досить розмиті. Скажімо, втрачається чіткість формулювань щодо здійснення матеріального права на позов для отримання судового захисту тільки в межах його тривалості (ст. 256 ЦКУ).

Законодавство України надає судовим органам змогу відновити позовну давність, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними. При цьому варто повторити, що насправді відновлюється не якийсь строк, а можливість судового захисту порушеного права, незважаючи на неналежну реалізацію позовного домагання – несвоєчасне пред'явлення позову і припинення матеріального права на позов у зв'язку з цим. У цьому і полягає головна відмінність між відновленням давності (повторимо, це умовна назва цього явища) і судовим визнанням давності такою, що не спливла. В літературі вказувалося, що відновлення давнісного строку є правом суду, а не його обов'язком [2, с. 11-12]. Проте норма закону вказує: за таких умов порушене право підлягає захисту. Фраза «підлягає захисту» не залишає можливості для подвійного тлумачення змісту цієї норми: правозастосовний орган має відновити можливість захисту права. Автори коментованої теорії помилково зводять відновлення права на захист до повноваження суду щодо оцінки поважності обставин, що потягли пропуск давнісного строку. Суд може визнати їх такими, а може й не зробити цього. Від результату оцінки дійсно залежить можливість відновлення, проте, якщо обставини є поважними, юрисдикційний орган не вправі залишити порушене суб'єктивне право без захисту. Звідси висновок: суд не тільки може, але й зобов'язаний захистити цивільне право, щодо якого з поважних причин збіг давнісний строк. Позиція, що захист порушеного права у разі поважного пропуску позовної давності є обов'язком юрисдикційного органу, вже мала місце в нашій цивілістичній літературі [3, с. 21].

У такому контексті непересічним є питання, чи може суд відновити давність без заяви позивача. На нашу думку, відповідь на нього має бути позитивною. Як вказує Кодекс, правозастосовний орган не вправі самостійно виносити на розгляд питання про застосування позовної давності, допоки заяву про це не зробить сторона у спорі. Але коли така заява буде зроблена, суд не просто може, а мусить провести судове дослідження питання про давність. За принциповою позицією Європейського суду з прав людини, правосуддя може вважатися ефективним, коли сторони вправі надати суду зауваження, які вони вважають важливими у справі, і вони були відповідно заслухані, тобто розглянуті судом. Інакше кажучи, суд має проводити належний розгляд поданих документів і доказів та наведених сторонами аргументів (рішення у справі «Краска проти Швейцарії») [4, п. 30]. Право бути заслуханим, своєю чергою, породжує право бути почутим правозастосовним органом. А гарантією останнього є вимога вмотивованості рішення у конкретній справі, що передбачає обов'язок приймати рішення на основі дослідження фактів та обставин, які стосуються конкретної ситуації.

Саме тому юрисдикційний орган мусить досліджувати питання про застосування позовної давності не лише з урахуванням аргументів, викладених у заяві про її застосування, а й усіх інших, що мають відношення до суті цього питання. Позивач же з різних причин може не зробити заяви про відновлення давнісного строку. Якщо, незважаючи на це, обставини, що посвідчують

поважність пропуску, будуть доведені під час розгляду матеріалів справи, суд не вправі їх не врахувати. Коли під час розгляду буде встановлено, що позовна давність щодо заявлених вимог повністю або частково пропущена, суд має з'ясувати обставини щодо поважності такого пропуску та за необхідності захистити порушене право. Однак ще до відображення цих фактів у рішенні по справі як обґрунтування причини для відновлення строку давності суд обов'язково має винести це питання у своєму засіданні на розгляд. Адже може статися, що відповідач володіє доказами, що спростовують певні факти. Втім, у будь-якому разі правозастосовний орган для встановлення причин впливу позовної давності, їх поважності та впливу на пропуск давнісного строку не збирає, а лише оцінює надані сторонами та іншими особами відповідні докази. Отже, за наявності наданих сторонами доказів, які посвідчують обставини, що впливали на пропуск позовної давності, суд має оцінити їх поважність, навіть за відсутності клопотання позивача про відновлення давності, адже законодавство не пов'язує необхідність захисту права після збігу позовної давності з наявністю відповідної заяви.

Оскільки закон не встановлює переліку поважних для відновлення давнісного строку обставин, залишаються побоювання, що без нормативного визначення відповідних критеріїв є досить широка можливість для судових помилок чи зловживань у цьому питанні. Якщо не встановлювати законодавчих меж визначення поважності причин пропуску та їх вплив на сплив давності, то, можливо, певним регулятором має стати інститут перегляду судових рішень. Тож, окремого дослідження потребує такий аспект проблематики: чи вправі наступна судова інстанція вирішувати питання про поважність причин пропуску позовної давності, коли це питання не було предметом розгляду суду першої інстанції або суд дійшов із цього приводу неправильних висновків? На це питання можна відповісти ствердно. Якщо в матеріалах справи були докази, що дозволяли оцінити поважність такого пропуску, їхня неоцінка або неналежна оцінка є неправомірною. Оскільки вагомість доказів є поняттям суб'єктивним, вважаємо доцільним, навіть якщо суд не відновив давність, зробити в мотивувальній частині рішення запис на кшталт «суд, оцінивши наявні у справі докази, не встановив підстав для відновлення позовної давності». Однак суд вищої інстанції не може визнати строк пропущеним і на цій підставі відмовити в позові, якщо надані позивачем докази поважності пропуску позовного строку взагалі не обговорювалося, отже, не досліджувалися.

Таким чином, актуальним є питання про можливість скасування судового рішення з мотивів неправильного відновлення позовної давності і, як результат, незаконного захисту цивільного права, яке вже втратило примусову здатність. Власне кажучи, підставою для скасування судового рішення може, зокрема, бути неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи або порушення норм матеріального права. Вищий суд вправі оцінювати законність рішення як з огляду на правомірність поважності підстав пропуску давності не лише у разі її відновлення, а й тоді, коли у подібному відновленні позовної давності було відмовлено. Якщо відновлення позовної давності здійснено судом у результаті неповного з'ясування обставин, що

мають значення для справи, то це, звісно, є підставою для скасування такого рішення. Якщо ж обставини, що послугували для відновлення строку, всебічно вивчені судом, але юрисдикційний орган неправильно їх оцінив, можемо говорити про можливість скасування рішення з посиланням на порушення норм матеріального права.

Так, суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій по-різному кваліфікували поважність причин пропуску позивачем позовної давності у спорі між дочірнім підприємством «Райз-Інвест» та відкритим акціонерним товариством «Славутський солодовий завод» (відповідач) про стягнення 241 692 грн. пені за прострочення оплати продукції. Зрештою, реалізуючи свої процесуальні повноваження, ВСУ надав іншу оцінку причинам пропуску давнісного строку, ніж касаційний суд, і скасував постанову останнього № 02-7/25-94/1138 від 27 червня 2001 р., якою обґрунтовувалась їхня поважність [5]. З урахуванням викладеного ми не можемо підтримати висловлену в літературі позицію, за якою, якщо місцевий суд визнав з урахуванням наданих йому доказів причини пропуску позовної давності поважними, то вищий суд не може переоцінювати ці обставини та визнавати пропуск неповажним [1, с. 138]. Детальний аналіз судового рішення стосовно поновлення давнісного строку щодо невідповідності його зібраним у справі фактам судом вищої інстанції сприяє практичній реалізації засад законності та справедливості щодо суб'єктивного права особи.

Та за будь-яких обставин відновлення позовної давності не впливає на її перебіг і цим суттєво відрізняється від зупинення чи переривання строку. Важливо те, що відновлюється давність, яка вже закінчилася. Суд своїм рішенням не може відновити перебіг позовної давності, тобто встановити інші, ніж це передбачено законом, терміни її початку та закінчення. Проте вітчизняні правозастосовні акти іноді розглядають можливість правового захисту після збігу давнісного строку як подовження позовної давності. Таке тлумачення положень законодавства за нинішнього стану його формулювання не є правомірним, адже механізм ч. 5 ст. 267 ЦКУ не передбачає подовження строку, що вже сплив.

Щоправда, в цивільному законодавстві раніше існували норми, які передбачали право судового органу на продовження позовної давності, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними (ст. 49 ЦК 1922 р.). Власне, йшлося про продовження давнісних строків. А це, своєю чергою, передбачає встановлення судом певного проміжку часу, на який подовжується визначена законом тривалість позовної давності. В подальшому як наукова доктрина, так і законодавство відмовилися від саме такого механізму відтворення права особи на судовий захист, і відновлення позовної давності звелося до відновлення можливості захисту, а не до механічного подовження давнісного строку на певний період. Тож, сама ідея продовження строку давності не стала предметом серйозного наукового дослідження, а більшість вчених просто ототожнювали поняття «відновлення» та «подовження» позовної давності [6, с. 20]. На перший погляд, подовжувати позовну давність недоцільно та практично досить складно. Скажімо, кредитор через хворобу не мав змоги звернутися до суду з позовом у межах перебігу позовної давності, що призвело до її пропуску на один місяць. Якщо строк хвороби був менше місяця, то продовження давності нічо-

го не дасть позивачу, позов задоволенню не підлягає з причини пропуску позовної давності. Якщо строк хвороби виявиться більшим за місяць, це вплинуло на неможливість пред'явлення домагання лише у разі, коли людина хворіла в останні місяці перед закінченням перебігу давності. Тому можна погодитися, що у разі пред'явлення позову правові наслідки продовження давнісного строку та його відновлення однакові, до того ж механізм захисту цивільного права після спливу давності набув достатньої визначеності у вітчизняному законодавстві та судовій практиці.

Разом із тим нормативне встановлення правила про продовження позовної давності на період хвороби чи дії інших обставин, що не зазначені як такі, які зупиняють давнісний перебіг, дало б змогу вирішити іншу задачу: зменшити суддівський суб'єктивізм під час застосування дискреційних повноважень стосовно визначення поважності підстав пропуску давнісного строку. Річ у тім, що заради досягнення правової визначеності під час здійснення судочинства цивільне законодавство багатьох країн нині рухається шляхом обмеження підстав для відновлення давності. І, хоча українське законодавство поки що таких обмежень не містить, їх введення, на нашу думку, вже є нагальною потребою. Про це свідчить досить довільне трактування судами поважності підстав для відновлення можливості захисту порушеного права та впливу цих підстав на пропуск встановленого строку. З іншого боку, вводячи зазначені обмеження, можна позбавити правового захисту суб'єктивні права за умови наявності дійсно поважних причин, які, однак, залишилися поза межами встановлених законодавством критеріїв.

Тож, на наше переконання, варто розглянути й інші можливі юридичні конструкції. Давайте проаналізуємо окремі випадки, коли є очевидна необхідність для захисту порушеного цивільного права, але не досить вдалою видається можливість такого захисту шляхом відновлення позовної давності. Аргументи на користь того, що відновлення строку – єдиний можливий варіант захисту порушеного права, лунають досить переконливо, якщо підстав для переривання чи зупинення давності немає. Але з огляду на багатоманітність передумов для відновлення строку, які об'єктивно існують, давайте визначимось, що все-таки перспективніше: розширення до повної невизначеності кола підстав для судового відновлення строку чи коригування чинного законодавства?

Висновки. З проведеного дослідження можемо зробити певні висновки. З огляду на об'єктивну необхідність використання суддівського розсуду під час оцінки фактичного матеріалу у справі вважаємо недоцільним форсувати питання щодо детальної регламентації в актах законодавства правових підстав для відновлення позовної давності. Адже і в межах такої конкретизації не виключені суб'єктивні тлумачення судових органів, а з іншого боку, може виявитися незадоволеним клопотання про відновлення позовної давності, заявлене з дійсно поважних підстав, але таких, що виходять за межі регламентованих.

Скажімо, договір, за умовами якого відбулося виникнення, зміна чи припинення прав та обов'язків, в тому числі і стосовно третьої особи (перевід боргу, уступка вимоги, поручництво тощо), визнаний недійсним. Можна погодитися з тим, що сторона договору,

визнаного в подальшому недійсним, мала би на час його укладення знати чи усвідомлювати ті підстави, які в подальшому призвели до недійсності правочину. Тому його учасники не мають права на відновлення можливості судового захисту за зобов'язаннями, які поновилися після рішення суду. Ця теза, хоча і не є абсолютно безспірною, все ж стосується переважної більшості практичних ситуацій. Але щодо третьої особи, права якої виникли чи поновилися при визнанні недійсним правочину, вказане положення неприйнятне. Як уже зазначалося, відновлення судом позовної давності для захисту такого права хоча і можливе, але недоцільне. Правильніше було б до цих відносин застосувати правило про поновлення перебігу позовної давності з самого початку, або, щонайменше, на два останніх місяці.

Література

1. Вострикова Л. Г. Сроки осуществления защиты гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.0.3 Москва, 2000. 159 с.
2. Головки А. А. Действие исковой давности в советском гражданском праве : автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1953. 14 с.
3. Ринг М. П. Исковая давность в новом Гражданском кодексе РСФСР. *Советская юстиция*. 1964. № 19. С. 21.
4. Рішення ЄСПЛ від 19 квітня 1993 р. у справі "Krasa v. Switzerland" (Краса проти Швейцарії), заява № 13942/88. URL: <http://echr.ketse.com/doc/13942.88-en-19930419>.
5. Постанова Верховного Суду України від 11 березня 2002 р. по справі за позовом Дочірнього підприємства «Райз-Інвест» до Відкритого акціонерного товариства «Славутський солодовий завод» про стягнення коштів. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3. С. 25–26.
6. Кириллова М. Я. Исковая давность. Москва : Юрид. лит., 1966. 156 с.

Гуйван П. Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
докторант Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

НОВІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ В СВІТЛІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Дрішлюк В. І.

Наукова стаття присвячена дослідженню доказів і правил доказування в процесі розгляду та вирішення судових справ у порядку господарського судочинства. З урахуванням останніх змін до господарського процесуального законодавства, на підставі аналізу норм чинного господарського процесуального законодавства України, теорії господарського процесуального та цивільного процесуального права сформульовано висновки щодо поняття окремих доказів, правил використання засобів доказування в господарському процесі. У статті проаналізовано поняття судового доказу в аспекті чинного законодавства та теорії господарського та цивільного процесуального права з урахуванням доробку радянського права та теорії доказування в радянському цивільному та арбітражному процесі. Також досліджено низку новел господарського процесуального законодавства в частині інституту доказування – показання свідків, специфіку їх використання в господарському процесі, яка пов'язана із формою та обмеженням закону в певних справах. Розглянуто електронні докази та проблеми їх використання як засобів доказування, невизначеності законодавчих положень щодо оригіналу та копії електронних доказів та інше. Розглянуто питання сутності висновку експерта в галузі права, який, як зазначено в статті, не належить до засобів доказування, а є допоміжним засобом для орієнтування у використанні норм права. У статті проаналізовано позиції науковців і практикуючих юристів щодо проблеми використання в господарському процесі нових засобів доказування. Зроблено акцент на необхідності вдосконалення чинного господарського процесуального законодавства в частині процедури використання нових засобів доказування в господарському процесі.

Ключові слова: докази, господарське процесуальне законодавство, господарське судочинство, доказування.

Научная статья посвящена исследованию доказательств и правил доказывания в процессе рассмотрения и разрешения судебных дел в порядке хозяйственного судопроизводства. С учетом последних изменений в хозяйственном процессуальном законодательстве, на основании анализа норм действующего хозяйственного процессуального законодательства Украины, теории хозяйственного процессуального и гражданского процессуального права сформулированы выводы относительно понятия отдельных доказательств, правил использования средств доказывания в хозяйственном процессе.

В статье проанализировано понятие судебного доказательства с точки зрения действующего законодательства и теории хозяйственного и гражданского процессуального права с учетом наработок советского права и теории доказывания в советском гражданском и арбитражном процессе. Также исследован ряд новел хозяйственного процессуального законодательства в части института доказывания – показания свидетелей, специфика их использования в хозяйственном процессе, которая связана с формой и ограничением законом по определенным делам. Рассмотрены электронные доказательства и проблемы их использования в качестве средств доказывания, неопределенности законодательных положений относительно оригинала и копии электронных доказательств и другое.

Рассмотрены вопросы сущности заключения эксперта в области права, которое, как указано в статье, не относится к средствам доказывания, а является вспомогательным средством для ориентирования в использовании норм права. В статье проанализированы точки зрения ученых и практикующих юристов на проблемы использования в хозяйственном процессе новых средств доказывания. Сделан акцент на необходимости совершенствования действующего хозяйственного процессуального законодательства в части процедуры использования новых средств доказывания в хозяйственном процессе.

Ключевые слова: доказательства, хозяйственное процессуальное законодательство, хозяйственное судопроизводство, доказывание.

The scientific article is devoted to the study of evidence and rules of the process of evidence in the process of reviewing and resolving court cases in the context of economic legal proceedings. Taking into account the latest changes to the economic procedural legislation, based on the analysis of the norms of the current economic procedural legislation of Ukraine, the theory of economic procedural and civil procedural law, formulated conclusions regarding the concept of individual evidence, the rules of use of evidence in the economic process.

The article analyzes the concept of judicial evidence in terms of current legislation and the theory of economic and civil procedural law, taking into account the revision of Soviet law and the theory of proof in the Soviet civil and arbitration proceedings. Also, a number of novelties of the economic procedural legislation in the part of the institute of evidence – evidence of witnesses, specifics of their use in the economic process, which is connected with the form and limitation of the law in certain cases, has been researched. Electronic evidence and problems of their use as means of proving, uncertainty of the legal provisions concerning the original and copies of electronic evidence, etc. are considered. The article deals with the essence of the expert's conclusion in the field of law, which, as stated in the article, does not relate to the means of proof, but is an auxiliary tool for orientation in the use of law. The article analyzes the concept of judicial evidence from the point of view of the current legislation and the theory of economic and civil procedural law.

The emphasis is placed on the need to improve the current economic procedural legislation in the part concerning the use of new means of proof in the economic process.

Key words: evidence, economic procedural law, economic legal process, provement.

Постановка проблеми та її актуальність. Зміни до господарського процесуального законодавства, що були здійснені в останні роки, запуск роботи Верховного Суду стали визначними подіями в правовій історії України. На шляху до створення нових механізмів справедливого розгляду та вирішення господарських спорів було запроваджено систему процесуальних гарантій дотримання прав учасників процесу, принципів здійснення господарського судочинства та інше. Одним із

найважливіших блоків процесуального законодавства, що забезпечує рівні можливості учасників судового процесу є система доказів і доказування, яка також зазнала певних змін.

Відповідно до ст. 124 Конституції України делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [1].

Стаття 4 Господарського процесуального кодексу України встановлює, Право на звернення до господарського суду в установленому ГПК України порядку гарантується. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом. Юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Відмова від права на звернення до господарського суду є недійсною [2].

Система доказів у господарському процесі була доповнена новими засобами доказування – електронними доказами та показаннями свідків, що дало змогу ліквідувати хибність господарсько-процесуальної процедури в цьому сегменті та привело її у відповідність до сучасних вимог правової дійсності. Одночасно треба констатувати, що нові правила здійснення господарського судочинства, зокрема, в частині доказів та доказування, зумовлюють чимало дискусій серед науковців та юристів-правників щодо практичних аспектів надання доказів, відповідності електронних доказів властивостям доказів тощо.

Метою статті є розгляд окремих нових засобів доказування в господарському процесі в світлі змін до господарського процесуального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виклад основного матеріалу. Окремі питання доказів у господарському процесі були предметом розгляду таких учених, як Н. Абрамов, Л. Ніколенко, Т. Степанова, С. Подцерковний, О. Харитонova, В. Щербина. Становлять інтерес також здобутки вчених-процесуалістів у галузі цивільного процесуального права, таких як С. Васильєв, Ю. Червоний, М. Штефан, С. Фурса та інші.

На рівні дисертацій питання доказів, їх класифікації, властивостей та доказування в господарському процесі були предметом вивчення Т. Степанової, В. Бабенко. В аспекті цивільного процесу та порівняльного права – К. Дрогозюк, А. Каламайка, Т. Рудої, Т. Цюри та інших.

Теорія доказів і доказування є досить розвинутою у вітчизняній процесуальній науці. Треба, однак, констатувати, що в кримінальному процесуальному та цивільному процесуальному праві питанням доказів і доказування приділялося більше уваги, у зв'язку з чим кількість наукових робіт набагато перевищує відповідні розробки в господарському процесуальному праві. Водночас більшість положень вироблених у теорії судового доказування цілком справедливі для всіх процесуальних галузей права.

Чинне господарське процесуальне законодавство визначає докази у ст. 73 ГПК України. Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків.

В юридичній літературі висловлювались різні думки з приводу суті доказів. Деякі процесуалісти розуміють під судовими доказами фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює обставини, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін [3, с. 139]. Інші вчені вважають, що доказами є, по-перше, фактичні дані і, по-друге, засоби доказування [4, с. 102].

На думку М. Треушнікова, судові докази у господарському процесі – це відомості про факти, здатні підтвердити наявність або відсутність обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, відображені в передбачених законом засобах доказування [5, с. 93].

На думку Л. Ніколенко, розуміння правової природи судового доказу зводиться до сукупності трьох взаємопов'язаних елементів: змістовного, матеріального і процесуального. Перший елемент розкривається в виді інформації, що має значення для вирішення справи, матеріальний – реалізується в носії інформації, процесуальний у вимогах процесуального закону, процесуальній формі [6, с. 132].

У літературі також висловлена думка, що судові докази – єдине поняття, яке становить взаємозв'язок фактичних даних, на підставі яких суд у передбаченому законом порядку встановлює обставини, що мають значення для обґрунтованості вимог і заперечень сторін, та засобів доказування, що містять ці фактичні дані [7, с. 220].

Т. Степанова пропонувала відмовитися від подвійної дефініції доказів, з одного боку, як фактичних даних, з іншого – як засобів доказування, визначивши що докази – це відомості про предмет доказування за допомогою визначених в законі засобів доказування в передбаченому законом порядку [8, с. 171].

Загалом, варто зазначити, що нова редакція ГПК України не відійшла від принципових позицій попередньої редакції і доказами визнаються будь-які дані, які встановлюють наявність або відсутність обставин, які обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Якщо розуміння та застосування письмових, речових доказів, висновку експерта не викликає труднощів, то введення електронних доказів, висновку експер-

та в галузі права та показань свідків як нових засобів доказування потребує уваги. Не секрет, що показання свідків як засіб доказування досить давно визначений як такий, що підлягає застосуванню в господарському процесі. Певним чином можна сказати, що введення показань свідків в господарський процес дозволило усунути недосконалість господарської процесуальної процедури в порівнянні із, наприклад, цивільною процесуальною. Треба зазначити, що М. Абрамов, до прийняття нової редакції ГПК України, зазначав, що фактично в ГПК України було закріплення участі посадових осіб та інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів (ст. 30 ГПК) замість свідків як учасників процесу. Значення показань свідків в господарському процесі залишається особливим. Унаслідок традицій, специфіки господарського процесу певні обставини не можуть підтверджуватися такими показаннями. Частина 3 ст. 87 ГПК України встановлює, що на підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах. Законом можуть бути визначені інші обставини, які не можуть встановлюватися на підставі показань свідків.

Крім того, показання свідка в господарському процесі оформлюються у вигляді письмової заяви, а також є певні особливості у разі надання відповідей на питання, що містяться у першій заяві по суті справи (які оформлюються як показання свідка) та у допиті сторін, третіх осіб, представників як свідків.

У процесуальній літературі висловлювалася думка щодо значення доказів у процесі залежно від їх згадування в тексті норми про докази. Незважаючи на те, що показання свідка розміщені останніми в ст. 73 ГПК України, видається, що показання свідків є повноцінним доказом із специфікою використання в господарському процесі через завдання господарського судочинства.

Електронні докази стали цікавою та одночасно складною для використання новелою ГПК України.

Відповідно до ст. 96 ГПК України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (зокрема, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, в мережі Інтернет).

На думку А. Каламайка, електронні докази – це носії письмової та аудіовізуальної інформації в електронній формі, які потребують використання технічних і програмних засобів для одержання відомостей. Електронними доказами є також електронні документи, повідомлення, звуко- та відеозаписи, а також будь-яка інша інформація, створена та збережена в електронній формі [9, с. 15].

Для електронних доказів можна виділити такі ознаки:

- існування в нематеріальному вигляді;
- необхідність використання певних технічних засобів для відтворення;

– можливість перенесення чи копіювання на різні пристрої без втрати характеристик;

– оригінал електронного доказу може існувати в багатьох місцях одночасно [10].

Прогресивність цієї новели ГПК України одночасно висвітлює певні труднощі в її використанні. Однією з таких проблем є невизначеність процедури засвідчення копій електронних доказів, розмежування поняття оригіналу та копії електронного доказу тощо.

Одночасно в літературі висловлювалася думка, що, на відміну від звичайного документа, електронний документ може бути «прочитаний», тобто перетворений у форму доступну для сприйняття людиною, лише за допомогою технічних засобів або спеціальних програм [11, с. 61]. Таку природу електронних доказів потрібно враховувати суду під час їх дослідження та оцінки. Тобто відтворена на папері копія такого доказу не буде визнаватися оригіналом електронного доказу, а лише його паперовою копією [12].

Окремі юристи також висловлювали думку щодо необхідності внесення відповідних змін до Закону України «Про нотаріат» та до Порядку здійснення нотаріальних дій нотаріусами, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5, а саме наділити нотаріусів повноваженнями щодо засвідчення електронних копій і посвідчення паперових копій електронних доказів [13].

На думку А. Лаєвської, у структурі електронного доказу слід розрізняти два складники: технічний носій інформації та закріплений на ньому запис (дані). І, відповідно, електронні докази – це відомості про факти, що мають значення для правильного вирішення справи, що містяться в зафіксованих на технічних носіях інформації записах та перетворюються в доступну для сприйняття людиною форму за допомогою програмних та (або) апаратних засобів [14].

Іншою проблемою є високий ризик підробки електронних доказів, що ставить під сумнів їх достовірність. О. Боннер вважає, що суттєвим недоліком електронного документообігу, як і інформації в електронній формі в цілому, є легкість внесення до нього змін і, як наслідок, відсутність упевненості у достовірності отриманого електронного документа [15, с. 511]. А. Каламайко зауважує, що неможливо не врахувати наведені недоліки електронної форми при оцінці достовірності інформації. Однак недоречно розглядати інформацію в електронній формі як недопустиму з мотивів її можливої фальсифікації. Підпис і печатка, якими посвідчуються традиційні документи, у сучасних реаліях також не можуть бути гарантією незмінності документів [9, с. 130]. Як вихід із ситуації автори статті пропонують доповнити процесуальний закон такою підставою для перегляду справи за нововиявленими обставинами, як фальшивість електронних доказів, та особливим порядком забезпечення доказів [12].

Висновок експерта з питань права також є новелою ГПК України. Відповідно до ст. 108 ГПК України учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо: 1) застосування аналогії закону, аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність

чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

Відповідно до ст. 109 ГПК України висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилається в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Як слушно зауважує О. Бортман, на відміну від висновку експерта, який покликаний встановити та дослідити обставини, які входять до предмета доказування, тобто стосується підтвердження обставин, висновок експерта у галузі права покликаний лише дати відповідь щодо застосування аналогії закону, аналогії права чи змісту норм іноземного права, та не має своїм призначенням встановлення чи дослідження обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін. Висновок експерта у галузі права не підтверджує та не спростовує обставин, а стосується лише питань права (застосування аналогії закону, аналогії права або норм іноземного права). З огляду на це висновок експерта в галузі права не є доказом у справі та має допоміжний, консультативний характер (ч. 1 ст. 109 нового ГПК). Отже, попри те, що норми стосовно висновку експерта в галузі права закріплено в главі, яка має назву «Докази та доказування», висновок експерта у галузі права є відмінним від висновку експерта поняттям, не є його різновидом і не є доказом у справі [16].

М. Гетманцев правильно зазначає, що, порівнюючи участь у відповідному судовому процесі «експерта» і «експерта у галузі права», адже, попри, здавалося б, очевидну спорідненість виконуваних у судовому провадженні функцій, насправді вони, досліджуючи зовсім різні об'єкти під іншим кутом зору, вочевидь, виконують зовсім різні ролі у процесі відправлення правосуддя. Наприклад, головним завданням експерта, згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Натомість головною особливістю експерта у галузі права, з огляду на ст. 114 ЦПК України, ст. 8 ГПК України, ст. 112 КАС України, є надання, так би мовити, консультативно-технічної допомоги судді (суддям), що виражається у поданні до суду змісту норм іноземного права з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі, а також рекомендаційного висновку щодо можливості застосування аналогії закону чи аналогії права у певній судовій справі [17, с. 335].

У зв'язку з цим уважаємо, що під час прийняття судом рішення про допуск експерта з питань права до участі в справі та долучення його висновку до матеріалів справи варто брати до уваги такі критерії, як досвід наукової роботи в галузі права; наявність наукових публікацій у фахових виданнях України й іноземних держав, включених до міжнародних наукометричних баз даних, та опублікованих після присудження наукового ступеня; наявність документа, що підтверджує присвоєння вченого звання; ступінь активності участі в конференціях, симпозіумах, круглих столах, яка підтверджу-

ється опублікуванням тез його виступу; стажування й навчання за кордоном, які підтверджуються відповідними документами та які легалізовані в порядку, встановленому чинними міжнародними договорами України, тощо [18, с. 33].

Варто погодитися з думкою А. Штефан, що висновок експерта в галузі права не містить дослідження, яке стосується обставин справи, і є джерелом не доказової інформації, а відомостей, які можуть бути необхідними для кваліфікації судом правовідносин сторін і вибору правової норми, яка підлягає застосуванню, проте не пов'язані із встановленням обставин справи. Висновок експерта у галузі права не має здатності підтвердити чи спростувати яку-небудь обставину, яка входить до предмета доказування у справі. Саме тому цілком правильним є законодавчий підхід про неналежність висновку експерта в галузі права до доказів, про допоміжний (консультативний) характер такого висновку і відсутність його обов'язкового значення для суду [19, с. 23].

Відповідно, можна дійти висновку, що новела ГПК України в частині висновку експерта в галузі права стосується доказів та процесу доказування опосередковано.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки. Новий Господарський процесуальний кодекс України містить цілу низку новел, частиною яких є правила доказування та використання доказів у господарському процесі. Серед таких новел є показання свідків та електронні докази, яких господарське процесуальне законодавство раніше не знало. Показання свідків – це засіб доказування, застосування якого на практиці не може слугувати заміною передбачених законом або звичаєм ділового обороту засобів доказування. І хоча, крім такого обмеження, процесуальний закон встановлює вимоги щодо форми показань свідків та інші правила, такі показання треба визнати повноцінним засобом доказування. Електронні докази є іншим засобом доказування, застосування якого на практиці виявляє низку проблем. Проведений аналіз дає змогу констатувати необхідність внесення змін до господарського процесуального законодавства в частині розмежування понять «оригінал» і «копія електронного доказу», а також у частині посвідчення копій електронних доказів. Висновок експерта в галузі права за своєю правовою природою не є засобом доказування, його використання має обмеження в частині питань, що можуть бути ним вирішені. Такий висновок не доводить певні обставини справи, а спрямований на визначення питань застосування норм права, не маючи при цьому ознак обов'язковості для суду. У зв'язку з цим постає питання про доцільність розміщення відповідних норм у главі про докази і доказування в господарському процесі. Інші проблеми реалізації права на касаційне оскарження, визначення змісту понять, що використовуються в процесуальному законодавстві, становлять окремі напрями подальших наукових розвідок.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

3. Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. Минск, 1956. 260 с.
4. Фаткулин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань, 1986. – 206 с.
5. Арбитражный процесс: учебник для вузов / Под ред. проф. М.К. Треушникова. М.: Изд-во «Спарк»; Юридическое бюро «Городец», 1997. 544 с.
6. Ніколенко Л. Доказування в господарському судочинстві: навч. посібник. Одеса, 2007. 415 с.
7. Гражданский процесс / Под ред. В.В. Комарова. Харьков, 2001. 704 с.
8. Степанова Т. Доказування та докази в господарському процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Одеса, 2002. 202 с.
9. Каламайко А. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання у цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 115-116.
10. Електронні докази: регулювання, яке буде складно застосувати на практиці. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/131203-elektronni-dokazi-regulyuvannya_yake_bude_skladno_zastosuvat.html.
11. Дрогозюк К. Сучасні джерела доказування в цивільному процесі України та Франції. *Право і суспільство*. 2016. №1. С. 52-63.
12. Чорний С., Антонюк О. Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/5468/5495>.
13. Брежнева Ю. Електронні докази у господарському процесі: що на практиці? URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/elektronni-dokazi-u-gospodarskomu-procesi-shcho-na-praktici.html>.
14. Лаевская А. Электронные доказательства в гражданском и хозяйственном процессе республики Беларусь: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Минск, 2017. 28 с.
15. Боннер А. Традиционные и нетрадиционные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе: монография. М.: «Проспект», 2013. 616 с.
16. Бортман О. Експерт у галузі права: суддя на фрілансі? *Юрист і Закон*. № 47 від 14 грудня 2017 р. URL: http://vkr.ua/content/news/files/yz_bortman_judge_ukr_1513869233_ua.pdf.
17. Гетманцев М. Правова природа висновку експерта в галузі права. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2018. С. 333-337.
18. Кармаза О., Кушерець Д. Експерт із питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. № 10. 2017. С. 32-36.
19. Штефан А. Висновок експерта в цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 2. С. 16-28.
- Дрішлюк В. І.,**
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
факультету № 4
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ШЛЯХИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Костенко О. В., Костенко В. В.

У науковій статті проаналізовано загальні проблеми національного законодавства, що регулює діяльність нотаріальної сфери в розрізі використання електронних нотаріальних цифрових послуг. Запропоновано розглянути впровадження національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату та її складових елементів.

Ключові слова: електронна ідентифікація, нотаріальні послуги, електронний підпис, електронні довірчі послуги, транскордонний режим.

В научной статье проанализированы общие проблемы национального законодательства, регулирующего деятельность нотариальной сферы в разрезе использования электронных нотариальных цифровых услуг. Предложено рассмотреть внедрение национальной информационно-технической системы электронного нотариата и ее составных элементов.

Ключевые слова: электронная идентификация, нотариальные услуги, электронная подпись, электронные доверительные услуги, трансграничный режим.

Fundamental discoveries, developments and achievements of modern science and technology have become a catalyst for the explosive development of information and communication technologies, which create new social relations that require the settlement of new rules of law in various information areas. The current problem is the development of digital notarial services for the purpose of realization of civil legal transactions in digital form and using electronic trust services and digital signature.

The scientific opinion considers the possibility of creating an informational and technical system of centralized access to state registries, electronic documents circulation between notaries and other entities under the auspices of the Notary Chamber of Ukraine, as well as a notarization of transactions with the use of digital means. Some lawyers believe that the reform of notarial activities should begin with bringing the national legislation in line with European and world standards. Also, the notary public is studying the model of gradual digitalization of notarial activities by means of the step-by-step introduction of electronic services of a notary using the best world notary practices, such as, for example, the Latvian "Virtual Bureau of Notary". At the same time, there are reservations that excessive use of digital technologies in the legal field will lead to the replacement of legal professionals on robotic devices with artificial intelligence.

The problem of territoriality affects the possibilities of operational support for notarial services in rayon cities and rural areas, and not so much in material as in organizational terms. In addition, even in cities there is a sufficiently large proportion of persons who have restrictions due to physical impairment or elderly age, as well as due to life circumstances, unable to use the notarial services in a timely manner and in full. Legislation does not provide legal grounds for applying modern information technologies and telecommunications, including the Internet, for the mobility of the notary's activities and the provision of various digital notarial services remotely, as well as for the conduct of non-notarial acts, in order to give them legal certainty.

The problem of replacing paper with electronic document circulation in a notary is currently relevant and debatable. The issue of cross-border recognition of digital signatures and electronic trust services used in the notarial activity remains unresolved. This problem concerns not only the notary but also the whole national digital signature sphere in general. Legal discussion needs a question of the necessity of obligatory presence of clients during the creation of a notarial service and the commission of a notary public in order to establish a person, his will or awareness of the essence and content of notarial acts that are being committed. The problem is also the problem of replacing a paper notarial blank on digital. Proceeding from the needs of both the notary community and citizens and organizations of all forms of ownership, it is expedient to create electronic notarial services and a unified informational and technical support of notarial activity in general through the introduction of the national information and technical system of electronic notary. Creation of an electronic notary system will require development: digital cryptographic forms generators and their registers; registers of officials of local self-government bodies who perform notarial acts; new electronic qualified trustee services: "electronic qualified signature of the notary", "electronic qualified seal of the private/state notary", "electronic notarization stamp", "electronic mark of the notary's time", "electronic signature of the official of the local self-government, which carries out notarial acts", "Electronic signature of an official of a consular establishment that carries out notarial acts".

In addition, the system should have access to the National Trust Center, whose task will be verification of digital signatures and electronic trust services provided to Ukrainian accredited key certification centers, as well as foreign digital signature vendors. So, in the presence of the relevant agreements, digital signatures of the Ukrainian notary will be recognized abroad and foreign digital signatures in Ukraine.

The ITSEN Digital Notary System will stimulate the development of new digital notarial services.

Thus, the national information and technical systems of the electronic notary will become an element of the nationwide system of electronic governance, and electronic resources of the notarial activity, respectively, will be part of the state information resources that will require the appropriate level of protection and information security that the relevant authorities can provide.

Key words: electronic identification, notarial services, electronic signature, electronic trust services, cross-border regime.

Постановка проблеми та її актуальність. Фундаментальні відкриття, розробки та досягнення сучасної науки та техніки стали каталізатором вибухового розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які створюють нові суспільні відносини, що потребують врегулювання новими нормами права в різних інформаційних сферах. Фактично людство проходить революційний етап заміни традиційних суспільних відносин, на відносини, що вчиняються із використанням цифрових технологій. Ці зміни відбуваються швидше ніж реагує на них національне і міжнародне законодавство. Нині актуальною проблемою є розвиток цифрових нота-

ріальних послуг з метою здійснення цивільно-правових правочинів в цифровій формі і з використанням електронних довірчих послуг та цифрового підпису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення цифрового нотаріату висвітлено в працях таких науковців, як О.Ю. Кирилюк, Д.В. Журавльов, С.Я. Фурса, В.В. Комаров, В.В. Баранкова, Я. Скрастінш та інші автори.

Наукова думка розглядає можливості створення під егідою Нотаріальної палати України інформаційно-технічної системи централізованого доступу до державних реєстрів, електронного документообігу між нотаріусами та іншими суб'єктами, а також нотаріального посвідчення правочинів з використанням цифрових засобів [1]. Окремі правознавці вважають, що реформування нотаріальної діяльності слід розпочинати із приведення національного законодавства у відповідність до європейських і світових стандартів. Також нотаріями вивчається модель поступової цифровізації нотаріальної діяльності шляхом етапного запровадження електронних сервісів нотаріату з використанням кращих світових нотаріальних практик, таких як, наприклад, латвійське «Віртуальне бюро нотаріуса». Водночас є застереження стосовно того, що надмірне застосування цифрових технологій в правознавчій сфері призведе до заміни юридичних спеціалістів на роботизовані пристрої зі штучним інтелектом [2].

Метою статті є науковий аналіз нормативно-правової бази України, що регулює сферу нотаріальної діяльності, використання електронного підпису та електронних довірчих послуг під час вчинення нотаріальних правочинів, визначення проблем та розробка пропозицій щодо можливості створення в Україні цифрового нотаріату.

Виклад основного матеріалу. За останні п'ять років стрімко розвивається цифровізація українського суспільства. Результатом впровадження цифрових технологій є створення державних електронних послуг, які надаються із використанням цифрових підписів або сучасних сервісів цифрової ідентифікації BankID та MobileID. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 року № 37-р затверджено «План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронних послуг в Україні на 2019-2020 роки» згідно якого забезпечується впровадження надання пріоритетних послуг в електронній формі.

Законом України «Про електронні довірчі послуги» надаються правові умови застосування електронних довірчих послуг у всіх сферах суспільних відносин. На сьогодні отримати цифровий підпис можливо у 24 Акредитованих та 8 зареєстрованих державних та приватних центрах сертифікації ключів, Засвідчувального та Акредитованого центру Національного банку України.

Однак одним із ключових бар'єрів на шляху цифровізації України є нормативно-правова база, що значно відстає від проблем сьогодення. Наприклад, при запровадженні нової електронної послуги державні органи вимушені вносити зміни в середньому до трьох нормативно-правових актів. Ця проблема актуальна і для нотаріальної діяльності, яка має значну нормативно-правову базу, що налічує більше сорока законів та підзаконних актів. Це дає змогу врегулювати майже всі сфери нотаріальних послуг за виключенням однієї – сфери надання цифрових та електронних довірчих но-

таріальних послуг. Незважаючи на наявність достатнього законодавчого підґрунтя для запровадження таких послуг, нотаріат в цьому напрямку діяльності залишається доволі маломобільним, оскільки є низка проблем, які стоять на заваді запровадження цифрового нотаріату.

Наприклад, проблема територіальності впливає на можливості оперативного забезпечення нотаріальними послугами в районних містах і сільській місцевості, причому не стільки в матеріальному, скільки в організаційному відношенні. Крім того, навіть в містах є достатньо значна частина осіб, які мають обмеження через фізичні вади або похилий вік, а також в силу життєвих обставин не в змозі користуватися нотаріальними послугами своєчасно та в повному обсязі. Законодавство не надає правові підстави застосування сучасних інформаційних технологій та телекомунікацій, зокрема мережі Інтернет, для мобільності діяльності нотаріуса та дистанційного надання різноманітних цифрових нотаріальних послуг, а також вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Проблема заміни паперового на електронний документообіг в нотаріаті наразі є актуальною і дискусійною. Правила ведення нотаріального діловодства затверджені Наказом Міністерства юстиції України № 3253/5 від 22 грудня 2010 року та ґрунтуються на державних стандартах та інших нормативно-правових актах. Також Міністерством юстиції України видано наказ від 11 листопада 2014 року №1886/5 «Про затвердження порядку роботи із електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне збереження», а Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 17 січня 2018 року №55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», якою затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну.

Крім того, в розділі 2.8. спільного наказу Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року № 142/5/310 «Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» достатньо чітко визначено порядок застосування цифрового підпису на правочинах, визначено осіб які здійснюють правочин, перелік правочинів на яких застосовується цифровий підпис, а також алгоритм ідентифікації заявника – підписувача цифрового підпису.

Сьогодні документообіг в нотаріаті ґрунтується на виключному сприйнятті паперової форми документа, відповідно до вимог ЦК України [3]. В українську нотаріальну практику вже включено електронні документи та підпис, зокрема, про електронний заяви йдеться у ст. 34 та ст.84 Закону України «Про нотаріат» [4], а також у п. 1 гл. 9 I розд. та гл. 20 II розд. Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. Крім того п. 2 ст. 17 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [5] визначено інструментарій, який органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності, державні

реєстратори, нотаріуси та інші суб'єкти, уповноважені державою на здійснення функцій державного реєстратора, повинні використовувати під час надання електронних довірчих послуг. Пунктом 4 цієї ж статті визначено, що нотаріальні дії з використанням кваліфікованого електронного підпису чи печатки або інших засобів електронної ідентифікації вчиняються в порядку, визначеному головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері нотаріату.

Також п. 6 ст. 17 Закону України «Про електронні довірчі послуги» встановлює норму закону, яка зазначає, що використання електронних довірчих послуг не змінює порядку вчинення правочинів, встановленого законом. Правочини, що підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації у випадках, встановлених законом, вчиняються в електронній формі виключно із застосуванням кваліфікованих електронних довірчих послуг та у встановленому порядку.

Незважаючи на вказані можливості, широкое використання цифрових підписів в нотаріальній діяльності процедурно обмежується ст. 43 Закону України «Про нотаріат» відповідно до якої не допускається вчинення нотаріальної дії у разі відсутності осіб. Тобто специфіка діяльності нотаріусів обумовлює необхідність безпосередньої участі фізичної або юридичної особи у вчиненні нотаріальної дії, а не використання її електронного підпису. Формально, нотаріуси мають правове підґрунтя для здійснення цифрових правочинів, але для практичного застосування цей процес потребує додаткової правової регуляції.

Невирішеним залишається питання транскордонного визнання цифрових підписів та електронних довірчих послуг, які використовуються в нотаріальній діяльності. Ця проблема стосується не тільки нотаріату а й взагалі всієї національної сфери цифрових підписів. Майже десять років Україна не має прецеденту міждержавного визнання цифрових підписів.

Юридичної дискусії потребує питання необхідності обов'язкової присутності клієнтів під час створення нотаріальної послуги та вчинення нотаріусом дій щодо встановлення особи, її волевиявлення або усвідомлення суті і змісту нотаріальних дій, що вчиняються. Наразі процедура вчинення нотаріальної дії достатньо тривала і вимагає узгодження з клієнтом деталізації положень правочину, роз'яснення прав і обов'язків клієнта, особливостей правочину, встановлення усвідомлення клієнтом змісту волевиявлення. Дистанційне надання нотаріальної шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій не передбачено.

Однак обов'язкову присутність клієнтів під час створення нотаріальної послуги та вчинення нотаріусом дій щодо встановлення особи, її волевиявлення або усвідомлення суті і змісту нотаріальних дій, що вчиняються, в певних визначених законом випадках можливо використовувати процедуру аналогічну такій, що здійснюється за допомогою відеоконференцій під час організації судових засідань, як один із елементів «електронного правосуддя». Ця процедура врегульована Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» та Інструкцією «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу й результатів процесуальних дій, проведених у режимі відео-

конференції під час судового засідання (кримінального провадження)», затвердженої наказом Державної Судової Адміністрації від 15.11.2012 № 155. Відеоконференція, у якій беруть участь учасники справи, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції зберігається в матеріалах справи.

Незважаючи на безумовний прогрес, застосування відеоконференцій в судовому процесі виявило такі проблеми – дистанційна ідентифікація особи, складність подання та ознайомлення із документами в ході засідання та належна якість та захист технічного обладнання, яке застосовується. Ці проблеми притаманні і нотаріальному процесу.

Вирішенню також підлягає проблема заміни паперового нотаріального бланку на цифровий. Нотаріальний бланк є атрибутом нотаріальної діяльності і в силу його захисних властивостей на сьогодні має переваги між іншими формами правочинів, в тому числі і електронними. Необхідно визнати, що цифрова форма нотаріальних документів так само має визнаватися відносно самостійною формою правочинів як і паперова форма нотаріальних документів, а цифровий бланк має бути рівним в юридичному сенсі паперовому.

Звертаємо увагу, що європейське і міжнародне законодавство спрямовує зусилля на створення надійних технічних умов функціонування електронного нотаріату. При цьому організаційно перевага віддається застосуванню незалежної довірчої третьої сторони, що застосовує процедуру незалежної верифікації цифрових підписів користується довірою, яка могла б засвідчити, що цифровий підпис або електронні довірчі послуги учасників нотаріального процесу мають юридичну силу на час застосування.

Зокрема, у січні 2019 року парламент Естонії затвердив поправки до закону про нотаріат, який дозволяє здійснювати певні види нотаріальних дій без фізичної присутності клієнта, використовуючи технічні засоби, спеціальне програмне забезпечення, мережу Internet, ID-карти громадянина, електронне посвідчення особи або електронне посвідчення особи електронного резидента. Національне законодавство Естонії в сфері нотаріату отримало нові правові норми згідно яких вводиться новий вид нотаріальної дії: «відео-міст» між нотаріусом і клієнтом. Ця новела дозволяє вчиняти певні нотаріальні дії такі як подання заяви про вступ в спадок або відмову від нього, відчуження частки участі в товаристві з обмеженою відповідальністю, завірення довіреності, пов'язані з передачею майна в заставу і тимчасове користування так інше [6].

В Україні актуалізація питання створення цифрового нотаріату починається із впровадженням Закону України «Про Національну програму інформатизації». Міністерством юстиції України, як державним органом, що відповідає за впровадження політики у сфері нотаріату» розроблено та затверджено наказом від 24 грудня 2010 року № 3290/5 «Концепцію реформування органів нотаріату». Однак цей концептуальний документ не визначив ключового питання розвитку нотаріату в напрямку створення електронних нотаріальних послуг та єдиного інформаційно-технічного забезпечення нотаріальної діяльності загалом через впровадження національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату (далі – ІТСЕН).

Зважаючи на потреби як нотаріальної спільноти, так і громадян та організацій усіх форм власності, на ІТСЕН доцільно покласти завдання забезпечення функціонування цифрового реєстру всіх видів нотаріальних дій. Також забезпечити нотаріусам обмін даними в реальному часі та доступ до державних реєстрів через шлюзи державної системи X-Road «Трембіта».

Створення ІТСЕН потребуватиме розробки: генераторів цифрових криптозахищених бланків та їх реєстрів; реєстрів посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії; реєстрів сертифікатів цифрових підписів державних та приватних нотаріусів, посадових осіб місцевого самоврядування; електронних печаток, штампів, позначок часу тощо.

Переведення нотаріальних послуг на цифровий документообіг сприятиме розробці цифрових бланків типових документів, які можливо роздрукувати із необхідними реквізитами. Безумовно бланки матимуть криптографічний захист загальної структури і ключових полів, блок генерації електронного бланку із формуванням унікальних електронних ідентифікаторів, а також формування спеціалізованого е-кейсу для внесення необхідних даних, які використовувалися під час вчинення електронної нотаріальної послуги.

Підлягає правовому регулюванню процедура встановлення особи клієнта із запровадженням процедури ідентифікації за аналогією проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції із використанням загальноприйнятих технічних засобів ідентифікації таких як цифровий підпис, BankID або MobileID, так і інших методів надійної ідентифікації особи – сканування папілярних візерунків пальців, райдужної оболонки ока, капілярних візерунків долоні тощо.

Сьогодні цифровий підпис є надійним засобом електронної ідентифікації та обов'язковим реквізитом будь-якого електронного документа, що визначено ст. 5 та ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».

Запровадження ІТСЕН потребуватиме використання нових електронних кваліфікованих довірчих послуг: «електронний кваліфікований підпис нотаріуса», «електронна кваліфікована печатка приватного/державного нотаріуса», «електронний штамп нотаріуса», «електронна позначка часу нотаріуса», «електронний підпис посадової особи органів місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальні дії», «електронний підпис посадової особи консульської установи, яка вчиняє нотаріальні дії». Такі електронні кваліфіковані підписи повинні мати спеціалізовані сертифікати, що містять необхідні персональні дані нотаріуса, його ліцензії, номер та назву нотаріального округу, номер і адресу нотаріальної контори, дані про Свідоцтво про право заняття нотаріальною діяльністю, а для посадових осіб органів місцевого самоврядування відомості щодо наявності вищої юридичної освіти, даних про диплом, наказ про стажування, іспит із спадкового права, навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами тощо. Натеper звичайний сертифікат цифрового підпису містить поля, в яких можливо вносити додаткові відомості, але їх інформаційна ємність обмежена. Зважаючи на це в ІТСЕН доцільно запровадити окремі цифрові об'єктні ідентифікатори – цифровий паспорт нотаріуса або особи, що має право вчиняти нотаріальні дії, а номер ідентифікатора вносити до сертифікату електронного підпису.

Крім того, ІТСЕН повинна мати доступ до Національного Довірчого Центру [7], завданням якого стане верифікація цифрових підписів та електронних довірчих послуг, які надаються українськими акредитованим центрами сертифікації ключів, а також іноземними постачальниками цифрових підписів. Так, за наявності відповідних угод, цифрові підписи українського нотаріату будуть визнаватися за кордоном, а іноземні цифрові підписи в Україні.

Система цифрового нотаріату ІТСЕН стимулюватиме розвиток нових цифрових нотаріальних сервісів, наприклад, таких як:

- цифрова система реєстрації та підтвердження авторського права будь-якого електронного контенту з метою захисту інтелектуальних прав;
- забезпечення доказів в мережі Інтернет шляхом засвідчення контенту на певний момент часу;
- засвідчення повідомлень електронної пошти, sms-листування, е-листування, повідомлень месенджерів таких як WhatsApp, Viber тощо;
- захист нотаріального процесу шляхом електронного відео- та аудіо- протоколу тощо;
- створення технічного і юридичного механізму підтвердження дійсності цифрових підписів та електронних довірчих послуг, в тому числі в транскордонному режимі.

Отже, національна інформаційно-технічна системи електронного нотаріату стане елементом загальнодержавної системи електронного урядування, а електронні ресурси нотаріальної діяльності, відповідно частиную державних інформаційних ресурсів, які потребуватимуть відповідного рівня захисту та інформаційної безпеки, які здатні забезпечити відповідні органи влади.

Висновки. В Україні стрімко здійснюється модернізація правових відносин у всіх суспільних сферах. Запроваджується базовий принцип електронного урядування – цифровий за замовчуванням, який полягає у забезпеченні будь-якої діяльності органів влади, у тому числі і наданні публічних послуг, передбачає електронну форму реалізації як пріоритетну, а планування та реалізацію будь-якої реформи, проекту чи завдання – із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Нові вимоги суспільства потребують реформування законодавства в нотаріальній сфері, в напрямку запровадження цифрових нотаріальних послуг, створення національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату, як ефективного елемента системи державного управління.

Запровадження національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату створить правові умови взаємодії суб'єктів українського нотаріату та електронних довірчих послуг не тільки в національному правовому полі, але й з відповідними суб'єктами іноземних юрисдикцій, тобто в транскордонному режимі.

Література

1. Кирилюк О.Ю. Посвідчення електронних правочинів може стати реальністю за умови законодавчих змін. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/132119-e-notariat_mozhe_staty_realnistyu_za_umovi_zakonodavchih_zmi.html.
2. Рухаємось вперед. *Нотаріат України*. 2018. № 4 (31) С. 34-36. URL: http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Notariat-UA-4_2018.pdf (дата звернення: 25.12.2018).

3. Цивільний кодекс. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

4. Закон України «Про нотаріат». *Відомості Верховної Ради України*. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

5. Закон України «Про електронні довірчі послуги». *Відомості Верховної Ради України*. 2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.

6. Парламент Эстонии разрешил жениться и разводиться по видеосвязи с нотариусом. *charter97*. 2019. URL: <https://charter97.org/ru/news/2019/1/30/321854>.

7. Створення Довірчого центру Міністерства юстиції України – вікно держави у світовий простір електронного цифрового підпису. *Бюлетень Міністерства юстиції*

України. 2014. № 3. С. 142-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_3_35.

Костенко О. В.,
головний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

Костенко В. В.,
науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

ОСНОВНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У США

Менджул М. В.

У науковій статті досліджено основні засади регулювання сімейних відносин у США. Проаналізовано принципи, що містяться в законодавстві на рівні всієї федерації, окремих штатів, а також у судових прецедентах. Встановлено вплив ліберального індивідуалізму на правове регулювання сімейних відносин. З урахуванням проведеного дослідження зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення правового регулювання окремих сімейних інститутів в Україні.

Ключові слова: принцип, сімейні відносини, подружжя, одностатевий шлюб, судовий прецедент.

В научной статье исследованы основные принципы регулирования семейных отношений в США. Проанализированы принципы, содержащиеся в законодательстве на уровне всей федерации, отдельных штатов, а также в судебных прецедентах. Установлено влияние либерального индивидуализма на правовое регулирование семейных отношений. С учетом проведенного исследования сделаны выводы о необходимости совершенствования правового регулирования отдельных семейных институтов в Украине.

Ключевые слова: принцип, семейные отношения, супруги, однополый брак, судебный прецедент.

In the scientific article the main principles of regulation of family relations in the USA are researched. The principles contained in the legislation at the level of the whole federation, individual states, as well as in precedent cases are analyzed.

Established that the regulation of family relations in the United States are within the competence of individual states, in this regard, there are a number of differences both in the legislation and in the judicial practice. In order to unify the laws of the states in the field of family relations, a number of legislative acts were developed, the special significance of which is the Marriage and Divorce Act (1970). The influence of liberal individualism on the legal regulation of family relations is established. At the level of US states, there is a different approach to the legal regulation of family relations, from their regulation to constitutional and legislative norms to predominantly case-law regulation. American scholars, when analyzing the fundamentals of family law, distinguish two key principles – biblical traditionalism and liberal individualism, which in their opinion characterize the contemporary American family law. In the United States there is legislative and case law governing both civil partnerships and same-sex marriages.

Unusual for Ukrainian family law is the recognition in the United States of marital property intangibles, for example, the business reputation of a commercial firm. The cost of such assets can be estimated in cash equivalent and the share is paid accordingly to another spouse. Moreover, there are cases of “professional knowledge” in cases of detention.

Taking into account the conducted research, conclusions were made on the need to improve the legal regulation of individual family institutions in Ukraine.

Key words: principle, family relations, marriage, same-sex marriage, judicial precedent.

Постановка проблеми та її актуальність. Глобалізаційні процеси приводять до зближення правових систем, уніфікації правових норм у різних галузях права. У зв'язку з цим і в контексті реформування сімей-

ного законодавства України важливим є дослідження основних засад регулювання сімейних відносин у зарубіжних державах, зокрема США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені аналізували проблеми сімейних цінностей американського суспільства (Т.В. Кравченко) [1], порівнювали окремі сімейно-правові інститути (Л.В. Радченко [2], О.В. Розгон [3], І.С. Семенюк [4]), при цьому дослідженню сімейно-правових принципів у США приділено недостатньо уваги.

Метою статті є аналіз основних засад регулювання сімейних відносин у Сполучених Штатах Америки.

Виклад основного матеріалу. Регулювання сімейних відносин у США належить до компетенції окремих штатів, у зв'язку з чим є ряд відмінностей як у законодавстві, так і в судовій практиці. Водночас Конгресом США прийнято ряд актів з окремих питань сімейного права, зокрема у сфері надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, про запобігання викраденням дітей, а також щодо виконання зобов'язань з утримання дітей. З метою уніфікації законодавства штатів у сфері сімейних відносин було розроблено ряд законодавчих актів, зокрема такі: Уніфікований закон про шлюб і розлучення (1970 р.); Загальний закон про юрисдикцію щодо опіки над дітьми (1968 р.); Закон про забезпечення та юрисдикцію щодо опіки над дітьми (1997 р., введений у дію в усіх штатах. Першими в 1998 р. цей закон прийняли Оклахома і Аляска, останнім – Вермонт у 2011 р.); Закон про дошлюбні та шлюбні договори (2012 р., прийняли тільки Північна Дакота та Колорадо); Єдиний закон про арбітраж у сфері сімейного права (2016 р., був введений у дію в Аризоні та Гаваях, з 2019 року діє в Північній Дакоті та Массачусетсі).

До Уніфікованого закону про шлюб і розлучення (1970 р.) були внесені суттєві зміни в 1971 р. та в 1973 р. Він був уведений у дію повністю в штатах Аризона (у 1973 р.), Джорджія (у 1973 р.), Вашингтон (у 1973 р.), Колорадо (у 1973 р.), Монтана (у 1975 р.) та Мінесота (у 1978 р.), але ряд його положень поступово були реципійовані в законодавство інших штатів.

На рівні американських штатів є різні підходи до правового регулювання сімейних відносин – від їх регулювання конституційними та законодавчими нормами до переважно прецедентного регулювання. Наприклад, основними джерелами сімейного права в Каліфорнії є як Сімейний кодекс Каліфорнії, окремі закони, так і прецеденти апеляційних судів Каліфорнії та Верховного суду штату Каліфорнія [5].

Американські науковці під час аналізу засад сімейного права, виділяють два ключові принципи – біблійний традиціоналізм і ліберальний індивідуалізм, які, на їхню думку, характеризують сучасне американське сімейне право. При цьому Вівіан Е. Гамільтон зазначає, що кожен із цих принципів є індивідуально

Менджул М. В., 2018

недосконалим. Біблійний традиціоналізм формує нормативний погляд на «моральну сім'ю», а ліберальний індивідуалізм підкреслює автономність індивіда й захищає свободу у світському та плюралістичному суспільстві [6, с. 31-33]. Ліберальний індивідуалізм також втілюється в таких поняттях: свобода від втручання держави (недоторканність приватного життя), свобода укладання договорів; регулювання нетрадиційних форм співжиття та інше.

Загалом, регулювання порядку укладення шлюбу в США не зазнало значних змін. Для укладення шлюбу особи повинні отримати дозвіл на вступ у шлюб, який надається окружним клерком, як правило, протягом 3-7 днів. У багатьох штатах діє вимога здачі аналізу крові на виявлення хвороб, що передаються статевим шляхом (наприклад, сифілісу чи гонореї), хоча результати обстеження не можуть бути підставою відмови укладення шлюбу. У деяких штатах введено вимогу на дослідження наявності у людини синдрому набутого імунodefіциту (СНІД) [7, с. 13-14].

Варто зазначити, що науковці визначають американську сім'ю у XXI столітті як посттрадиційну [1, с. 363], враховуючи, що поряд із традиційною сім'єю, яка складається з батька, матері та дітей, з'явилися нові форми сімейних союзів (мати та батько, які самостійно виховують дітей, одностатеві сім'ї тощо). Загалом, такі тенденції мають місце не тільки в США, але й в інших державах світу.

У США є законодавче та прецедентне регулювання як цивільних партнерств (наприклад, у штаті Вермонт на рівні закону партнерства були визнані ще у 2000 р.) [8], так і одностатевих шлюбів. У 1996 р. Конгресом США був прийнятий Закон про захист шлюбу, згідно з яким штати могли не визнавати юридичної сили будь-яких законів інших штатів, що стосуються відносин між особами однієї статі і, відповідно, не визнавати одностатеві шлюби, укладені в інших штатах. 26 червня 2013 р. Верховний суд США виніс рішення у справі *United States v. Windsor*, яким визнав неконституційним положення Закону про захист шлюбу щодо можливості невизнання одностатевих шлюбів, укладених в інших штатах [9]. У справі *Lawrence v. Texas* Верховний суд США визнав неконституційними закон про содомію не тільки в Техасі, але й в інших штатах [10].

До 2015 р. одностатеві шлюби на території США були дозволені законами, судовими прецедентами у тридцяти шести штатах, окрузі Колумбія і Гуам. Національна підтримка одностатевих шлюбів зростає вище 50 % уперше в 2011 р. і нижче цієї позначки не знижувалася, а у 2015 р. показник уперше сягнув 60 % [11]. Станом на 2016 р. 83 % американців у віці 18-29 років підтримували одностатеві шлюби [12].

26 червня 2015 р. Верховний суд США виніс рішення у справі *Obergefell v. Hodges* і постановив, що фундаментальне право на шлюб гарантується одностатевим парам, зважаючи на положення чотирнадцятої поправки до Конституції США [13]. Після винесення цього рішення в усіх штатах США повинні видаватися ліцензії на реєстрацію шлюбу одностатевими парами. Верховний суд США 26 червня 2017 р. у справі *Pavan v. Smith* вирішив, що одностатеві пари повинні мати однакові умови, як і пари протилежної статі під час видачі свідоцтв про народження дітей [14]. Проте залишається проблема відсутності єдиного федерального закону щодо заборони

дискримінації подружжя в одностатевих шлюбах порівняно з традиційними шлюбами. Крім того, в декількох округах штатів Алабама та Техас досі відмовляють у видачі ліцензії на шлюб одностатевим парам.

У серпні 2016 р. Міністерство фінансів оцінило кількість одностатевих шлюбів, пов'язуючи податкові декларації одностатевих пар. Це дослідження показало, що у 2014 р. в США було близько 183 280 одружених одностатевих пар, або «приблизно третина від 1 % усіх шлюбів» [15]. Кількість одностатевих шлюбів у США у 2015 р. була 250 450, а шлюбів між особами різної статі – 51 809 201, тобто показник одностатевих шлюбів становив 0,48 % від усієї кількості шлюбів. Найбільший показник в окрузі Колумбія (0,80 %, або ж 47 819 одностатевих шлюбів за 5 948 710 шлюбів між особами різної статі), а найменший показник у Північній Дакоті (0,13 %, 180 одностатевих шлюбів і 141 937 шлюбів між особами різної статі) [16].

В окремих штатах США на рівні законів передбачено різні підстави для розлучення. До кінця 60-х рр. XX ст. в США була поширена концепція розірвання шлюбу за умови наявності «вини» одного з подружжя та обов'язку іншого з подружжя довести це. У 1969 р. в штаті Каліфорнія був прийнятий перший закон, що встановлював розлучення «без вини», і серед підстав розірвання шлюбу було встановлено «несумісні розбіжності, що призвели до непоправного розриву шлюбу» або «невиліковне божевілля». Принцип розлучення «без вини» був утверджений також в Уніфікованому законі про шлюб і розлучення 1970 р. (із змінами, внесеними в 1971 та 1973 рр.). Зокрема, в редакції 1973 р. законом було встановлено, що для розірвання шлюбу необхідно встановити «непоправне зруйнування» шлюбу або довести, що подружжя проживає окремо більш ніж 180 днів та є серйозні протиріччя [8, с. 6-7]. По суті, відбулося становлення принципу свободи розірвання шлюбу, адже особа могла розірвати шлюб за її бажання, а також обмежувалося втручання держави у сферу приватного життя сім'ї. Поступово цей принцип був утверджений у більшості штатів.

Аналіз законодавства в США показав, що 16 штатів не встановлюють вини як єдину підставу для розлучення, 31 штат додає невинуватість до традиційних підстав розлучення, 10 штатів встановлюють несумісність як підставу для розлучення, 25 штатів встановлюють як підставу для розлучення проживання окремо протягом певного періоду часу [8, с. 13]. Наприклад, за законом Нью-Йорка, є як підстави для розлучення, що ґрунтуються на вині одного з подружжя, так і підстави «без вини», а саме: жорстоке і нелюдське поводження; окреме проживання подружжям терміном більше одного року; ув'язнення одного з подружжя на строк понад три роки; зрада: зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами; імпотенція; перебування в ще одному законному шлюбі; стійкі психічні розлади [17]. Згідно із Сімейним кодексом Каліфорнії є дві підстави для розірвання шлюбу: непримиренні розбіжності, які зумовили фактичний розпад шлюбу (ст. 2311), та постійна правова нездатність приймати рішення (ст. 2312) [5].

У законах багатьох штатів встановлено термін для примирення сторін (від двох місяців для бездітних пар і від шести місяців для сімей із дітьми), обов'язок застосовувати медіацію та інші примирні процедури.

При цьому суд завжди встановлює, чи справді «руйнування шлюбу» має непоправний характер.

Судова практика США останніми роками встановлює принцип спільного майна подружжя незалежно від того, ким воно придбане [7, с. 16]. Під час розподілу враховується, яке майно мали сторони до шлюбу, тривалість шлюбу та вклад кожного з подружжя у набуття майна, зокрема шляхом ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо.

Принцип «забезпечення фінансової самодостатності» передбачає, підтримку того з колишнього подружжя, хто не працював під час шлюбу, для забезпечення його «реабілітації» та повернення до можливості працювати. Наприклад, § 308 Уніфікованого закону про шлюб і розлучення встановлює, що під час визначення аліментів на користь одного з подружжя враховується таке: фінансовий стан того з подружжя, який просить стягнути аліменти на свою користь, включно з майном, отриманим під час майнового врегулювання, кошти, призначені для утримання дитини; спроможність заробити самостійно; час, який потрібен для отримання освіти, щоб працевлаштуватись; рівень життя під час шлюбу; тривалість шлюбу; вік, фізичний і душевний стан особи, яка потребує аліменти; фінансове становище платника аліментів. Сучасна судова практика показує, що аліменти на іншого з подружжя призначаються не часто і на незначний термін. У більшості штатів замість аліментів основною формою врегулювання фінансових відносин колишнього подружжя стає майнове врегулювання [7, с. 22-23].

Незвичним для українського сімейного законодавства є визнання в США шлюбним майном нематеріальних активів, наприклад ділової репутації комерційної фірми. Вартість таких активів може бути оцінена в грошовому еквіваленті, і частка відповідно виплачується іншому з подружжя. Ба більше: є випадки врахування «професійних знань і навичок» у справах про надання утримання. Наприклад, один із подружжя закінчив навчальний заклад і здобув професію, а інший із подружжя в цей час працював, щоб утримувати сім'ю. У такому разі суд може призначити аліменти з врахуванням майбутніх доходів для забезпечення економічної справедливості, що один із подружжя потерпів можливість отримати освіту і, відповідно, створив такі умови для іншого з подружжя. Саме до такого висновку дійшов Апеляційний суд Нью-Йорка у справі *M. O'Brien v. L. O'Brien*. Зокрема, суд встановив, що ліцензія на медичну практику є майном подружжя. Оскільки чоловік навчався, а дружина в цей час працювала і внесла 76 % доходів подружжя (за винятком 10 000 дол. США у вигляді студентських позик, отриманих відповідачем), суд зобов'язав чоловіка сплатити дружині грошову компенсацію у зв'язку з розлученням і розподілом майна в розмірі 188 800 доларів США, що становить 40 % від вартості ліцензії (11 річних платежів різної суми протягом 1982-1992 рр.) [18].

Щодо опіки над дітьми, то до XX ст. вона традиційно надавалася чоловікам, згодом з'явилася доктрина «ніжного віку», згідно з якою вважалося, що про маленьких дітей краще потурбується їхня мати [7, с. 25-26]. Батько міг спростовувати цю презумпцію, довівши, що мама не може як слід піклуватися про дітей або що він може зробити це краще. Нині, враховуючи принципи рівності та найкращих інтересів дитини, кожен із батьків

однаковою мірою може опікуватися дітьми і все більше судових рішень, в яких діти залишаються під опікою батька. Під час винесення рішення з врахуванням принципу найкращих інтересів дитини суди враховують таке: здатність кожного з батьків піклуватися про дитину; спосіб життя батьків; відносини між дитиною і батьками; бажання кожного з батьків здійснювати опіку над дитиною; збереження стабільності в оточенні дитини (місце проживання, школа, друзі); думку та бажання дитини. Досить поширеними в США є судові рішення про спільну опіку над дитиною, внаслідок чого дитина проживає з кожним із розлучених батьків по черзі й обоє батьків виконують свої обов'язки.

У США регулювання сімейних відносин побудовано на принципі протидії насильству в сім'ї. Цікавою є норма в багатьох штатах щодо «personal protection order» для постраждалої особи. Наприклад, якщо подружжя розлучається, то на період процесу розлучення суд може заборонити чоловікові будь-які контакти з дружиною, якщо мало місце насильство [7, с. 47]. Законодавство більшості штатів захищає не тільки від фізичного насильства, але і від інших його проявів.

У сімейному законодавстві США відбулося розширення повноважень держави щодо захисту дітей, проте це не означає послаблення концепції недоторканості сім'ї, а демонструє визнання дітей повноправними особами з індивідуальними правами [6, с. 43]. Держава не втручається без обґрунтованої підстави, саме тому принцип недоторканості сім'ї збережено і він корелюється із принципом найкращих інтересів дитини. Тобто за наявності підстав (наприклад, насильство в сім'ї) суд може прийняти рішення про позбавлення волі та інші рішення, пов'язані з безпекою та захистом дітей.

Американський юридичний інститут у 1997 р. розробив проект принципів у сфері регулювання сімейних відносин, кінцевий варіант яких був прийнятий у травні 2000 р. [8, с. 9]. Зокрема, запропоновано змінити відомий принцип найкращих інтересів дитини на основі стандарту апроксимації, розробленого професором Елізабет Скотт [19, с. 574]. Американські вчені обґрунтовують, що така необхідність виникла у зв'язку з різною судовою практикою під час застосування принципу найкращих інтересів дитини, а також тому, що батьки в судових розглядах удаються не до співпраці задля забезпечення інтересів дитини, а до пошуку недоліків один в одного, що призводить до ще більшої конфронтації та загострення конфліктів. У зв'язку з цим запропоновано таке: акцентувати увагу на плануванні потреб дитини; розподілити відповідальність за дитину на батьків, і судовий розгляд повинен бути крайнім заходом; встановити більш чіткі критерії під час вирішення спорів щодо дітей; зберегти різноманітні підходи у вихованні батьками дітей; заохочувати батьків передбачати майбутні проблеми та конфлікти і встановлювати засоби для їх вирішення, не пов'язані із судовим розглядом; дозволяти постійно брати участь у житті дитини за певних обмежених обставин особам, які не є батьками за законом, але виконують функції батьків; забезпечити належний захист жертв домашнього насильства. Принципи рекомендують батькам приймати план виховання дитини, який повинен містити індивідуалізований набір заходів із виховання, утримання дитини, прийняття рішень щодо неї, якщо батьки не проживають разом. Тож принцип найкращих інтересів

дитини не заперечується, а скоріше розвивається і конкретизується, встановлюючи презумпцію корисності спільної відповідальності за прийняття рішень щодо дитини обома батьками.

Висновки. Незважаючи на відмінності регулювання сімейних відносин у різних штатах США як законодавчими актами, так і судовими прецедентами, можна виокремити спільні засади, зокрема такі: справедливість, рівність, розумність, добровільність, моногамія, забезпечення фінансової самодостатності, недоторканність сім'ї, пріоритет інтересів дитини, врахування думки дитини тощо. Надзвичайно цінним для України є досвід американських судів у застосуванні принципу справедливості під час розподілу майна подружжя, визначення розміру аліментів, регулювання умов дошлюбних і шлюбних договорів. Також потребує подальшого дослідження віднесення нематеріальних активів до майна подружжя, що підлягають розподілу на засадах справедливості та рівності, а також їх врахування під час визначення розміру утримання.

Література

1. Кравченко Т.В. Сімейні цінності у контексті реалій сучасного американського суспільства. С. 360-368. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/8125/1/Kravchenko.pdf>.
2. Радченко Л.В. Шлюбний договір в іноземних право-порядках: окремі засади правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 38-41.
3. Розгон О.В. Інститут права наставництва в Україні та за кордоном. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 99-103.
4. Семенюк І.С. Режим майна подружжя: порівняльно-правова характеристика. *Держава та регіони. Серія: «Право»*. 2017. № 2 (56). С. 36-41.
5. Family law in the United States: California: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1).
6. Hamilton Vivian E. Principles of U.S. Family Law. 2006. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F&httpsredir=1&article=1183&context=facpubs&fbclid=IwAR3hK74ZFhqlwn6dPV-8r6QAaT-tzQ5eKCMOvEk-J1ZqWsuJ3eZDEJ1bJmLc>.
7. Бернхем В. Розділ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки». *Право США*. 2012. № 1-2. С. 12-53.
8. Nancy G. Maxwell. Unification and Harmonization of Family Law Principles: The United States Experience. Perspectives for the unification and harmonisation of family law in Europe. URL: http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf
9. United States v. Windsor, Executor of the estate of spyer, June 26, 2013. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/12-307_6j37.pdf.
10. Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558 (2003). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/539/558>
11. Justin McCarthy. Two in Three Americans Support Same-Sex Marriage. Politics May 23, 2018. URL: <https://news.gallup.com/poll/234866/two-three-americans-support-sex-marriage.aspx>.
12. Justin McCarthy. Americans' Support for Gay Marriage Remains High, at 61 %. Politics. May 19, 2016. URL: <https://news.gallup.com/poll/191645/americans-support-gay-marriage-remains-high.aspx>.
13. Obergefell et al. v. Hodges, June 26, 2015. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf.
14. Pavan M.N. et al. v. Nathaniel Smith. Decided June 26, 2017. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/16pdf/16-992_868c.pdf
15. Quoc Trung Bui The Most Detailed Map of Gay Marriage in America. *The New York Times*. Sept. 12, 2016. URL: <https://www.nytimes.com/2016/09/13/upshot/the-most-detailed-map-of-gay-marriage-in-america.html>.
16. Fisher R., Gee G., Looney A. Same-sex married taxfilers after Windsor and Obergefell. February 28, 2018. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/02/es_20180228_looneysamesexmarriage.pdf.
17. Fault vs. No-Fault Divorce. URL: <https://lawshelf.com/courseware/entry/fault-vs-no-fault-divorce>.
18. O'Brien v. O'Brien. N.Y., 1985 URL: https://courses.cit.cornell.edu/govt313/mc/texts/O_BrienVO_Brien.pdf.
19. Michael R. Clisham and Robin Fretwell Wilson. American Law Institute's Principles of the Law of Family Dissolution, Eight Years After Adoption: Guiding Principles or Obligatory Footnote? *Family Law Quarterly*. Vol. 42. N. 3. Fall 2008. P. 573-618 URL: https://www.researchgate.net/publication/254142521_American_Law_Institute's_Principles_of_the_Law_of_Family_Dissolution_Eight_Years_After_Adoption_Guiding_Principles_or_Obligatory_Footnote.

Менджул М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗНАКА ДЛЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ, ФІРМОВОГО НАЙМЕНУВАННЯ, КВАЛІФІКОВАНОГО ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ПІД ЧАС КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Пашаєв А. З., Чепіль О. С.

У науковій статті розглядаються організаційно-правові питання щодо виявлення ознак незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару в мережі Інтернет шляхом використання інформації, отриманої від конфіденційного співробітника. Конфіденційне співробітництво суттєво поліпшує виконання завдань оперативних підрозділів Національної поліції України у боротьбі із кримінальними правопорушеннями у галузі інтелектуальної власності в мережі Інтернет. Також у науковій статті йдеться про те, що спеціального нормативно-правового акта, який би повністю регламентував торгівлю через інтернет-магазини, в Україні немає, що і ускладнює процес протидії, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у галузі інтелектуальної власності в мережі Інтернет.

Ключові слова: інтернет-магазин, інтернет-торгівля, інтернет-піратство, веб-сайт, соціальна мережа, месенджер, акаунт, порушення авторських прав, інтелектуальна власність, захист прав споживачів, контрафактна продукція, фальсифікована продукція, конфіденційне співробітництво, оперативні підрозділи, правоохоронні органи.

В научной статье рассматриваются организационно-правовые вопросы по выявлению признаков незаконного использования знака для товаров и услуг, фирменного наименования, квалифицированного указания происхождения товара в сети Интернет путем использования информации, полученной от конфиденциального сотрудника. Конфиденциальное сотрудничество существенно улучшает выполнение заданий оперативных подразделений Национальной полиции Украины в борьбе с криминальными правонарушениями в сфере интеллектуальной собственности в сети Интернет. Также в научной статье идет речь о том, что специального нормативно-правового акта, который бы полностью регламентировал торговлю через интернет-магазины, в Украине нет, что и затрудняет процесс противодействия, выявления и расследования уголовных правонарушений в области интеллектуальной собственности в сети Интернет.

Ключевые слова: интернет-магазин, интернет-торговля, интернет-пиратство, веб-сайт, социальная сеть, мессенджер, аккаунт, нарушение авторских прав, интеллектуальная собственность, защита прав потребителей, контрафактная продукция, фальсифицированная продукция, конфиденциальное сотрудничество, оперативные подразделения, правоохранительные органы.

The aim of the article is to solve organizational and legal issues of identifying signs of illegal use of a mark for goods and services, company name, qualified indication of the origin of goods on the Internet using information received from a confidential employee. Confidential cooperation greatly increases the efficiency of the tasks of the operational units of the National

Police of Ukraine to combat with intellectual property criminal offenses on the Internet. Also in the scientific article we are talking about the fact that a special regulatory legal act that would completely regulate trade through online stores in Ukraine is not present, which complicates the process of counteraction, detection and investigation of criminal offenses in the field of intellectual property on the Internet.

The modern development of the world economy is characterized by radical changes in the definition of the directions of economic progress. Today, the main emphasis is shifting to accelerated innovation, the transition to a knowledge-based strategy and intelligence. The basis of such development are the intellectual property of the nation, scientific achievements, the processes of transformation of the results of creative activity into the production of material and spiritual goods. The role of intellectual property in economic development is increasing throughout the world, outpacing the importance of means of production and natural resources. Ensuring the proper protection and protection of intellectual property rights, including the use of the trademark for goods and services, corporate identity, and qualified indication of the origin of goods on the Internet is a multifaceted socio-economic, political and legal phenomenon, which is an integral part of market relations.

Today a significant part of the society makes purchases of goods and material assets through the Internet and each year their number increases, for example, through the online stores of Alibaba, Amazon and eBay – products are sold every day for millions of dollars. The above-mentioned fact began actively use offenders, who are engaged in the manufacture and sale of counterfeit products with signs of illegal use of marks for goods and services, branded name, qualified indication of the origin of goods of famous brands in the Internet.

Key words: Internet shop, Internet commerce, Internet piracy, website, social network, messenger, account, copyright infringement, intellectual property, consumer rights protection, counterfeit products, confidential cooperation, operational units, law enforcement organs.

Постановка проблеми та її актуальність. Одними з найбільш поширених та найчастіше використовуваних об'єктів інтелектуальної власності є знаки для товарів і послуг, фірмове найменування, кваліфіковане зазначення походження товару. У всьому світі вже зареєстровано декілька десятків мільйонів торгових марок та найменувань і щороку їхня кількість істотно зростає. Сучасні тенденції розвитку економіки, науково-технічного прогресу, міжнародних ринків засвідчують становлення результатів інтелектуальної діяльності як рушійного чинника розвитку суспільства. Рівень економічного розвитку кожної держави пов'язаний з рівнем розвитку

власності та її правової охорони [1, с. 4]. Натепер значна частина суспільства здійснює покупки товарів та матеріальних цінностей через мережу Інтернет та з кожним роком їх кількість зростає. Вказаним фактом почали активно користуватися правопорушники, які займаються виготовленням та реалізацією контрафактної та фальсифікованої продукції відомих торговельних брендів у мережі Інтернет. Найбільш актуальними й висвітленими в засобах масової інформації проблемами, з якими щодня стикаються як пересічні громадяни, так правовласники об'єктів, слід виділити інтернет-піратство, патентний тролінг, відсутність ефективного механізму боротьби з контрафактною та фальсифікованою продукцією [1, с. 187]. Таким чином, проблема незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару в мережі Інтернет стає дедалі актуальною у зв'язку з науково-технічним прогресом, інформатизацією суспільства та відсутністю в Україні сучасної та відповідної до міжнародних стандартів нормативно-правової бази захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет та реального правового механізму захисту цих прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними та практичними питаннями, пов'язаними з правовою охороною, правовою кваліфікацією, попередженням, виявленням та розслідуванням незаконного використання знаків для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, були присвячені праці багатьох фахівців, серед яких слід відзначити таких авторів, а саме: П.С. Берзіна [2], О.З. Гладуна [3], М.М. Дімітрова [4], В.С. Дроб'язко [5], О.В. Іванюка [6], А.В. Кирилюка [7], А.М. Коваль [8], С.В. Лісунова [9; 10], А.А. Ломакіну [11], А.Г. Майданевича [12], С.Я. Матінченко [13], О.М. Пастухова [14], А.С. Нерсисяна [15], О.А. Рассомахіна [16], Т.В. Рудника [17], Р.С. Филь [1; 19; 20], В.Б. Харченко [22], Є.І. Хомаківського [23], Н.В. Чудінова [24], А.О. Штефана [25] та інших.

Метою цієї статті є визначення проблемних питань, пов'язаних із залученням осіб до конфіденційного співробітництва з правоохоронними органами у процесі виявлення ознак незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару в мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Із появою мережі Інтернет з'явилися і правопорушення нового типу, а також необхідність у нових засобах захисту від них. Хоча з правопорушеннями в мережі Інтернет можна боротися шляхом подання позовів приватними сторонами, але часто боротьба з такими правопорушеннями входить до компетенції груп спеціального призначення або підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю. У Сполучених Штатах Америки Міністерство юстиції та Митна служба створили спеціальні підрозділи для боротьби зі злочинністю в мережі Інтернет, у тому числі із порушенням прав інтелектуальної власності [5, с. 49]. Ефективний та стрімкий розвиток ринкової економіки в Україні можливий лише за умови дотримання суб'єктами господарювання під час конкурентної боротьби встановлених чинним законодавством правил діяльності на ринку. Основними інструментами забезпечення добросовісної конкуренції виступають такі засоби індивідуалізації учасників госпо-

дарського обороту, товарів та послуг, як знаки для товарів і послуг (торговельний знак), фірмові найменування та кваліфіковані зазначення походження товару [9, с. 181]. Ці позитивні зміни зумовлюють і поширення фактів незаконного використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, що згубно відбивається на конкурентоспроможності як вітчизняних, так і зарубіжних товарів тощо [10, с. 62]. З метою конспірації вказаної протиправної діяльності відкриваються інтернет-магазини, створюються акаунти та групи у соціальних мережах та месенджерах під вигаданими даними, розміщуються лоти на сайтах оголошень з продажу контрафактних та фальсифікованих продуктів.

Спеціального нормативно-правового акта, який би повністю регламентував торгівлю через інтернет-магазин, в Україні немає. Отже, інтернет-торгівля, по суті, регламентується тими самими документами, що й інші види торгівлі. Під час відкриття інтернет-магазину необхідно правильно визначити код виду економічної діяльності, тому звертаємо увагу на таке. Згідно з КВЕД-2010 [26], необхідно вибрати клас 47.91 «Роздрібна торгівля, що здійснюється фірмами поштового замовлення або через мережу Інтернет». Цей клас включає роздрібну торгівлю за допомогою компаній поштового замовлення або мережі Інтернет, тобто діяльність із роздрібною торгівлі, де покупець здійснює свій вибір, ґрунтуючись на рекламних оголошеннях, каталогах, інформації веб-сайтів чи будь-якій іншій рекламній продукції, та здійснює замовлення поштою, телефоном або через мережу Інтернет (зазвичай за допомогою спеціальних засобів, розміщених на веб-сайті). Товар, який купується, може бути або безпосередньо завантажений з інтернет-сайту, або доставлений покупцеві. Сюди входить і роздрібна торгівля будь-якими товарами за допомогою компаній поштового замовлення, роздрібна торгівля будь-якими товарами в мережі Інтернет, пряма торгівля за допомогою телебачення, радіо та за телефоном, діяльність з роздрібною торгівлі інтернет-аукціонів [26].

Також фізичним та юридичним особам, які здійснюють торгівлю будь-якими товарами в мережі Інтернет, слід зареєструватися відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [27], але правопорушникам у галузі прав інтелектуальної власності сприяє те, що нині в Україні відсутні дієві механізми регулювання та контролю за відкриттям та подальшою діяльністю так званих інтернет-магазинів. Натепер в Україні без проблем можна відкрити інтернет-магазин з продажу контрафактних та фальсифікованих продуктів, для цього не потрібно реєструватись у Відділі державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань та перебувати на обліку у Державній фіскальній службі України як платник податків, можна навіть зазначити під час реєстрації вигадані дані, що ускладнює подальше встановлення та притягнення до відповідальності причетних осіб. Вказані факти, безумовно, спричиняють розвиток правопорушень у мережі Інтернет та завдають значних збитків компаніям-виробникам (власникам торгових знаків та фірмових найменувань) та бюджету країни в частині ненадходження передбачених законодавством платежів, митних зборів та податків.

Натепер злочинам, пов'язаним із незаконною реалізацією контрафактної та фальсифікованої продукції з використанням знаків для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару через мережу Інтернет, не приділено належної уваги. В цілому підробці та незаконному поширенню піддаються іноземні товари відомих торговельних брендів, позаяк висока якість їхньої продукції та популярність серед споживачів зумовили появу на споживчому ринку контрафактної та фальсифікованої продукції. Крім порушення прав на використання знаків для товарів та послуг фірмового найменування, грубо порушуються права споживачів, яким під виглядом розпродажу та акційних програм (чим пояснюється низькі ціни) в мережі Інтернет фактично реалізують контрафактну та фальсифіковану продукцію. Це зумовлено тим, що в мережі Інтернет відсутній контроль та будь-яка регуляція щодо відкриття та подальшої діяльності так названих інтернет-магазинів. Крім того, нині є досить розвинені приватні підприємства, які займаються вантажними перевезеннями, що також сприяє торгівлі через мережу Інтернет. Вказані перевезення здійснюються без жодного контролю (перевірки відправленого товару) та не встановлюються анкетні дані відправника, що в майбутньому ускладнює встановлення всіх причетних осіб до кримінального правопорушення. Наприклад, А.А. Ломакіна говорить про відсутність належного методичного забезпечення оперативних підрозділів Національної поліції України з попередження, виявлення і розкриття злочинів проти прав інтелектуальної власності та про недоліки технічного й інформаційного забезпечення оперативно-агентурної роботи (конфіденційного співробітництва) [11, с. 13]. Ми підтримуємо думку вказаного автора. Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [28] надається право використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 Кримінального процесуального кодексу України [29]. Наприклад, інформація про незаконне поширення контрафактної та фальсифікованої продукції може бути отримана за допомогою комп'ютерної розвідки – це оперативно-розшуковий захід, який полягає у цілеспрямованому пошуку та отриманні інформації загального користування з комп'ютерних систем та мереж з метою виявлення відомостей криміногенного та кримінального характеру [30, стаття 1], цей захід може бути проведений як оперативним співробітником, так і конфіденційним співробітником.

До інформації, що може бути корисною під час виявлення контрафактної та фальсифікованої продукції, можна віднести фото, аудіо, відео, текстові файли тощо. Втім, є питання, чи можна віднести до цієї інформації відомості, отримані за допомогою операції скриншот (screenshot), тобто фіксації відомостей з екрана, оскільки саме під час виявлення [17, с. 162-164] ознак незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару в мережі Інтернет шляхом використання інформації, отриманої під час конфіденційного співробітництва. Вважаємо, так можна, тому що конфіденційний співробітник, який здійснює збір та аналіз ознак кримі-

нального правопорушення, передбаченого ст. 229 КК України [31], за відсутності інших технічних можливостей йому необхідно зафіксувати відомості, які, на його думку, становлять оперативний інтерес.

Конфіденційне співробітництво особи з оперативними підрозділами Національної поліції України щодо виявлення ознак незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару в мережі Інтернет мусить мати виключно законний, добровільний, цілеспрямований та свідомий характер. У разі залучення осіб до конфіденційного співробітництва з метою виявлення ознак незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару оперативний працівник має з'ясувати для себе, що саме спонукає майбутнього конфіденційного співробітника до співпраці. Встановлення мотивів є необхідним не тільки для того, щоб зрозуміти саму психологію особи, а й прогнозувати майбутню співпрацю в певному ракурсі та у перспективі боротьби зі злочинністю.

До осіб, що залучаються до конфіденційного співробітництва з метою виявлення ознак незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару та інших злочинів у сфері інтелектуальної власності, висуваються спеціальні вимоги, а саме: досконале вміння проводити комп'ютерну розвідку; наявність абстрактного розуміння явищ; уміння проводити моніторинг та системний аналіз явищ у мережі Інтернет; розумітися на контент-аналізі; вміння досконало користуватися звичайними браузером та Тор-браузером; наявність чинних заздалегідь вигаданих та законспірованих акаунтів у соціальних мережах (Facebook, YouTube, Instagram, LinkedIn, Google+, Twitter, MySpace, NowPublic, iWiW, reddit та інші. Не слід забувати про заборонені в нашій державі ВКонтакте та Однокласники) та месенджерів (Telegram, Signal, Wickr, iMessage, Ping, WhatsApp Messenger, Viber, ChatSecure, Cryptocat та інші); технологічна інтелектуальність та освіченість конфідента; володіння спеціальними знаннями про сучасні технології; уміння розпізнати ознаки злочинів проти інтелектуальної власності; вміння розпізнавати нові способи і сучасні засоби здійснення кіберзлочинів; наявність потужного розвідувального потенціалу, зокрема в мережі Інтернет; зв'язки в хакер-середовищах.

Висновки. По-перше, провівши аналіз теоретичних положень та нормативно-правових актів було виявлено, що нині в Україні сформована нормативно-правова та матеріально-технічна база, яка надає можливість оперативним підрозділам Національної поліції України виявляти ознаки незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару в мережі Інтернет шляхом використання інформації, отриманої від конфіденційного співробітника. По-друге, все-таки виклик сьогодення вимагає удосконалення інформаційно-технічних та технологічних навичок, вмінь та знань осіб, які конфіденційно співробітничать з оперативними підрозділами Національної поліції України під час виявлення злочинів проти інтелектуальної власності в мережі Інтернет та загальнокримінальних злочинів у мережі Інтернет.

Література

1. Филь Р.С. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти промислової власності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2018. 268 с.
2. Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Академія адвокатури України. Київ, 2004. 22 с.
3. Гладун О.З. Зміст діяння у складі злочину, що передбачений у статті 229 Кримінального кодексу України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 7-15.
4. Дімітров М.М. Особливості визначення розміру заподіяної матеріальної шкоди при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 229 КК України. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 280-281.
5. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В.О., Шевелева Т.М., Василенко І.Е., Дроб'язко В.С. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування : практичний посібник. Київ : «K.I.C.», 2007. 448 с.
6. Інтелектуальна власність : навчально-наочний посібник / О.В. Іванюк, І.Л. Литвинчук. Житомир : В.Б. Котвицький, 2014. 163 с.
7. Кирилюк А.В. Правопорушення авторських прав у мережі Інтернет: поняття та види. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 117-121.
8. Коваль А.М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика. Київ : Юстиніан, 2005. 320 с.
9. Лісунов С.В. Кваліфікуючі ознаки незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. Вип. 1. С. 181-191.
10. Лісунов С.В. Об'єктивні ознаки незаконного використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару. *Митна справа*. 2013. № 4 (2.2). С. 62-68.
11. Ломакіна А.А. Злочини проти інтелектуальної власності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харківський нац. університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 18 с.
12. Майданевич А.Г., Світличний О.П. Незаконне використання об'єктів права інтелектуальної власності: проблеми теорії та правозастосування : монографія. Київ : ЦП «КОМПРИНТ» 2017. 259 с.
13. Матінченко С.Я. Інтелектуальна власність. *Інтелектуальна власність*. 2012. № 1. С. 21-23.
14. Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 14 с.
15. Нерсисян А.С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2008. 208 с.
16. Рассомахіна О.А. Встановлення належного відповідача та докази порушення прав на торговельні марки у мережі Інтернет. *Торговельні марки, комерційні найменування та інші засоби індивідуалізації суб'єктів господарювання: проблеми правозастосування* : збірник матеріалів «круглого столу» (Львів, 30 листопада 2016 р.). Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2016. С. 55-63.
17. Рудник Т.В. Відповідальність за порушення авторського права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 248-251.
18. Тарасенко О.С. Виявлення інформації в мережі Інтернет: погляд на положення проекту Закону «Про оперативно-розшукову діяльність». *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 162-164.
19. Филь Р.С. Актуальні проблеми кримінально-правової охорони об'єктів інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг, 2016. С. 86-90.
20. Филь Р.С. Ознаки злочину проти прав інтелектуальної власності за Кримінальним кодексом України. *Актуальні питання організації та розвитку наукової, науково-технічної й науково-педагогічної діяльності в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 30 серп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 151-155.
21. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / С.С. Чернявський, О.Є. Користін, В.А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
22. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. Харківський нац. університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 36 с.
23. Ходаківський Є.І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти : навчальний посібник. / Є.І. Ходаківський, В.П. Якобчук, І.Л. Литвинчук. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 276 с.
24. Чудінова Н.В., Грицюк Ю.І. Особливості використання мережі Інтернет для отримання конфіденційної інформації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. № 23.3. С. 337-345.
25. Штефан А.О. Дещо до питання про порушення у сфері авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2009. № 6. С. 3-12.
26. Класифікація видів економічної діяльності-2010. Офіційний веб-сайт статистичної інформації. Сервіс для визначення кодів видів економічної діяльності. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/47/KVED10_47_9.html
27. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263.
28. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
29. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88.
30. Про оперативно-розшукову діяльність: проект Закону України на заміну ранішеподаного за № 2134 від 27 лютого 2008 року. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=31841&pf35401>
31. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Пашаєв А. З.,
здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету внутрішніх справ

Чепіль О. С.,
адвокат, спеціаліст
у галузі захисту прав інтелектуальної власності

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ СУДОВОГО ЗАХИСТУ КОЛЕКТИВНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СПОЖИВАЧІВ

Степаненко Т. В.

У науковій статті досліджено сутність та процесуальні особливості судового провадження за представницькими позовами на захист колективних прав та інтересів споживачів як загальноєвропейського процесуального механізму судового захисту численної групи осіб. Зроблено висновок про необхідність розроблення інституту групового (представницького) позову в цивільному процесуальному законодавстві України з урахуванням перспективного законодавства Європейського Союзу.

Ключові слова: груповий позов, представницький позов, колективне відшкодування шкоди, захист прав споживачів.

В научной статье исследована сущность и процессуальные особенности судебного производства по представительским искам в защиту коллективных прав и интересов потребителей как общеевропейского процессуального механизма судебной защиты многочисленной группы лиц. Сделан вывод о необходимости разработки института группового (представительского) иска в гражданском процессуальном законодательстве Украины с учётом перспективного законодательства Европейского Союза.

Ключевые слова: групповой иск, представительский иск, коллективное возмещение вреда, защита прав потребителей.

In the scientific article the essence and procedural peculiarities of the proceedings in the case of representative actions concerning the protection of collective rights and consumer interests as a pan-European procedural mechanism of collective compensation are researched.

A representative case may be brought by qualified institutions for the protection of the rights and interests of two or more persons whose rights and interests have been violated or there is a risk of their violations, and the individuals themselves are not directly involved in the proceedings. The outcome of the trial of such a claim may be a court decision prohibiting or terminating the actions of the defendant, violating the collective interests of consumers, as well as a decision on compensation for harm to interested consumers as a result of illegal actions of the defendant. Representation is considered as a typical group action adapted to the features of the continental legal system, which ensures effective and timely access to justice for all stakeholders.

The author noted the procedural peculiarities of the trial on a representative action: the lack of the need to provide individual consumers with mandates for representation in court of their interests; special properties of the final court decision; suspension of the limitation period for individual consumer claims for damages; limitation of court fees; prohibition of punitive damages; definition of the circle of interested consumers on the principle of "opt-in"; the establishment of fines as a means of ensuring compliance with the decision on representative claims; stimulating the parties to the settlement of the dispute.

The conclusion is made on the necessity of developing the institute of class (representative) action in the civil procedural legislation of Ukraine taking into account the perspective legislation of the European Union.

Key words: class action, representative action, collective redress, protection of consumer rights.

Постановка проблеми та її актуальність. Груповий позов є одним із визнаних у світовій юридичній практиці процесуальних засобів судового захисту численної групи осіб, права та інтереси яких зазнали порушень внаслідок дій (бездіяльності) одного відповідача. Судове провадження за таким позовом забезпечує реалізацію права на судовий захист численної групи осіб, персональний та кількісний склад якої може бути важко визначений і залучення їх до участі у справі є недоцільним, що, своєю чергою, забезпечує ефективний та своєчасний доступ до правосуддя всіх осіб, а також сприяє розвантаженню судової системи від однотипних справ. Водночас, оскільки найбільшого розвитку такий процесуальний інститут набув у правовій системі США, найчастіше й основними вадами такого процесуального механізму називають ті, що є характерними саме для правової системи США і зумовлюються особливостями зазначеної системи: наділення приватних осіб повноваженнями судового захисту численної групи осіб, що суперечить диспозитивним засадам континентального цивільного процесу; образливість та несправедливість судових процесів; надвеликі «гонорари успіху» адвокатів тощо. Саме зазначені та інші вади американської моделі групового позову завжди зумовлювали досить стримане ставлення європейських правників в обговореннях можливості запровадження інституту групового позову до правових систем країн Європейського Союзу.

Втім, останніми роками процесуальна модель групового позову в тому чи іншому вигляді отримує закріплення в національних правових системах держав-членів ЄС. На загальноєвропейському рівні ведуться дискусії із запровадження загальноєвропейського механізму колективного відшкодування шкоди [1; 2, с. 165-172]. А останні загальновідомі випадки порушень законодавства, що стосується інтересів численних споживачів, на зразок так званого «Дизельгейту», переконують у необхідності розробки та впровадження в практику таких процесуальних механізмів [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Груповий позов – це відносно новий для української правової системи інститут, що отримав досить усичене та скоріш декларативне закріплення в п. 9 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про захист прав споживачів», якою передбачено право громадських організацій споживачів звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. При цьому в процесуальному законодавстві відсутні норми, які регламентували б процесуальні особливості розгляду судом таких вимог, що ускладнює практичну реалізацію зазначених положень закону. Оновлений ЦПК України в п. 5 ч. 1 ст. 162 лише містить норми, аналогічні ст. 98 ЦПК попередньої редакції (до 03.10.2017 р.) щодо віднесення до переліку вимог, за якими може бути

Степаненко Т. В., 2018

видано судовий наказ, вимоги про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів.

Можливість та необхідність введення до національної правової системи інституту групового (масового) позову були предметом достатньої кількості наукових досліджень, предметом обговорення на тематичних науково-практичних заходах, зокрема «круглому столі» «Масовий позов: перспективи в Україні крізь призму зарубіжного досвіду», організованому Верховним Судом України спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка за підтримки Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» (червень 2015 р.), та семінарі, організованому дирекцією Європейської комісії з питань політики сусідства і розширення переговорів та Вищим господарським судом (жовтень 2016 р.) [4; 5]. Серед дослідників, які переймалися питаннями групових позовів, можливо виділити як вітчизняних, так і зарубіжних правників, зокрема: Г.О. Аболоніна, Н.С. Батаєву, Ю.В. Білоусова, В.В. Борщенко, А.В. Губську, А. Жиді, П.П. Колесова, В.А. Миколаєць, К. Осаке, М.О. Рожкову, Я.М. Романюка, К.О. Фесик та ін. Деякі дослідження були проведені й автором.

Проведені наукові дослідження та їх опубліковані результати, рекомендації за підсумками обговорення на науково-практичних заходах практично одногосні – є нагальна потреба подальшого врегулювання на законодавчому рівні інституту групового позову в Україні та запровадження зазначеного інституту в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві з огляду на специфіку правовідносин у спорах, які вирішуються [6; 7, с. 46-47; 8, с. 46]. Завдання ж адаптації законодавства України до законодавства ЄС як пріоритетного складника процесу інтеграції України до ЄС актуалізувало дослідження законодавства ЄС у сфері реалізації та захисту прав та інтересів людини і громадянина.

Таким чином, метою цієї статті є визначення процесуальних особливостей судового провадження за європейською моделлю групового позову – представницькими позовами в аспекті їх врахування для вироблення пропозицій з удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Питання введення до європейського правового простору процесуального механізму судового захисту прав численних груп осіб, зокрема споживачів, розглядається Європейською комісією вже близько 20 років. За цей час було прийнято Директиву 98/27/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 травня 1998 р. про судові заборони для захисту інтересів споживачів (*Directive 98/27/EC of the European Parliament and of the Council on injunctions for the protection of consumers' interests*) [9], яка була замінена Директивою 2009/22/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 р. про судові заборони для захисту інтересів споживачів (*Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests*) [10]; Європейською комісією опубліковано Зелену книгу щодо колективного відшкодування шкоди споживачам 2008 р. (*Green Paper On Consumer Collective Redress*) [11] та інші документи.

Суттєвим кроком щодо розроблення механізму захисту прав численних груп споживачів в Європейському

правовому просторі було видання в 2013 році Європейською комісією Рекомендації № 2013/396/ЄС «Про загальні принципи судового заборонного та компенсаційного механізмів колективного відшкодування шкоди в державах-членах, що стосуються порушення прав, наданих за законодавством Союзу» (*Commission Recommendation 2013/396/EU of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law*, далі – Рекомендація 2013/396/ЄС) [12]. У Рекомендації 2013/396/ЄС Комісією пропонується державам-членам запровадження на національному рівні механізмів колективного відшкодування шкоди, зокрема в сфері захисту прав споживачів, охорони навколишнього природного середовища, захисту персональних даних, конкуренції тощо. Крім того, в Рекомендації Комісією розкрито окремі принципи процесуальних механізмів захисту колективних прав та інтересів, які мають враховуватися державами-членами у разі їх розробки в національному законодавстві.

У квітні 2018 року Комісією запропоновано до обговорення Пропозиції до Директиви Європейського парламенту та Ради про представницькі позови для захисту колективних інтересів споживачів та скасування Директиви 2009/22/ЄС (*Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on representative actions for the protection of the collective interests of consumers, and repealing Directive 2009/22/EC*, далі – Пропозиції), в яких запропоновано загальноєвропейську процесуальну модель представницьких позовів про захист колективних прав та інтересів численної групи осіб [13]. Не зважаючи на те, що Рекомендація 2013/396/ЄС та Пропозиції носять необов'язковий характер, а останні ще є предметом численних дискусій та обговорень, зміст цих документів дає змогу визначити основні риси загальноєвропейського механізму судового захисту численної групи осіб, що враховує особливості саме правових систем континентального права.

Так, *представницькі позови подаються на захист колективних інтересів споживачів, при цьому самі споживачі не є сторонами у провадженні за такими позовами* (ст. 3 Пропозиції). Представницький позов подається спеціально кваліфікованою особою на захист прав та інтересів двох або більше осіб, права та інтереси яких зазнали порушень або є ризик їх порушень, при цьому самі такі особи не є безпосередніми учасниками судового розгляду (п. 3 Рекомендації 2013/396/ЄС). Вимогами, що можуть бути заявлені за такими позовами, є:

- ухвалення судового рішення про припинення дій чи бездіяльності відповідача, що порушують колективні інтереси споживачів, як тимчасовий захід (на зразок забезпечення позову) для припинення таких дій (бездіяльності) або, якщо дії чи бездіяльність відповідача ще не були вчинені, але є неминучими, про заборону таких дій (бездіяльності);

- ухвалення судом остаточного рішення про заборону, яким підтверджується, що дії (бездіяльність) відповідача є порушенням законодавства ЄС щодо колективних прав та інтересів споживачів, і, якщо це необхідно, про припинення таких дій (бездіяльності) або, якщо такі дії (бездіяльність) ще не мали місця, але є неминучими в майбутньому, про заборону таких дій (бездіяльності). Крім того, на підставі такого остаточного рішення в рамках представницького позову можуть бути заявлені ви-

моги, спрямовані на усунення наслідків таких масових порушень прав споживачів, зокрема про відшкодування шкоди. Способи відшкодування відповідачам шкоди залежно від обставин конкретної справи можуть передбачати покладення на відповідача обов'язку ремонту, заміни неякісного товару, зниження ціни, розірвання договору та компенсації понесених витрат.

У виняткових, складних випадках, якщо внаслідок особливостей індивідуальної шкоди, завданої споживачам, кількісна оцінка розмірів індивідуального відшкодування заінтересованим споживачам є складною, може бути передбачено повноваження суду ухвалювати замість рішення про відшкодування шкоди декларативне рішення щодо підтвердження відповідальності відповідача перед споживачами, яким завдано шкоду внаслідок порушення законодавства ЄС. Подальше ж відшкодування завданої споживачам шкоди можливе за індивідуальними позовами споживачів або за допомогою інших процесуальних механізмів, передбачених національними законодавствами держав-членів. Проте у двох випадках таке декларативне рішення не може бути винесено, і суд, що розглядає справу, має ухвалити рішення про відшкодування шкоди. Так, по-перше, у випадках, коли споживачі, права яких порушено діями відповідача, можуть бути досить легко ідентифіковані і завдана їм шкода може бути визначена. У таких випадках для пред'явлення представницького позову про відшкодування шкоди кваліфікованою особою не вимагається подання індивідуальних звернень окремих заінтересованих споживачів чи надання ними повноважень кваліфікованій особі на звернення до суду від їхнього імені, проте рішення щодо відшкодування шкоди має бути ухвалене щодо заінтересованих споживачів.

По-друге, так звані «випадки з низькою вартістю», коли споживачі понесли настільки незначні збитки, що було б недоцільно й непропорційно розподіляти їм компенсацію. У таких випадках грошові кошти, що стягуються з відповідача як компенсація, мають направлятися на суспільні цілі, що слугують колективним інтересам споживачів, зокрема кампанії з підвищення загальної обізнаності (ст. 5 Пропозицій).

Вимоги до осіб, які мають право на пред'явлення представницького позову (пп. 4-7 Рекомендації 2013/396/ЄС, ст. ст. 5,7 Пропозицій). Представницькі позови можуть подаватися кваліфікованими особами, які відповідають критеріям прийнятності і призначені державою-членом як такі із занесенням до загальнодоступного переліку кваліфікованих осіб, які мають право на звернення із представницькими позовами. Такими суб'єктами можуть бути об'єднання споживачів, незалежні публічні органи.

Критеріями прийнятності є: організація створена відповідно до законодавства держави-члена; некомерційний характер діяльності організації; наявність у такої організації законного інтересу в забезпеченні дотримання положень відповідного законодавства ЄС; прямий зв'язок між основними цілями організації і правами, наданими відповідно до законодавства Союзу, які, як стверджується, були порушені, щодо яких розглядається справа. Такі особи мають бути прозорі як щодо джерел фінансування своєї діяльності в цілому, так і щодо коштів на ведення процесу за представницьким позовом про відшкодування шкоди зокрема, з метою оцінки судом можливого конфлікту інтересів між стороннім спонсором та учасниками

справи та попередження несправедливих, образливих судових процесів, наприклад між конкурентами. Кваліфікована організація мусить мати достатні можливості з точки зору фінансових ресурсів, людських ресурсів і правового супроводження, щоб представляти інтереси споживачів найкращим чином.

Державам-членам надається можливість визначати, що представницькі позови можуть подаватися тільки кваліфікованими особами, які були офіційно призначені заздалегідь, або особами, які спеціально були сертифіковані для конкретного представницького позову.

На загальноєвропейському рівні пропонується забезпечення доступності процедури звернення кваліфікованих організацій до суду із представницькими позовами, зокрема шляхом обмеження розмірів судових зборів, надання їм доступу до правової допомоги, коли це необхідно, або шляхом надання їм державного фінансування для цієї мети. У статті 15 Пропозицій також покладається на держави-члени та Комісію обов'язок підтримувати та сприяти співробітництву між кваліфікованими організаціями та їх обмін досвідом з метою збільшення використання представницьких дій проти порушень з транскордонними наслідками. Держави-члени мають вживати необхідних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли кваліфіковані суб'єкти зобов'язані інформувати зацікавлених споживачів про поточну представницьку діяльність, пов'язані витрати можуть бути стягнуті з відповідача, якщо процес є успішним.

Позасудове врегулювання спорів. Одним із ефективних шляхів вирішення будь-якого правового конфлікту, в тому числі й щодо порушення прав та інтересів численної групи осіб, як свідчить світова практика, є врегулювання спору за взаємною згодою сторін. На загальноєвропейському рівні, враховуючи вимоги Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року щодо певних аспектів медіації у цивільних і комерційних справах, на держав-членів покладається обов'язок заохочування сторін таких конфліктів до врегулювання спору за взаємною згодою як на досудовому етапі, так і безпосередньо під час судового розгляду. Відповідно до ст. 8 Пропозицій може бути передбачено процедуру, в рамках якої суд може затвердити колективну мирову угоду, досягнуту кваліфікованою особою-заявником представницького позову і ймовірним порушником колективних інтересів споживачів до того, як провадження за представницьким позовом щодо дій (бездіяльності) такої особи буде відкрито в суді.

У випадках ухвалення декларативного рішення, яким підтверджується відповідальність відповідача щодо порушення колективних інтересів споживачів, суд може вимагати від сторін процесу протягом розумного строку обговорити можливість врегулювання спору з питань відшкодування шкоди споживачам. Угоди про врегулювання, досягнуті у всіх вищезазначених випадках, підлягають обов'язковому судовому або адміністративному контролю, щоб забезпечити їхню законність і справедливість. Споживачам, які мають відношення до схваленого судом колективного врегулювання, завжди має бути надана можливість прийняти або відхилити запропоноване відшкодування.

Доступність інформації про представницькі позови. Істотну роль у досягненні ефективності процедури захисту колективних інтересів споживачів відіграє інформування заінтересованих споживачів про судові процеси

за представницькими позовами та їх результати. Так, відповідно до пп. 10-12 Рекомендації 2013/396/ЄС держави-члени мають забезпечити можливості представницької організації поширювати інформацію про ймовірні порушення прав та інтересів споживачів і про свої наміри домогтися судової заборони, щоб зупинити їх, подати позов про відшкодування завданих збитків, а також про поточні провадження за представницькими позовами. Способи поширення такої інформації мають враховувати конкретні обставини справи, свободу вираження поглядів, право на інформацію і право на захист репутації або цінності компанії-відповідача, перш ніж остаточним судовим рішенням буде встановлено порушення законодавства ЄС щодо колективних інтересів споживачів та відповідальність відповідача за такі порушення.

У ст. 9 Пропозицій передбачається закріплення обов'язку відповідача в разі задоволення судом представницького позову належним чином інформувати зацікавлених споживачів про остаточні рішення про заборону, остаточні рішення про заходи щодо усунення постійних наслідків порушень, включаючи остаточні рішення про відшкодування шкоди, декларативні рішення щодо відповідальності відповідача за порушення законодавства щодо колективних інтересів споживачів, а також остаточні рішення, якими затверджуються умови угод з врегулювання спору. Зазначене положення гарантуватиме інформування споживачів про можливості відшкодування ним завданої неправомірними діями відповідача шкоди, зокрема про наступні дії, що мають бути вчинені заінтересованими споживачами для отримання такого відшкодування.

З цієї ж метою державам-членам рекомендовано створити національний реєстр проваджень за представницькими позовами. Національний реєстр має бути доступним безкоштовно будь-якій зацікавленій особі через електронні засоби та інше. Веб-сайти, що публікують реєстри, мають надавати доступ до всебічної та об'єктивної інформації про наявні методи отримання компенсації, включаючи позасудові методи (пп. 35-37 Рекомендації 2013/396/ЄС).

Особливості законної сили судових рішень. У ст. 10 Пропозицій на загальноєвропейському рівні пропонується закріпити особливі наслідки законної сили судових рішень за представницькими позовами. Відповідно до цього положення висновок суду про порушення відповідателем законодавства ЄС, яке завдає шкоди колективним інтересам споживачів, встановлений в остаточному рішенні суду держави-члена, включаючи остаточне рішення про припинення чи заборону дій відповідача, є обов'язковим під час розгляду будь-яких інших вимог до такого відповідача щодо відшкодування шкоди споживачам у зв'язку із цим порушенням, що розглядаються судами цієї ж держави-члена. Вищезгадані обставини, встановлені остаточним рішенням суду однієї держави-члена судом в іншій державі-члені, мають розглядатися як спростовна презумпція існування такого порушення.

Остаточне ж декларативне рішення суду держави-члена, яким встановлено відповідальність відповідача за порушення колективних інтересів споживачів, є обов'язковим під час розгляду будь-яких вимог щодо відшкодування шкоди, завданої цим порушенням лише в суді цієї ж держави-члена з питання наявності відповідальності відповідача за згадані порушення. При цьому правовими системами держав-членів мають бути передбачені доступні спрощені процедури для отримання відшкодування індивідуальними споживачами.

Окрім вищезазначених, до процесуальних особливостей загальноєвропейського процесуального механізму провадження за представницькими позовами, на які звертає увагу Європейська комісія, можна віднести:

- *обов'язковість вирішення питання про прийнятність поданого до суду представницького позову* (так звана сертифікація представницького позову). Пунктами 8-9 Рекомендації 2013/396/ЄС визначено, що на якомога більш ранній стадії судового розгляду має бути забезпечена перевірка поданого представницького позову на дотримання умови його прийнятності. Зазначене питання має вирішуватися безпосередньо за ініціативою суду і включати перевірку особи, якою подано представницький позов на дотримання встановлених критеріїв щодо таких сертифікованих осіб, джерела їх фінансування тощо;

- *зупинення перебігу строків позовної давності для вимог споживачів щодо відшкодування шкоди.* У ст. 11 Пропозицій наслідком пред'явлення представницького позову передбачено зупинення строків позовної давності для вимог споживачів щодо відшкодування завданої шкоди. Зазначене разом із нормативним закріпленням особливостей законної сили остаточних судових рішень, якими констатується факт порушення відповідачем колективних інтересів споживачів, гарантує реальну можливість звернення із вимогами про відшкодування шкоди, завданої внаслідок такого порушення або в рамках представницького позову або шляхом пред'явлення споживачами індивідуальних вимог;

- *процесуальна доцільність судових процедур щодо вимог про судову заборону.* Позовні вимоги про судову заборону, які передбачають припинення чи заборону дій (бездіяльності) відповідача, що порушують колективні права та інтереси споживачів, мають розглядатися з усією доцільністю, зокрема у разі необхідності, в порядку спрощеного провадження з метою запобігання шкоди чи її збільшення у зв'язку із триваючим порушенням прав споживачів (п. 19 Рекомендації 2013/396/ЄС, ст. 12 Пропозицій);

- *визначення заінтересованих у відшкодуванні індивідуальної шкоди споживачів за принципом "opt-in" (принцип «згоди»).* Як випливає зі змісту пп. 21-24 Рекомендації 2013/396/ЄС та п. (а) ч. 3 ст. 6 та ч. 6 ст. 8 Пропозицій, визначення кола конкретних споживачів, які заінтересовані в отриманні відшкодування за представницьким позовом, має відбуватися на основі прямої згоди осіб, які стверджують, що їм було завдано шкоду діями (бездіяльністю) відповідача. Будь-які винятки з цього принципу за законом або за рішенням суду мають бути належним чином обґрунтовані причинами належного здійснення правосуддя. Особи, які стверджують, що зазнали шкоди внаслідок дій (бездіяльності) відповідача, мусять мати можливість приєднатися до сторони-позивача в будь-який час до того, як рішення буде винесено або спір буде врегульовано у позасудовому порядку. Учасник групи споживачів має бути вільним у праві вийти з групи споживачів у будь-який час до моменту ухвалення остаточного рішення або припинення провадження у справі у зв'язку із врегулюванням спору, без позбавлення можливості заявлення індивідуальних вимог в іншій, встановленій законом формі. Відповідач має бути поінформований про склад групи заінтересованих в отриманні відшкодування шкоди споживачів та про будь-які зміни в ній;

- *забезпечення виконання судових рішень за представницькими позовами.* У національному законодавстві

держав-членів мають бути передбачені ефективні заходи забезпечення виконання відповідачем остаточного судового рішення за представницьким позовом чи затвердженій судом угоди про врегулювання спору, зокрема можуть бути передбачені штрафи за кожен день затримки виконання рішення чи угоди про врегулювання або будь-які інші грошові стягнення, передбачені національним законодавством (п. 20 Рекомендації 2013/396/ЄС; ст. 14 Пропозицій);

– *заборона каральних (штрафних) збитків* (п. 31 Рекомендації 2013/396/ЄС). Компенсація, присуджена індивідуальним споживачам за результати розгляду представницьких позовів, не має перевищувати компенсацію, яка була б присуджена в разі звернення споживачів із вимогами про відшкодування шкоди в індивідуальному порядку. Зокрема, каральні (штрафні) збитки, що призводять до надмірної компенсації на користь сторони-позивача, характерні для групових позовів у США, мають бути заборонені;

– *обмеження гонорарів адвокатів*. Держави-члени мають забезпечити, щоб гонорари адвокатів та методи їх обрахування не створювали жодних стимулів та підстав для несправедливих та образливих судових розглядів, що є недоцільним з точки зору дотримання інтересів будь-якої зі сторін. Держави-члени не мають дозволяти так звані «гонорари успіху» адвокатів. Держави-члени, які дозволяють визначення гонорарів адвокатів залежно від результатів розгляду справи мають передбачати належне правове регулювання таких виплат адвокатам у випадках колективного відшкодування шкоди за представницькими позовами, зокрема з урахуванням права на повне отримання відшкодування шкоди заінтересованими споживачами;

– *забезпечення транскордонних представницьких позовів*. Рекомендацією 2013/396/ЄС (пп. 17-18) та Пропозиціями (ст. 16) звертається увага на необхідність забезпечення можливості вирішення транскордонних представницьких позовів в ЄС. Зокрема, це передбачає взаємне визнання правового статусу кваліфікованих суб'єктів, призначених заздалегідь в одній державі-члені, для пред'явлення представницьких позовів в іншій державі-члені. Крім того, передбачається можливість кваліфікованим організаціям з різних держав-членів спільно діяти в рамках єдиного представницького позову перед єдиним компетентним органом відповідно до правил ЄС та національних правил.

Висновки. Обсяг наукової статті, на жаль, не дає змогу розкрити процесуальні особливості процесуальних механізмів колективного захисту численної групи осіб в окремих державах-членах ЄС, що враховують як вищерозглянуті рекомендації та пропозиції Єврокомісії, так і мають певні національні особливості, що може надати додаткову інформацію про ефективність зазначених процесуальних засобів. Водночас розглянута загальноєвропейська модель представницьких позовів для захисту прав та інтересів численної групи споживачів свідчить про досить успішну можливість адаптації групового позову як процесуального інституту загального права до особливостей континентальної правової системи. Процесуальні особливості адаптованого процесуального механізму захисту численної групи осіб заслуговують на увагу і подальшу наукову розробку

та впровадження в національне цивільне процесуальне законодавство України, зокрема щодо подальшого регламентування процедури розгляду та вирішення національними судами позовів громадських організацій споживачів про захист інтересів невизначеного кола споживачів.

Література

1. Stadler A. The Commission's Recommendation on common principles of collective redress and private international law issues. *Nederlands internationaal privaatrecht*. № 463. P. 483-488. URL: <http://www.nipr-online.eu/pdf/2013-463.pdf>
2. Воэт С. Европейское коллективное возмещение вреда: status quaestionis. *Вестник гражданского процесса*. 2014. № 2. С. 164-198. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21397567>
3. Шрамм Ганс-Йоахим. Юридический анализ дизельного скандала в Германии и США – поучительная пьеса на тему защиты прав потребителей. *Сборник статей о праве Германии*. 2018. Вып. № 3. С. 14-31.
4. Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 8 (180). С. 3-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2015_8_2
5. Веремко В. Один у суді не позивач. *Закон і Бізнес*. 2016. № 42 (1288). URL: http://zib.com.ua/ua/125947-uvgs_spodivayutsya_scho_nezabarom_akcioneri_zmozhut_zahisch.html (дата звернення: 20.10.2018)
6. Рекомендації круглого столу «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду». *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 8 (180). С. 7-8.
7. Кузнецова Н. Громадянське суспільство і захист порушених прав численних груп у порядку масового позову. *Право України*. 2015. № 9. С. 44-48.
8. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 35-47.
9. Directive 98/27 /EC of the European Parliament and of the Council on injunctions for the protection of consumers' interests. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1998/27/oj>
10. Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32009L0022>
11. Green Paper On Consumer Collective Redress (COM/2008/0794 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0794>
12. Commission Recommendation 2013/396/EU of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013H0396>
13. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on representative actions for the protection of the collective interests of consumers, and repealing Directive 2009/22/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018PC0184>

Степаненко Т. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ

СУТНІСТЬ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Томіна В. Ю.

Автор розкриває сутність аудиторської діяльності через дослідження нормативно-правових актів та наукових напрацювань учених, формуючи власне визначення аудиту та аудиторської діяльності.

Наголошує, що в сучасних соціально-політичних умовах з урахуванням рівня економічних зв'язків та товарообігу, темпів розвитку приватного сектору економіки рівень детінізації економічних відносин в Україні напряду залежить від рівня та якості перевірок законності фінансово-господарської діяльності та наявності дієвого механізму забезпечення фінансового контролю. З цією метою створено спеціальну систему суб'єктів, діяльність яких спрямована саме на перевірку законності фінансової діяльності та достовірності бухгалтерського обліку. До таких суб'єктів належать і аудитори.

Автор акцентує увагу на тому, що основними причинами негативних факторів є недосконалість нормативно-правової бази, значний рівень корупції в органах публічної влади, складність податкового законодавства, непрозорість адміністративних процедур у сфері фінансового контролю тощо. Питання удосконалення нормативної бази у сфері аудиторської діяльності для України є вкрай актуальним, адже інтеграція нашої держави до світового співтовариства вимагає приведення вітчизняної нормативно-правової бази у цій сфері до міжнародних стандартів.

Ключові слова: аудит, аудиторська діяльність, фінансовий контроль, перевірка, ревізія, підприємницька діяльність, бухгалтерський облік, фінансова звітність.

Автор раскрывает сущность аудиторской деятельности через исследование нормативно-правовых актов и научных разработок ученых, формируя собственное определение аудита и аудиторской деятельности.

Отмечает, что в современных социально-политических условиях с учетом уровня экономических связей и товарооборота, темпов развития частного сектора экономики уровень детенизации экономических отношений в Украине напрямую зависит от уровня и качества проверок законности финансово-хозяйственной деятельности и наличия действенного механизма обеспечения финансового контроля. С этой целью создана специальная система субъектов, деятельность которых направлена именно на проверку законности финансовой деятельности и достоверности бухгалтерского учета. К таким субъектам относятся и аудиторы.

Автор акцентирует внимание на том, что основными причинами негативных факторов является несовершенство нормативно-правовой базы, значительный уровень коррупции в органах публичной власти, сложность налогового законодательства, непрозрачность административных процедур в сфере финансового контроля и тому подобное. Вопросы совершенствования нормативной базы в сфере аудиторской деятельности для Украины являются крайне актуальными, ведь интеграция нашего государства в мировое сообщество требует приведения отечественной нормативно-правовой базы в данной сфере к международным стандартам.

Ключевые слова: аудит, аудиторская деятельность, финансовый контроль, проверка, ревизия, предпринимательская деятельность, бухгалтерский учет, финансовая отчетность.

The modern development of any state is impossible without the establishment of an effective mechanism for ensuring the state's security (economic, state, external and internal), favorable and safe conditions of human life. This is to a certain extent related to Ukraine, which has grounds (geographic, economic, social, political, organizational, resource) for the creation and implementation of the above mechanism.

It should be noted that in today's socio-political conditions, taking into account the level of economic ties and trade, the pace of development of the private sector of the economy, the level of shadowing of economic relations in Ukraine depends directly on the level and quality of checks on the legality of financial and economic activity and the availability of an effective mechanism of provision financial control. To this end, a special system of entities has been created, the activities of which are aimed at verifying the legality of financial activity and the authenticity of accounting. Such entities also include auditors.

Exploring the concept and content of audit activity, it should be noted that the events that took place in Ukraine over the past twenty years have been determined not only by positive but also by certain negative trends, which include: lowering the level of state control over the private sector of the economy; reduction of controlling influence by the authorized bodies of public administration; the level of corruption that threatens national security; tense foreign-policy and economic relations with the countries of the former USSR; lower incomes; reduction of financial discipline in the private and public sectors of the economy, etc.

However, the analysis of the opinions of economic experts shows that the main reason for these negative factors is: imperfect regulatory framework; significant level of corruption in public authorities; complexity of tax legislation; non-transparency of administrative procedures in the field of financial control, etc. The issue of improving the normative framework in the area of audit activity for Ukraine is extremely relevant, because the integration of our state into the world community requires bringing the domestic legal and regulatory framework in this area to international standards.

The above provision also applies to the definition of "audit activity", which in its content should correspond to its essence. Therefore, the task is to define the concept and content of audit activity in Ukraine, which will reveal its essence.

The author reveals the essence of audit activity through research of normative legal acts and scientific developments of scientists, forming the actual definition of audit and audit activity.

It emphasizes that the main causes of negative factors are the imperfection of the legal framework, the high level of corruption in public authorities, the complexity of tax legislation, the non-transparency of administrative procedures in the field of financial control, etc. The issue of improving the normative framework in the area of audit activity for Ukraine is extremely relevant, because the integration of our state into the world community requires bringing the domestic legal and regulatory framework in this area to international standards.

In accordance with the foregoing, we define the audit as a form of non-state financial control, which consists in verifying the accounting and financial reporting of enterprises of various forms of ownership and with different types of activities in terms of their reliability and compliance with applicable law.

Audit activity is defined as a type of entrepreneurial activity carried out by independent authorized entities and includes organizational and methodological provision of audit, the practical implementation of audits and the provision of other audit services.

Key words: audit, audit activity, financial control, business accounting, financial reporting.

Вступ. Сучасний розвиток будь-якої держави неможливий без створення дієвого механізму забезпечення безпеки держави (економічної, зовнішньо- та внутрішньополітичної), сприятливих та безпечних умов життєдіяльності людини. Це певною мірою стосується України, яка має підґрунтя (географічні, економічні, соціальні, політичні, організаційні, ресурсні) для створення та реалізації наведеного механізму.

Варто зазначити, що в сучасних соціально-політичних умовах з урахуванням рівня економічних зв'язків та товарообігу, темпів розвитку приватного сектору економіки рівень детінізації економічних відносин в Україні напряду залежить від рівня та якості перевірок законності фінансово-господарської діяльності та наявності дієвого механізму забезпечення фінансового контролю. З цією метою створено спеціальну систему суб'єктів, діяльність яких спрямована саме на перевірку законності фінансової діяльності та достовірності бухгалтерського обліку. До таких суб'єктів належать і аудитори.

Постановка проблеми. Досліджуючи поняття та зміст аудиторської діяльності, варто зазначити, що події, які відбувались в останні двадцять років в Україні, зумовили не лише позитивні, а й певні негативні тенденції, до яких належать: зниження рівня контролю з боку держави за приватним сектором економіки; зниження контролюючого впливу з боку уповноважених органів публічної адміністрації; рівень корупції, що загрожуює національній безпеці; напружені зовнішньополітичні та економічні відносини із країнами колишнього СРСР; зниження доходів населення; зниження фінансової дисципліни як у приватному, так і в державному секторах економіки тощо.

Однак аналіз думок економічних експертів свідчить, що основною причиною цих негативних факторів є: недосконалість нормативно-правової бази; значний рівень корупції в органах публічної влади; складність податкового законодавства; непрозорість адміністративних процедур у сфері фінансового контролю тощо. Питання удосконалення нормативної бази у сфері аудиторської діяльності для України є вкрай актуальним, адже інтеграція нашої держави до світового співтовариства вимагає приведення вітчизняної нормативно-правової бази у цій сфері до міжнародних стандартів.

Вказане положення стосується і визначення поняття «аудиторська діяльність», яке за своїм змістом має відповідати її сутності. Отже, завданням є визначення поняття та змісту аудиторської діяльності в Україні, що й розкриє її сутність.

Результати дослідження. Аналіз наукової, навчально-методичної, довідкової літератури та норм законодавства свідчить, що нині немає єдиного підходу до визначення цього поняття. Це призводить до певних складнощів у правозастосовній діяльності, адже одне поняття має чітко відображати певну діяльність. Отже, з урахуванням наведеного можна стверджувати, що питання теоретичного аналізу сутності та змісту поняття «аудиторська діяльність» є дуже актуальними та такими, що потребують теоретичного та практичного осмислення. На нашу думку, розробка та закріплення у чинному законодавстві єдиного підходу до визначення змісту наведеного поняття буде мати не лише теоретичне, а і велике практичне значення, адже його закріплення дасть:

– вдосконалити правозастосовчу практику суб'єктів, що здійснюють аудиторську діяльність. Відсутність нор-

мативного визначення понятійного апарату призводить до неоднозначності у діяльності таких суб'єктів;

– зменшити можливість застосування з боку відповідних суб'єктів адміністративного розсуду. Отже, нормативне закріплення цієї категорії сприятиме більш повному забезпеченню реалізації встановлених законодавством прав фізичних та юридичних осіб;

– забезпечити комплексне правове забезпечення цієї сфери.

Важливо підкреслити, що в юридичній літературі та в нормативно-правових актах поняття «аудиторська діяльність» застосовується насамперед з метою характеристики підприємницької діяльності у певній сфері. Водночас учені, на жаль, у сучасних наукових дослідженнях його не досліджували або досліджували фрагментарно в межах широкої адміністративно-правової проблематики. Проте самі терміни «аудит», «аудиторська діяльність» досить часто використовуються в різних галузях наукових знань, практичній діяльності органів публічної адміністрації та законодавстві.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року, аудиторська діяльність визнається як підприємницька діяльність, яка включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг. Водночас ст. 1 («Сфера дії Закону») закріплює, що дія цього Закону не поширюється на аудиторську діяльність державних органів, їхніх підрозділів та посадових осіб, уповноважених законами України на здійснення державного фінансового контролю [1]. Водночас це поняття має загальний характер і повністю не розкриває сутність такої діяльності.

Варто зазначити, що С.В. Каламбетом та Л.А. Іващенко у науковому дослідженні «Розвиток державного аудиту в Україні» вперше було запропоновано розглядати аудиторську діяльність як нову форму фінансового контролю в Україні [2]. Водночас така позиція була підтримана вченими значно пізніше. Так П.К. Германчук, І.Б. Стефанюк, Н.І. Рубан, В.Т. Александров, О.І. Назарчук у науковому дослідженні «Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит» підтримали наведену вище позицію і зазначали, що аудит є однією з форм державного фінансового контролю поряд з ревізією та перевіркою [3, с. 68]. Аналогічну думку висловили й Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій та М.М. Коцупатрий у навчальному посібнику «Державний фінансовий контроль» [4, с. 10].

Історичне походження аудиту зумовило сучасне його розуміння у європейських фахівців як систематичний, незалежний, документальний процес перевірки й оцінки спеціалістами певних даних, які відтворюють актуальний стан знань про оптимальну діяльність систем, що перевіряються [5]. Вбачається, що саме такий підхід дає змогу «аудит» розглядати у широкому розумінні, що відрізняє його від наявного у правовій та економічній літературі, де аудит розуміється лише як незалежна перевірка фінансово-бухгалтерської звітності.

У національній правозастосовчій практиці та наукових працях поняття «аудит» починає використовуватися лише наприкінці 80-х років, коли розпочався процес роздержавлення економіки та перехід на ринкові відносини. Саме процес роздержавлення економіки, поява приватних підприємств, виникнення реальних власників-акціонерів зумовило появу

спеціальних суб'єктів, що були би безпосередньо зацікавлені в законності та ефективності фінансової діяльності підприємств, достовірності обліку та звітності.

Проведений аналіз свідчить, що значна кількість підходів до визначення одного поняття призвело до того, що поняття «аудит» у правозастосовній практиці та науковій літературі розглядається не лише як незалежна перевірка фінансової діяльності господарюючих суб'єктів, а і як форми фінансового контролю, зокрема як перевірка і ревізія.

У вітчизняній та російськомовній науковій літературі ми не знаходимо єдиного погляду у дослідників щодо визначення змісту аудиту. На загал, аудитом визнається систематичний процес перевірки ведення об'єктивного бухгалтерського обліку і фінансової звітності на підприємствах різних форм власності і з різними видами діяльності з точки зору їх достовірності і відповідності чинному законодавству [6, с. 20; 7, с. 20].

Визначення аудиту як підприємницької діяльності взагалі не відбиває правової суті останньої, якою відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року є такий вид господарської діяльності, яка, полягаючи у виготовленні та реалізації продукції, виконанні робіт чи наданні послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку. Хоча, як ми зауважували, характеристика аудиторської діяльності як підприємницької дає змогу вивести її зі сфери поняття «державний фінансовий контроль».

У науковій літературі міститься багато визначень фінансового контролю. Так, І.Є. Криницький визначає **фінансовий контроль** як особливу сферу державного контролю, що пов'язана з діяльністю фінансових органів із виявлення порушень законності, фінансової дисципліни та доцільності під час формування, розподілу і використання державних і муніципальних грошових фондів [8, с. 94].

Н.І. Хімічева визначає фінансовий контроль як: контроль за законністю та доцільністю дій у галузі утворення, розподілу та використання грошових фондів держави та муніципальних утворень з метою ефективного соціально-економічного розвитку держави у цілому та її регіонів [9, с. 4].

Як бачимо, ці визначення сформовані під впливом радянської правової доктрини, у якій поняття фінансовий контроль та державний фінансовий контроль ототожнювались. Сучасні дослідники, хоча й уникають прямої прив'язки до держави, однак, у своїх дефініціях фінансового контролю визначають такі його ознаки, які свідчать про його здійснення тільки державними органами.

Отже, пропонуємо визначати фінансовий контроль як комплексну фінансово-правову діяльність державних та недержавних органів фінансового контролю або осіб, уповноважених на його здійснення, яка полягає в аналізі та перевірці фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, дотримання фінансово-господарського законодавства, економічної ефективності фінансово-господарських операцій.

Що стосується класифікації фінансового контролю, то дослідники виділяють види, форми та методи фінансового контролю, однак одностайності щодо таксономічного аналізу фінансового контролю у їх позиціях

не простежується. Це питання, однак, має важливе значення з огляду на необхідність визначення місця і ролі аудиту у системі фінансового контролю, отже, необхідно на ньому зупинитись.

П.С. Пацурківський поділяє фінансовий контроль на державний, внутрігосподарський, громадський та незалежний (аудиторський) [11 с. 185], Л.В. Фещенко – на державний, громадський та аудиторський [12 с. 13].

Виходячи зі змісту поняття, необхідно підтримати класифікацію фінансового контролю за колом суб'єктів, що його проводять, і колом об'єктів фінансового контролю, тобто поділяти його на державний та недержавний. При цьому державний фінансовий контроль здійснюють органи державної влади й управління, а також спеціалізовані державні органи фінансового контролю.

Суб'єктом недержавного фінансового контролю є аудитори й аудиторські фірми, а також відповідні служби самих господарюючих суб'єктів (наприклад, приватних підприємств). Відповідно, ці два види фінансового контролю відрізняються за характером і обсягом контролю повноважень, колом підконтрольних об'єктів, формами і методами фінансового контролю, його юридичними наслідками, зокрема правом застосовувати певні заходи впливу до порушників фінансової дисципліни.

Також державний фінансовий контроль, на відміну від недержавного, поширюється на всі органи незалежно від їх рівня, структури тощо. Як справедливо вказує Л.А. Савченко, специфічною особливістю державного фінансового контролю є те, що він є владним контролем, бо одна сторона таких контрольних правовідносин наділена певною владою на здійснення відповідних дій, а інша – зобов'язана не перешкоджати вчиненню контрольних дій та сприяти належному виконанню прав першою стороною [13, с. 205].

Як бачимо, методи, засоби, мета та вимоги до аудиторської чи будь-яких інших видів і форм документальної перевірки є однаковими, відмінність полягає лише в тому, хто здійснює аудиторську чи іншу форму документальної перевірки.

До речі, оскільки серед суб'єктів державного контролю розглядаються, крім інших, і державна контрольно-ревізійна служба, і податкова служба, і контрольні служби Міністерства фінансів України, і Національний банк України тощо, то їхню діяльність зі здійснення фінансово-контрольних функцій необхідно класифікувати як такі підвиди державного фінансового контролю, як адміністративний, відомчий та внутрівідомчий.

Від ефективності проведення недержавного фінансового контролю залежить діяльність самих власників капіталу, що, зрештою, відповідає інтересам держави. Наприклад, у використанні аудиторської форми контролю поєднуються інтереси і держави, і господарюючих суб'єктів.

На наш погляд, підстава проведення фінансового контролю (власне, як і його час) впливає не на вміст його змісту, а на особливі обставини проведення, за яких суттєво не змінюються форми прояву.

Оскільки під формою фінансового контролю слід розуміти прояв змісту контролю, його сутності залежно від виду контрольних дій, то, на наше переконання, формами фінансового контролю визнаються перевірка, ревізія і аудит. При цьому перевірка і ревізія є формами державного контролю, а аудит – формою недержавно-

го контролю. Реалізація зазначених форм фінансового контролю завершується певним результатом, який має юридичне значення: виявляються факти відповідності закону чи порушення законності, вірогідності (ревізія, перевірка), оцінюються стан фінансово-господарської діяльності (аудит).

Що стосується співвідношення понять «аудит» і «аудиторська діяльність», на яке ми вказували вище, то, на наш погляд, вітчизняний законодавець обрав правильну позицію щодо їх розмежування. Останнє поняття є більш широким, оскільки, по суті, включає у себе дві групи юридичних і фактичних дій: аудит та інші супутні йому послуги.

Відповідно до рішення Аудиторської палати України від 27 вересня 2007 року № 182/5 «Про затвердження переліку послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми)» до таких супутніх аудиту послуг належать, зокрема:

- аудит історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності;
- огляд історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності;
- завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації (оцінка ефективності системи внутрішнього контролю, перевірка відповідності використання виробничих потужностей, оцінка ефективності систем управління персоналом, економічні експертизи, оцінка вартості активів, перевірка прогнозованої фінансової інформації тощо);
- супутні послуги, визначені Міжнародними стандартами супутніх послуг (завдання з виконання погоджених процедур стосовно фінансової інформації, завдання з підготовки фінансової інформації);
- інші послуги, пов'язані з професійною діяльністю аудиторів (аудиторських фірм) (ведення бухгалтерського обліку, складання фінансових звітів, відновлення бухгалтерського обліку, консультації з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності, консультації з питань системи внутрішнього контролю, складання податкових декларацій та звітів, проведення професійних тренінгів для бухгалтерів та керівників з питань, що належать до професійної компетенції аудиторів тощо);
- організаційне та методичне забезпечення аудиту (розробка і видання методичних матеріалів, проведення професійних тренінгів для практикуючих аудиторів, здійснення заходів з контролю якості аудиторських послуг).

Наведене дає змогу дійти трьох основних висновків:

- 1) розмежування понять «аудит» та «аудиторська діяльність» є об'єктивним;
- 2) оскільки поняття «аудиторська діяльність» охоплює поняття «аудит», яке є основоположним для її визначення, їх паралельне або взаємозамінне використання у наукових дослідженнях є допустимим;
- 3) адміністративно-правове забезпечення аудиторської діяльності охоплює й адміністративно-правове забезпечення аудиту.

Висновки. Відповідно до викладеного визначаємо аудит як: форму недержавного фінансового контролю, що полягає у перевірці бухгалтерського обліку і фінансової звітності підприємств різних форм власності і з різними видами діяльності з точки зору їх достовірності і відповідності чинному законодавству.

Аудиторську діяльність визначено як: вид підприємницької діяльності, що здійснюється незалежними уповноваженими суб'єктами і включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок та надання інших аудиторських послуг.

Література

1. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22 квітня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 23. Ст. 243.
2. Каламбет С.В. Розвиток державного аудиту в Україні / С.В. Каламбет, Л.А. Іващенко. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 56. С. 125-127.
3. Германчук П.К., Стефанюк І.Б., Рубан Н.І., Александров В.Т., Назарчук О.І. Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит. Київ : НВП «АВТ», 2004. 424 с. С. 68.
4. Гуцаленко Л.В., Дерій В.А., Коцупатрий М.М. Державний фінансовий контроль : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 424 с. С. 10.
5. Audit in: *Verwaltungslexikon* URL: <http://www.olev.de>
6. Аудит и ревизия : справочное пособие. / А. Бадей, И. Белый, Н. Дробышевский и др. Минск : Экономика, 1994. 366 с.
7. Андреев В. Практический аудит : справочное пособие. Москва : Экономика, 1994. 366 с.
8. Криницький І.Є. Правові засади здійснення фінансового контролю. Фінансове право України / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. За заг. ред. Л.К. Воронової. Київ : Правова єдність, 2009. 393 с. С. 92-109.
9. Химичева Н.И. Вопросы правового регулирования государственного и муниципального финансового контроля. *Вестник СГАП*. 2001. № 1. С. 4-11.
10. Грачева Е.Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. Москва : Юриспруденция, 2000. 192 с.
11. Пацурківський П.С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології. Чернівці : ЧДУ, 1997. 244 с.
12. Фещенко Л. Функціональна структура системи державного фінансового контролю в Україні. *Банківська справа*. 2001. № 1. С. 12-16.
13. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 455 с.

Томіна В. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЄС: ВИВЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ.....	3
Вдовиченко О. М.	
ОСОБЛИВОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	8
Єренко Д. В.	
ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ РЕЛІГІЇ.....	11
Івженко Д. А.	
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ У КАЗАХСТАНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	15
Пархоменко-Куцевіл О. І.	
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	19
Солопова І. В.	
ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «МЕДІАЦІЯ», «ДОСУДОВЕ УРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ» ТА «УРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ».....	24
Степанова Т. В.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ.....	28
Андрухів О. І.	
ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТА ВЗАЄМОДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	32
Барба В. Є.	
ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В НОВЕЛАХ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕЯКИХ КРАЇН СВІТУ.....	37
Гребенюк М. В., Яновська О. Є.	
МОДЕЛІ ЧЕРГОВОЇ ЧАСТИНИ ОРГАНУ ПОЛІЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН СВІТУ.....	41
Домброван Н. В.	
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА ДЛЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 112 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	46
Кияшко О. О.	
ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	50
Коваленко А. В.	
НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	54
Корнієнко М. В., Лабунь А. В.	
ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	58
Куликович А. Ю.	
ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОСТИТУЦІЇ.....	61
Кучанська Л. С.	
ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ).....	64
Метельський І. Д.	

ВИКОРИСТАННЯ СЦЕНАРНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	68
Титаренко О. О.	

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПИТАННІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	72
Дем'янчик В. В.	

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ.....	75
Карагіоз Р. С.	

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ І МОЖЛИВІСТЬ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ.....	80
Крет Г. Р.	

МОВНИЙ СЕКСИЗМ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	84
Мінченко О. В.	

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ПРО ПОМИЛКИ У ВИКОРИСТАННІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ ЯК ПІЗНАВАЛЬНА ОСНОВА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЇХНІХ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ.....	88
Наставний Б. Е.	

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА НЕТИПОВИХ ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ.....	92
Суханова Д. С.	

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	95
Ярмакі В. Х.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АНТИДЕМПІНГОВОГО МИТА В УКРАЇНІ.....	99
Атаманчук Н. І.	

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМО МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, В УКРАЇНІ.....	103
Боксгорн А. В.	

ВІДНОВЛЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ: МЕЖІ СУДДІВСЬКОЇ ДИСКРЕЦІЇ.....	108
Гуйван П. Д.	

НОВІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ В СВІТЛІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	113
Дрішлюк В. І.	

ШЛЯХИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	118
Костенко О. В., Костенко В. В.	

ОСНОВНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У США.....	123
Менджул М. В.	

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗНАКА ДЛЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ, ФІРМОВОГО НАЙМЕНУВАННЯ, КВАЛІФІКОВАНОГО ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ПІД ЧАС КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	127
Пашаєв А. З., Чепіль О. С.	

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ СУДОВОГО ЗАХИСТУ КОЛЕКТИВНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СПОЖИВАЧІВ.....	131
Степаненко Т. В.	

СУТНІСТЬ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	136
Томіна В. Ю.	

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
4'2018, Ч. 1

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60х90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,13. Ум.-друк. арк. 16,51. Зам. № 0419/77
Підписано до друку 08.10.2018. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.